Қазақстан Республикасы
Білім және ғылым министрлігі

Қайнар университетінің

ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

университета Кайнар

1 басылым

АЛМАТЫ
ҚАЙНАР АКАДЕМИЯСЫ
2019

ISSN 2226-1052

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ, ПУБЛИКУЕМЫХ В «ВЕСТНИКЕ УНИВЕРСИТЕТА КАЙНАР» И В ЖУРНАЛЕ «КАЗАХСКАЯ ЦИВИЛИЗАЦИЯ»

Объем статьи – 5-8 страниц, набранных на компьютере 12 шрифтом через один интервал с соблюдением издательской рамки (поля – 3см слева, 2 см снизу и сверху, 1,5 см справа). Необходимы аннотация и ключевые слова на языке статьи, список используемых источников указывается в конце статьи по мере цитируемости, ниже на казахском (түйін), русском (резюме), английском (summary) языках с включением названия статьи на соответствующем языке. Магистранты, докторанты предоставляют рецензию на статью.

К статье прилагаются следующие сведения об авторе (авторах): фамилия, имя, отчество; ученая степень и звание; место работы и должность или место учебы; служебный и домашний адреса; номера служебного и домашнего телефонов, электронный адрес.

Рукописи статей передаются в редакцию журналов лично автором, или нарочным, на бумажном и электронном носителях (диск).

Ответственность за концептуальное содержание статьи несет автор (авторы). Редакционный Совет оставляет за собой право публикации, редактирования или отклонения рукописи. Рукописи статей не возвращаются, не рецензируются и не восстанавливаются. Ссылка при перепечатке на наше издание обязательна.

ВЕСТНИК УНИВЕРСИТЕТА КАЙНАР

07.00.00 –Исторические науки
08.00.00 –Экономические науки
09.00.00 –Философские науки
10.00.00 –Филологические науки
12.00.00 –Юридические науки
13.00.00 –Педагогические науки
19.00.00 –Психологические науки
23.00.00 – Политические науки

КАЗАХСКАЯ ЦИВИЛИЗАЦИЯ

07.00.00 –Исторические науки
09.00.00 –Философские науки
23.00.00 –Политические науки

Журналы выходят ежеквартально.
Статьи принимаются по адресу: ул. Сатпаева 7а.
Справки по тел. 87272558673; e-mail: mereika78@mail.ru

ҚАЙНАР УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК УНИВЕРСИТЕТА КАЙНАР

ISSN 2226-1052
№1/2019

1997 жылдан бастап шығады
Жылына 4 рет шығады

Издается с 1997 года
Выходит 4 раза в год

Учредитель: Академия Кайнар

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Курманалиев К.А.–*главный редактор,* доктор филол. наук, академик КазНАЕН, чл.-корр.НАН РК
Еркинбекова М.А. –*ответственный редактор,* кандидат психол. наук, доцент, академик МАИН

МЕЖДУНАРОДНЫЙ РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

НысанбаевА.Н. – доктор философских наук, академик НАН, *председатель*
ОмаровЕ.С. – профессор, академик КазНАЕН, *зам.председателя*
Еркинбекова М.А. – кандидат психологических наук, академик МАИН, *ответственный секретарь*

ЧЛЕНЫ СОВЕТА:

Абдильдин Ж. – доктор философских наук, профессор
Айдаралиев А.А. – д.м.н. академик АН КР, ректор Международного Университета Кыргызстана.
Айтбаев О.А. – доктор филологических наук, академик НАН
Албагли Клод. – профессор экономики, директор института СЕДИМЕС (Франция)
Ахметов А.К. – доктор педагогических наук, профессор
Апахаев Н.Ж. – кандидат юридических наук, профессор
Баймаханов М.Т. – доктор юридических наук, профессор
Бижанова А.Р. - доктор юридических наук, Академия МВД
Гествa К. – профессор Тюбингенского университета (Германия)
Григорьев В.К. – доктор исторических наук, профессор Российского государственного гуманитарного университета (Россия)
Деливанис-Негрепонти Мария - профессор экономики, экс-ректор университета Кесолоники, Греция
Джиенкулов С.А - доктор технических наук, профессор
Жумагулов К.Т. – доктор исторических наук, профессор
Зайниева Л.Ю. – доктор политических наук, профессор КазНТУ им.К.Сатпаева
Иришев Б.К. – доктор экономических наук, профессор
Каиржанова С.Е. – доктор юридических наук, профессор
Калюжнова Е. – директор Центра евро-азиатских исследований Редингского университета (Великобритания)
Козлов Г.Я. – доктор исторических наук, профессор, зав.кафедрой политологии Рязанского государственного университета (Россия)
Маклин Дж. – профессор, председатель Правления международного совета по исследованию философии и ценностей в Вашингтоне (США)
Марк Ришево - профессор юриспруденции, Университет Пуатие, Франция
Маусымбаев С.С. – доктор педагогических наук, профессор
Мусаев К.М. – доктор филологических наук, профессор, главный научный сотрудник Института языкознания РАН (Россия)
Нгуен Чонг Тьуан – профессор, директор Института философии (Вьетнам)
Нигард Х.А. – Директор центра международных исследований Рединского Университета (Великобритания)
Оразбекова М.С. – доктор филологических наук, профессор
Перленбетов М.А. - доктор психологических наук, профессор
Романова Н.В. – доктор политических наук, профессор КазНПУ им. Абая
Рустемова Г.Р. - профессор, док юридических наук, Академия МВД
Сапарбаев А.Д. – доктор экономических наук, профессор, почетный академик НАН РК
Саметова Ф.Т. - кандидат филологических наук наук, ассоциированный профессор
Сарыбаев Ш.Ш. – доктор филологических наук, академик НАН РК
Сластенин В.А. – доктор педагогических наук, профессор Московского государственного педагогического университета (Россия)
Сулайманова Р.Т. – профессор, директор Института целевой подготовки педагогических кадров при Кыргызском Национальном университете имени Баласагына (Кыргызстан)
Тлеуов Т.Х. – доктор исторических наук, профессор, академик КазНАЕН
Токсанбаева Н.К. - доктор психологических наук, профессор
Токпанова К. - доктор технических наук, профессор
Узакбаева С.А. – доктор педагогических наук, профессор
Хафизова К.Ш. – доктор исторических наук, профессор
Ходоштиян Ален – профессор политологии, институт Менеджмента Канады
Шабельников В.К. – доктор психологических наук, профессор, зав. кафедрой социальной и пед. психологии им. Л.С.Выготского Российского государственного гуманитарного университета (Россия)
Шерьязданова Х.Т. – доктор психологических наук, профессор
Чжна Шаохуа - доктор философии, профессор, президент Всемирного конгресса глобальной цивилизации, Китай

Свидетельство №43
от 10.04.1996 г.
Национального Агентства по делам печати и массовой информации Республики Казахстан

Издательство
Академии Кайнар

Адрес:
г.Алматы, ул.Сатпаева 7а,
тел: 255-86-72, 87016252626
Факс: (7272) 558366
E-mail: 180710@mail.ru

Сдано в набор 25.03.2019.
Подписано в печать
28.03.2019.
Бумага офсетная.
Гарнитура «Таймс».
Усл.печ.л. 8,5.
Усл.кр.отт. 8,7.
Уч.-изд.л. 8,3.
Тираж 500 экз.

Отпечатано в типографии
Академии Кайнар
Ответственный – Бакыт Б.

©Академия Кайнар, 2019

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ ЖӘНЕ ФИЛОЛОГИЯ	
АЛПЫСОВА К. - ТЕОРЕТИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ АДДИКТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ	**6**
БАҚИ А.С. - КӨРКЕМ АУДАРМА ЖАЛПЫ АУДАРМАНЫҢ НЕГІЗГІ БӨЛІГІ РЕТІНДЕ	**12**
ДУПЛЯКИН Е.Б. - ПСИХОЛОГИЯ СУИЦИДА И ПРЕДПОСЫЛКИ ДЕВИАЦИИ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ	**18**
МУХАМЕТСЕИТОВА А.К. - ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОЦИОМЕТРИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В ДИАГНОСТИКЕ СОЦИАЛЬНО - ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ РОЛИ СОТРУДНИКОВ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ КОМПАНИЙ	**23**
КУДАЙБЕРГЕНОВ М.Б. - ВЛИЯНИЕ АЛКОГОЛЯ НА ПСИХИЧЕСКОЕ ЗДОРОВЬЕ И ПСИХИЧЕСКОЕ БЛАГОПОЛУЧИЕ ЧЕЛОВЕКА	**29**
ТАЛМАН А.С. - ҰЛЫ ДАЛА ТҰЛҒАСЫ	**34**
КУДАЙБЕРГЕНОВ М.Б. - ВЛИЯНИЕ АЛКОГОЛЯ НА НАСЛЕДСТВЕННОСТЬ И РЕПРОДУКТИВНОЕ ЗДОРОВЬЕ ЧЕЛОВЕКА	**40**
БАЙТУЛЕУОВА К. - ЗАМАНАУИ ОРЫНДАУШЫЛЫҚ ӨНЕРДІҢ ТІЛІН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ	**45**
САТЫБАЕВА Б.М. - ТҰЛҒА ҚОЛЖАЗБАСЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ	**49**
ТАРИХ, САЯСАТТАНУ, ӘЛЕУМЕТТАНУ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТАНУ	
АШЫҚБЕК Ә. - ДІНИ ЭКСТРЕМИЗМГЕ БАЙЛАНЫСТЫ ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚ ҰҒЫМЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЕЛІМІЗДЕГІ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ	**54**
ДЖАЛИЛОВ З.Г., БАТЫРХАН Б.Ш., ТАШМАТОВ И. - К ИСТОРИИ ФОРМИРОВАНИЯ «КОНФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕМОКРАТИИ» В ЛИВАНЕ	**61**
АМАНТАЙ Д. - ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ МЕДИАТОРА В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ	**66**
НУРМАГАМБЕТОВ М.И. - ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПЕРЕВОДЧИКА В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ С УЧАСТИЕМ ИНОСТРАННЫХ ГРАЖДАН	**73**
ОСПАНБЕКОВА Г. - ОБЩАЯ УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ФОРМ ХИЩЕНИЯ	**78**
ТУРГАНОВА Н. - АЛИМЕНТ ӨНДІРУ ЖӘНЕ ТӨЛЕУДІҢ ТӘРТІБІ	**83**
МОЛДАБАЕВ Ш. - АВТОРЛЫҚ ЖӘНЕ САБАҚТАС ҚҰҚЫҚТЫ ИНТЕРНЕТ ЖЕЛІСІНДЕ ЗАҢСЫЗ ҚОЛДАНУДЫ РЕТТЕУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ТУЫНДАЙТЫН МӘСЕЛЕЛЕР	**86**
ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР	
САПАРБАЕВ А.Д. - ЦИФРОВАЯ ТЕХНОЛОГИЯ ОПТИМИЗАЦИОННЫХ РАСЧЕТОВ	**90**
МЕЙІРХАНҚЫЗЫ А. - АЙМАҚ ДАМУЫНЫҢ ТАБИҒАТЫ ЖӘНЕ ЗАМАНАУИ ЭКОНОМИКАДА АЙМАҚТЫҚ ЖҮЙЕНІҢ ҚЫЗМЕТ ЕТУ ТӘРТІБІ	**95**
ӘПТӨРЕ А. - МЕМЛЕКЕТТІК МЕНЕДЖМЕНТ ЖӘНЕ ОНЫ ЗЕРТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	**98**
АШИРОВА Ш.Д. - ШЕТ ЕЛДЕРДЕ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДА МЕНЕДЖМЕНТ ТЕОРИЯСЫ МЕН ТӘЖІРИБЕСІНІҢ ДАМУЫ	**101**
МАРАСИЛОВ И.Ж. - СОДЕРЖАНИЕ И РОЛЬ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ПРЕДПРИЯТИИ	**105**
САПАРБАЕВ А.Д., КЕНЖЕБЕК Б.К. - ОСНОВНЫЕ ЗАДАЧИ И ФУНКЦИИ БАНКОВСКОГО МАРКЕТИНГА	**108**

ТЛЕУХАНОВА Д.А. - БИРЖЕВОЙ РЫНОК РЕСПУЛИКИ КАЗАХСТАН В СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИКЕ И ЕГО ИНСТИТУТЫ РАЗВИТИЯ	**113**
САПАРБАЕВ А.Д., ЗАИТОВА С.Н. - О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛАМИ КОМПАНИИ	**116**
САПАРБАЕВ А.Д., БЛИНКОВ А.О. - МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ КАЧЕСТВОМ ПРОДУКЦИИ	**122**
ЖУМАЖАНОВА А.А. - ОСОБЕННОСТИ ФИНАНСОВОГО АНАЛИЗА КОМПАНИИ	**128**
ТУРМАНОВА К.Б. - ИНТЕРНЕТ-ИНДУСТРИЯНЫҢ ЭКОНОМИКАҒА ӘСЕРІ	**133**
САПАРБАЕВ Ә.Ж., ЕСЕНГЕЛЬДИНА Т.Б. - КӘСІПОРЫНДАҒЫ ҚАРЖЫ МЕНЕДЖМЕНТІ	**137**
САРСЕНОВА И. - ЕКІНШІ ДЕҢГЕЙДЕГІ БАНКТЕРДІҢ ДЕПОЗИТТІК САЯСАТЫ	**144**

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ И ФИЛОЛОГИЯ

ТЕОРЕТИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ АДДИКТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ

Алпысбаева К.,
Магистрант Академии Кайнар

В последнее время проблема отклоняющегося поведения человека является весьма актуальной для общества и исследуется в широком контексте медицинского и психологического познания. Недовольство реальной жизнью и желание уйти от нее является одной из сложнейших проблем человеческой жизни. Формы и способы ухода чрезвычайно разнообразны и нередко носят патологический характер. Одной из таких форм является зависимое поведение, когда жизнь человека и его поведение начинают жестко зависеть от различных факторов.

Ключевые слова: *зависимость, аддикция, аддиктивное поведение, виды зависимостей, психология зависимости.*

ТӘУЕЛДІ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Алпысбаева К.,
Қайнар академиясының магистранты

Соңғы кездері адамның мінез-құлқының бұзылысы мәселесі қоғам үшін өте маңызды және медициналық және психологиялық таным аясында кең көлемде зерттелуде. Нақты өмірге қанағаттанбау және оны тастап кету – қазіргі адам өмірінің ең күрделі мәселелерінің бірі болып табылады. Оның нысандары мен әдістері әртүрлі және көбінесе патологиялық сипатта болады. Осы нысандардың бірі тәуелді мінез-құлық - адамның өмірі мен мінез-құлқы әр түрлі факторларға байланысты болады.

Түйін сөздер: *тәуелділік, аддикция, тәуелді мінез-құлық, тәуелділік түрлері, тәуелділік психологиясы.*

THEORETICAL-PSYCHOLOGICAL BASES OF ADDICTIVE BEHAVIOR

Alpysbaeva K.,
Undergraduate Academy Kaynar

Recently, the problem of deviant human behavior is highly relevant to society and is being studied in the broad context of medical and psychological cognition. Dissatisfaction with real life and the desire to get away from it is one of the most difficult problems of human life. Forms and methods of care are extremely diverse and are often pathological in nature. One of these forms is dependent behavior, when a person's life and behavior begin to depend heavily on various factors.

Keywords: *addiction, addiction, addictive behavior, types of addictions, addiction psychology.*

Что такое «зависимость»? В толковых словарях «зависимость» определяется как «подчиненность другим, чужой воле, чужой власти при отсутствии самостоятельности, свободы» [1], «опора, расчет на кого-либо, опека». «Зависеть» — значит «полагаться на кого-либо», «зависимый» — «нуждающийся в помощи другого для поддержки» [2].

Отношения зависимости пронизывают все стороны жизни человека и общества. Соответственно, она, в разных ее формах, изучается историками, этнологами, культурологами, политологами, экономистами, социологами, психологами, медиками.

Данные по статистике Казахстана в области компьютерной зависимости среди подростков ужасающие: в Казахстане 80% школьников 12-13 лет страдают компьютерной зависимостью [3]. В стране работает около 700 компьютерных клубов. Анализ статистических данных показал, что

ежедневно около 1 500 детей и подростков посещают компьютерные заведения, расположенные рядом с домом, учебными заведениями, в торговых центрах.

По данным Республиканского научно-практического центра психиатрии, психотерапии и наркологии, дети с поведенческими нарушениями по причине компьютерной зависимости прибывают часто. Как правило, они пропускают занятия в школе, убегают из дома играть в клубы по ночам. Примерно 6% больных поступают с явными психическими отклонениями на почве игромании, в основном это нарушение сознания, потеря ориентировки, галлюцинации. Кроме того, анкетирование выявило целый ряд изменений в здоровье детей: головная боль отмечалась у 20% опрошенных, 33% жаловались на усталость глаз, 14% - на мерцание перед глазами и 5% - на плохой сон» [4].

Как мы видим из сложившейся ситуации, проблема «компьютерной зависимости» в современном Казахстанском обществе является достаточно серьезной и актуальной, чтобы принимать меры по ее решению на государственном уровне.

Тем не менее, в Казахстане диагноз "компьютерная зависимость" еще не является официальным в классификации психических расстройств. Несмотря на то, что в мае 2013 г. "Интернет-зависимость" была внесена в официальный диагностический и классификационный справочник Американской психиатрической ассоциации Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders. В этот диагноз также включены расстройства, связанные с чрезмерной увлеченностью смартфонами, а также планшетными и стационарными компьютерами [5].

В настоящее время существует некоторое количество работ, посвященных проблеме "компьютерной зависимости" (А.В. Гоголева, Л.Н. Юрьева, Т.Ю. Больбот, А.Е. Войскунский, М. Гриффитс (Griffiths), К. Янг (K. Young), М. Орзак (Orzack), и некоторые другие). В этих исследованиях выявляются общие закономерности и методические стратегии изучения и разработки проблематики, основные проявления компьютерной зависимости и ее видов, симптоматика, актуальность проблемы.

В большинстве случаев людей, которые больны «компьютерной» болезнью, лечат точно так же, как наркоманов, в таких же клиниках и подобными методиками. Существуют и другие подходы к проблеме, но они не всегда являются достаточно эффективными.

Так, например, в современной науке существует ряд работ, посвященных профилактической работе по предотвращению возникновения компьютерной зависимости (О.В. Завалишина, Н.И. Никитина, М.Р. Глухова, Л.Г. Леонова, Н.Л. Бочкарева, Р.Т. Байярд, Д. Байярд, М. Кузубова, Л. Сидорова, С. Бекмамбетова, Т.А. Шишковец, Л.Н. Юрьева, Т.Ю. Больбот некоторые другие), изучив которые можно прийти к выводу, что профилактика компьютерных зависимостей - сложная многоаспектная проблема, которая обусловлена личностными, социальными и семейными факторами.

Общее для всех видов зависимости — слабость, ущемленность, несвобода, подчиненное, приниженное положение зависимой стороны, основанное либо на прямом принуждении, либо на безальтернативности источников важных для индивидов благ. Причем в реальной жизни происходит взаимное «наложение» разных видов зависимости, ее «перетекание» из одних сфер в другие.

Социальная зависимость возникает в процессе совместной жизнедеятельности людей и общественных институтов, малых и больших групп, общества в целом.

Под социальной зависимостью как состоянием человека или социальной группы понимается неспособность самостоятельно обеспечить себя средствами к существованию, пребывание под чьей-либо опекой.

Как феномен сознания социальная зависимость представляет собой ожидание внешней помощи в сфере жизнеобеспечения и проявляется в пассивности индивидов (социальных групп), их социально-психологических установках, уверенности в своем праве на получение гарантированных материальных благ и готовности в связи с этим нести определенные издержки, ограничивающие их личную свободу.

Таким образом, социальная зависимость как реальное состояние и как феномен сознания — атрибут дезадаптированных людей, социальных и других групп. Отчасти являясь производными от объективно неблагоприятных условий жизни, зависимые установки являются самостоятельным фактором, препятствующим адаптации и восходящей социальной мобильности. Этот фактор блокирует задействование индивидуальных и групповых ресурсов людей, способствуя их пассивности во всех сферах жизнедеятельности, направляя их адаптацию в

«негативное» русло, в конечном итоге способствуя углублению неблагоприятных социальных обстоятельств.

Учение о зависимостях, или аддиктология, сформировалось на стыке психологии и медицины; определенный вклад вносят также педагогика и социология. Наряду с поиском и совершенствованием средств борьбы с развивающимися по эпидемической модели традиционными видами зависимостей, такими, как наркотическая (включая токсикоманию), алкогольная или табачная, наблюдается отчетливая тенденция к выработке более широкого представления о зависимости. Фактически ставится вопрос о многообразии способов «ухода» из реальной жизни путем изменения состояния сознания [6].

Зависимое поведение личности представляет собой серьезную социальную проблему, поскольку в выраженной форме может иметь такие негативные последствия, как утрата работоспособности, конфликты с окружающими, совершение преступлений [7].

Зависимое поведение тесно связано как со злоупотреблением со стороны личности чем-то или кем-то, так и с нарушениями ее потребностей. В специальной литературе употребляется еще одно название рассматриваемой реальности – аддиктивное поведение.

На настоящий момент в научной литературе нет единого признанного определения психологической зависимости. Зависимость и аддикция принадлежат к числу относительно новых для отечественной науки терминов – немногим более десяти лет назад они фигурировали в составленном А.Е. Личко и Н.Я. Ивановым «Словаре современной американской психиатрической терминологии с ее отличиями от принятой в России» [8]. За рубежом эти термины употребляются значительно шире. В условиях терминологической разноголосицы одни авторы понимают аддикцию как заболевание, а зависимость как сопутствующие формы поведения, другие придерживаются противоположного мнения, третьи не различают данные термины или делают это непоследовательно. В публикациях отечественных авторов рассматривается почти исключительно зависимость от химических веществ. Вместе с тем, все более отчетливо проявляется тенденция к расширительному пониманию аддикций: наряду с традиционными (так называемыми химическими) все чаще упоминаются поведенческие зависимости [9].

Зависимость – это все то, что человек постоянно делает, чтобы избежать неприятной реальности. Зависимое, или аддиктивное, поведение всегда носит защитно-оборонительный характер и формируется и проявляется в условиях ограниченной свободы или ее отсутствия.

Для определения аддиктивного поведения, прежде всего, требуется рассмотреть такие термины как поведенческая норма, поведенческая патология и девиантное поведение.

Отсутствие зависимости предполагает, что индивид соответствует понятиям поведенческой нормы. Норма же (по мнению Fisher и Goldberg) – это явление группового сознания в виде разделяемых группой представлений и наиболее частных суждений членов группы о требованиях к поведению с учетом их социальных ролей, создающих оптимальные условия бытия, с которыми эти нормы взаимодействуют и, отражая, формируют его [10,11].

Поведенческая патология (по П.Б. Ганнушкину) подразумевает наличие в поведении человека таких признаков как склонность к дезадаптации, тотальность, стабильность. Под склонностью к дезадаптации понимается существование шаблонов поведения, не способствующих полноценной адаптации человека в обществе, в виде конфликтности, неудовлетворенности; противостояния или противоборства реальности, социально-психологической изоляции. Признак тотальности указывает на то, что патологические поведенческие стереотипы способствуют дезадаптации в большинстве ситуаций, в которых оказывается человек, т.е. они проявляются «везде». Стабильность отражает длительность проявления дезадаптивных качеств. Поведенческая патология может быть обусловлена психопатологическими факторами, а также базироваться на патологии характера, сформированной в процессе социализации [12].

Девиантным поведением человека можно обозначить систему поступков, противоречащих принятым в обществе нормам и проявляющихся в виде несбалансированности психических процессов, неадаптивности, нарушении процесса самоактуализации или в виде уклонения от нравственного и эстетического контроля над собственным поведением.

В русском языке сильная наклонность, привязанность, слепое безотчетное предпочтение чего-либо, страсть к чему-либо обозначается словом пристрастие. Это слово и рассматривается чаще всего как синоним иностранного слова аддикция.

Addictus (аддиктус) – это юридический термин, которым называют человека подчиняющегося, осужденного: “addicere liberum corpus in servitutem” означает “приговаривать свободного человека к рабству за долги”; “аддиктус” – тот, кто связан долгами. Иными словами,

это человек, который находится в глубокой рабской зависимости от некоей непреодолимой власти. Таким образом, метафорически аддиктивным поведением называется зависимость от некоей власти, от непреодолимой вынуждающей силы, которая обычно воспринимается и переживается как идущая извне, будь то наркотики, сексуальный партнер, пища, деньги, власть, азартные игры – то есть любая система или объект, требующие от человека тотального повиновения и получающие его. Такое поведение выглядит как добровольное подчинение (compulsion).

В отличие от зарубежных исследователей, в большинстве считающих аддикцию синонимом зависимости, а аддиктивное поведение синонимом зависимого поведения, в отечественной литературе аддиктивное поведение чаще означает, что болезнь как таковая, еще не сформировалась, а имеет место нарушение поведения, в отсутствии физической и индивидуальной психологической зависимости [13].

Существует и другой подход – рассмотрение аддиктивного поведения в более широком смысле. Аддиктивное поведение – один из типов девиантного (отклоняющегося) поведения с формированием стремления к уходу от реальности путем искусственного изменения своего психического состояния посредством приема некоторых веществ или постоянной фиксацией внимания на определенных видах деятельности с целью развития и поддержания интенсивных эмоций [14].

Определение аддиктивного поведения относится ко всем его многочисленным формам. Уход от реальности путем изменения психического состояния может происходить при использовании разных способов. В жизни каждого человека бывают моменты, связанные с необходимостью изменения своего психического состояния, не устраивающего его в данный момент. Для реализации этой цели человек «вырабатывает» индивидуальные подходы, становящиеся привычками, стереотипами. Проблема аддикций начинается тогда, когда стремление ухода от реальности, связанное с изменением психического состояния, начинает доминировать в сознании, становясь центральной идеей, вторгающейся в жизнь, приводя к отрыву от реальности. Происходит процесс, во время которого человек не только не решает важных для себя проблем, но и останавливается в своем духовном развитии [15].

Зависимость возникает в результате отношений по поводу производства, распределения и потребления материальных и духовных благ, является характеристикой низкоресурсного субъекта, не способного обеспечить себе приемлемый уровень жизни в результате работы механизма рыночного обмена.

Все формы зависимого поведения имеют свою специфику, которая по отношению к некоторым из них изучена недостаточно. Это касается, в частности, игровой компьютерной зависимости. Компьютерная сеть – это принципиально новый слой социальной реальности. Процесс взаимодействия компьютерной сети и человека сразу привлек внимание специалистов в разных отраслях, в том числе социологов.

По мнению исследователей [16] этого феномена, существуют факторы, способствующие развитию склонности к компьютерным играм: утрата родителей в возрасте до 15 лет; неадекватный родительский стиль воспитания (по типу гипер-, гипоопеки, непоследовательности); отсутствие бережливости и планирования финансов; скрытый комплекс неполноценности; внешняя социабельность, сочетающаяся со страхом перед стойкими эмоциональными контактами; дезинтеграция общества; дискриминация по половому, экономическому и другим признакам.

Проблематика зависимости занимает существенное место во многих теоретических концепциях. При всем многообразии объяснений отношений зависимости и подчинения они не противоречат друг другу, представляя, скорее, рассмотрение проблемы на разных ее уровнях и в разных проявлениях. Многообразие подходов позволяет достичь «эффекта объемности» в описании и объяснении рассматриваемого феномена и рассмотреть различные виды зависимости.

Гриффитс М. утверждает, что «большая часть тех, кто избыточно применяет Интернет, не являются зависимыми непосредственно от Интернета, для них Интернет – это своего рода питательная среда для поддержания других зависимостей (2009). Я полагаю, что следует проводить различие между зависимостью непосредственно от Интернета и зависимостями, связанными с применениями Интернета. В качестве примера могу привести аддиктивного гемблера – азартного игрока, вовлеченного в онлайновый гемблинг, или же играющего в режиме онлайн аддиктивного игрока в компьютерные игры; я хочу этим подчеркнуть, что для них Интернет – это не более чем место, в котором они осуществляют излюбленное ими (аддиктивное) поведение. Такие люди демонстрируют зависимости, связанные с применением Интернета.

Заметим, однако, что некоторые виды поведения, выполняемые посредством Интернета (к примеру, киберсекс, кибер-преследование и др.) представляют собой такие виды поведения, к которым человек, скорее всего, не стал бы прибегать без помощи Интернета – среды анонимной, не требующей взаимодействия лицом к лицу и не ингибирующей поведение» [17].

Другого мнения придерживается С. Стерн: «Пациентов лечат, не вырывая из их социо-культурно-исторического окружения, и если Интернет способствовал заболеванию, то мы вправе ожидать, что это обстоятельство станет существенным элементом терапевтической процедуры независимо от того, включал диагноз слово «Интернет» или не включал. Вот почему, по моему мнению, придавать излишнее внимание передаточному средству, или посреднику, в ущерб терапии вполне реального компульсивного поведения или в каком-то смысле неадекватного мыслительного процесса означало бы оказывать плохую услугу психологической науке, а в конечном счете – еще и наносить ущерб психическому здоровью пациентов.» [18].

Тем не менее, психологи, нейрофизиологи и медики к проблеме компьютерной зависимости относятся достаточно серьезно [49].

Например, А.Е. Войскунский (МГУ), В.Д. Менделевич (Казань), и ряд других значимых авторов рассматривают компьютерную зависимость в системе других зависимостей.

Роль семейного воспитания в становлении личности ребенка подчеркивается как в зарубежной, так и в отечественной психологии. Ведь в семье формируются не только социально значимые качества ребенка, но и оценочные критерии – что «хорошо» и что «плохо», закладываются представления о нормах и правилах.

Не смотря на то, что ребенок проводит значительную часть жизни в различных социальных институтах – детском саду, школе, влияние семьи всегда сильнее влияния общества в целом.

Множество исследований раскрывает взаимосвязи между типом неправильного семейного воспитания и особенностями отклонений от нормального развития.

Результаты исследования, показывают, что в семьях младших подростков с высоким уровнем игровой компьютерной зависимости родители довольны тем, что их дети часто играют в компьютерные игры. При этом в таких семьях родители часто покупают своим детям различные новинки, а иногда сами играют вместе с детьми в компьютерные игры.

Таким образом, семьи, в которых родители балуют своих детей, часто покупая им компьютерные игры, риск возникновения игровой компьютерной зависимости значителен. Родители специально покупают игры, чтобы ребенок больше времени находился дома, а не за его пределами, им так спокойнее.

Проблема игровой компьютерной зависимости не рассматривается родителями как проблема. Многие родители не знакомы с правилами техники безопасности и стандартами работы с компьютером для детей младшего подросткового возраста. У ряда родителей не сформирована культура общения с современной компьютерной техникой.

Одним из важных факторов возникновения девиаций является социальное положение семьи и ее материальный статус. Исследования Шурыгиной И.И. доказали, что в семьях, матери которых имеют высшее образование, не было ни одного случая, чтобы 14 – 15-летние школьники проявляли склонность к девиациям. Среди бедных детей малообразованных матерей были и аддиктивное поведение, и воровство, и суицид.

Кузубова М., Сидорова Л., Бекмамбетова С. утверждают, что но на практике встречаются дети с аддиктивным поведением, живущие в материально обеспеченных семьях, где у родителей есть высшее образование. Много жалоб на поведение детей исходит от педагогов частных школ, где учатся дети достаточно обеспеченных родителей.

К сожалению, материальное благополучие семьи не гарантирует нормальное развитие ребенка. Можно сказать, что сегодня понятие «неблагополучная семья» расширилось и включает не только семьи, где родители выпивают или не в ладах с законом, но и материально и социально благополучные, в которых по отношению к ребенку применяются неадекватные методы воспитания.

По мнению авторов, «ведущие причины в нарушении развития личности ребенка и появлении у него девиантного (в т.ч. аддиктивного) поведения – это повседневная психотравматизация в микросоциальной среде (в семье и школе) и неадекватное воспитание. Это означает, что основную ответственность за возникновение и развитие у ребенка девиантного поведения несут значимые для него взрослые – родители (и/или субъекты их заменяющие) и учителя».

По мнению Л.Г. Леоновой и Н.Л. Бочкаревой, большое влияние на повседневную жизнь и перспективы развития взрослеющего человека оказывает школа. На школу возлагаются важнейшие функции: передача знаний, культурных и нравственных ценностей, помощь в социальной адаптации и выработке адекватного социального поведения, содействие личностному росту. Но не всегда школа выполняет свои функции. Более того, некоторые образовательные системы и подходы могут способствовать формированию и укреплению аддиктивных механизмов. Традиционное образование само несет на себе аддиктивные черты – черты, направленные на разотождествление с действительностью. Прежде всего, это проявляется в подаче учебного материала вне интеграции с реальным миром, ориентированности на приоритетность знания учебных предметов, в акцентировании полезности знаний в контрасте с непредсказуемостью межличностных отношений. Нивелирование значимости межличностных отношений может происходить и из-за того, что школьников нацеливают на всепоглощающий учебный труд, который активно подкрепляется и поощряется. Загруженность учебной деятельностью и, порой, безграничное стремление педагогов и родителей занять детей настолько, чтобы у них не оставалось времени на «всякие глупости» (по мнению взрослых), приводят к тому, что у детей не остается времени, чтобы принадлежать самим себе, играть, общаться со сверстниками. Вместо того, чтобы происходило разумное знакомство с реальностью, происходит отрыв от реальности. Дети таким образом отвлечены от собственных ощущений, осознанных и неосознанных потребностей, от самопознания в самом широком смысле этого слова. Так постепенно формируется неумение жить «здесь и сейчас». Не приобретя необходимого опыта столкновения с реальностью, при случайных и закономерных встречах с проблемами реального мира, ребенок оказывается беспомощным. Трудности становятся не ступенями развития, а явлениями, сопряженными со страхом, неуверенностью и дискомфортом, чего хочется избежать любыми средствами. Фрустрация наступает не только потому, что возникла проблема, но и потому, что появляется необходимость принять решение, сделать выбор, взять на себя ответственность за случившееся и за последствия.

Подводя итог всему вышесказанному, аддиктивное, зависимое поведение можно определить как одну из форм деструктивного, девиантного поведения, выражающуюся в стремлении к уходу от реальности посредством специального изменения своего психического состояния. Понятие аддиктивного поведения охватывает различные типы поведения: сюда входят наркотическая зависимость и алкоголизм, курение, пристрастие к азартным и компьютерным играм, обильной еде и др.

Список литературы:

1. Свенцицкий А.Л. Краткий психологический словарь. — Проспект, 2011. — С. 11. — 512 с.
2. "Medicus.ru": «Патологическая зависимость или аддикция», 3 февраля 2006; http://www.medicus.ru
3. "Интернет портал Нур", статья: В Казахстане хотят запретить компьютерные игры детям; 2014
4. "Defacto.kz": Компьютерная зависимость; 2012
5. «Конструктор успеха»; Статья: «Интернет-зависимость: понятие, виды, симптомы, стадии и причины развития, лечение и профилактика», 2014
6. Интернет-зависимость: психологическая природа и динамика развития / сост. и ред. Войскунский А.Е., М.: Акрополь, 2009. ISBN 978-5-98807-037-5
7. Психология зависимости: Хрестоматия / Сост. К.В.Сельченок. – Минск: Харвест, 2004. – 592 с.
8. Личко А.Е., Иванов Н.Я. Словарь современной американской психиатрической терминологии с ее отличиями от принятой в России. // Обозрение психиатрии и медицинской психологии имени В. М. Бехтерева. 1992, N 4. С. 63-84.
9. Шабалина В. В. Зависимое поведение школьников. СПб., 2001.
10. Fisher, S. A prevalence study of gambling and problem gambling in British adolescens // Addiction Research. – 1999. – Vol. 7, № 6, Dec. P.509-539.
11. Goldberg I. Treatment of Internet Disorders. New York: Penguin, 1999.
12. Ганнушкин П.Б. Клиника психопатий: их статика, динамика, систематика. Н.Новгород: Изд-во НГМД, 1998. – 128 с.

13. Зорин Н. Игромания (гемблинг, или лудомания) Часть I. // Психиатрия и психофармакотерапия. 2006, Т.8, № 4. С. 64-67.

14. Гоголева А.В. Аддиктивное поведение и его профилактика. М.: МПСИ, Воронеж: НПО МОДЭК, 2002. – 240 с.

15. Березин С.В., Лисецкий К.С., Назаров Е.А. Психология наркотической зависимости и созависимости. Монография. – М.: МПА, 2001.

16. Хухлаева О. В. Психология развития. Молодость, зрелость, старость. // Академия, 2006, 208 стр.

17. Гриффитс М. Тезисы дистантных зарубежных участников симпозиума «Интернет-зависимость: психологическая природа и динамика развития», МГУ, 2009

18. Stern, S. E. (1999). Addiction to technologies: A social psychological perspective of Internet addiction.CyberPsychology and Behavior, 2, 419-424

КӨРКЕМ АУДАРМА ЖАЛПЫ АУДАРМАНЫҢ НЕГІЗГІ БӨЛІГІ РЕТІНДЕ

Бақи А.С.,
Шет тілдер және іскерлік карьера университеті,
2-курс магистранты

Аударма саласы – мәдениет пен әдебиеттің көне мұлкі, үлкен дүниесі. Ол туралы айтылатын сөз, қойылатын проблема қашан да туындай бермек. Және солардың ерекшелігі – белгілі кезендерге байланысты жағдай. Аударма туралы қай кезенде не айтылса да маңызын жоймайды, өйткені ол қашан да жаңа проблемаларға жол ашады, мұрындық болады. Ол проблемалардың негізгісі аударманың әсіресе классикалық шығармалар аудармасының көркемдік дәрежесі, оны екінші тілде жасаудың жолдары.

Түйін сөздер: *аударма, көркем аударма, шығарма, әдебиет, классика.*

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ПЕРЕВОД - ОСНОВНОЙ СУБЪЕКТ ОБЩЕГО ПЕРЕВОДА

Баки А.С,
Университет иностранных языков и деловой карьеры,
магистрант 2-курса

Сфера перевода - древнее достояние культуры и литературы, великий мир. Слово, сказанное об этом, всегда будет проблемой. И их особенностью является ситуация, связанная с определенными периодами. Неважно, когда речь идет о переводе, потому что он всегда открывает путь к новым проблемам, и это начало. Ключ к этим проблемам - художественная степень перевода, особенно в переводах классических произведений, на второй язык.

Ключевые слова: *перевод, литературный перевод, композиция, литература, классика.*

ART TRANSLATION - THE MAIN SUBJECT OF GENERAL TRANSLATION

Baki A.S.,
University of Foreign Languages and Business Careers,
undergraduate 2-year

The sphere of translation is the ancient heritage of culture and literature, the great world. The word spoken about this will always be a problem. And their feature is the situation associated with certain periods. It doesn't matter when it comes to translation, because it always opens the way to new problems, and this is the beginning. The key to these problems is the artistic degree of translation, especially in translations of classical works, into a second language.

Keywords: *translation, literary translation, composition, literature, classics.*

Аударма өнері, аударма үлгілері, ең алдымен, әр дәуірдің жемісі болғандықтан да, әр кезендер түрліше бой көрсетуі заңды. Тіпті барлық дәуірде, барлық кезенде кәдеге аса беретін, үнемі үлгі етіп ұстайтын аударма да және аударма өнері де баршылық. Бірақ бүгінгі кешегіні,

ертеңгі бүгінгіні алдына үлгі етіп отырып, соның жетістіктерін пайдаланады, өз тұсының ерекшіліктерін қосады, сөйтіп, аударманы алға дамытады. Көркем аударма құралы бойынша болашақ мамандарды жалпы мәдени байыту және білім алушыларға кәсіптік қызметке қажетті аудармашылық лингвистикалық және мәдениетаралық қарым-қатынастық біліктілік қалыптастырады. Аударма тілі туралы әңгіме қозғағанда, кейбіреулердің айтқанындай, негізгі нысанамыз түпнұсқа тілі емес, ана тілінің ерекшелігі болуы шарт [1]. Сондықтан, осы оқу құралы болашақ аудармашыларды көркем мәтін құрастыру заңдылықтарымен және оның негізгі қызметтерімен танысуға мүмкіндік береді.

Аударма - әдебиеттің көне мұрасы, белгілі өнер саласы. Оның проблемалары да әрі ескі, әрі жаңа болып түлене береді. Оны зерттеу аспекті де сан алуан болып келеді. Соның бірі – «лингвистикалық бағыт». Ол, негізінен, аудармада грамматикалық категорияларды тірек етеді. Аудармаға осы категориялардың тұрғысынан қарайды. Осы лингвистикалық бағыт көркем аудармағада да ерекше болды. Аударма өнері, көркемдік дәлділік, аудармадағы талант, эрудиция дегендер-аударманың қадым заманнан бері кележатқан проблемалары [2]. Осыған орай, көркем аударма оқу құралы аударманың мақсаттары мен түпнұсқасының типін ескере отырып, оның жалпы стратегиясын белгілеуге көмектеседі.

Орыс, батыс, шығыс классикалық әдебиетінің белгілі шығармаларының ана тілімізде көрінуі, олардың аударылуы, көркемдігі, дәлділігі, әсіресе өміршендігі көркем аударма проблемаларын күн тәртібінде ертеден-ақ қоя бастады. Әр тілдегі аударма тәжірибесіне, үлгісіне, өнегесіне үңілтті. Аударма принципі туралы ой екшеуге мәжбүр етті. Әрине, ол проблемалардың бәрін дұрыс ұғып, оған дұрыс баға беру үшін де ұзақ заман, ұзақ өріс керек болды.

Аударма мәдениеті барған сайын өсіп, шеберлігі артып келеді. Біз оны бұдан былай да жетілдіре беруге тиіспіз. Ол үшін аударма тәжірибесінің өткендегісін таразылап, болашағын бағдарлап отыруымыз керек.

Оқу құралы аудармашылық біліктілікке қажетті дағдылар мен іскерліктерді кезеңдер бойынша қалыптастырады.

Аударма – тіл қызметінің бір түрі ретінде бір тілде айтылған ойларды басқа тілдің құралдарымен соған сәйкестікте немесе толық құндылықта беру процесі. «Аударма» сөзінің астарында белгілі бір тілдегі сөйлеу тілін – ауызша немесе жазбаша мәтінді, сөзді басқа тілде қайталап жеткізу жатқаны белгілі. Сонымен бірге, аударма – сөйлеу қызметінің бір түрі болғандықтан, оның мақсаты сөз сөйлеу құрылымын қайта құру болып табылады, нәтижесінде мазмұнның өзгеріссіз жоспары сақталумен бірге, ойды жеткізу жоспары да өзгереді, бір тіл екіншісімен ауыстырылады.

Аударма — бір тілде бейнеленген мазмұнды екінші бір тілге әрі дәл әрі толық қайталай бейнелейтін тілдік қимыл. Тіл ғалымдарының деректерін негізге ала отырып,қазіргі таңда дүниеде 2796 тіл бар екенін ескерек, аударма қызметінің қаншалықты маңызды екенін білеміз. Аударма әрқашанда адамдар, қауымдар,халықтар арасындағы тәжірибе алмасудың дәнекері. Аударма сөз, әдебиет, публицистика ғылымдарының ажырамас бір бөлігі. Әрі халықты рухани жағынан дамытудың күшті құралы. Аударма халықтың мәдени өмірінің бір саласы, халықтар арсындағы үзілмейтін үрдістің бірі.адамзат аударма арқылы араласып құралады.

Көркем аударма – әдеби шығарманың бір тілден екінші тілге аударылған нұсқасы, көркем әдеби шығармашылықтың бір саласы.Орта ғасырлардан бастап қазақ әдебиетінде де шығыста бұрыннан белгілі сюжетті арқау ете отырып шығарма жазу дәстүріболған. Оларды бүгінгі дәуірде қалыптасқан мағынада аударма деуге келмейді. Олар кейде еркін аударма деп саналғанмен, шынында төлтума шығарма сипатына ие болған. Шынайы аударма қалайда түпнұсқаға сәйкес болуы шарт. Көркем аударматүпнұскаға мағынасы қаншалық жақын келетініне орай дәлме- дәл аударма, еркін аударма, сәйкес аударма деп ажыратылады. Көркем аудармада әдеби шығарма бастан аяқ сөзбе-сөз тәжімаланбайды, сөздердің мағынасын, көркемдік қуатын, бейнелік әсерін неғұрлым толық жеткізу мақсат етіледі. Аударма жасаушы адам кем дегенде екі тілді жақсы білуі кажет. Онсыз аударма сапасы ойдағыдай шықпайды, түпнұсканың ұлттық сипаты, өзіндік өзгешеліктері сақталмайды. Аудармада сөз қолдану, ойдың мағынасын толық жеткізу, көркемділігін жоғалтпау, маңызын төмендетпеу сияқты талантар толық сақталуы шарт. Аударма - әдебиеттің кең арналы, мол саласының бірі. Аударма арқылы бір халықтың таңдаулы әдеби шығармаларынан басқа халықтың өкілдері сусындай алады. Көркем аударманың қасиетін арттырып, түп- нұсканың мағыналық байлығын, ой-толғамдары мен сезім иірімдерін, көркемдік өзгешеліктерін жаңғыртып, жарқырататын қайта туғызатын суреткерлік шеберлік. Көркем аударманың бүгінгі әдеби процесте алатын орны үлкен. Қазақ әдебиетінде қазіргі заманғы көркем

аударма жасау дәстүрі 19 ғ-дан басталады.

20 ғасырда аударма ерекше серпінмен дамып, А.Байтұрсынұлы (И.Крылов мысалдары), М.Жұмабаев, Ж.Аймауытов, М.Әуезовтер көркем аударманың арнасын кеңейтті. Х.Өзденбаев, Т.Нұртазин, Ғ.Жарылғапов, Ә.Жұмабаев, Г.Бельгер, Н.Шәкеев, Ж.Ысмағұлов, С.Ақтаев, т.б. қаламгерлер көркем аударма саласын жаңа санаға көтеріп, соны ізденістерге барды. Қазақ әдебиеттану ғылымында көркем аударма тарихы мен теориясын зерттеу ісі жолға қойылған. Филолог ғылым докторы Н.Сағындықованың "Көркем аударманың негіздері" (1995) аталатын монография жарық көрді. 2002 жылдан бастап "Аударма" баспасы әлем әдебиетіндегі көркем шығармалардың озық үлгілерін қазақ тілінде шығарып келеді. (қ. "Аударма") [2].

Аудару принципі мен аударманың дәлме-дәлдігі туралы ұғым заманалар озған сайын өзгеріп отырады. Мысалы, орта ғасырларда әріпшілдік, сіреспе аударма басым болса, бертін келе, жаңғыру дәуірінде, XVII-XVIII ғасырларда «еркін» аударма етек алды. Одан соң әдебиет әлемінде балама аударма пайда болды.

Алдымен, шетелдік аудармашы, ғалымдардың аударманы қандай түрлерге бөліп, жіктегеніне аз-кем тоқталып өтейік.

1680 жылы ағылшын аудармашысы Дж.Драйден (1631-1700) аударманың 3 түрін ұсынады:

- Біріншіден, «метафраз» – түпнұсқаның дәл жеткізілуі,
- Екіншіден, «парафраз» – түпнұсқаның түріне емес, ерекшелігіне бағдарланып, еркін жеткізілуі,
- Үшіншіден, «имитация» (еліктеу) – түпнұсқа тақырыбына жазылған шығарма.

XX ғасырдың екінші жартысында ағылшын аударматануының теориялық жағын дамытуға өз үлесін қосқан Т.Сэвори «Аударма өнері» кітабында (Лондон, 1952) аударманың мынадай 4 түрін көрсетеді:

- Кемел құнды аударма – таза ақпаратты фраза хабарландырулардың аудармасы.
- Барабар аударма – мазмұны ғана маңызды, баяндалуы аса маңызды емес сюжетті шығармалардың аудармасы. Аударманың бұл түрінде аудармашы мағынасы түсініксіз сөзді немесе тұтас сөйлемдерді түсіріп тастайды да, түпнұсқаны басқаша баяндайды.
- Аударманың үшінші түрінің аты жоқ. Бұл классикалық шығармалардың аудармасы. Онда форманың да, мазмұнның да сақталуы маңызды.
- Аударманың төртінші типі «барабарға» (2-ші типке) жақын. Бұл ғылыми-техникалық материалдардың аудармасы. Олардың пайда болуы тәжірибелік қажеттіліктерден туады. Тәржіменің бұл түрі аудармашыдан түпнұсқада сөз болып отырған жайт туралы көп білуді қажет етеді[1, Б.103-104].

Ағылшын аударматануындағы «Аударманың лингвистикалық теориясы» еңбегінің (1965) авторы Дж.Кэтфорд аударманы мынадай түрге ажыратады:

- толық және ішінара аударма: Толық аудармада түпнұсқадағы бүкіл мәтін аударылады, ал ішінара аудармада түпнұсқа мәтінінің бір бөлігі беріледі.
- жаппай және шектеулі аударма: Жаппай аудармада түпнұсқа барлық тіл деңгейлерінде аударылған кезде, қарапайым аудармаға ат беру ұсынылса, ал шектеулі аударма дегеніміз қандай да бір деңгейдегі фонологиялық, графологиялық, грамматикалық және лексикалық деңгейдегі аударма дегенді білдіреді.

Американдық лингвист Дж.Касагранде өзінің «Аударманың мақсаттары» (1954) атты мақаласында аударманы 4 түрге бөледі:

- Прагматикалық аударма. Мұнда хабарламаны барынша дәл жеткізу көзделеді.
- Эстетикалық-поэтикалық аударма. Әдеби немесе эстетикалық тұрпатты жеткізеді.
- Этнографиялық аударма – түпнұсқаның мәдени контексін түсіндіреді.
- Лингвистикалық аударма. Бұл жерде түпнұсқа морфемаларының мағыналары көрсетіледі [1, 113б.].

XX ғасырдың 80-ші жылдарында американдық ғалым С.Басснетт-Макгайр «Аудармашылық зерттеулер» атты кітабында аударманың үш түрін көрсетеді:

- ойды басқа тілдік белгілер арқылы жеткізу (бір тілдің ішінде);
- аударманың өзі (бір тілден басқа тілге);
- трансмутация (бір семиотикалық жүйеден екіншісіне қайта құру).

Неміс ғалымы Отто Каде әрқайсысы белгілі бір талаптарға сәйкес келетін әртүрлі категориядағы аударма түрлерін ұсынды:

- «Өңделмеген». Бұл жерде аударма тілінің нормаларынан ауытқуға болады.

- «Жұмыс». Аударма тілінің нормаларын толық сақтайды. Бірақ ақпараттардың орнын толтыру үшін түсіндірулерді қолдану мүмкін.

- «Басылымға дайын». Түпнұсқаның барлық мазмұнын береді және қабылдаушыға қажетті әсер ете алады.

Аударма теориясының көрнекті маманы Л.С. Бархударов мәтінде аударма тілдің қай деңгейінде жүзеге асады деген сұраққа төмендегі пікірімен жауап берген:

1) фонема (графема) деңгейіндегі аударма;

2) морфема деңгейіндегі аударма;

3) сөз деңгейіндегі аударма;

4) сөз тіркесі деңгейіндегі аударма;

5) сөйлем деңгейіндегі аударма;

6) мәтін деңгейіндегі аударма [2, 176-184-бб.].

Бұл пікірге былайша кеңірек түсінік береміз: фонема деңгейіндегі аудармаға аударатын тілдегі бірліктерді аударылатын тілдің фонетикалық заңдылықтарына сай икемдеу болса, аударатын тілдегі бірліктерге аударылатын тілдің морфологиялық қосымшаларын жалғау; ал қалған деңгейлердегі аударма түрлері аударма процесімен айналыспайтындарға да түсінікті деп ойлаймыз [3, Б.9-10].

Сонымен қатар, Л.С.Бархударов құрылымдық сипатына қарай аударманы төрт түрге бөліп көрсетеді:

1) жазбаша-жазбаша аударма немесе жазбаша мәтіннің жазбаша аудармасы;

2) ауызша-ауызша аударма немесе ауызша мәтіннің ауызша аудармасы (ізбе-із немесе ілеспе аударма);

3) жазбаша-ауызша аударма немесе жазбаша мәтіннің ауызша аудармасы;

4) ауызша-жазбаша аударма немесе ауызша мәтіннің жазбаша аудармасы [2, Б.47-48].

В.Н. Комиссаров «Слово о переводе» еңбегінде аударманы жанрлық-стилистикалық түрлеріне қарай былай бөледі:

1) көркем аударма;

2) ақпараттық аударма;

3) ғылыми аударма;

4) ресми аударма;

5) публицистикалық аударма;

6) жарнамалық аударма [4, Б.94-108.].

М.О. Әуезов 1955 жылы жазылған «Көркем аударманың кейбір теориялық мәселелері» атты мақаласында аударманың үш түрін атап өтеді. Бірінші – сөзбе-сөздік – әріпқойлыққа негізделген аударма. Екінші – еркін аударма, аудармашының өзіншелеп әңгімелеп отырғанына өте ұқсас келеді. Соңғысы аударманың өте-мөте қонымды ғылыми дәлелденген түрі – шығарманың мазмұнын да, формасын да толығырақ беретін ғылыми дәл, балама аударма [5].

Аударманы негізінен төмендегідей екі үлкен түрге бөлуге болады:

1) Ауызша аударма - бұл тәржіманың жазбаша түріне қарағанда күрделірек құбылыс; ақпараттың мазмұн межесін (план содержания) және құрылым межесін (план выражения) жазбай, ауызша жеткізу түрі. Сөйлеген сөздер, баяндамалар ілеспе түрде ауызша аударылады, шетелдерден келген ресми өкілдер мен қонақтардың пікір алысуына аудармашылар көмектеседі.

Ауызша аударманың екі түрі бар:

- ілеспе (синхронды) аударма;
- ізбе-із аударма.

Ілеспе аударма –бастапқы мәтінді тыңдап қабылдай отырып, ілесе, қосарласа, бір мезгілде аудару. Аударудың бұл түрі түпнұсқа мәтіннің айтылуымен қатар жүріп отырады. Арнаулы кабинеттерде ілеспе аударма түпнұсқаның мәтінін сөйлеушіге (мәтіннің авторына) ілесе отырып оқу арқылы, кей жағдайда сөйлеушінің ауызша баяндалған сөзін алдын ала дайындықсыз тікелей аудару арқылы жүзеге асырылады.

Ғалым Ә.Тарақов ілеспе аударманың күрделілігін танытатын төмендегідей белгілерді атап өтеді:

а) бір мезгілде тыңдап әрі сөйлеу қажеттілігіне байланысты туындаған психофизиологиялық дискомфорт;

ә) баяндамашы не жарыс сөзге шығушының микрофондағы сөзінің қайталанбауына қатысты психикалық кедергі.Өйткені баяндамашыны тоқтатуға, болмаса түсінбеген, не қалып қалған сөзін қайталап сұрауға болмайтындығы;

б) аударманың қайталанбауына және үлкен аудитория тыңдаушыларына байланысты психикалық кедергі. Аудармада қателескенді қайта түзеуге болмайтындығы әрі кешірім сұрауға келмейтіндігі;

в) сөз сөйлеудің жылдамдығына байланысты психофизиологиялық кедергі [6, 36 б.].

Ізбе-із аударма ─ мәтін тыңдалып болғаннан кейін жасалатын ауызша аударманың түрі. Ізбе-із аударманы шартты түрде екіге бөлуге болады. Олар: парақтан аудару және абзацты-фразалы аударма. Ауызша аударманың бұл түрі жауапты келіссөздер, саяси, экономикалық-қаржылық, құқықтық және басқа да мәселелер төңірегіндегі ресми кездесулер кезінде, пресс-конференцияларда, семинарлар мен дөңгелек үстелдер кезінде жүзеге асады.

2) Жазбаша аударма – жазбаша түрде жасалатын тәржіме түрі; қағазға түсірілген жазбаша мәтінді екінші тілге жазбаша түрде аудару және бұдан алынған нәтиже. Барлық хат-хабар, ресми құжаттар, ғылыми және көркем шығармалар жазбаша аударылады. Түпнұсқа мәтін алдын ала танысу, көру, ойлау, пайымдау, талдау, зерттеу, сөздіктерді, басқа да лингвистикалық және лингвоелтанымдық, когнитивтік мағлұматтарды беретін анықтамалықтарға иек арту арқылы екінші тілге жазбаша түрде түсіріледі [7, 23б.]. Түпнұсқаның түрі мен мәніне қарай аударманың да қолданылатын әр алуан амал-тәсілдері бар. Мысалы, ресми құжаттарды аударғанда, түпнұсқаны қаз-қалпында бұлжытпай толық жеткізу көзделсе, ғылыми және техникалық шығармаларды аударғанда, белгілі салалардың терминологиялық ұғымдарын дұрыс беру көзделеді.

Жазбаша аударма деп аударманың тіларалық сөйлесу барысында (түпнұсқа және аударма мәтіні), аударма барысында жазылған мәтіндерге аудармашы бірнеше мәрте қарап, тексеріп, түзете алатын аударма түрі аталады. Бұл аудармашыға аударылып отырылған мәтіннің үзінділерін қайталап қарауына, оларды аударманың сәйкес үзінділерімен салыстыруына, аударманы Рецепторға бергенге дейін, яғни аудару үрдісінің аяқталуына дейін аударма мәтініне қажетті өзгерістер енгізуіне мүмкіндік береді. Жазбаша аударманың классикалық мысалы болып аудармашы түпнұсқаны жазба мәтін түрінде қабылдап, аударма мәтінін жазба мәтін ретінде жүзеге асыруы табылады. (Осы жерден жазбаша аударма деген атау шыққан).

Аударма түрлерінің екі негізгі сараланушы түрлері бар: аударылатын мәтіндердің сипатына байланысты және аударма барысында аудармашының тілдік әрекеттерінің сипатына байланысты.

Аударманың жанрлық-стилистикалық сарлануы түпнұсқаның жанрлық–стилистикалық ерекшеліктеріне байланысты екі функционалды аударманың түрін ерекшелейді: көркем аударма және ақпараттық аударма.

Көркем аударма деп көркем әдебиет шығармаларын аударуды айтады. Қалған тілдік шығармалар түрлеріне қарағанда, көркем әдебиет шығармаларының негізгі функциясы болып көркем–эстетикалық немесе поэтикалық функцияның есептелуімен көзге түседі. Осы мінездегі барлық шығармалардың негізгі міндеті болып қандайда бір эстетикалық әсер беру, яғни бір көркем-әдеби образ жасау болып есептеледі. Бұндай эстетикалық бағыт көркем-әдеби тілді ақпараттық мазмұны негізгі болып саналатын информативті тілдік қарым-қатынас түрлерінен ерекшелейді.

Көркем аудармада түпнұсқаның көркем әдебиеттің белгілі бір жанрына жататындығына байланысты аударманың түр ішіндегі бөлімдері болады. Бұндай аударманың түр ішіндегі бөлімдері қатарына поэзия, пьесса, сатирикалық шығармалардың, әдеби прозаның, ән сөздерінің аудармалары жатады. Шығарма аудармасының мына немесе ана жанр санатына жатқызылуы шартты сипатта және бұл жанрдың өзіндік ерекшелігі аударманың нәтижесіне қаншалықты әсер ететініне байланысты болады.

«Ақпараттық аударма» деп оқырманға шығармашылық-эстетикалық әсер ету емес, негізгі функциясы қандай да бір мәліметтерді хабарлау болып табылатын мәтіндерді аудару аталады. Мұндай мәтіндерге ғылыми, іскерлік, қоғамдық-саяси, тұрмыстық және басқа сипаттағы барлық материалдар жатады. Бұған көптеген детективтік әңгімелерді аударуды да, саяхаттарды суреттеуді де, очерктерді және таза ақпараттық хабарлауы көбірек болатын басқа да шығармаларды жатқызуға болады. Аудармаларды көркем және ақпараттық деп бөлу аудармада көрсетілуге тиіс түпнұсқаның негізгі қызметіне байланысты (эстетикалық әсер етуі немесе жай ақпарат беруіне). Негізінде, жалпы алғанда, көркемдік аударманы талап ететін түпнұсқада тек ақпараттық қызметтерді орындайтын жекелеген бөлімдері, ал керісінше, ақпараттық мәтінді аударуда көркемдік аударманың кей элементтері (бөлшектері) болуы мүмкін.

Аударманың адам қызметінің ең көне түрі екені даусыз. Әуел бастан аударма тілі басқа адамдардың бір-бірімен араласуына мүмкіндік тудырып, аса маңызды әлеуметтік қызмет атқарды.

Жазбаша аудармалардың таралуы адамдарға басқа халықтардың мәдениетімен танысуына кең жол ашып, әдебиеттер мен мәдениеттердің араласып, баюына жағдай жасады. Шетел тілін білу кітаптың түпнұсқасын сол тілде оқуына негіз болады, алайда ең болмады бір шетел тілін үйрену әркімнің қолынан келмейді, ал бір адамның кітаптарды әдеби тілдердің баршасында, тіпті көпшілігінде оқуы мүмкін емес. Рудаки мен Омар Хаямның, Шекспир мен Гетенің, Толстой мен Достаевскийдің, Абай мен Шәкәрімнің ғажайып шығармалары аударманың арқасында ғана адамзаттың игілігіне айналды.

Аударма – түрлі тілдерде сөйлейтін адамдардың арасындағы қатынас (коммуникация) мүмкіндігін қамтамасыз ету құралы [1, б. 70].

А. Диомидованың айтуынша аударма – әдеби-тіл интерпретациясы, ал аудару үдерісі – жаңа мәліметтің құрылу актісі. Осы үдеріс кезінде мәтіннің түпнұсқасының және аудармасының белгілі бір мағынасы сақталып, «мәтін мағынасының жетілдірілуі» іске асады [8, б. 15].

Жалпы аударманың негізгі екі концепциясы бар: лингвистикалық және әдебиеттану ғылымы. Аударма және аударматану бойынша негізгі екі мәселелер шеңбері бар.

Бірінші мәселелер шеңбері – бұл аудару шекараларының мәселелері, яғни, мәтінді аудару мүмкіндігімен байланысты мәселелер.

Екінші мәселелер шеңбері, біріншісімен арақатынасын белгілейтін және ерекше сипаттамасы бар аудару барабарлығымен байланысты мәселелер. Осы екі мәселелер шеңбері және олардың шешімі аударудың нормативті негізін белгілейді.

Аударма нормалары аудару актісінің ерекшелігін анықтайды. Яғни, аударма үдерісі кезінде аудармашының дербестігі, тәуелсіздігі қай деңгейде екені байқалады.

Қазіргі кезде дербес емес аудармалық іс және тәуелсіз аудармалық іс бар. Дербес емес аудармалық іс тираждауға жақынырақ, сондай-ақ іс аударма мәтініне өте тығыз байланыста болады (ресми-істі, ғылыми-техникалық құжаттарды қамтиды), ал тәуелсіз - бұл аудармашының белгілі бір дербестігін белгілейді (публицистикалық және әдеби мәтіндер). Қоғамдық істің басқа бір түрі сияқты, аударма да белгілі бір қоғамдық мұқтаждықтарды қанағаттандыратын қажеттілік.

Аударманың мақсаты қарым-қатынаста болған кісілердің арасындағы лингвоэтникалық бөгеттерін бұзып, қатынасын мүмкін ету. Басқа сөзбен айтқанда, аударманың қоғамдық мәнін төмендегідей анықтауға болады: аударма – екі тілде қатынасқан коммуниканттардың байланысы, бір тіл ширегіндегі коммуникацияға мүмкіндігінше сәйкес болуы керек. Яғни, аудармада тек қана адамдар қарым-қатынасы кезінде ғана қажеттілік туады. Сол кезде адамдардың арасында тілдік емес, лингвоэтникалық (мәдениеттердің, ұлттық психологиясының және т.с.с. факторлардың әр түрлі болуы) бөгет туады.

В. Н. Комиссаровтың анықтамасы бойынша, көркем аударма – бұл аудармалық әрекет, оның негізгі мақсаты аударма тілінде көркем-эстетикалық әсер ете алатын шығарма жасау [9, б. 95].

Сонда, көптеген әдеби сыншылардың ойынша көркем аударма – бұл өнер, онымен тек қана эстетикалық қағидаларға сүйенетін тіл шеберлері айналыса алады.

Г. Гачечиладзенің пікірінше, аударма мәселесі маңызды және терең зерттеу негізінде, көркемдік жағынан толық емес және толық, бірақ та түпнұсқадан алыс, еркін аударма. Осы екі көзқарас келесі екі пікірлердің негізінде жатыр: аударма лингвистикалық және әдебиеттану ғылымы жағынан анықталады. Аударманың лингвистикалық қағидасы түпнұсқаның формалды құрылымын қайта жасау. Бірақ, егер де лингвистикалық қағида негізгі екені айтылатын болса, онда ол түпнұсқаның сөзбе сөз аударылуына әкелуі мүмкін. Тіл жағынан ол нақты болар, ал көркемдік жағынан өте әлсіз аударма болуы мүмкін. Сонда бұл түршіліктің (формализмнің) бір түрі болады. Түршілік (формализм) кезінде басқа халықтың тіл формалары дәл аударылады да, шетел тілінің заңдары бойынша мәтіннің стилизациясы шығады. Кейбір жағдайларда, аударылатын сөйлемнің синтаксистік құрылымы аудармада ұқсас тәсілдермен берілуі мүмкін болса, онда сөзбе сөз аударма ешқандай әдеби талдаусыз, соңғы амал ретінде қарастырылуы мүмкін. Алайда, әр түрлі тілдерде синтаксистік амалдардың тура келуі өте сирек кездеседі. Көбінесе сөзбе сөз аударма кезінде қазақ тіліндегі синтаксистік нормалардың бұзылуына әкеледі. Сондай жағдайларда біз мазмұн мен форма арасындағы қарама-қайшылықпен түйісіп қаламыз. Автордың ойы айқын, бірақ оны білдіру түрі қазақ тіліне жат. Нақты сөзбе сөз аударма түпнұсқаның эмоционалды әсерін барлық жағдайларда толық жеткізе алмайды. Яғни, сөзбе сөз нақтылық және көркемділік үнемі бір бірімен үйлеспеушілікте болады. Аударма тілдік материалға сүйінетіні даусыз. Сөздердің және сөз тіркестерінің аудармасынсыз көркем аударма бола алмайды. Аудармашының екі тілдің заңдылықтары және осы заңдылықтардың бір біріне сәйкес келуі

туралы білімі болу керек. Демек, көркем аударманың сапасын анықтау үшін тіл аралық сәйкестілікті анықтайтын жалпы қағидалар жеткіліксіз болады. Толықтылық үшін бүкіл аудару кезінде түпнұсқаға сөзбе сөз жақын болу қажет емес [10, б. 115].

Кейбір зерттеушілердің (Г. Гачечиладзе, А. А. Смирнов және А. В. Федоров) пікірінше, аударманы жаңа сөздер табу өнерінің бір түрі ретінде, яғни, лингвистикалық көзқарас жағынан емес, әдебиеттану ғылымы жағынан қарастыру керек.

Әрбір аударма шығармашылық үдеріс ретінде аудармашының даралығын белгілеуі керек, бірақ аудармашының негізгі мақсаты түпнұсқаның ерекшеліктерін жеткізу және түпнұсқаға сәйкес көркем және эмоционалды әсерін барабарлы жеткізу үшін, аудармашы ең жақсы тіл амалдарын: синонимдерді, сәйкес болып тұрған көркем бейнелерді және сол сияқтыларды табу керек, - деген пайымдауға шүбәланбаймыз.

Әрине, форманың және мәтін мазмұнының барлық элементтері дәлдікпен қайта құрылуы мүмкін емес. Қандай да болсын аударма кезінде төмендегідей кемшіліктер болуы мүмкін:

1) материалдың қандай да бір бөлігі қайтадан құрылмай, алынып тасталынады;

2) материалдың қандай да бір бөлігі өз түрінде емес, әр түрлі ауыстырулармен/эквиваленттермен беріледі;

3) түпнұсқада болмаған материал кіргізіледі.

Сондықтан көптеген зерттеушілердің пікірінше ең жақсы аудармаларда, түпнұсқаға қарағанда, шартты өзгерістер болады. Алайда осы өзгерістер көлеміне аударманың дәлдігі тәуелді болады. Сондай өзгерістердің минимумы барабарлы аударманы болжайды. Біз осы пікірді түпкіліті қолдаймыз.

Демек, барабарлы аударманың мақсаты түпнұсқаның мазмұнын және формасын, оның ерекшеліктерін дәлдеп жеткізу.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Комиссаров В. Н. Лингвистика перевода. – М. : Международные отношения, 1980. – 166 с.
2. Копанев П. И., Беер Ф. Теория и практика письменного перевода. – Минск: Вышейшая школа, 1986. – 295 с.
3. Виноградов В. С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). – М. : РАО, 2001. – 224 с.
4. Сабитова М. Т., Исина Г. И. Теория перевода (на немецком языке). – Алматы : Казахстан, 1995. – 149 с.
5. Попова Е. А. Художественный текст в процессе литературной коммуникации // Русский язык в школе. – М.; СПб. : 2002. – №6. – С. 68 – 72.
6. Комиссаров В. Н. Общая теория перевода : – М. : Учебное пособие, 1999. – 336 с.
7. Гачечиладзе Г. Художественный перевод. – М. : Наука, 1999. – С. 115 – 136.
8. Нелюбин Л. Л. Толковый переводческий словарь. – М. : Просвещение, 2003. – 320 с.
9. Аханов Р. Тіл біліміне кіріспе. – Алматы : «Мектеп» Баспасы, 1965. – 600 б.
10. Корнеева Ю. Песнь о Нибелунгах. – М. : Всемирная литература, 1991. – С. 359 – 568.

ПСИХОЛОГИЯ СУИЦИДА И ПРЕДПОСЫЛКИ ДЕВИАЦИИ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ

Дуплякин Е.Б.,
магистрант Академии Кайнар

Современная социальная жизнь предъявляет к психике молодого поколения иные, более высокие требования. А если к этому прибавить крушение идеалов, распад многих молодежных организаций и почт и ничего не созданного взамен, становится понятно, почему отклоняющееся, девиантное поведение в подростковом возрасте стало актуальной проблемой нашего общества.

Ключевые слова: *психология суицида, суицид, девиация, подросток, психологическое отклонение.*

СУИЦИД ПСИХОЛОГИЯСЫ МЕН ЖАСӨСПІРІМДІК ШАҚТАҒЫ ДЕВИАЦИЯНЫҢ АЛҒЫШАРТТАРЫ

Дуплякин Е.Б.,
Қайнар академиясының магистранты

Қазіргі әлеумет т ік өмір ж ас ұрпақт ың психикасына өзгеше, ж оғары т алапт ар қоюда. Ал егер бұл мәселеге идеалдардың құлдырауы, ж аст ар ұйымдарының т арауы мен олардың орнын т олт ырат ын іс-шаралардың ж оқт ығы, қазіргі т аңдағы ж асөспірімдер арасында девиант т ы мінез-құлықт ың көпт еп орын алуын т үсіндіре алады.

Түйін сөздер: *суицид психологиясы, суицид, девиация, ж асөспірім, психикалық ауыт қу.*

PSYCHOLOGY OF SUICIDE AND BACKGROUND OF DEVIATION IN ADOLESCENT AGE

Duplyakin E.B.,
Graduate Academy Kaynar

Modern social life places different demands on the psyche of the younger generation. And if we add to this the collapse of ideals, the disintegration of many youth organizations and almost nothing created in return, it becomes clear why deviating, deviant behavior in adolescence has become an urgent problem of our society.

Keywords: *suicide psychology, suicide, deviation, adolescent, psychological deviation.*

Зигмунд Фрейд считал, что человеком руководят две силы: эрос (воля к жизни) и танатос (воля к смерти). К проблеме самоубийства люди никогда не были равнодушны, в наши же дни о ней говорят особенно часто [1].

Причин, которые толкают людей на этот фатальный шаг, множество: несчастная любовь, карьерные неудачи, страх перед болезнями, старостью... Но это - лишь пусковые факторы. Причины гораздо глубже. Они - в подсознательной готовности к самоуничтожению. Ученые предполагают, что у каждого из нас есть ген самоубийства, который может включиться под влиянием обстоятельств [2].

Ученые уже давно заметили, что человек в своем физическом развитии повторяет эволюцию всего живого на Земле. То же самое происходит и в его психическом развитии. В процессе роста и созревания психика каждого из нас как бы движется вдоль основной информационной матрицы, которая передается по наследству, хоть и бессознательно, но скрупулезно "считывает" данные общечеловеческого опыта, закодированные с помощью так называемых архетипов - своеобразных тематических ячеек, хранящих совокупный социальный и культурный опыт человечества. По сути, матрица у всех одинакова, но каждая личность имеет также свои индивидуальные качественные черты, в них отражены опыт его семьи и его собственный. Архетипы бессознательного и определяют (незаметно для самого человека) наилучшую тактику поведения, обеспечивают ему оптимальную адаптацию к жизни в природе и обществе. "Наилучшая тактика", "оптимальная адаптация"... ясно, что такое может быть только в "чистом виде", лишь в "первичном замысле". Но в жизни "оптимальное" "наилучшее" встречается нечасто. Вот и получается, как говорится, у кого плохо, а у кого еще хуже. Результатом того, насколько личность с помощью основной информационной матрицы адаптировалась к действительности, и является наша судьба [3].

Развитие человека "застревает" на каком-то архетипе, крутится, как испорченная пластинка. Развитие бессознательных структур останавливается, личность инфантилизируется. Не следует путать это с задержкой умственного развития, люди с инфантилизмом бессознательного часто имеют очень высокий уровень интеллекта. Поскольку в конкретной жизни действие этого архетипа уже отыграно - пластинку хочется снять. Включается ген саморазрушения [4].

А "заедает пластинку" чаще всего на пике молодости - в 15-24 года и на пике инволюции - старше 50 лет. Но есть и промежуточные возрасты риска: 6-11 лет, 14-15 лет, 18-25 и 30-35 лет. Именно в эти переходные периоды человек подобен гусенице, превращающейся в куколку, а затем в бабочку - он чрезвычайно раним и с трудом представляет свою жизнь в новом качестве, он как бы переживает маленькую смерть.

Почему в 6-11 лет? Потому что именно в этом возрасте в психической эволюции человека происходит первый (после рождения) качественный скачок: от материнских архетипов он переходит к "установке" других - отцовских, тех, что необходимы для выживания в

патриархальном обществе. Маленький человек должен совершить переход - словно бы с одной плывущей льдины шагнуть на другую. Обычно он совершает его бессознательно, незаметно для себя. Но это в том случае, если обе "льдины" - у него на глазах. Потому среди пусковых факторов, толкающих ребенка на самоубийство, на одном из первых мест стоит развод родителей. Ребенку с задержкой развития бессознательного, не доросшему до понятия борьбы за себя, которая кодируется архетипами патриархата, известны только два выхода - родиться обратно (то есть умереть) и заболеть (откуда и берутся психосоматические заболевания) [5].

По данным хронобиологии, возраст 14-15 лет соответствует "часу быка" в суточном ритме - т. е. времени, когда власть тьмы подсознания особенно сильна. Именно в этом возрасте должен "подключиться" архетип самоидентификации, сыновний архетип, который помогает человеку оторваться от "пуповины", связывающей его с родителями. Психиатры считают, что отсутствие уверенности и самоидентификации и является одной из важнейших причин самоубийства в этом возрасте. Причём беспокойство должны вызывать те ребята, особенно мальчики, у которых переходный период проходит слишком гладко, и дети из семей, где нарушен нормальный контакт с родителями. Ребята с задержкой бессознательного, лишенные руководящей информации, не знают как "выпрыгнуть" из детства, а все, что может предложить их обедненное подсознание, - это опыт их биологического рождения, тесно переплетающийся в их психике с образом смерти. Подростки пытаются "спасти" себя через смерть-возрождение. Спусковым крючком для суицида может стать даже пример молодежного кумира, героев книг, кинофильмов. "Фаны" стремятся "срисовать" образ героя, который им поможет преодолеть узловые моменты индивидуальной эволюции [5, 165 стр.].

В мировой же эволюции этому периоду жизни человека соответствует эпоха "очеловечивания" богов, причем на этом переходе в культурах практически всех народов фигурирует герой, умирающий и возрождающийся дарующий спасение от скверны и небытия.

Самоубийства в 18-25 лет - отголосок так и не пройденного переходного периода - их совершают "переношенные дети, задыхающиеся в материнской утробе". Жизнь требует зрелости, соответствующей биологическому возрасту, а подсознание безмолвствует, не говорит, как это реализовать. Отсюда неправильный выбор профессии, неудачный брак, равнодушие к детям. "Не подумал ни о детях, ни о близких!" - обычно с возмущением говорят о таких самоубийцах. Но как они могут подумать, если их несчастье как раз и состоит в отсутствии чувства ответственности? Курт Кобейн, лидер группы "Нирвана", застрелившийся в 1994 году, пел: "Я лучше буду мертвым, чем клевым". Вот и стал мертвым, так как его подсознание просто не доросло до клевости. Друзья вспоминают о нем как о "беззащитном ребенке". Наркомания и алкоголизм имеют те же корни, что и суицид, просто это более медленные способы самоубийства. Схожими причинами объясняются и самоубийства молодых солдат. Мальчики, задержавшиеся в своем личностном развитии, не могут адаптироваться в среде ровесников, нет душевных сии для завоевания своего места в мужском коллективе, построенном "на крепких зубах и сильном характере". Возраст 18-25 лет важен еще и тем, что на этом этапе у человека формируется мировоззрение, устанавливается шкала этических ценностей на всю оставшуюся жизнь. У большинства молодых подсознание и тут берет на себя роль учителя, регулятора. Подсознание, словно суфлер, подсказывает примеры из огромного генетического опыта человечества, которые дают юноше возможность жить в ладу с обществом и самим собой. Но те, у кого считывание программы "заедает", у кого "суфлер" говорит невнятно, начинают искать собственные пути. И неудачно: становятся адептами сект или пытаются сформировать мировоззрение из "винегрета", собранного из самых различных философий. Вконец запутавшись, потеряв способность к адаптации, они устремляются все к тому же "аварийному выходу" [5, 197 стр.].

Еще Карл Юнг заметил, что "в древности люди совершали обряды, гарантирующие "сотрудничество" со стороны бессознательного". Ритуал помогал людям умереть и возродиться символически (биологически-то это невозможно!), он пробуждал скрытые душевные силы. Особенностью детского и юношеского суицида является то, что почти всегда он имеет ритуальный, демонстративный характер. В 80% от общего количества случаев ребята различными способами давали понять окружающим, что хотят наложить на себя руки [6].

Но выходя из молодости, еще не выходишь из возраста риска. Самоубийцы в 30-35 лет - жертвы все тех же проблем, просто им хватило сил дольше сопротивляться "зову смерти".

Самоубийства после 50 лет - особый случай. Как ни странно, счеты с жизнью сводят жизнелюбы, до этого успешно справлявшиеся со всеми трудностями, которые подкидывала им судьба. Постепенное наступление беспомощности, зависимости от других словно возвращает их в

бесправное детство. А подсознание не умеет стариться, не подсказывает образцов нового мировосприятия, а почерпнутые сознательно не воспринимаются психикой. Старческий суицид, как правило, лишен ритуальности. В этот период человек как бы замыкает кольцо жизни и смерти и снова приходит к архетипам матриархата. А именно они определяют простоту, тайну и необходимость зачатия, рождения и умирания.

Итак, основной причиной самоубийств предположительно являются ошибки в подпитывании архетипов с основной информационной матрицы, на которой записана генетическая память человечества. Как известно, если компьютерная программа "заедает", то ее можно перезагрузить, нажимая на известные кнопки. Таким же образом можно перезагрузить и психические программы человека, убрать вирус - этот ласковый голос смерти. Только бы знать: на какие кнопки нажимать [7].

Переходный подростковый период, как лакмусовая бумага, проявляет все пороки общества. Подростковый возраст - один из самых трудных и сложных возрастов. Его можно называть переходным возрастом, потому что в этот период происходит переход от детства к взрослости, от незрелости к зрелости, который пронизывает все стороны юношеского развития: анатомо-физиологическое строение, интеллектуальное, нравственное развитие, а также разнообразные виды его деятельности.

В подростковом возрасте серьезно изменяются условия жизни и деятельности человека, что, в свою очередь, приводит к перестройке психики, появлению новых форм взаимодействия между сверстниками. В подростковом возрасте меняется общественный статус, позиция, положение в коллективе, ему начинают предъявляться более серьезные требования со стороны общества.

В подростковом возрасте возникает потребность в познании самого себя. Ответ на вопрос «Кто я?» «Зачем Я?» часто мучает подростка. Он проявляет интерес к самому себе, у него формируются собственные взгляды и суждения; появляются собственные оценки на те или иные события и факты; он пытается оценить свои возможности и поступки, сопоставляя себя со сверстниками и их действиями.

Часто подросток стоит перед выбором между официальным коллективом и неформальной группой общения. Предпочтение отдается той среде и группе, в которой он чувствует себя комфортно, где относятся к нему с уважением. Это может быть и спортивная секция, клуб, но может быть и специально выделенное место, где происходит неформальное общение, где они курят, выпивают, принимают наркотик и т.д.

Часто в подростковом возрасте возникают проблемы со взрослыми, в частности с родителями. Родители продолжают смотреть на своего ребенка как на маленького, а он уже взрослый и пытается вырваться из этой опеки. Поэтому взаимоотношения со взрослыми характеризуются повышенной конфликтностью, усиливается критичность по отношению к мнениям взрослых, но при этом становится более значимым мнение сверстников. Изменяется характер отношений со старшими: из позиции подчинения подростки стараются перейти в позицию равенства. Одновременно изменяется и характер взаимоотношений со сверстниками, присутствует сильная потребность в общении с целью самоутверждения, что в неблагоприятных условиях может привести к различным формам отклоняющегося поведения; повышенный интерес к вопросам интимной жизни человека, что может приводить к асоциальным нарушениям ранней сексуальной жизни молодого человека [8, с. 109].

Взрослость в подростковом возрасте проявляется через стремление к независимости и самостоятельности, протест против желания взрослых «поучить» его. Подросток нередко выбирает для себя кумира (герой фильма, топ-модель, певица, герой передачи, выдающийся спортсмен и др.), которому он (она) пытается подражать: его внешнему облику, манере поведения. Внешность для них имеет очень большое значение. Необычная прическа, серьга, а то две и три в ушах. Рваные джинсы, яркая косметика и другие атрибут дают возможность отделить себя от других, утвердиться в группе сверстников [9, с. 57].

Все это происходит на фоне развития эмоционально-волевой сферы. В подростковом возрасте развивается эмоционально выраженное стремление познания окружающей действительности, стремление к общению со сверстниками, потребность в дружбе и любви на основе общих интересов и увлечений. Формируются умения самообладания, самоуправления своими мыслями и поступками, развиваются настойчивость, упорство, выдержка, терпение, выносливость и другие волевые качества [9, с. 59].

Но подростковый возраст - это еще недостаточно зрелый и недостаточно социально

возмужалый человек, это личность, находящаяся на особой стадии формирования ее важнейших черт и качеств. Стадия эта пограничная между детством и взрослостью. Личность еще недостаточно развита, чтобы считаться взрослой, и в то же время настолько развита, что в состоянии сознательно вступить в отношения с окружающими и следовать в своих поступках и действиях требованиям общественных норм и правил [9, с. 63].

В подростковом возрасте человек способен принимать продуманные решения, совершать разумные поступки и нести за них нравственную и правовую ответственность. Следует особо выделить, что юноша (девушка) - лицо, вступившее в период правовой ответственности за свои действия и поступки. И хотя закон, учитывая особенности социально-психологического развития несовершеннолетних, устанавливает для него ограниченную ответственность, можно считать старший подростковый возраст как характеризующийся личностной ответственностью [10, с. 212].

Очевидно, что отклоняющееся поведение является одним из проявлений социальной дезадаптации. К социально дезадаптированным относятся, не посещающие школу (в нашей стране их около 7% , т. е. примерно 1,5 миллиона); - сироты, общее число которых превысило 500000. Несовершеннолетние, совершившие противоправные действия; по официальным данным, их число растет в два раза быстрее, чем среди взрослых [10, с. 216].

Типичными проявлениями девиантного поведения являются ситуационно обусловленные поведенческие реакции подросткового возраста, такие как: демонстрация, агрессия, вызов, самовольное и систематическое отклонение от учебы; уходы из дома, бродяжничество, пьянство и алкоголизм; наркотизация и связанные с ней асоциальные действия; антиобщественные действия сексуального характера; попытки суицида.

Резюмируя вышеописанное можно сказать, что сам подростковый возраст способствует отклоняющему поведению, и если оно становится повторяющимся, подросток в нем застревает, то это говорит о его дезадаптации, требующей социально-психологической коррекции. Самое опасное отклоняющееся поведение - суицидальное.

Список литературы:

1. Гуткина, Н.И. Подростковая рефлексия. / Н.И. Гуткина М.: «Дрофа» 1998. - 234 с.
2. Голенков, А.В. Самоубийство среди детей и подростков: Охрана психического здоровья детей и подростков / А.В. Голенков, А.Б. Козлов, Т.В. Цурупа / Под общ. ред. А.А. Баранова - М. 1998. - 178 с.
3. Заика, Е.В. Психологическая характеристика личности подростка с отклоняющимся поведением. / Н.П. Крейдун., М.С. Ячина // Вопросы психологии 1990. № 4. - С.23-24.
4. Башкатов, И.П. Психология групп несовершеннолетних правонарушителей. / И.П. Башкатов - М., 1993. - 272 с.
5. Гуманизация воспитания в современных условиях / Под ред. О.С. Газмана, И.А. Костенчука. - М., 1995. - 282 с.
6. Александров, А.А. Нарушения поведения у подростков как один из критериев оценки степени психопатизации. / А.А. Александров // Патологические нарушения поведения подростков. - Л., 1973. - С. 37-48.
7. Баженов, В.Г. Воспитание педагогически запущенных подростков./ В.Г. Баженов - Киев, 1996. - 395 с.
8. Алмазов, Б.Н. Психическая средовая дезадаптация несовершеннолетних. / Б.Н. Алмазов. - Свердловск, 1986. - 231 с.
9. Волкова, А.Н. Психолого-педагогическая поддержка детей - суицидентов. / А.Н. Волкова // Психосоциальная и корекционно - реабилитационная работа.- 1998. - № 2. - С. 43 -45.
10. Лазарашвили, И.С. Повторное суицидальное поведение у подростка. / И.С. Лазарашвили. - М.: Медицина, 1986. - 87 с.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОЦИОМЕТРИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В ДИАГНОСТИКЕ СОЦИАЛЬНО - ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ РОЛИ СОТРУДНИКОВ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ КОМПАНИЙ

Мухаметсеитова А.К,
магистрант Академии Кайнар

В данной статье рассмотрены методы и выводы социометрического исследования применяемого для оценки межличностных эмоциональных связей в группе. Сложность и неоднозначность социальных процессов, происходящих сейчас в производственных компаниях, требуют глубокой, разносторонней и оперативной оценки профессионализма сотрудников и взаимоотношений между ними. Без такой оценки, работа службы управления персоналом не может быть эффективной, и к тому же не отвечает современным требованиям.

Ключевые слова: *социометрическое исследование, социометрические коэффициенты, руководитель, оценка персонала, профессионализм.*

ӨНЕРКӘСІП КОМПАНИЯЛАРЫНЫҢ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ РӨЛДІҢ ДИАГНОСТИКАСЫНДАҒЫ СОЦИОМЕТРИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДІ ПАЙДАЛАНУ

Мұхаметсейітова А.К.,
Қайнар академиясының магистранты

Бұл мақалада топтағы адамдар арасындағы қарым-қатынастың эмоциялық қарым-қатынастарын бағалау үшін қолданылатын социометрикалық зерттеулердің әдістері мен тұжырымдары қарастырылады. Өндірістік компанияларда орын алатын қоғамдық процестердің күрделілігі мен белгісіздігі қызметкерлердің кәсібилігін және олардың арасындағы қарым-қатынастарды терең, жан-жақты және жылдам бағалауды талап етеді. Мұндай бағалаусыз персоналды басқару қызметінің жұмысы тиімді болмайды және, сонымен бірге, қазіргі заман талаптарына сәйкес келмейді.

Түйін сөздер: *социометриялық зерттеулер, социометрикалық коэффициенттер, супервайзер, персоналды бағалау, кәсібилік.*

THE USE OF SOCIOMETRIC RESEARCH IN THE DIAGNOSTICS OF THE SOCIO - PSYCHOLOGICAL ROLE OF EMPLOYEES OF DIVISIONS OF INDUSTRIAL COMPANIES

Mukhametseitova A.K.,
Graduate Academy Kaynar

This article discusses the methods and conclusions of sociometric research used to assess interpersonal emotional relationships in a group. The complexity and ambiguity of the social processes taking place now in production companies require a deep, versatile and prompt assessment of the professionalism of employees and the relationship between them. Without such an assessment, the work of the personnel management service cannot be effective, and, moreover, it does not meet modern requirements.

Keywords: *sociometric research, sociometric coefficients, supervisor, personnel evaluation, professionalism.*

История применения метода социометрическое исследование восходит к имени австрийского психолога, психиатра, в дальнейшем эмигрировавшего в США Дж. Морено. Он разработал психологическую теорию общества и одновременно социально- психологический тест, применяемый для оценки межличностных эмоциональных связей в группе.

Сегодня многие вышестоящие руководители производственных компании заинтересованы в здоровой социально - психологической атмосфере сотрудников любого подразделении. Решения, которые могут приниматься любым сотрудником, особенно руководителями коллективов, в конечном счете могут стать причиной неудачных результатов деятельности всей организаций. Именно поэтому персонал является тем основным ресурсом, грамотное управление которым,

позволяет достичь успеха и решить большинство проблем, стоящих перед производственным коллективом.

Заметное влияние на качество индивидуальной и совместной деятельности работников оказывает характер взаимоотношений между ними. Для повышения результативности труда необходимо своевременно выявлять конфликты между сотрудниками и устранять их. Руководству любого коллектива важно знать характер реальны взаимоотношений, взаимооценки начальников и подчиненных, так как от этого во многом зависят взаимопонимание и социально психологический климат в производственной компании.

Состояние социально - психологического климата выступает одним из основных критериев качества руководства производственный компаний.

Предлагаемый в данной работе социометрическое исследование позволяет проводить комплексную оперативную оценку персонала, выявлять особенности взаимоотношений между всеми сотрудниками, определять сильные и слабые стороны деятельности руководителей производственных компаний. Оно дает возможность выявлять все конфликты между сотрудниками и оценивать степень их остроты. С помощью модульного социометрического исследования можно сравнивать положение дел в производственных подразделениях компаний, оценивать динамику их развития в течение года и выявлять резервы в повышении качества управления тем или иными подразделением . Благодаря социометрическому исследованию мы можем идентицировать межличностные отношения, эмоциональные настроения, особенности корпоративной культуры и уровень авторитета каждого сотрудника в производственном подразделении[1,с.7-10].

В основе теоретической социометрии лежит стремление объяснить все стороны социальной жизни: экономические, политические - состояниям эмоциональных отношений между людьми, их симпатии и антипатии по отношению друг к другу. Дж. Морено и его последователи пришли к выводу, что все проблемы современного общества, вне зависимости от его классовой структуры, могут быть разрешены путем перестановки людей в соответствии с их эмоциональными предпочтениями, так, чтобы «социометрическая» революция позволила гармонизировать общественные отношения, являющиеся, по их мнению, системами взаимного предпочтения или отвращения людей. Одно из центральных понятий этой теории - «теле»-термин, обозначающий простейшую единицу чувства, передаваемую от одного индивида к другому, детерминирующую количество и успешность межличностных отношений, в которые он вступают [2,с23].

В результате социометрической процедуры составляются:

1. социометрическая матрица и социограмма
2. вычисляются социометрические коэффициенты групповой сплоченности.
3. социально-психологический портрет группы
4. социально-психологический портреты участников процедуры

Социометрическое исследование. (происходит от латинского слова «societas» –общество и греческого "metrum" – измеряю, это один из методов социально – психологической диагностики, направленной на изучение межличностных отношений в малых группах количественными методами с акцентом на изучение симпатий и антипатий внутри группы.

Цели социометрическое исследование:

1) Определить ценности группы и особенности корпоративной культуры подразделения (организации)

2) Определить уровень авторитета сотрудников относительно заданным критериям.

3) Определить особенности проявление у сотрудников производственных подразделений корпоративных ценностей в их профессиональной деятельности.

4) Определить сотрудников, которые имеют в глазах коллег низкий уровень личностного и профессионального авторитета в занимаемой должности, причины такого положения дел

5) Создать социально-психологические портреты сотрудников в подразделении производственных компании.

6) Выработать рекомендации для руководства компании по дальнейшему использованию и развитию;

Основной объект социометрического исследования - это первичный трудовой коллектив, как наименьше структурное подразделение, возглавляемое официальным руководителем. Для

сравнительного исследования отбираются наиболее типичные структурные подразделения, осуществляющие сходные виды деятельности.

Характер профессиональное отношение и межличностное отношение между сотрудниками определяется на основе взаимных оценок.

Важнейшей особенностью взаимоотношений является то, что эмоциональный компонент играет в их формировании весьма заметную роль. Содержание и степень выраженности эмоций и чувств, которые люди могут переживать по отношению друг к другу, чрезвычайно разнообразны. Среди них выделяют эмоции и чувств, способствующие взаимодействию и препятствующие ему.

К первой группе относят чувства симпатии, уважения, положительные эмоции. Таких людей сослуживцы оценивают высокими оценками. Тех же, которых они уважают меньше, оценивают низкими оценками.

По итогам изучения персонала организации разрабатываются рекомендации и предложения должностным лицам для принятия управленческих решений по формированию здорового морально- психологического климата, укреплению организованности и трудовой дисциплины, рациональному распределению сотрудников и индивидуализации воспитательного процесса.

Этапы исследования

Первый этап: «Ознакомительный»

Данный этап включает: знакомство лиц, осуществляющих исследование с руководителем коллектива, получение общего представления о специфике выполняемой членами группы деятельности, условиях и уровне организации труда, характере взаимосвязи между работниками в процессе деятельности и т.д.

Второй этап: «Подготовительный». Данный этап включает:

- составить списки лиц, которые будут участвовать в социометрическом опросе;
- составить график проведения социометрического опроса, в котором отразить: время, место, состав и количество аттестуемых сотрудников с учётом их работы в сменах, выходных, отпусков и больничных;
- определить места проведения социометрического опроса;
- определить ответственных лиц за организацию и проведение социометрического опроса
- определить группы опроса

Третий этап: «Проведения опроса»

Опрос участников проводится в индивидуальном порядке или в составе группы.

Сотрудники участвующих в опросе в соответствие с утвержденным графиком, в установленное время собираются в аудитории.

Время заполнение социометрического бланка в среднем 20 минут на одного участника (включая время на объяснение самой процедуры заполнения бланка тренером.)

Порядок проведения опроса:

- рассадка участников в помещении производится шахматнообразно, для обеспечения наибольше анонимности;
- исследователь, проводящий опрос раздаёт пустой бланк каждому из участников, объясняет порядок его заполнения и отвечает на вопросы;
- социометрические бланки заполняются только шариковой ручкой синего цвета;
- после заполнения социометрического бланка, аттестуемый сотрудник сдаёт его лично в руки организатору, проводящему исследование;
- передача социометрического бланки к другим лицам запрещена;
- переговоры между сотрудниками в ходе исследования запрещается

Четвертый этап. «Обработка результатов». Данный этап включает:

- обработку заполненных социометрических бланков;
- анализ социометрических бланков
- создание группового портрета на группу и индивидуального портрета на каждого участника.

Четвертый этап является наиболее важным, так как требует от исследователя максимального внимания и точной интерпретации результатов.

Пример результатов исследования. В одной из промышленных компаний РК в качестве наиболее важных характеристик поведения руководителей всех производственных подразделений

и сотрудников принадлежащих к группе инженерно-технических работников были выбраны следующие:

1. Надежность сотрудника (то, на сколько можно положится на данного сотрудника при решении производственных задач);

2. Открытость для коллег (то, насколько сотрудник готов контактировать и коммуницировать с коллегами, открыто выражать свою точку зрения на проблему, не скрывать ее);

3. Ответственность (то, на сколько сотрудник готов отвечать за индивидуальные и общие результаты);

4. Целеустремленность (то, насколько сотрудник готов демонстрировать свое стремление к достижению цели);

5. Готовность к изменениям (то, как сотрудник реагирует на нововведения и готов менять свои стереотипы);

6. Способность работать в команде (то, на сколько сотрудник готов подчинять свои личные интересы групповым, оказывать помощь коллегам, видеть и ценить общие результаты деятельности коллектива или отдельной группы). [1,с.62]

Также были определены те производственные подразделения, в которых будет произведено социометрическое исследование. Решением генерального директора компании, его результаты включались в один из специальных разделов очередной профессиональной аттестации сотрудников.

В целях качественного проведения опроса были составлены специальные бланки (см. приложение).

Список для работы		**1. Мое отношение к каждому**											**2. Отношение каждого ко мне**											
№	**баллы**		**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**	**10**	**т.о.**	**№**	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**	**10**	**т.о.**
1	Амирханова Арай	**1**												**1**											
2	ИвановАлександр	**2**												**2**											
3	Мынбаев Мэлс	**3**												**3**											
4	Аханов Ардак	**4**												**4**											

1. Мое отношение к каждому:

1 – оценка, выражающая крайне негативное отношение;

5– оценка, выражающая нейтральное отношение;

10 – оценка, выражающая очень позитивное отношение;

т.о. – трудно оценить.

2. Отношение каждого ко мне:

1 – я думаю, что он(а) относится ко мне крайне негативно;

5 – он(а) относится ко мне нейтрально;

10 – он(а) относится ко мне очень позитивно;

т.о. – трудно оценить

После проведения опроса, его результаты были занесены в специальную матрицу и были обработаны с применением методов математической статистики.

По результатам анализа Генеральный директор компании получил следующую информацию:

1. Уровень личностного и профессионального авторитета каждого сотрудника: высокий (неформальные лидеры группы или подразделения); средний, ближе к высокому (кандидаты в неформальные лидеры); средний («условные середняки подразделения); средний, ближе к низкому (кандидат в социально- психологической изолянты); низкий(социально–психологический изолянт).[1,с212]

2. Какая категория персонала из вышеперечисленных, определяет негласные нормы и правила поведения в данном подразделении в рамках корпоративных требований к поведению.

3. Какие поведенческие характеристики (например, целеустремленность, ответственность и т.д.) проявляются в поведении ярко, а какие слабо.

4. Какие микрогруппы существует на данный момент?

5. Существует ли между сотрудниками конфликт?

Методика 360 градусов предполагает создание комплексного портрета сотрудника компании. Комплексность заключается в том, что свое мнение о том, как в поведении сотрудника проявляются корпоративно-значимые характеристики, выскажут:

- во-первых, его вышестоящие руководители (этим самым, руководители оценят его в роли подчиненного);
- во-вторых, его коллеги по параллели, то есть те сотрудники, которые занимают такие же должности как и он и взаимодействуют с ним в повседневной производственной деятельности (этим самым, коллеги оценят его как коллегу);

в-третьих, непосредственные подчиненные (этим самым, подчиненные оценят его как руководителя).

Психологический портрет
г-на _____
начальника службы _____

Корпоративный профиль поведения руководителей среднего звена управления.

По мнению исполнительных директоров _____ наиболее важными поведенческими характеристиками для руководителей данного уровня следует считать:

- «ответственность»;
- «готовность к изменениям» и «способность работать в команде»;

поведенческие характеристики среднего уровня важности:

- «открытость для коллег»;

поведенческая характеристика низкого уровня важности:

- «целеустремленность» и «надежность».

Таблица №1№ Общие результаты социометрического исследования

№	Характеристика поведения (качество)	Показатель требуемого уровня проявления качества у руководителей среднего звена управления (требуемый профиль поведения руководителя)	Показатель реального проявления качества, по мнению непосредственного руководителя (профиль поведения подчиненного)	Показатель реального проявления качества, по мнению коллег-руководителей (профиль поведения коллеги-руководителя)	Показатель реального проявления качества, по мнению непосредственных подчиненных (профиль поведения руководителя)
4	Ответственность (ОТВ)	9,00	7,00 (средний, ближе к высокому)	7,33 (средний, ближе к высокому)	8,40 (высокий)
5	Готовность к изменениям (ГИЗ)	8,86	7,00 (средний, ближе к высокому)	6,23 (средний)	8,14 (высокий)
6	Способность работать в команде (СРВК)	8,86	8,00 (высокий)	6,53 (средний)	7,13 (средний, ближе к высокому)
2	Открытость для коллег (ОТК)	8,43	9,00 (высокий)	6,93 (средний, ближе к высокому)	6,56 (средний)
1	Надежность (НАД)	8,14	10,00 (высокий)	7,11 (средний, ближе к высокому)	6,75 (средний, ближе к высокому)
3	Целеустремленность (ЦЕЛЬ)	8,14	7,00 (средний, ближе к высокому)	8,05 (высокий)	8,50 (высокий)
Комплексный показатель авторитета			8,00	7,03	7,58

Уровень (ранг) комплексного показателя авторитета для данной группы	42 Низкий	42 Низкий	30 Средний
Социально-психологическая роль в данной группе	По мнению непосредственного руководителя – социально-психологический изолянт	По мнению коллег-руководителей – социально-психологический изолянт	По мнению непосредственных подчиненных – условный «середняк»
Выводы: таким образом, г-н _____. имеет низкий уровень авторитета, как в глазах непосредственного руководителя, так и в глазах коллег-руководителей. Уровень его авторитета в глазах непосредственных подчинённых - средний. Уровень его формально-неформального авторитета определяет силу его влияния на положение дел в данных группах. Низкий уровень авторитета обеспечивает ему слабое влияние на поведение непосредственного руководителя и на поведение группы коллег-руководителей. Средний уровень авторитета позволяет ему оказывать среднее по силе влияние на поведение группы непосредственных подчинённых. Примечание: так как в опросе принял участие только один руководитель, профиль подчинённого создан по его субъективному мнению.			

По результатам данного исследования, генеральный директор принял ряд серьезных управленческих решений, в том числе и кадровых. Так, например, получили повышение по должности несколько сотрудников, занимавших позицию «мастер цеха», так как по мнению коллег, являлись хорошими профессионалами и коллегами, которые в полной мере отвечали корпоративных требованиям поведения. Несколько сотрудников из числа руководителей среднего звена управления были переведены на должности с меньшим объемом производственной и управленческой ответственности, так не отвечали требованиям «эффективный руководитель». Кроме того, отделом кадров данной компании был составлен план деятельности на год, в которым были намечены мероприятия, позволяющие улучшить качество аттестации персонала, внести уточнение в планы профессиональной и управленческой подготовки соответствующей категории сотрудников и сплочения производственных коллективов в данной компании.

Таким образом, качественно подготовленное и проведенное социометрическое исследование помогло Генеральному директору выявить реальное положение дел в коллективе; определить состав сотрудников, которых можно было включить в группу «резерв на выдвижение», наметить пути дальнейшего развития и обучения персонала производственных подразделений.

Список литературы:

1. Анцупов А.Я., Ковалев В.В. «Социально – психологическая оценка персонала»- 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008 г.-60-65с.)

2. Ермолаев О.Ю. «Математическая статистика для психологов», учебник. Московский психолого–социальный институт. - 2-е изд Москва 2003 г.

3. Сошников А.., Пеленицын А..«Оценка персонала. Психологические и психофизиологические методы». Москва2009 г.

4. Гмурман В.Е. «Теория вероятностей и математическая статистика М.: Высшая школа,1999.

5. Романко В.К. Курс теории вероятностей и математической статистики для психологов М.МГППИ.2000

6. Митина О.В. «Разработка и адаптация психологических опросников». 2011

ВЛИЯНИЕ АЛКОГОЛЯ НА ПСИХИЧЕСКОЕ ЗДОРОВЬЕ И ПСИХИЧЕСКОЕ БЛАГОПОЛУЧИЕ ЧЕЛОВЕКА

Кудайбергенов М.Б.,
Академик Международной Академии Информатизации (МАИН),
к. ю. н., преподаватель кафедры педагогики, психологии и
социальных дисциплин Академии Кайнар

В статье актуализируются проблемные вопросы пагубного влияния алкоголя на психическое здоровье и психическое благополучие человека. Употребление алкогольных напитков, алкогольная зависимость, алкоголизм, как заболевание, представляют большую опасность для жизненно важных психических функций человека и, в первую, очередь, на когнитивные психические функции, благодаря которым человек считается благополучной в психофизиологическом плане личностью. В этой связи автором предпринимается попытка обосновать некоторые наиболее важные аспекты поднимаемой проблемной тематики и предложить свои собственные выводы и заключения, касающиеся пагубного влияния алкоголя на психику и психическое здоровье человека, употребляющего алкогольные напитки.

Ключевые слова: *алкоголь, алкоголизм, мозг, психика, психическое здоровье.*

АЛКОГОЛЬ АДАМНЫҢ ПСИХИКАЛЫҚ ДЕНСАУЛЫҒЫНА ЖӘНЕ ПСИХИКАЛЫҚ САЛАУАТТЫЛЫҒЫНА ӘСЕРІ

Құдайбергенов М.Б.,
Халықаралық ақпараттандыру академиясының академигі (МАИН), заң ғ.к.,
Қайнар академиясының педагогика, психология және әлеуметтік пәндер кафедрасының
оқытушысы

Мақалада алкогольдің психикалық денсаулығына және адамның ақыл-ойының әл-ауқатына зиянды әсер ету мәселелерінің маңыздылығы туралы айтылады. Алкогольді ішімдіктерді, алкогольді тәуелділікті, алкоголизмді ауру ретінде пайдалану адамның психикалық функцияларына және, ең алдымен, адамның психофизиологиялық тұрғыдан сау адам болып саналатын когнитивті психикалық функцияларына үлкен қауіп тудырады. Осыған байланысты, автор көтерілген проблемалық мәселелердің кейбір маңызды аспектілерін негіздеуге тырысады және алкогольдік сусындарды тұтынатын адамның психикасына және психикалық денсаулығына зиянды әсер ету туралы өз тұжырымдарын ұсынады.

Түйінді сөздер: *алкоголь, алкоголизм, ми, психика, психикалық денсаулық.*

EFFECTS OF ALCOHOL ON MENTAL HEALTH AND MENTAL WELL-BEING OF A MAN

Kudaibergenov M.B.,
Academician of the International Academy of Informatization (MAIN),
c. y. sc., Lecturer, Department of Pedagogy, Psychology and
Social disciplines of Kainar Academy

The article highlights the problematic issues of the harmful effects of alcohol on mental health and mental well-being of a person. The use of alcoholic beverages, alcohol dependence, alcoholism, as a disease, pose a great danger to the vital mental functions of a person and, first of all, to cognitive mental functions, due to which a person is considered to be a psychophysiologically sound person. In this regard, the author attempts to substantiate some of the most important aspects of the problem topic being raised and to offer his own conclusions concerning the harmful effects of alcohol on the psyche and mental health of a person who consumes alcoholic drinks.

Keywords: *alcohol, alcoholism, brain, psyche, mental health.*

Психическое здоровье является неотъемлемой частью и важнейшим компонентом здоровья. В Уставе Всемирной Организации Здравоохранения (ВОЗ) говорится: «**Здоровье** является состоянием полного физического, душевного и социального благополучия, а не только

отсутствием болезней и физических дефектов». Важным следствием этого определения является то, что **психическое здоровье** - это не только отсутствие психических расстройств и форм инвалидности. **Психическое здоровье** - это состояние благополучия, в котором человек реализует свои способности, может противостоять обычным жизненным стрессам, продуктивно работать и вносить вклад в свое сообщество. В этом позитивном смысле психическое здоровье является основой благополучия человека и эффективного функционирования сообщества /1/.

Нужно заметить, что в медицине и в психологии, несколько отличающиеся подходы к проблеме определения сущности психического здоровья. Так, при медицинском (психиатрическом) подходе **психическое здоровье** предлагают рассматривать, как меру вероятности развития психической болезни («негативное» определение здоровья как отсутствия болезни); о здоровье судят с позиций психических нарушений и аномалий личности как отклонений от нормы (Б. Д. Карвасарский и др.). А при психологическом подходе базируются на анализе здорового функционирования личности как позитивного процесса, описываемого через понятия самореализации, самоактуализации (К. Гольдштейн, А. Маслоу, Ш. Бюлер), полноценной жизни (К. Роджерс), аутентичности (Дж. Бюдженталь), стремления к смыслу (В. Франкл) /2/.

Основатель психоанализа З. Фрейд определял психическое здоровье как «способность к любви и работе». В данном определении З. Фрейд характеризует энергетическую модель психики, в которой здоровое развитие основано на сублимации, то есть эффективном перераспределении энергии либидо на конструктивные жизненные цели (творчество и близость с другими людьми)/3/.

Как известно, основными феноменами личности являются процессы самоактуализации, экзистенциального выбора, иерархия целей и гуманистическая направленность основных жизненных целей каждой личности. Критериями психологического благополучия личности являются способности справляться с негативными (отрицательными) эмоциональными переживаниями и создавать положительный (позитивный) смысл жизни. И все это возможно именно в состоянии полноценного психического здоровья, с одной стороны. С другой стороны, повышение осознанности посредством самопознания, умения брать ответственность на себя и находить положительный смысл и благо даже при самых неблагоприятных раскладах жизненных ситуаций и происходящих событий – непосредственно способствует укреплению психического здоровья и развитию человека в Духе (духовное развитие личности).

Человек чувствует и воспринимает себя, как психически благополучную личность, когда его реакции на внешние раздражители адекватны, мировосприятие соответствует объективной ситуации, мироощущение находится в гармонии с внутренними и внешними представлениями о мире, своем месте в этом мире. И все это возможно в состоянии полноценного психического здоровья, без каких-либо формирующихся под влиянием различных внутренних и внешних факторов или прогрессирующих психических отклонениях и проявляющихся девиациях в поведении.

Человек может ощущать себя полностью счастливым, только когда он сам психически здоров, психически здоровы и не имеют никаких отклонений в психическом развитии его дети, близкие люди. К сожалению, человек не способен в полной мере предсказать свое будущее и если бы каждый из нас знал, что нас может ожидать в будущем, чтобы предпринять какие-то определенные меры для защиты и изменения будущей неблагоприятной ситуации («знать бы, где упадешь, чтобы успеть подстелить солому»). Тем не менее, человечеству уже известны многие факторы и причины, способствующие появлению и развитию психических заболеваний и недугов, которые, относись человек более уважительно к собственному здоровью, можно предупредить и не допустить.

Так, одними из очевидных и опасных факторов и причин психического неблагополучия человека являются его пагубные привычки и пристрастия: к табаку, алкоголю и другим наркотикам и, в целом, к нездоровому образу жизни.

Употребление алкогольных напитков, пожалуй, наиболее очевидный фактор негативного влияния на психическое здоровье и благополучие человека. Являясь наркотическим ядом по своей природе, алкоголь способен наносить разрушительные и смертельные удары на весь организм употребляющего данный наркотик человека. Молекула алкоголя обладает поистине уникальным свойством растворяться в воде, в жирах и поэтому в человеческом организме для алкоголя нет никаких преград, и алкоголь без проблем проникает куда угодно в организме и, в том числе, в мозг человека.

Нужно, при этом, признать, что алкоголь не чужеродная молекула для человеческого организма и небольшое количество алкоголя постоянно образуется в наших клетках во время распада глюкозы, в связи с чем в плазме крови даже у абсолютного трезвенника можно обнаружить до 0,01% алкоголя. Все этим процессы успешно регулируются нашим организмом и, к тому же по причине того, что молекула алкоголя не чужеродна нашему организму, для ее распада, усвоения в организме предусмотрены специальные ферменты (алкогольдегидрогеназа и ацетальдегиддегидрогеназа). Поэтому, в зависимости от того, как у человека генетически установлены эти ферменты, насколько они активны, зависит индивидуальная реакция человека на алкоголь. Тем не менее, даже наличие этих защитных ферментов не способны обезопасить человека, систематически употребляющего алкогольные напитки.

Алкоголь хоть и не является медиатором, но, тем не менее, способен мощно воздействовать на работу нервных клеток. Он встраивается в мембрану нейронов, меняет функционирование многих рецепторов и ионных каналов, и также способен напрямую воздействовать на некоторые очень важные рецепторы – например, на рецепторы гамма аминомасляной кислоты, т.е. нашего главного тормозного медиатора. **Гамма аминомасляная кислота** *(*ГАМК; γ-aminobutyric acid, GABA*)* синтезируется в мозге из глутаминовой кислоты — еще одного нейромедиатора — путем ее декарбоксилирования (удаления карбоксильной группы из основной цепи).

Молекула ГАМК связывается с рецептором ионного канала. Ионный канал, обладающий довольно сложным строением, раскрывается и начинает пропускать внутрь клетки отрицательно заряженные ионы хлора. Под воздействием этих ионов происходит гиперполяризация мембраны, и клетка становится менее восприимчивой к возбуждающим сигналам других нейронов. Это первая и, пожалуй, главная функция ГАМК — ***торможение активности нервных клеток в нервной системе*** /4/.

У человека, регулярно выпивающего больше среднего дозы алкоголя, серьезно начинают страдать именно нейроны ГАМК, синапсы ГАМК и если такой человек недополучает нужную дозу алкоголя, то тогда система ГАМК работает намного слабее, чем положено. В таком состоянии система глутомата (главного возбуждающего медиатора) «потянет одеяло на себя» и в мозге пьющего человека начнется глобальный перенос в сторону избыточной активности. Если человек, страдающий от алкоголизма именно по ГАМК типу, попытается резко прекратить прием алкоголя, то начнет проявляться абстинентный сидром, который будет выглядеть как гиперактивация, доходящая до галлюцинаций. Поэтому «белая горячка» у страдающего алкоголизмом человека возникает именно на фоне абстинентного синдрома.

Общеизвестно, таким образом, что алкоголь обладает расслабляющим и противотревожным эффектом. Растворы этилового спирта в различных концентрациях с давних пор широко используются населением Земли для «успокоения нервов». Этанол дарит людям расслабление, связываясь с рецептором ГАМК и упрощая его дальнейшее взаимодействие с медиатором. Бывает такое, что люди переоценивают свои возможности в употреблении спиртного, и это приводит к постепенной потере контроля над своими действиями и нарастанием заторможенности. Наступает алкогольное гиперрасслабление, которое при продолжении употребления может дойти до алкогольной комы — настолько сильным оказывается угнетающее действие спирта на центральную нервную систему /4/.

Известно, что алкоголь, попадая в организм, активно всасывается в желудке, кишечнике, задерживается печенью и концентрируется в нервной системе. Если содержание алкоголя в крови принять за 100 %, то в печени его накапливается 148 %, в спинномозговой жидкости— 150%, а в головном мозгу—175%.

При этом, сильнее всего при алкогольной интоксикации страдают высшие отделы - **кора больших полушарий головного мозга**. В коре содержится большое количество глиальных клеток, выполняющих опорную, обменную, секреторную, трофическую функции.

Зоны коры головного мозга разделяются на первичные, вторичные и третичные проекционные зоны. Именно в них расположены специализированные нервные клетки, к которым поступают импульсы от определенных рецепторов (слуховых, зрительных и т.д.). Вторичные зоны представляют собой периферические отделы ядер анализаторов. Третичные зоны получают обработанную информацию от первичных и вторичных зон коры больших полушарий и играют важную роль в регуляции условных рефлексов /5/.

В сером веществе коры больших полушарий различают сенсорные, моторные и ассоциативные зоны:

- **сенсорные зоны коры больших полушарий** - участки коры, в которых располагаются центральные отделы анализаторов:

зрительная зона - затылочная доля коры больших полушарий;
слуховая зона - височная доля коры больших полушарий;
зона вкусовых ощущений - теменная доля коры больших полушарий;
зона обонятельных ощущений - гиппокамп и височная доля коры больших полушарий.

- **моторные зоны коры больших полушарии** - участки коры, при раздражении которых появляются двигательные реакции. Располагаются в передней центральной извилине. При ее поражении (в частности, алкоголем) наблюдаются значительные нарушения движения. Пути, по которым импульсы идут от больших полушарий к мышцам, образуют перекрест, поэтому при раздражении моторной зоны правой стороны коры возникает сокращение мышц левой стороны тела;
- **ассоциативные зоны** - отделы коры, находящиеся рядом с сенсорными зонами. Нервные импульсы, поступающие в сенсорные зоны, приводят к возбуждению ассоциативных зон. Особенностью их является то, что возбуждение может возникать при поступлении импульсов от различных рецепторов. Разрушение ассоциативных зон (в результате влияния алкоголя) приводит к серьезным нарушениям обучения и памяти /5/.

Разрушительное влияние алкоголя имеет место также в отношении:

- **Двигательного центра речи (центр Брока),** который находится в нижней части левой лобной доли, при его разрушении нарушается речевая артикуляция;
- **Слухового центра речи (центр Вернике),** расположенного в левой височной доле коры больших полушарий, при разрушении которого обычно наступает словесная глухота: больной может говорить, излагать устно свои мысли, но не понимает чужой речи; слух сохранен, но больной не узнает слов, нарушается письменная речь;
- **Речевых функций, связанных с письменной речью** - чтение, письмо, которые регулируются **Зрительным центром речи,** расположенным на границе теменной, височной и затылочной долей коры головного мозга. Его поражение приводит к невозможности чтения и письма;
- **Основных функций лобной доли**, а это: управление врожденными поведенческими реакциями при помощи накопленного опыта; согласование внешних и внутренних мотиваций поведения; разработка стратегии поведения и программы действия; мыслительные особенности личности.

У алкоголиков мозг уменьшается в массе и объеме, его оболочки теряют прозрачность, а нервная ткань перерождается. Ученые рассчитали, что при потреблении 100 г алкоголя гибнет 7500 нервных клеток. У них теряются отростки, ядра дегенерируют, в нейроплазме накапливается жир, прекращаются синаптические связи. Психофизиологические изменения при алкогольной интоксикации выявили еще известные русские ученые И. М. Сеченов, И. П. Павлов, В. М. Бехтерев, С. С. Корсаков. Так, еще в 1857 г. основатель российской физиологии и материалистической психологии И. М. Сеченов установил снижение количества кислорода и увеличение содержания углекислоты в крови отравленных животных, потемнение артериальной крови у алкоголиков. Проводя опыты на животных и на самом себе, он в диссертации «Материалы к будущей физиологии алкогольного опьянения» доказал, что алкоголь парализует высшие отделы нервной системы. Для того, чтобы выяснить, как влияет алкоголь на условно-рефлекторную деятельность животных, И. П. Павлов со своими сотрудниками провел ряд опытов, в результате которых было установлено, что при употреблении алкоголя, прежде всего, страдают нежные, высокочувствительные к интоксикации клетки коры больших полушарий /6/.

Систематическое отравление животных полностью расстраивало их высшую нервную деятельность. Последующее вскрытие обнаружило глубокие морфологические изменения мозга и внутренних органов. Крупнейший русский клиницист, психолог и физиолог В. М. Бехтерев считал алкоголь паралитическим ядом, разрушающим мозг, печень, мышление и интеллект. Он первый предложил лечить алкоголизм отрицательными условными рефлексами и гипнозом. Основатель московской школы психиатров С. С. Корсаков в результате многолетних клинических наблюдений и исследований создал учение об алкогольных психозах, как деградации личности, впервые описал одну из форм болезни с множественным воспалением нервов /6/.

Токсическое поражение головного мозга (алкогольная энцефалопатия) проявляется не только в острых и хронических алкогольных психозах, но и в алкогольной деградации личности. Личность огрубляется, становится все более примитивной, постепенно снижается ее

инициативность, ухудшается память: все труднее запоминать новое и воспроизводить старое. Расстройство памяти может достигать такой степени, что больной практически становится полным инвалидом, нуждающимся в постоянном уходе. Возникают различные формы алкогольных психозов, слуховые и зрительные галлюцинации, расстройство сознания, обуславливающее различные общественно опасные действия. Больной в состоянии алкогольного психоза опасен для окружающих, нередко наносит себе повреждения, совершает попытки к самоубийству. Алкогольные психозы связаны с продолжительностью и выраженностью алкоголизации /6/.

Помимо этого, систематическое употребление алкоголя приводит к:

- возникновению алкогольного полиневрита, когда имеют место множественные воспалительные процессы периферических нервов, при которых чаще всего поражаются ноги;
- поясничным болям по причине токсического воздействия алкоголя на корешки спинномозговых нервов, выходящих из позвоночного отдела;
- целому ряду серьезных психических расстройств, среди которых можно выделить «корсаковский» синдром, сочетающийся расстройством памяти и полиневритом;
- провалам памяти, галлюцинациям, периодическому впадению в бессознательной состояние по причине возникновения геморрагического полиэнцефалита;
- патологии головного и спинного мозга (энцефалопатии и миелопатии алкогольного происхождения): наблюдаются такие симптомы, как головная боль, головокружение, снижение умственной и физической активности, расстройства памяти, сна, деятельности внутренних органов, расстройства чувствительности нижних конечностей.

Хирург с мировым именем, известный российский академик Ф. Углов в своем культовом докладе «Алкоголь и мозг» отмечает, что нет такого заболевания, течение которого не ухудшилось бы от употребления алкоголя. Нет такого органа у человека, который бы не страдал от приёма спиртных напитков, однако больше всех и тяжелее всех страдает мозг. В случае острых алкогольных отравлений клиническая картина может быть неоднородной, но при вскрытии **наибольшее поражение наблюдается в мозгу**. Твердомозговая оболочка напряжена, мягкие мозговые оболочки отечны, полнокровны, головной мозг резко отечен, сосуды расширены. Происходит омертвение участков вещества мозга. Более тонкое исследование мозга у погибшего от острого алкогольного отравления показывает, что в нервных клетках наступили изменения в протоплазме и ядре, столь же резко выраженные, как и при отравлении другими сильными ядами. При этом клетки коры головного мозга поражаются гораздо больше, чем подкорковой части, т.е. **алкоголь действует сильнее на клетки высших центров мозговой деятельности**. В головном мозге отмечено сильное переполнение кровью, нередко с разрывом сосудов в мозговых оболочках и на поверхности мозговых извилин. В тех случаях, когда было сильное, но не смертельное алкогольное отравление, в головном мозге и в нервных клетках коры произошли те же изменения, что и у погибших от алкогольного отравления. **Такие же изменения в головном мозге наблюдаются и у пьющих людей, смерть которых наступает от причин, не связанных с употреблением алкоголя.** Описанные изменения в веществе головного мозга **необратимы**. Они оставляют после себя неизгладимый след в виде выпадения мелких и мельчайших структур мозга, что неизбежно и неотвратимо сказывается на его функции /7/.

Академик Ф. Углов отмечает также, что у лиц, употребляющих спиртные «напитки», выявляется раннее склеивание эритроцитов – красных кровяных шариков. Чем выше концентрация спирта в крови, тем более выражен процесс склеивания. Если это имеет место в грубых тканях, то такой процесс может пройти незаметно. Но в мозге, где склеивание сильнее, т.к. концентрация спирта выше, здесь оно может привести и, Как правило, Приводит к тяжелым последствиям. Диаметр мельчайших капилляров, которые подводят кровь к отдельным мозговым клеткам» приближается к диаметру эритроцита и, если здесь происходит склеивание эритроцитов, они закрывают просвет в капиллярах. Снабжение мозговой клетки кислородом прекращается. Такое кислородное голодание, если оно продолжается 5-10 минут, приводит к омертвению, т.е. **необратимой утрате мозговой клетки**, а чем выше концентрация спирта в крови, тем сильнее процесс склеивания, тем больше мозговых клеток гибнет. Вскрытие **умеренно** пьющих показали, что в их мозге имеются **целые кладбища** погибших корковых клеток /7/.

В своем докладе указанный ученый особо подчеркивает, что изменения структуры головного мозга возникают уже после нескольких лет употребления алкоголя. При обследовании 20-и таких человек **у всех** установлено уменьшение объема мозга или, как говорят, сморщенный мозг. **У всех** были обнаружены явные признаки атрофии мозга, изменения в коре головного мозга,

т.е. там, где происходит мыслительная деятельность, осуществляется функция памяти. У 5-и из них отчетливо проявилось снижение мыслительных способностей даже при обычном разговоре. У 19-и пациентов изменения произошли в лобной доле, а у 18-и – и в затылочной /7/.

В завершении необходимо отметить, что невежество по причине элементарного отсутствия достоверной информации и знаний о реальном вреде алкогольных наркотических ядов, мифы о «культурном» или «умеренном» распитии этих ядов, законодательное отнесение алкогольной продукции к категории пищевых продуктов, миф о том, что все эти пагубные последствия от алкоголя для здоровья человека возможны только у алкоголиков, но не у «культурно» или «умеренно» пьющих алкогольные напитки, намерено вводящее в заблуждение употребление термина «напиток» по отношению к алкоголь содержащим жидким ядам («напиток» от корня слова «питать», «напитывать», а может ли питать наркотический яд?), а также распространенное выражение «злоупотребление» алкоголем (получается, что опасно только злоупотреблять, и можно употреблять не во зло себе и окружающим) – все эти и многие еще другие причины и факторы, вкупе, способствуют формированию и развитию искаженного и опасного для человечества восприятия алкогольных наркотических ядов, употребление которых является чистейшим психическим мазохизмом и замедленным самоубийством.

Понятно, что каждый сам хозяин свой жизни и у каждого есть свой собственный выбор. Многие осознают то, что алкоголь и привычка употреблять этот наркотик, на самом деле, представляют повышенную опасность, когда бывает уже слишком поздно: когда ты сам или твой близкий и родной человек умирает от алкоголизма; когда твоего близкого или родного человека лишает жизни пьяный водитель и т.д. Но порой и это списывается на случайность и забывается, а алкогольные традиции распития этих наркотических ядов благополучно продолжаются и живут как лярвы в сознании человека, не позволяя очнуться и перестать заниматься самоубийством и убийством людей, находящихся рядом.

Использованные источники:

1. Психическое здоровье //https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/ detail/mental-health-strengthening-our-response.

2. Дружилов С.А. Психическое здоровье и экология личности // Успехи современного естествознания. - 2012. - № 12. - С. 12-16.

3. Холмогорова А. Б.. Клиническая психология в четырёх томах. -Academia, 2013. - Т. 1. - С. 170. - 464 с.

4. Спокоен как GABA //https://biomolecula.ru/articles/spokoen-kak-gaba.

5. Зоны и доли коры больших полушарий //http://www.grandars.ru/ college/medicina/kora-bolshih-polushariy.html.

6. Влияние алкоголя на нервную систему и психику //http://mpcenter-luka.ru/stati/medicinskaja-stranica/vlijanie-alkogolja-na-nervnuyu-sistemu-i-psihiku.html.

7. Углов Ф.. Алкоголь и мозг //http://www.koob.ru/uglov_f/alkogol_i_mozg.

ҰЛЫ ДАЛА ТҰЛҒАСЫ

Талман А.С.,
М.Әуезов атындағы ОҚМУ-нің
магистр-оқытушысы

Мақалада қазақ халқынан шыққан тұңғыш кәсіби дипломат, саясаткер, көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері, реформатор-ағартушы, баспагер журналист және ұлт жанашыры Нәзір Төреқұловтың өмірі мен қызметі жайлы деректер қарастырылады. Нәзір Төреқұловтың өмірі мен қызметі келер ұрпаққа үлгі-өнеге, ал Нәзір аты қазіргі дербес Қазақстан мемлекетімізде қандай да бір ұлықтауға лайық. Оның өнегелі мұрасы тек қазақ дипломатиясына ғана емес, келешек сабырлы да салиқалы саясатымызға үлкен жол ашары жайлы айтылады.

Түйін сөздер: *қайраткер, ұлы дала, тұлға, тарих, саясат, демократия, дипломат, елші.*

ЛИЧНОСТЬ ВЕЛИКОЙ СТЕПИ

Талман А.С.,

Магистр-преподаватель
юкгу имени м.ауэзова

В статье рассматриваются жизнь и деятельность первого профессионального дипломата из казахского народа, политика, видного государственного и общественного деятеля, реформатора-просветителя, журналиста-издателя и сына нации назира торекулова. Жизнь и деятельность господина торекулова служат примером для будущих поколений, и его имя для современного казахстана достойно любого рода. Также предлагается о его великом наследии не только в казахской дипломатии, но и о прекрасном пути к нашей политике.

Ключевые слова: *промоутер, великая степь, личность, история, политика, демократия, дипломат, посол.*

PERSONALITY OF THE GREAT STEPPE

Talman A.S.,
Master-teacher of the M. Auezov SKSU

The article discusses the life and work of the first professional diplomat from the Kazakh people, a politician, a prominent state and public figure, a reformer, enlightener, journalist-publisher and son of the nation Nazir Torekulov. The life and activities of Mr. Torekulov serve as an example for future generations, and his name for modern Kazakhstan is worthy of any kind. It also proposes his great legacy not only in Kazakh diplomacy, but also on the beautiful way to our politics.

Keywords: *promoter, great man, personality, history, politics, democracy, diplomat, ambassador.*

Өткен ғасырдың басында ұлт үшін өлшеусіз қызмет жасаған алаш қайраткерлерінің ішінде Нәзір Төреқұловтың есімі ерекше құрметпен аталады. Ол кісіні ұлтымыздың арасынан шыққан тарихи тұлғалардың бірі, көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері ретінде тануға тек еліміз дербес саясатын жүргізе бастаған соңғы кезде ғана мүмкіндік туды.

Қазақ халқынан шыққан тұңғыш кәсіби дипломат, саясаткер, көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері, реформатор-ағартушы, баспагер журналист және ұлт жанашыры Нәзір Төреқұлов өмірі келер ұрпаққа үлгі-өнеге, ал Нәзір аты қазіргі дербес Қазақстан мемлекетімізде қандай да бір ұлықтауға лайық. Ардақты азаматтың жазықсыз айыпталғанына да, міне, биыл 82 жыл, ал Нәзір Төреқұловтың дүниеге келгеніне 127 жыл толады.

Нәзірдің ата–бабасы Оңтүстік Қазақстан облысының Қандөз ауылының төл баласы. Болашақ кеңес дипломаты, мемлекет қайраткері, ғалым 1892 жылы қазан айында Сыр бойының Түркістан өңірінде мақта саудасымен айналысатын дәулетті отбасында дүниеге келді. Әкесі Төреқұл заң және сауда қызметкері. Анасы Гүлбаһрам – тәжік қызы – аса діндар адам болған. Төреқұлдың үш баласының тұңғышы Нәзір, екінші ұлы Әбдіқадыр және Фатима атты қызы болды. Балалық, жастық шағын Қоқан қаласында өткеріп, осындағы медреседе, орыс–түзем мектебінде оқып, 1913 жылы Қоқан коммерция училищесінің сегізінші класын ойдағыдай аяқтаған Н.Төреқұлов, Мәскеу коммерция институтына оқуға түседі. Мұнда экономикалық пәндерді оқып үйренумен қатар, Нәзірдің өзі бала жасынан зор қабілеттілігін танытқан шет тілдерді үйренудің жаңа мүмкіндігі туды. Орыс және түрік тілдерін жетік біліп, француз бен неміс тілдерінде еркін сөйлей алатын дәрежеге жетті. Мәскеу коммерция институтының 3 курсынан 1916 жылы өз еркімен Батыс майданының «Земсоюз» нұсқаушылығына сұранып, Орта Азия жастарының саяси күресін бастаған серкесіне айналды. Өз ғұмырын халық азаттығы жолындағы күреске арнаған Нәзір, 1917–1920 жылдары үгітшілік, сауат ашу т.б. идеологиялық жұмыстармен айналысып, «Қазақ мұңы», «Халық газетасы», «Янги шарқ», газеттеріне редакторлық жасады. Минск маңында Қазақстаннан барған жастардан «Еркін дала» атты жасырын ұйым құрады. Ұйымның мақсаты шығыс халықтарының ұлт-азаттық қозғалысына көмектесу еді.

Яғни, Нәзір Төреқұлов XX ғасыр басындағы ұлы өзгерістер кезеңінде тарих толқынымен сахнаға шыққан күрескер. Дүниетанымы демократиялық бағытта қалыптасқан мемлекет және қоғам қайраткері! Жиырмасыншы жылдары Түркістан Республикасының бірінші хатшысы болып сайлануының өзі көп жайтты аңғартқандай. Өйткені, ол жылдары Тұрар Рысқұлов, Сұлтанбек Қожанов, Мұстафа Шоқай, Мұхамеджан Тынышпаев секілді «сен тұр, мен атайын» дерлік ірі тұлғалар Ташкентте шоғырланғанын, Нәзір солардың қалауымен жас Түркістан Республикасы бірінші хатшысы болып сайланғанын ескерсек көп мәселеге көз жеткіземіз. Міне,

осы бір күндерден басталған қайраткерлік жол жалындаған жастық ғұмырын қиып түскен сталиндік репрессияга дейін жалғасты. Ол бірде ағартушы, бірде баспагер, енді бірде Елші болып бой тастайды. Соның қай–қайсысында да халық қамын жеген қайраткер дәрежесінен бірде–бір рет ауытқымай өтті.

Нәзір Төреқұлов үлкен қаламгер. Жастай жалындап өлең жазған ол аласапыран уақытта Торғайға барып «Қазақ мұңы» газетін шығарды. 1916–17 жылдары толқыған Торғай күрескерлер шоғырланған төңкерісшіл ойдың бесігі болғаны өздеріңізге мәлім. Демек Торғайда демократияшыл ойға рухани тамызық берген, қоғамдық ойдың қозғаушысына айналған тұлға — Нәзір Төреқұлов! Ташкентте «Темірқазық» журналын ұйымдастырып шығарып тұрды. Қаламы ұшталып, ойы толысқан ол қазақ, өзбек, тәжік тілдерінде халықтың көкейкесті мәселелерін қозғап көптеген мақалалар жазып жариялады. Бұл орайда Нәзір Төреқұловты отты публицист ретінде танимыз.

Түркістан түлегі – Нәзір Төреқұлов қазақ әдебиетінің Сәкен Сейфуллиндей, өзбек әдебиетінің Чулпондай, Абдолла Қадыридей айтулы тұлғаларымен аяусыз сынасқан, тәжіктің Садриддин Айнидей қаламгері кітабына алғысөз жазған, атақты түрколог Бартольдтың Түркістан туралы еңбектерін ғылыми саралаған сарабдан сыншы. Нәзір – білімдар әдебиет сыншысы болатын. Сыншы кісі кейде ұнай бермейді. Эстетика талабын айтқан Нәзір Сәкенмен, кейде Мағжанмен қиғаш келіп қалып жүрді. Кіммен қандай қатынаста жүрсе де, Нәзір жеке бас қамын ойламаған адам, халық қамын жеді, әдебиет ағарту мәселесін сөйледі.

Нәзір Төреқұлов қазақ, өзбек, тәжік тілдерін «ана тілім» деп білген, татар, башқұрт, қырғыз, әзірбайжан тілдерінде оқыған, ағылшын тілін білген, аз уақытта араб тілін игерген — полиглот азамат, игерген білімін іске жаратқан үлкен оқымысты ғалым.

1926 жылдың наурызында Бакуде өткен I Бүкілодақтық түркітанушылар съезінде түркі тілдес халықтар бірі екіншісімен тілдескенде өзара тез түсінісіп, бауырлас халықтар екендігін сезіне білулері үшін ортақ жазба қарпі қажеттігі алғаш рет көтерілген болатын.

Бұл съездің жұмысына 131 түркітанушы ғалым, мұғалім, жоғары оқу орындарының оқытушылары, мемлекет және қоғам қайраткерлері, т.с.с. қатысқан болатын. Олардың арасында 5 қазақ – Ахмет Байтұрсынов, Нәзір Төреқұлов, Біләл Сүлеев, Елдес Омаров және Бай-Сейдули Азиз болды.

Осы съезде түркі тілдес халықтардың жазбасын араб әліппесі негізінде жасақтауды жақтап сөйлеген кейбір ұлт өкілдерінің пікірлерін сынап, түркі тілдес халықтардың барлығының бір қаріпті – латын қарпін қабылдауын негіздеп сойлегендердің бірі Нәзір Төреқұлов болды. Яғни, оның сөйлеген сөзі: «...Ең алдымен түрктанушылар съезінің бүкіл түркі дүниесі үшін ерекше прогресті революциялық факт болғанын қадай айтқым келеді, мұны мына мағынада түсіну керек: бұл съезде ескі араб жазуын қолдайтын бір де бір үн шықпады, демек ескі араб сауатының күні өткені, арамызда біржола кеткені деп түсіну керек.

... Бәсекеге түскені тек екі әліпби, бұл – реформаланған жаңа араб әліпбиі және латын әліпбиі... Ұлттық рухқа, барлық талапқа сай, «тарихи тамырлы» әліпби – Құран жазуы емес, латыншаға негізделген, жаңа жазуды ең заманауи, мәдени және техникалық негізде жасауға мүмкіндік беретін жаңа әліпбиі». Яғни ол, латын әліпбиін қолдады. Қазақ, өзбек, тәжік тілдерінде оқулық жазды. Өмірінің соңында түрік тілдерін салыстыра Морфологиялық зерттеу жүргізді. «Түрік халықтары кіндік баспасы» бас редакторы кезінде 12 тілде кітаптар ұйымдастырып, басып шығарып отырды.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан–2050» Стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан Халқына арнаған Жолдауында: «Біз 2025 жылдан бастап әліпбиімізді латын қарпіне, әліпбиіне көшіруге кірісуіміз керек. Бұл – ұлт болып шешуге тиіс принципті мәселе. Бір кезде тарих бедерінде біз мұндай қадамды жасағанбыз. Балаларымыздың болашағы үшін осындай шешім қабылдауға тиіспіз және бұл әлеммен бірлесе түсуімізге, балаларымыздың ағылшын тілі мен интернет тілін жетік игеруіне, ең бастысы – қазақ тілін жаңғыртуға жағдай туғызады» – деп атап өтті. Қазіргі таңда бұл мәселе қоғам тарапынан қызу қолдауға ие болуда. Осы мәселе бойынша ғалымдар, тілшілер, саясаткерлер, қарапайым халық арасында қызу пікірталастар жүріп жатыр.

Н.Төреқұлов тіл, өнер–білім жөніндегі өз толғауын келесі тұрғыда айтып өтті:

1. Тіл деген кабинетте жасалмайды. Қазақ секілді езілген ұлттың тілі үкімет кеңсесіне кіріп, күн сайын жұмсауда болса ғана белі, буыны қатаяды. Қазақ тілінің кеңсеге емін–еркін кіріп–шығуы одан арадағы «тілмаштарды» қуып шығарар еді.

2. Елдің елдігі, теңдігі өнер–білімге байлаулы. Сондықтан ел бастайтын сауатты оқығандарды көптеп шығару, дайындау керек.

3. Орталық үкіметтің жарлықтарын әрбір ұлттық топтардың тұрмыс ерекшеліктеріне лайықтауға әсер етеміз. Бұл ұлттық бөлімдерді (қазақ, өзбек, түркімен) ашу кезінде біз осындай мақсатты алға тартқан едік.

4. Алдымен айтып алайық, патша үкіметі Ресейде орыстан басқа ұлт бар деп білмейтін, білгісі де келмейтін еді. Патшаның мақсаты мынау: бұратаналардың біржолата тұқымын құрту, болмаса орыс қылып жіберу.

5. Бізге алдымен жаңа мектеп керек деген пікірді тарату жолында алысуға, әдебиеттің жоқтығы секілді бөгеттермен арпалысуға тура келіп отыр.

6. Көп шетел сөздері, терминдер қазақ тіліне қазақ тұмағын кимей кіріп барады. Басқаның сөзін бұзбай айтамын деп тіліңді бұрап жүргенде, өз тіліңнен айырылып қаларсың.

Нәзір Төреқұлов Қазақстандағы алғашқы баспагерлердің бірі. Ұлт республикасында баспа ісін ұйымдастырушы болған ол Мәскеуде 1922–28 жылдары «Күншығыс халықтары Орталық баспасында» бас редактор болып істеді. Халық даналығы дерлік түркі халықтары мақал–мәтелдері, жұмбақтарын кітап етіп бастырды. Қазақ Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Мағжан Жұмабаев, өзбек Абдолла Аблани, башқұрт Вилданов секілді түркі халықтары ардақтыларын шығармашылық іске тартты. Міне осындай білімді зиялыларды кітап шығару ісіне қатыстыру арқылы Н.Төреқұлов Шығыс баспасының жұмысын жандандырып жіберді, ұлт тілдерінде жазатын қаншама жазушы, ғалымдардың елге танылуына жәрдемдесті. Нәзірдің бұл әрекеті ұлт саясатын тар мағынада формальды түрде жүргізіп отырған кеңес үкіметінің басшыларына ұнаған жоқ.

1918 жылы РКП (б) қатарына өтіп, Қоқан автономиясын құлатуға қатысқан. Қоқан Ревком председателінің орынбасары және хатшысы болды. Ферғана облревкомының және Түркістан Республикасы Орталық Атқару Комитетінің төрағасы болды. Нәзір Төреқұлов Түркістан Республикасы Орталық атқару Комитетінің төрағасы ретінде Қырғыз Республикасының этнографикалық құрылымына және тұрмыстық ерекшіліктеріне сәйкес болып келетін Красноводск уезінің Маңғышлақ уезі мен №4 және №5 Адай болыстықтарын Қырғыз (Қазақ) Советтік Социалистік Автономиялы Республикасына беру жөнінде 1920 жылы 16 қазанда №341 Декретіне қол қойған болатын. Міне осы Түркістан Республикасы Орталық Атқару Комитетінің қаулысы бойынша Маңғыстау түбегінің елімізге берілуі Нәзір Төреқұловтың жемісті еңбегінің нәтижесі екенін көреміз.

1920 жылы Түркістан КП Уақытша орталық комитетінің мүшесі және оның Атқару бюросының жауапты секретары қызметін атқарды. 1922 ж. Түркістан Республикасының Оқу–ағарту комиссары болып сайланды.

1922 жылдың қыркүйегінен КСРО ОАК жанындағы Орталық баспаның басқарма бастығы, сонымен бірге Москваның жоғары оқу орындарында шығыс тілдерінен сабақ береді, ғылыми еңбектер жазды. Оның «Бұхара Советтік Халық Республикасы», «Қоқан автономиясы», «Ферғана мәселесі» деген тарихи шығармалары бар. Өзбек мектебі үшін алғашқы оқулықтар жазды. 1923 жылы «Темірқазық» журналын шығара бастады. Журнал қазақ әдебиетіндегі кенжелеп қалған сын мәселесіне көңіл аудара бастады. «Нәзір жолдастың сыны қазақ әдебиетіндегі алғашқы сын деп айтуға болады». (С.Мұқанов. «Қызыл Қазақстан». № 16, 1923 ж).

Көп ұлтты Түркістан Республикасының саяси тынысында Нәзір Төреқұлов партиялық және мемлекеттік жоғары билік тұтқаларын ұстаған. Жергілікті ұлт өкілдерінің алғашқылары қатарында Түркістан компартиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшылығына сайланған. Одан кейін де Түркістан Республикасы Орталық Атқару комитетін (ЦИК), Оқу-ағарту халық комиссариатын басқарды. Түркістан майданы революциялық әскери кеңесіне мүше болды. Сондай-ақ партия тарихы институтын өз қолымен ұйымдастырып, оның органы «Түркістанның қызыл жылнамасы» журналын аяғынан қаз бастырып тұрғызып жіберді. Сауаттылығы төмен елде қоғам құрып, мемлекеттік құрылысты енгізудің қиыншылығын түсінген Т.Рысқұлов, С.Қожанов, М.Тынышбаев, Х.Досмұхамедовтар оқу–ағарту ісіне аса мән беріп, Ташкентте тұңғыш қазақ жоғары оқу орнын ашты, бұл істің басында Нәзір Төреқұлов болды. Ірі лауазымды қызметтер атқара жүріп, саяси ғана емес мәдени шаралар бойынша да оң шешімдер қабылдаған. Адамзаттық құндылықтарды игеруді қадір тұтуды өз ұлтының дәстүрімен ұштастырған.

Н.Төреқұловтың оқу–ағарту саласындағы атқарған жұмыстары, айтқан сөздері, жазған мақалалары бүгінгі күнге дейін күн тәртібінен түспей келеді. Кезінде ол елді сауаттандыруға баса назар аударып, бірінші кезекте жергілікті ұлттық мамандарды даярлауға

ерекше мән берген еді. Осы ұлттық мамандар арқылы ұлттық мектептер ашуға, әр ұлттың өз тілінде білім алуына баса назар аударды.

1925 жылы өткен I бүкілодақтық мұғалімдер съезінде жасаған Н.Төреқұловтың «Ұлт мәселесі және мектеп» атты баяндамасының басты қағидалары келесі тұрғыда болды:

1. Ұлттық мәдени-ағарту мекемелерінің қолдағы бар жүйесі орнықтырылып, ол мемлекет бюджетінің есебінен біртіндеп кеңейтілсін.

2. Аса мұқтаж болып отырған аудандарда ұлттық мектептерге арналған ғимараттар салу туралы мәселе кезекке қойылсын.

3. Тұрмыстық салт–дәстүр салдарынан ортақ мектептерде әйелдер бірге оқи алмайтын ұлттық республикалар мен облыстарда (Орта Азия республикалары, Әзірбайжан) әйелдерге білім беруді дамытуға айрықша көңіл бөлінсін.

4. Кеңес өкіметінің жергілікті органдары арқылы, ұлт мұғалімдерінің белсене атсалысуымен ұлттық мектепке көмектесетін әртүрлі қоғамдар ұйымдастыру жолымен бұқара халықтың оқу–білімге қазірдің өзінде байқала бастаған ынтасы барынша пайдаланылсын.

5. Ұлттық республикаларды, облыстарды және аз ұлттарды шаруашылық жағынан өрлетуде айрықша маңызы бар арнайы кәсіптік–техникалық және ауылшаруашылық мектептерін дамытуға ерекше көңіл аударылсын.

6. КСРО–ның барлық ұлт мұғалімдері орыстармен қатар деревняның қоғамдық өміріне белсене араласуға шақырылсын (ликбездер, сауатсыздықты жою қоғамдары, кооперативтер, т.б.).

7. Ұлттық педагогикалық техникумдар мен мұғалімдер институттарының жаңа мұғалім кадрларын дайындаудағы жалпы жұмысымен қатар, қолдағы бар мұғалім кадрларын жыл сайын және жүйелі түрде қоғамдық–саяси тәрбие ғана емес, педагогикалық тәрбие беру тұрғысынан қайта даярлау курстары ұйымдастырылсын.

8. Таңдаулы ұлттық және аз ұлттар мектептері мен мұғалімдерін жүйелі өсіріп отырудың барлық шаралары қолданылсын; жергілікті баспасөзде ұлттарды ағарту ісіне қазіргі кеңестік жұртшылықтың өзекті мәселесі сипаты берілсін.

9. Орталық пен жергілікті жерлерде баспа жұмысын күшейтуге барынша көңіл бөлініп, мемлекеттік баспалармен қатар әрқилы ұлттық кооперативтік баспалар мен ұйымдардың бастамасы мен қызметін пайдаланып, ынталандыру арқылы ұлттық мектепті оқулықпен, кітаптармен, көмекші құралдармен, мұғалімдер басшылыққа латын арнайы басылымдармен неғұрлым толық қамтамасыз етудің барлық шаралары қолданылсын.

Түркістаннан тысқары кеткен соң Нәзір Мәскеудегі КСРО халықтарының Орталық баспасын басқарды, ғылыми–педагогикалық жұмысқа араласты. КСРО Ғылыми академиясы түркология секторын басқарып, ғылымға біржолата ден қояды.

Н.Төреқұлов 1922–1926 жылдары Мәскеуге шақырылып, КСРО халықтарының Орталық баспасын басқарды, ғылыми–педагогикалық жұмысқа араласқан. Шығыс еңбекшілерінің Коммунистік университетінде (КУТВ) дәріс оқып, біраз уақыт осы оқу орнында проректорлық қызмет атқарған. Осы жылдары Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Мағжан Жұмабаев сияқты ақыл–ой алыптары, "алашордашылдарды" қамқорлығына алып, қолдау көрсеткені үшін ұлтшыл атанды. Осылайша, өкінішке орай, 1937 жылы нақақтан жала жабылып атылған.

Өзінің қысқа өмірін Нәзір Төреқұлов толығымен ұлтына, оның болашағына арнады. Сол бір аласапыран заманда Кеңес Үкіметінің басшылық қызметтерін атқарды. Соның ішінде Түркістан Орталық атқару комитетінің төрағасы ретінде халқымыздың жағдайын, әл–ауқатын жақсарту, олардың рухани мәдениетән арттыру, мәдениет, білім ошақтарын көбейту, жастарды тәрбиелеудегі еңбегі ұшан теңіз. Ол тек қана қазақ халқы емес, бүкіл түрік тілдес халықтардың мақтанышына айналды. Өмір жолының қай кезеңінде болсын, халықтармен етене араласып, оларды мәдениетке, әдебиетке баулы. Өзі шығарып отырған газет, журналдар беттерінбегі жарияланған мақалалары езілген халықтарды жігерлендіріп, бойларына күш–қуат берумен болды.

Түркістан Орталық комитетінің төрағасы болып жүріп жерді пайдалану жөніндегі шығарған қаулы – қарарлары бүгінгі күнге дейін өз маңызын жойған емес. Әсіресе, жеке қожалықтар құру жөніндегі ойлары бүгінгі нарық заманында іске асуда.

1927 жылы Нәзір Төреқұлов БКП(б) ОК–нің және КСРО Сыртқы істер халық комиссариатының резервіне алынады. Яғни, Сыртқы істернаркомы тәжірибесі мол, біліміді адам ретінде оны осы іске лайықты деп тапты. Сол жылдары Нәзір Төреқұловтың кандидатурасын жақтаған КСРО Сыртқы істер халық комиссариаты Сталиннің атына ресми хат жолдайды. Сталин Оны осы орынға лайықты деп тауып, келісімін береді. 1927 жылдың 24 қарашасындағы Саяси бюроның

мәжілісінде (№137 хаттама) жолдас Н.Төреқұловты Хиджаз, Неджд және біріктірілген аймақтарға елші етіп жіберу жөнінде шешім қабылданады.

1928 жылы небәрі 36 жасында ол Хиджаздағы (Сауд Аравиясы) КСРО–ның өкілетті уәкілі болып тағайындалады. Ол кезде мұндай жауапты қызметке жас адамның тағайындалуы дипломотиялық тәжірибеде өте сирек кездесетін жайт. Араға екі жыл салып, Нәзір Төреқұлов КСРО–дағы тұңғыш қазақ елшісі атанды. Жаңадан іргесі қаланып, әлемді тек мұнайымен ғана емес, рухани байлығымен аузына қаратқан Сауд Аравиясына КСРО–ның елшісі болу әншейінгі кезекті қызмет емес еді. Бұл елге елші таңдаудың өзі үлкен саясаттың жемісі болатын. Тағайындау алдында мұсылмандығы, қабілеті, білім дәрежесі, қазақ халқының өкілі екендігі бәрі–бәрі ескерілген. Оның үстіне Түркістан Автономиясында оқып, білім алғаны, қызмет істегені еске алынды. Осылай ол алып империяның өкілі ретінде шетелде 8 жыл бойы қайраткерлік көрсетті.

Н.Төреқұловтың есімі тұңғыш қазақ елшілерінің бірі ретінде Қазақстан дипломатиясында мәңгілікке жазылған. Халқымыздың «Елдестірмек – елшіден, жауластырмақ – жаушыдан» деген қанатты сөзіне сай, Н.Төреқұлов Кеңестер Одағының Таяу Шығыстағы саясатын ілгерілету үшін маңызды ел болған Сауд Аравиясымен дипломатиялық қарым–қатынастарының бастау –бұлағында тұрып, өзінің миссиясын жоғары деңгейде атқарғаны белгілі.

Өзінің жоғары білімділігі мен біліктілігіне қоса, шығыстың діні мен тілін түсініп, терең құрметтеген Н.Төреқұлов шығыс адамына тән мәмілегерлік талантын толық ашып көрсете алды. Сауд Аравиясы Королінің отбасына ықпал етудегі Ұлыбритания өкілі мен Кеңестер Одағының өкілі арасындағы бәсеке біздің қандасымыздың үлесіне шешулі оның табиғи мәмілегерлік қасиеттерін, қажырлы еңбегін көрсетеді.

Қазір бір жарым миллиардқа жеткен мұсылмандар ол кезде сан жағынан аз болып, Мекке мен Мединеге қажылыққа барғандар арқылы құн санап молайып, әсіресе білім мен ғылымның шыңына шыққандардың ислам дінін қабылдауы арқасында абыройы артуының арғы бастауында қазақ азаматы Нәзірдің пәрменді қайраткерлігі жатқанын әркім біле бермейді. Мемлекет пен мемлекеттің жақындасуы, қолайлы сәтке ғана емес, соны ыңғайластыра білетін елшіге байланысты.

Сауда-саттық, шаруашылық саласында жасаған ұланғайыр қызметімен қатар, Король отбасымен жақын араласып игілікті көп істер атқарады, Король Әбдел Әзиз әл–Саудтың мұрагері Ханзада Фейсалдың КСРО–ға 10 күн бойы сапар шегуін ұйымдастыруы да елшілік қызметіндегі үлкен табысы, айрықша қайраткерлігі еді. Оның терең білімі мен кәсіби дағдысына, адами болмысына тәнті болған король мен оның отбасы оған ерекше құрмет көрсетті. Ауғанстан, Түркия, Иран, Ирак, Сирия, Иордания елшілерімен де араласып, достық қарым–қатынас орнатуға мүмкіндік туғызуы, сол кезде елшілікке қазіргідей жағдай туғызылмағанын ескерсек, адам сенбейтін ерлік еді.

Н.Төреқұловтың еңбекқорлығы, батыл ойы, жергілікті шейхтермен қатар «антагонистердің» – Англиядан, басқа да Батыс Еуропа елдерінен келген дипломаттардың тілін тапқан шеберлігі қайран қалдырады. Өкілетті өкіл корольмен, оның ұлдарымен де етене жақындасады. Ең ауыр тапсырманың өзін орындауға дайын тұру, туындайтын мәселелерді шын мәнінде мемлекеттік тұрғыдан шешуге ұмтылу Н.Төреқұловты кеңестік «алғашқы толқын» дипломаттары арасындағы жарқын тұлғаның бірі деуге толық негіз береді.

Н.Төреқұловтың Сауд Аравиясындағы сегіз жылға созылған дипломатиялық қызметі бірнеше ғасырлық тәжірибесі бар Ресейдің дипломатиясында да жоғары бағаланып отырғаны қуанышты. Сонымен қатар оның елшілік таланты мен күш–жігері Сауд Аравиясы тарапынан да өте жоғары бағаға ие болғаны аян.

Еуропалық білім алған, шығыс мәдениеті мен мәнерін бойына дарытып өскен, жергілікті салт–дәстүрлерді сыйлап, өзі мұсылмандықты ұстануы елші Н.Төреқұловтың дипломатиялық корпус арасында шоқтығы биік болуына өз ықпалын тигізді.

Сонымен, Н.Төреқұловтың КСРО дипломатиясы мен саяси тарихындағы алар орны ерекше екендігіне ешкім шүбә келтірмес. Бірақ, осыншама еңбек атқаруына қарамастан, Алаштың абзал арыстары С.Қожанов, Т.Рысқұлов, С.Сейфуллин сияқты Н.Төреқұлов та кеңес үкіметінің солақай саясатының құрбаны болды. Бір айырмашылығы, Н. Төреқұлов дербес мемлекет құруды армандаған алаш ордалықтардың құрамында болғаны үшін емес, мұсылман елдер өкілдерімен тығыз байланыста болғаны және мұсылмандық дінді сақтап қалуды үгіттегені үшін кеңестік жендеттердің қолдарынан мерт болды. Бірақ, кеш болса да 1958 жылы толығымен ақталды.

Халқына қалтқысыз қызмет етіп, соңына өшпейтін мол мұра қалдырған алаштың адал перзенті, мемлекет және қоғам қайраткері Н.Төреқұлов жұлдызы жыл өткен сайын нұрланып, жарқырай бермек. Оның өнегелі мұрасы тек қазақ дипломатиясына ғана емес, келешек сабырлы да

салиқалы саясатымызға үлкен жол ашары анық. Ұлт рухын ұлықтаған халқымыздың осындай тұғыры биік асыл ұлы дала тұлғасын кейінгі ұрпақ жадында мәңгі сақтағаны абзал.

Әдебиеттер:

1. Сапарбаев Ә.Ж. Тұлғаны ұлықтау – ел мерейі //«Қазақ әдебиеті» газеті. –№44 (3674) 27 қазан – 2 қараша, жұма 2017 жыл. –Б. 14.

2. Сапарбаев Ә.Ж. Ұлт рухын ұлықтаған қайраткер // «Егемен Қазақстан» газеті, –№118 (29099) 22 маусым, бейсенбі, 2017 жыл, –Б.13.

3. Сапарбаев Ә.Ж. Нәзір Төреқұлов – ұлт қайраткері // Актальные проблемы модернизации Казахстана = Қазақстанның жаңғыруының өзекті мәселелері //Метериалы Международной научной конференции, посвященной 80-летию академика НАН РК, д-ра философских наук, профессора А.Н.Нысанбаева. –Алматы: Ин-т философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, 2017. –С.428-434.

4. Сапарбаев А.Д. Первый полпред //Газета «Казахстанская правда», –№147 (28526), Четверг 3 августа 2017. –С.5.

5. Сапарбаев Ә.Ж. Дүниетанымы демократиялық бағытта қалыптасқан қайраткер // «Аңыз адамы» журналы. –№16 (172) тамыз 2017 жыл. – Б.11-14.

6. Сапарбаев Ә.Ж. Көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері, дипломат Нәзір Төреқұловтың 125 жылдығына арналған «Алаштың асыл перзенті» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның ашылуына құттықтау хат! //«Алаштың асыл перзенті» Көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері, дипломат Нәзір Төреқұловтың 125 жылдығына арналған Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдарының жинағы. –Түркістан: 1-2 қараша 2017 жыл. – Б.9-10.

7. Сапарбаев Ә.Ж. Ұлтына қызмет еткен // «Ақиқат» журналы. –№11, қараша, 2017. – Б.115-124.

8. Сапарбаев Ә.Ж. Н.Төреқұлов – реформатор ағартушы // Абай атындағы КазҰПУ Хабаршысы «Тарих және саяси-әлеуметтік ғылымдар» сериясы. –№4 (55) 2017. – Б.282-286.

ВЛИЯНИЕ АЛКОГОЛЯ НА НАСЛЕДСТВЕННОСТЬ И РЕПРОДУКТИВНОЕ ЗДОРОВЬЕ ЧЕЛОВЕКА

Кудайбергенов М.б.,
Академик Международной Академии Информатизации (МАИН),
к. ю. н., преподаватель кафедры педагогики, психологии и социальных дисциплин Академии Кайнар

В статье актуализируются проблемные вопросы пагубного влияния алкоголя на наследственность, репродуктивное здоровье человека. Употребление алкогольных напитков, алкогольная зависимость, алкоголизм, как заболевание, представляют большую опасность для жизнедеятельности и безопасности человеческого общества, ставят под угрозу будущее любой нации, любого народа. В этой связи автором предпринимается попытка обосновать некоторые наиболее важные аспекты поднимаемой проблемной тематики и предложить свои собственные выводы и заключения.

Ключевые слова: *алкоголь, алкоголизм, наследственность, репродуктивное здоровье.*

АЛКОГОЛЬ АДАМНЫҢ ТҰҚЫМЫНА ЖӘНЕ РЕПРОДУКТИВТІҚ ДЕНСАУЛЫҒЫНА ӘСЕРІ

Құдайбергенов М.Б.,
Халықаралық ақпараттандыру академиясының академигі (МАИН), заң ғ.к.,
Қайнар академиясының педагогика, психология және әлеуметтік пәндер кафедрасының оқытушысы

Мақалада алкоголь адамның тұқымына және репродуктивтік денсаулығына зиянды әсер ету проблемасы қарастырылады. Алкоголь ішімдіктерді, ішімдікке тәуелділікті, алкоголизмді ауру ретінде пайдалану адамзат қоғамының өмірі мен қауіпсіздігіне үлкен қауіп төндіреді, кез

келген ұлттың, кез келген адамдардың болашағына қауіп төндіреді. Осыған байланысты, автор көтерілген проблемалық тақырыптың кейбір маңызды аспектілерін негіздеуге тырысады және өзінің қорытындылары мен тұжырымдарын ұсынады.

Түйінді сөздер: *алкоголь, алкоголизм, тұқым қуалаушылық, ұрпақты болу денсаулығы.*

INFLUENCE OF ALCOHOL ON HEREDITY AND HUMAN REPRODUCTIVE HEALTH

Kudaibergenov M.B.,
Academician of the International Academy of Informatization (MAIN),
c. y. sc., Lecturer, Department of Pedagogy, Psychology and
Social disciplines of Kainar Academy

The article highlights the problematic issues of the harmful effects of alcohol on heredity, reproductive health. The use of alcoholic beverages, alcohol dependence, alcoholism, as a disease, pose a great danger to the life and safety of human society, endanger the future of any nation, of any people. In this regard, the author attempts to substantiate some of the most important aspects of the problematic subject raised and to offer his own conclusions and conclusions.

Keywords: *alcohol, alcoholism, heredity, reproductive health.*

Осознавая, какую, на самом деле, опасность для жизни и здоровья человека и нации представляет алкоголь и, непосредственно, употребление алкоголь содержащих напитков, единственно верным решением, на первый взгляд, представляется полный запрет на внутригосударственном уровне на производство, импортирование, продажу алкогольной продукции. Конечно, тут сразу актуализируются много факторов и предположений о том, что такими мерами проблему алкоголизации и алкоголизма не решить.

Во-первых, в этой части поднимаемой проблемной ситуации наиболее актуальным является очевидное действие одного из базовых экономических законов рынка – «спрос рождает предложение», а учитывая то, что систематическое употребление алкоголь содержащих напитков вызывает стойкую психофизиологическую зависимость, а само производство и продажа алкогольной продукции всегда являлись высоко прибыльной сферой бизнеса, то в условиях действия «сухого закона» стоимость той же запрещенной водки вырастит в разы, а потому приведет к расширению подпольного рынка производства и продажи алкогольной продукции, и, что вполне вероятно, не только не снизит количество лиц, употребляющих алкогольные напитки, но, напротив, может привести к их увеличению. При этом, из-за желающего оставлять лучшего качества изготовленной подпольным путем алкогольной продукции, еще более серьезную угрозу такая продукция будет представлять для здоровья и жизни употребляющих такую продукцию людей.

Важно добавить, таким образом, что рынок алкогольной продукции является составной частью продовольственного рынка. Он функционирует по тем же рыночным законам спроса, предложения, конкуренции, что и другие продуктовые рынки, имеет сходную с ними инфраструктуру, и использует примерно такие же маркетинговые технологии и методы работы. В то же время рынку алкогольной продукции присущ ряд существенных специфических особенностей, отличающих его от других продуктовых рынков. Как показали исследования американских психологов Д.Канемана и В.Смита, получивших Нобелевские премии за 2002 г. в области экономики, психологические факторы во многих случаях играют доминирующую роль в принятии рыночных решений. Психологические особенности потребителей, по всей вероятности, оказывают очень сильное влияние на принятие решений, связанных с покупкой водки, виски, джина и других крепких алкогольных напитков /1/.

Во-вторых, истории известны случаи полного законодательного запрета на производство и торговлю алкогольной продукцией. Но действие этих законов продлилось не долго. И здесь одна из причин – производство и продажа алкогольной продукции – высокодоходная производственно-торговая сфера, приносящая прибыль в государственную казну. Помимо этого, как уже отмечалось выше, увеличение подпольных производства и продажи алкогольной продукции подозрительного качества и, как следствие, отравления большого количества потребителей порой с летальным исходом.

Но насколько соизмеримы и сопоставимы государственные доходы от производства и

реализации алкогольной продукции и, к примеру, государственные расходы на здравоохранение (стационарное лечение лиц, болеющих алкоголизмом). Это лишь верхушка проблемного айсберга под названием «Алкоголизация». Если попытаться подвести также статистику по количеству лиц, умерших от алкоголизма и побочных болезней, связанных с потреблением алкоголя, по количеству лиц, погибших в ДТП по вине пьяных водителей, в результате бытового насилия, где насильник, находился в состоянии алкогольного опьянения и т.д., то цифры будут ужасающими. Это война в мирное время, тысячами забирающая человеческие жизни, это тысячи поломанных судеб, трагедий и несчастье целого поколения людей.

Согласно информации Всемирной Организации Здравоохранения (ВОЗ):

· В результате вредного употребления алкоголя ежегодно умирает 2,5 миллиона человек.

· От причин, связанных с алкоголем, ежегодно умирает 320 000 молодых людей в возрасте 15-29 лет, что составляет 9% всех случаев смерти в этой возрастной группе.

· Алкоголь является третьим по значимости фактором риска бремени болезней в мире; это основной фактор риска в Западной части Тихого океана и Америке и второй по значимости фактор риска в Европе.

· Алкоголь ассоциируется со многими серьезными проблемами общества и развития, включая насилие, безнадзорность детей и жестокое обращение с ними, а также невыход на работу /2/.

Помимо всего прочего, нельзя забывать и о том, сколько судеб калечатся по причине употребления алкоголя еще до рождения. Алкоголь разрушает не только внутренние органы человека, пагубно действуя на здоровье и человеческий организм, но и очевидно его пагубное влияние и на потомство. В результате употребления алкоголя разрушается генный аппарат организма.

Еще в древние времена люди замечали, что от пьяниц рождаются дети с теми или иными физическими и психическими дефектами. Подобные наблюдения нашли свое отражение в греческой мифологии: богиня Юнона от пьяного Юпитера родила урода — хромоногого Вулкана. Греческий философ Диоген говорил одному глупцу: «Твой отец дал тебе жизнь, будучи пьяным». Гиппократ, которого по праву считают отцом медицины, прямо указывал, что причиной таких заболеваний, как идиотизм и эпилепсия, является употребление вина в день зачатия. Ликург издал в Древней Спарте закон, запрещающий под страхом тяжкого наказания прием крепких напитков в день свадьбы. В древнем Карфагене супругам строжайше запрещалось употреблять в день зачатия иное питье, кроме воды. Специально изданный указ требовал, чтобы пьяную кормилицу приговаривали к смертной казни. Аристотель подчеркивал, что женщины-пьяницы рождают пьяниц /3, с. 5-6/.

Современной медициной сегодня установлено, что алкоголь распространяет свое пагубное влияние на уровне генов. В тех случаях, когда агрессивные отрицательные факторы воздействуют на звенья генетического аппарата (хромосомы, гены, ДНК) хронически или же массировано, хоть и единовременно, генетические структуры могут быть нарушены. Это означает, что никотиновая или алкогольная интоксикация, которая стала «нормой» вызывает дефекты на уровне наследственного аппарата. Самые разные изменения, которые имеют место в хромосомах или генах, носят название мутаций. Вещества, которые способствуют появлению и закреплению таких изменений — мутагенами. Человеческое развитие — это непрерывное взаимодействие через окружающую среду с самого разного рода мутагенами. К счастью подавляющее большинство мутаций, все — же носит положительный характер (именно поэтому мы эволюционируем). Без таких положительных мутаций любое развитие живого мира происходить не может. Напротив, нежелательные факторы становятся причинами появления отрицательных мутаций на уровне клеток, что в свою очередь закладывает основу для развития большого количества самых разных заболеваний. В своих крайних проявлениях мутации настолько губительны, что могут привести к гибели организма /4/.

Алкоголь мутаген из числа «экстремальных», поскольку при регулярном и длительном употреблении он может вызвать нарушения на уровне хромосомного механизма, другими словами, привести к смерти. Патологическим мутациям могут быть подвержены как сами хромосомы, так и заключенные в них гены. Соответственно и заболевания, которые порождает алкогольная зависимость, могут быть как хромосомного, так и генного характера. Практическая медицина чаще сталкивается с врожденными заболеваниями хромосомного характера. Мутации, которым подвергаются хромосомы под воздействием алкоголя, могут передаться как последующему поколению, так и через поколение /4/.

Британским исследователям из Кембриджского университета удалось выяснить, что алкоголь имеет прямое негативное влияние на генетику человека. Вдобавок, сильно повышается риск заболеваний, соединенных с онкологией. В ходе своих экспериментов, ученые давали лабораторным мышам этиловый спирт, а потом методом секвенирования ДНК изучали его влияние на гены. Хромосомный анализ подтвердил тот факт, что употребление спиртосодержащих продуктов может привести к возникновению ряда опухолей, в частности в кишечнике и груди. Вдобавок, ацетальдегид навсегда меняет ДНК, что в будущем передается следующему поколению /5/.

Современными исследователями данной проблемы выделяются следующие виды патологий, возникающие по причине употребления алкоголя:

1. **Тератогенное влияние на потомство**. В этом случае неполноценный малыш рождается в результате употребления матерью алкоголя непосредственно в день зачатия и первые недели беременности. В этом случае этанол проникает через сформировавшуюся плаценту в клетки плода, нарушая формирование эмбриона. В кругах медиков и ученых такая патология называется алкогольная эмбриопатия.

2. **Мутагенное влияние на плод**. Здесь скорее сказывается негативное влияние алкоголизма родителей на потомство. Эта патология чаще всего развивается у тех детей, родители которых систематически принимают спиртные напитки. Вред потомству наносится через мутацию хромосом, которая происходит под постоянным токсическим воздействием алкоголя на все системы алкоголиков. То есть, у плода в утробе матери-алкоголички вместо привычных двух половых хромосом формируются три, что ведет впоследствии к появлению на свет недоразвитого умственно или психически/физически ребенка.

3. **Соматогенное влияние алкоголя на будущий плод**. Здесь патология проявляется вследствие многочисленных травм и сбоев в работе внутренних органов будущих родителей ребенка. Стоит помнить, что любые хронические заболевания родителей, возникшие на фоне алкоголизма, однозначно приведут к патологиям плода.

4. **Наркоманическое влияние на плод**. В этом случае эмбрион или новорожденный младенец получают токсическое отравление через кровь или молоко, заранее подвергаясь формированию врожденного алкоголизма /6/.

Необходимо также знать, что состояние организма будущего отца на будущий плод оказывает влияние только на уровне развития хромосом, то есть в момент самого зачатия. В остальном за полноценность плода отвечает уже женский организм (период вынашивания и родов).

Известно, что у выпивающих родителей (матерей и отцов) в большинстве случаев проявляются различные сложности при зачатии, вынашивании и родах. После родов у младенцев родителей, употребляющих алкоголь, отмечаются физические и психические патологии. В общих чертах цифры статистики выглядят так:

- Сложная беременность — 28% женщин, периодически употребляющих спиртные напитки;
- 34% женщин, которые любят выпить, рождают мертвых младенцев;
- У 25% рожениц, имеющих пристрастие к спиртному, на свет появляются недоношенные малыши;
- В 33% случаев у родителей, страдающих любой степенью алкоголизма, рождаются дети-идиоты;
- Кроме того, у родителей-алкоголиков смертность детей в возрасте до двух лет составляет 56% /6/.

У мужчин-алкоголиков (часто выпивающих) отмечаются такие патологии репродуктивной системы:

- Под воздействием этанола у мужчин меняется структура яичек. Они становятся меньше как в просвете семенных канальцев, так и отмечается снижение количества готовых к оплодотворению клеток.
- Повышается количество незрелых сперматозоидов. Так, при алкоголизме в течение 1-3 лет количество зрелых сперматозоидов уменьшается на 30%, а при алкоголизме в течение 5 и более лет — уже на 65-70%. При этом сперматозоиды содержат различные патологии, которые впоследствии приведут к различным порокам в развитии плода.
- Постоянная интоксикация организма этанолом снижает уровень гормона тестостерона в

организме мужчины. В результате мужчина страдает от нарушений в половой сфере, которые могут выражаться в снижении либидо и даже импотенции /6/.

Сегодня, как и, в принципе, всегда, мы ратуем за здоровую нацию, выражаем обеспокоенность здоровьем населения, осознавая, что только здоровая в полном смысле этого слова нация (население) являются важным и бесспорным гарантом стабильности и процветания всего государства и общества. При этом, не обращаем внимание или не хотим обращать внимание на «врага», которого мы сами же выпустили на свободу и подкармливаем, отдавая высокую плату – жизнь и безопасность наших людей. И это враг - алкоголь, алкоголизм.

Ужасает также и тот факт, что алкогольная продукция сейчас во многих странах законодательно относится к категории «пищевых продуктов». А ведь именно этот пищевой продукт и является самым опасным фактором развития плохой наследственности, способствует уничтожению здоровья будущих поколений, здоровья и безопасности целых наций. Так, и в законодательстве Республики Казахстан «**алкогольная продукция**» определена, как «пищевая продукция с объемной долей этилового спирта более полутора процента, произведенная с использованием этилового спирта из пищевого сырья и (или) спиртосодержащей пищевой продукции, за исключением спиртосодержащей продукции медицинского назначения, зарегистрированной в качестве лекарственного средства в соответствии с законодательством Республики Казахстан в области здравоохранения /7/. Поэтому, данный пищевой продукт, убийца здоровой наследственности и безопасности общества во всех смыслах, спокойно соседствует на торговых полках магазинов рядом с настоящими пищевыми продуктами, необходимыми для нормальной жизнедеятельности человека.

На самом деле, «**алкоголь – это наркотик**, подрывающий здоровье населения», это выписка из решения Всемирной Организации Здравоохранения (ВОЗ) 1975 г. Это положение находится в полном соответствии с научным определением алкоголя, которое дано в трудах выдающихся мировых ученых.

Еще в 1910 году Всероссийский съезд по борьбе с пьянством и алкоголизмом (на котором среди делегатов было 150 врачей и ученых-медиков) вынес специальное решение по этому вопросу: «Пищевым продуктом может быть только такое вещество, которое является абсолютно безвредным для организма. Алкоголь же, как наркотический яд, в любых дозах, наносит человеку огромный вред, отравляя и разрушая организм, он сокращает жизнь человека в среднем на 20 лет». Поэтому, к примеру, и Госстандарт СССР №1053 ГОСТ 5964-82 постановляет: «Алкоголь - этиловый спирт, относится к сильнодействующим наркотикам».

Вполне очевидно и понятно, что существующее законодательное положение и государственную политику по этому вопросу уже не изменить. Употребляющие даже в умеренном количестве или живущие мифом о «культурном распитии спиртных напитков» люди, невзирая на все предупреждения об опасности и даже зная о последствиях своей пагубной привычки, как употребляли, так и будут, к сожалению, употреблять эти наркотические яды. И здесь мы в большей степени говорим о сознательности и осознанности людей. Любовь к себе начинается не с банальных слов и желания, а именно с любви к своему телу, уважению и заботе о собственном здоровье, физическом, психическом благополучии.

Тем не менее, единственное, что можно и нужно сделать, так это доводить достоверную информацию до сознания людей. Многие проблемы современного общества происходят по причине невежества людей, причиной невежества, в свою очередь, является элементарное незнание.

Обладая очень мощными наркотизирующими свойствами, парализующими со временем психику, жизненно важные психические функции, алкоголь, как и любой наркотик, вызывает стойкое привыкание и очень сильную зависимость. Разрушая организм пьющего человека изнутри, алкоголь разрушает и внешнюю сторону жизнедеятельности человека: является основным фактором и причиной неумолимо растущего уровня преступности, причиной неблагополучия многих семей, в которых хотя бы один из супругов злоупотребляет алкоголем, приводит к разводам, убивает детство и т.д.

Особо важной в сложившихся условиях представляется популяризация и пропаганда здорового, трезвого образа жизни, внедрение в сознание людей культа трезвости, являющегося основой нравственности и благополучия человеческого общества. Семья должна стать Зоной Трезвости №1 и, соответственно, дети должны быть ограждены от негативного влияния любых алкогольных традиций по поводу и без. Только так мы можем сохранить институт семьи и обеспечить нашим детям благополучные и безопасные условия для развития и жизни в семье.

Если спрос на винно-водочную продукцию будет уменьшаться за счет увеличения численности сознательного и трезвого населения, то только так империя производителей алкогольных ядов может прийти к естественному упадку и намеренно созданный миф о безвредном «культурном распитии» спиртного будет развенчан раз и навсегда.

Будущее народа, нации – это культ трезвости, высокой нравственности, высокой культуры поведения человека в обществе, здорового образа жизни. Глупость и нелепость садомазохизма и медленного, но верного самоубийства употребляющих алкогольные яды людей заключается ко всему прочему и в том, что у таких людей формируется стойкая психологическая установка, что не пить – значит не уметь радоваться жизни и выглядеть серой мышью среди привычной массы любителей повеселиться. Не понимают такие люди самого главного – что убивают себя, свое здоровье за свои же деньги и помогают обогатиться тем, кто производит эту ядовитую продукцию.

В завершении также добавлю, что традиционно предки современных казахов, до того момента, как их познакомили с алкогольными напитками, не производили и не употребляли никакие подобного рода наркотики. Сегодня же практически ни одна казахская свадьба, к примеру, не обходится без пышных застолий с широким выбором алкогольных напитков на столах. Это, к сожалению, печальная тенденция и практика, которую необходимо изживать и пропагандировать исключительно трезвый, а, следовательно, здоровый образ жизни.

В целом, по уровню потребления алкоголя Казахстан занимает 34 место из 188 стран мира (10.96 литров спирта на душу населения) и первое место среди стран Центральной Азии /8/. По данным агентства по статистике РК за пятилетний период 2008-2012гг. объём продаж алкогольных напитков в Казахстане увеличился на 9,6%: с 862 млн. литров до 944,4 млн. литров. По оценкам BusinessStat, в 2013-2017 гг. рост продаж алкогольных напитков в Казахстане продолжился и составил в среднем 1,7% в год /9/.

Думается, что не так сложно представить, к чему может привести в будущем такая неутешительная и прогрессирующая статистика роста употребления казахстанцами алкогольных ядов. Потому задача многих специалистов помогающих специальностей – психологов, врачей, педагогов самим стать примером особенно для собственных детей и подрастающего поколения и воспитывать детей и молодежь в духе исключительной трезвости и здорового образа жизни.

Использованные источники:

1. Садыров У.М. Развитие рынка алкогольной продукции: На примере Республики Казахстан. – Диссертация на соиск. уч. степени к. экон. наук. – М., 2006 (ил. РГБ ОД, 61 06-8/3344).
2. http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs349/ru/
3. Стрельчук И. В., Пащенков С. 3. Алкоголь и потомство. М., «Знание», 1979.
4. Алкоголь и генетические мутации. Как алкоголь влияет на наследственность //https://polinar-clinic.com/help/about_alcoholism/176/.
5. Как алкоголь влияет на генетику человека // https://krasgmu. Net/blog/ kak_alkogol_vlijaet_na_genetiku_ cheloveka/2018-01-04-7877.
6. Влияние алкоголя на генетику и потомство // https://alkotraz.ru/zdorove/vliyanie-alkogolya-na-potomstvo.html.
7. Закон Республики Казахстан от 16 июля 1999 года № 429-I «О государственном регулировании производства и оборота этилового спирта и алкогольной продукции». Статья 1.
8. http://www.who.int/substance_abuse/publications/global_alcohol_report/en/.
9. http://marketing.rbc.ru/news_research/13/05/2013/562949986917282.shtml.

ЗАМАНАУИ ОРЫНДАУШЫЛЫҚ ӨНЕРДІҢ ТІЛІН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Байтулеуова К.,
Қазақстан инженерлі-педагогикалық
халықтар достығы университетінің магистранты

Мақаланың авторы заманауи орындаушылық өнердің тілін жетілдіру жолдарын талдайды. Классикалық қазақ риторикалық өнерінің мысалы. Актерлер мен режиссерлер риторикалық өнердің көне дәстүрлерін үйрену керек деген қорытындыға келеді.

Түйін сөздер: *тіл, сахна, өнер, актер, риторика, құндылықтар.*

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЯЗЫКА СОВРЕМЕННОГО СЦЕНИЧЕСКОГО ИСКУССТВА

Байтулеуова К.,
магистрант Казахстанского инженено-педагогического
университета дружбы народов

Автор в статье анализирует пути совершенствования языка современного сценического искусства. Пример классического казахского риторского искусства. Актеры и режиссеры приходят к выводу, что необходимо учить древние традиции риторского искусства.

Ключевые слова: *язык, сцена, исскуство, актер, риторика, ценности.*

WAYS OF PERFECTION OF THE LANGUAGE OF MODERN STAGE ARTS

Baytuleuova K.,
master student of the Kazakhstan engineering and pedagogical
Friendship University

Author analyzes the ways of improving the language of contemporary performing arts. An example of the classical Kazakh oral art. Actors and Directors come to the conclusion that it is necessary to teach the ancient traditions of oratory.

Keywords: *language, scene, art, actor, rhetoric, values.*

Қазақ халқы ғасырлар бойғы тарихи кезеңдерде кейінгі ұрпаққа тәлім-тәрбие, үлгі-өнеге боларлық талай асыл да құнды мұралар қалдырды. Оның бәрі кейінгі ұрпаққа бүгінгі күні өнер туындылары арқылы жетіп, санаға сіңіп жатыр. Соның ішінде сахналық қойылымдардың көрермен психологиясына етер ықпалы мен тағылымдық, тәрбиелік маңызы айтарлықтай. Жас ұрпақтың рухани дүниесін дамытуда білім мен тәрбие секілді өнер туындыларының берері мол. Кез-келген ұлттың бүгіні де, болашағы да тәрбиелі ұрпаққа байланысты екені аян. Адам азса, қоғам тозады. Қандай да бір ұлт өз алдына дербес өмір сүруден қалмау үшін ең алдымен, тілінен, дінінен, ұлттық әдет-ғұрып,салт-дәстүрінен үйренеді. Сонда ғана бітім-болмысынан, ұлттық құндылықтарынан айрылмай оны әрдайым санада жаңғыртып, жаңарта беруге болады.

Сахна мен экран тілінің психологиялық әсері жайында сөз қозғау үшін алдымен оның тарихи аспектілерінің қайнар көздерін, ежелден келе жатқан алғы шарттарын тануымыз керек. Олай болса, қазақ жұрты ежелден шешен халық екендігі баршаға аян. Халықтың өзіндік тыныс-тіршілігі мен ұлттық санасы, ерекше бітім-болмысы болды. Мысалы, ел ішіндегі түрлі мәмілегерлік мәселелер, оларды шешіп, реттеп отырудың қарапайым халықтық тәсілдері айрықша. Дәстүрлі шешендік өнердің дами келе психологияға әсер еткен жәйттердің бірі осы болса керек. Біз өзге халықтардың салт-дәстүрлерінде кездесе бермейтін қазақ халқының өзіне ғана тән айрықша құбылыс деп бағалауға тиіспіз.

Халық алдында талқыланатын дау-жанжал, билік-бітім сөздері қазақ билерінен шешендікті, ойдың жүйріктігін талап еткен. Мұндай сын сәттерде ел басқарған билеріміз бен хандарымыз халықтың салт-санасын, әдет-ғұрпын жетік білетіндігін көрсетуі керек болған. Халық көп жиналатын астар мен тойларда, жәрмеңке-жиындарда, сан алуан дауларда қаралып отырған. Ауылдағы ойын-сауықтарда, мәслихат-жиындарда, жай отырыстарда да көпті көрген қарттар үлгілі сөз айтып отыратын салттар болған. Бұл үрдіс ел арасында қазір де жалғасын тауып отыр.

Халық даналығының жас ұрпақты тапқырлыққа, өткірлікке, адамгершілікке баулуда тәрбиелік мәні ұшан-теңіз. Осы маңызы зор мәселені алғаш дұрыс түсінген ағартушы-ғалым Ы. Алтынсарин. Ғалымның «Хрестоматиясына» тұңғыш рет енген тапқырлық-шешендік сөздер осының айқын дәлелі. Айталық «Жәнібек батыр» әңгімесінде ел кезіп көнекөз қариялардан бата алып өскен Қаракерей Соқыр Абыз «Алдыңа келсе әділдігіңді аяма – аймағың кетпес алдыңнан», «Жолдастың мыңын алма, бірін ал, бір кісі мың кісіге олжа салатұғын, олжаңды аямасаң жолдасың қалмас қасыңнан» - дейді. Кіші жүздің тоқсанға келген Тойжан биі «Өгізді өрге салма – қанатың талар, жаманға жүзіңді салма – сағың сынар» деген өсиет айтады. Ел билеген Жәнібек бидің өмірін жас ұрпаққа өнеге етеді.

Шешендік сөздерді ауыз әдебиетінің бір саласы ретінде алғашқы зерттеушілердің бірі М. Әуезов. Отызыншы жылдары шешендік сөздерді жинау, зерттеу ісінің басында С. Сейфуллин

болды. Ол өз еңбегінде шешендік сөздерді дербес жанр ретінде қарастырды. Өскелең ұрпаққа тәлім-тәрбие берудің қайнар көзі, өнегеліліктің тамаша үлгісі – қазақ халқының шешендік сөздерін бата-тілектен бастауға болар еді, одан соң өнегелі өсиет сөздерді, жер дауы, ер құны секілді дау-талап, келіссөзді қамту керек.

Қазақ халқында жерге, елге, малға айтылатын пәлсапаға толы шешендік өнердің алуан түрі бар. Асан Қайғының «Он жылда бес саулық мыңға, бес қара жүзге жететін жердің құты екен, әттең аттың сауырына сыймайды-ау, артыма сала кетер едім» деп жерге, «Жалқұйрығы қанат екен, төрт аяғы болат екен, айдаса жаудыкі екен, ысқырса желдікі екен» деп, жылқыға айтқан сөздері шешендіктің үлгісі [1, 195 б].

Шешендік сөздерді атадан балаға мирас етіліп, қайталап отырған. Бұл халық басынан кешірген алуан түрлі оқиғалардың нәтижесінде туған келелі ойдың қорытындысы, тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйіні.

Жас ұрпаққа арналған қазақтың шешендік арнау, нақыл сөздерінің мән-мағынасы терең мәселе.

Бала болсаң – болғандай боп,
Ағайынға қонғандай бол.
Досыңа майыспа,
Дұшпаныңа қайыспа.
Жаман болсаң көп жақсы,
Жақсы болсаң ел жақсы.
Арғымақ мінген байлардың,
Тойға мұқтаж күні бар.
Май шайнаған билердің
Нанға мұқтаж күні бар.
Елден безген залымның
Елге мұқтаж күні бар.
Басқа бақ жарасады,
Батырға жаз жарасады.
Аталы ерден би туса,
Халықтың пайдасына жанасады.
Жақсы адамға мал бітсе,
Ағайынның жоғына қарасады.
Жаман адамға мал бітсе,
Көргенмен итше таласады. (Халық даналығы)

Қазақ халқында ел арасында туындаған даулы мәселелерге халықтың әдет-ғұрпында сүйенім әділ баға беріліп отырған. Жер дауы, жесір дауы, мал дауы ғана емес, ар-намыс, абырой үшін туған айтыс-тартыстар да мәміле-сөздерге тоқтаған. Осының бәрінің мән-мағынасында жас ұрпаққа тәлім-тәрбие боларлық терең ғибрат, үлгі-өнеге жатыр.

Адам өмірінде елеулі орын алып, оның өсіп-жетілуіне, ақыл-ой өрісінің дамуына, соның ішінде түрлі сезімдердің оянуына ықпал ететін біздің ата-бабамыздан қалған лиро-эпостық жырлар, ертегілер, поэма, жұмбақ, мақал-мәтелдер болып, жас ұрпақтың одан әрі дамуына, өнегелілік қасиеттерінің қалыптасуына үлкен үлесін қосады. Мәселен, ертегіні жастайынан балаға айтып, жағымды және жағымсыз кейіпкерлердің ісін баяндап отырсақ, олардың ақыл-ой өрісінің дамуына ықпал ете аламыз.

Мақал-мәтелдер мен жұмбақ пен аңыздар да адамның құлақ қағысына ықпал ете алады. «Отан –оттан да ыстық», «Отан — отбасыдан басталады», «Отан үшін, отқа түс күймейсің» т.б. секілді мақалдардың әрбір жастардың ойынан түспейтіні рас. Бұл мақалдарда Отанның қаншалықты қымбат екенін дәлелдеп, оны сүйіп қастерлеуге үйретеді.

Мақал-мәтелдерді күнделікті тұрмыста, қызметте, сахналық қойылымдар мен экрандық көрсетілімде, оқу орындарында, мектептерде қолданылып, әлі колданыста. Мақал-мәтелдер кез-келген адамның рухани, адамгершілік, өнегелілік қасиеттерін қалыптастыруға үлкен септігін тигізеді. «Ел болам десең, бесігіңді түзе»- дейді, дана халқымыз. Өмірдің жалғасы жас ұрпағыңды жақсылап өсір деген сөзі. Еліміз өз ұрпағының жаны, дені сау, құлықты да парасатты, білімді де инабатты, өз елін сүйетін, оны қорғай алатын, ана тілінің уызына қанып, ұлттың рухымен қанағаттанған халық перзенті болуға арман етеді.

Қазақтың шешендік сөздері, ұрпақтан-ұрпаққа айтылып келе жатқан ертегілеріне дейін жас ұрпақ тәрбиесінің теңдесі жоқ құралы деуге болады. Тек қана соларды дұрыс пайдалана білу,

қолдану жағы ақсап жатқанын мойындауымыз керек. Сондықтан тәрбие саласында қызмет атқаратын мамандар қызметі барысында ұлттық қасиетімізді молайтуға септігін тигізер халықтық мұраларымызға көп көңіл бөлуі тиіс.

«Қазақ қоғамында шешендік өнердің алатын орны зор. Ұрпақ тәрбиесінде, ел басқару жүйесінде, елді сәулелендіру жолында, әрине, халықтың сан ғасырлық тәжірибесінде қорытылып екшелген, жинақталып жүйеленген ақыл-нақыл, өсиет-насихатқа негізделген отты да нақышты, шебер де шешен айтылатын ауызша сөздің тағылымдық-танымдық әрі тәрбиелік мәні айрықша» [2, 56 б].

Бөлтірік Әлменұлының шешендік сөздері жастардың да, ересектердің де жақсылық пен жамандық қасиеттерін салыстыра бағалауға бағдарлайды. Адамдардың фәнидегі қарым-қатынастарының күрделі қайшылықтары, қақтығыстары өмірлік шындық құбылыстарымен, қасиеттерімен нақты дәлелдене, дәйектеле түсіндіріледі. Аз сөзге астарлы, мегзеулі ой-мағыналарын сыйғыза білу – шешендердің шығармашылық өнерінің басты ерекшелігі.

Адамдардың рухани жан әлемі сұлулығының қоршаған ортасына, кейінгі ұрпаққа тағылым болатын ұлағаты шешендер сөздерімен тұжырымдалған. Яғни, би-шешендер ғасырлар бойы ұрпақтарды сөйлеу мәдениетін игеруге қалыптастырды. Бұл орайда, Бөлтірік «Нақыл сөз туралы» топтамасындағы мынадай оқиғалы сөздер тақырыптарын айтамыз: «Сөздің көркі - мақал», «Сөз қадірін білмесе», «Басқа пәле тілден»,«Бәле қайда деме – аяқ астында», «Сөз мәнісі», «Тұз сөздің де дәмін кіргізеді», т.б.

Бөлтіріктің осы топтағы оқиғалы сөздерінде халықтың барлық орталарындағы (отбасы, ауыл-аймақ, жалпы халық) сөз өнерінің құдіретті қызметінің адамгершілік-эстетикалық, әлеуметтік ықпалды маңызы саралана бағаланған. Мысалы, «Сөз қадірін білмесе» атты әңгімеде Бөлтіріктің салыстыру-шендестіру тәсілімен берілген бағалауларын көреміз:

Бай болмаған бай болса,
Жайламаған саз қоймас.
Би болмаған би болса,
Басын шалмаған сөз қоймас.
Сөз қадірін білмесе,
Байдан байлық көшеді.
Сөз қадірін білмесе,
Биден билік көшеді.

«Әкең қапа болады» атты әңгімеде «Аузы қисық болса да байдың баласы сөйлесін» деп шынында да ауызы қисық, бірақ жұрттың арасында ретсіз әрнәрсені айта берген байдың баласын бағалағаны үшін жиынның шырқы бұзылғанына қапа болған Бөлтіріктің айтқан сөйлеу мәдениетін ұғындыру ұлағатының барлық күнде де мәнін жоймайтыны анық:

«Сөзден тәтті нәрсе жоқ. Сөзден ащы нәрсе тағы жоқ. Сөзден жеңіл нәрсе жоқ. Сөзден ауыр нәрсе де жоқ. Сөзіңді тіліңе билетпе, ақылыңа билет. Ақылды сөзіңді ақылсызға қор етпе, ақылға айт. Не сөйлейтініңді біл. Кімге сөйлейтініңді біл. Қай жерде сөйлейтініңді біл. Қай кезде сөйлейтініңді біл. Қалай сөйлейтініңді біл. Оны білмесең, сара сөзің шала болады, арты жала болады, әкең қапа болады» [3, 10 б].

Шешендік сөз – адамзат тарихындағы рухани материалдық мәдениеттің дамуының негізгі құралдарының бірі шешендікке құрылған әңгімелерді, аңыздарды және өлеңдерді оқуды әдет ету актерлердің тілін ұштайды, сөздік қорын байытады, өмірге деген көзқарасын оятып, дүниетанымына жол ашады. Актер, режиссерлердің қазақ халқының атақты шешендері Қаз дауысты Қазыбек, Төле, Әйтеке билерді танып, олардан қалған құнды да мол мұраларды игеруі, ұлағатты сөздерін жатқа білулері – уақыт талабы.

Ғалым – педагог Ы. Алтынсарин нақыл сөздерді жинады және оларды жариялады. Ол өзінің хрестоматиясына “Ізбасты”, “Байұлы”, “Жәнібек батыр”, “Жиренше шешен” тағы басқалардың көргендікке, тапқырлыққа құрылған “даналық әліппелерін” енгізіп, кезінде оларды оқуға ұсынған. Алғашқы ұстаз аталы сөздің құндылығын сол кезде–ақ білген.

Шешендік сөздерді тұңғыш зерттеушілердің бірі - М. Әуезов болса, 30-жылдары оларды іріктеп, жинап, халықтың керегіне жаратуға үлес қосып, қамқор болған, асыл сөздерді оқырман қауымға ұсынушы және балаларды ізгілікке тәрбиелеуде таптырмас құрал екенін оқытушы С. Сейфуллин болды. Сәкен Сейфуллин өзінің “Қазақ әдебиеті” дейтін кітабында шешен билердің әлеуметтік қызметтерін, шешендік сөздердің ауыз әдебиетінде алатын орнын анықтап, бірсыпыра нұсқауларын жариялады.

Одан кейін қазақ шешен сөздерін арнайы зерттеген ғалым Әмина Маметова. Ол өзінің "Қазақстан шешен билерінің сөздері және қазақ әдебиетіндегі оның орны" кандидаттық диссертациясында белгілі қазақ билерін атап, олардың аттарынан айтылатын сөздердің әдеби мәнін толығырақ анықтай түседі. Сонымен, ана тілі сабақтарының танымдық мақсатына мыналар ескерілу қажет:

1.Шешендік сөздерді халқымыздың қадір тұтуы

2.Шешендік сөздердегі ұлттық мәдениет және парасаттылық

3.Асыл сөздің астарындағы ұлағатты сөздер

4. Дау-жанжалдардың бітімін екі –ақ ауыз сөзбен шешіп, ел мен елді бітістіріп, жарастырып келелі мәселелерді тындырып отыратындығы.

Билер мен шешендердің көрегендігін, даналық сөздерін оқытып, жатқа айтқызу жас ұрпақты шешендікке, ата-бабадан қалған мол мұраны игертуге баулиды [4, 65 б].

Қазақ шешендік сөздерінің бастау алатын қайнар бұлақтарын түркілік танымнан түптен тартып, өзіндік ұлттық ерекшеліктерді, қасиеттерді бойына жинақтап, көркемдік қуатымен, ғибраттық сарынымен дараланған, сондай-ақ, ас бай поэтикалық тілімен өзгеше қалыпта көрінген, халқымыздың рухани азығына айналған көркемдік құбылыс.

Бүгінгі жиналған мәліметтерді саралай келгенде шешендік сөздердің көлемінің тым ауқымды, ішкі жанрлық түрлерінің де алуан түрлі екендігіне, классикалық әдебиеттің келелі мәселелерін шешуде кәдеге асып жатқан шығармалар екендігіне көз жеткіздік.

Сахна өнерінде актерлер мен режиссерлерге шешендік сөздерді оқытудың маңыздылығы айтарлықтай. Ондағы негізгі мақсат актерлерді өз рөлін көрерменге еркін жеткізе алатын, кіммен болса да жауаптаса алатын тұлға деңгейіне көтеру, яғни ұлттық шешендік сөйлеудің амалдарын шешендік өнердің сыр мен сымбатын, тапқырлықты, тақырыптық тәсілдерді қолдануды сахна арқылы бүгінгі ұрпақтың бойына сіңіру.

Актерлерге шешендік сөздерді игерткенде ең алдымен режиссер мен сценариске назар аудару керек. Олар шығармашылық қызметтері барысында шешендік сөздерді орынды жерінде ойын дәлелдеуде дәнекер етсе, актерлерді ғана емес, көрермендерді де тілге шебер ойы орамды мәдениетті сөйлеуге тәрбиелейді.

Бір сөзбен айтқанда бұл мақаламыздың жаңалығы – сахна шеберлерінің шешендік сөздерді меңгеру нәтижесінде сана-сезімі мен ақыл ой ұшқырлығы, сөз шеберлігі, дұрыс ойлау жүйесін қалыптасатын, шығармашылық қабілетін арттыруға болады.

Қорытындылап қарасақ, шешендік сөздерге халық даналығы, инбаттылық пен ізгілік нышандары жатады екен.

Қазақ шешендік сөздері бастау алар қайнар бұлақтарын түркілік танымнан түптен тартып, өзіндік ұлттық ерекшеліктерді, қасиеттерді бойына жинақтап, көркемдік қуатымен, ғибраттық сарынымен дараланған, сондай-ақ, аса бай поэтикалық тілімен өзгеше қалыпта көрінген, халқымыздың рухани азығына айналған көркемдік құбылыс. Сондықтан да баба мұрасы ұрпаққа ұлағат, кейінгіге аманат, келер күнмен бірге жасайтын рухани асыл қазына.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Адамбаева Б. Алтын сандық.- Алматы: Жазушы, 1989.- 195 б.

2. Негимов С. Шешендік өнер.- Алматы: Ана тілі, 1997. – 56 б.

3. Қалимұқашева Б.Д. Шешендік өнерге баулудың дидактикалық принциптері. Бастауыш мектеп.-Алматы: Мектеп, 1999.-№ 10.- 10 б.

4. Шешендік шиырлары - Алматы: Қайнар, 1993. – 65 б

ТҰЛҒА ҚОЛЖАЗБАСЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Сатыбаева Б.М.,
Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті,
2 курс магистранты

Ғылымда графология саласының дамуына байланысты қазіргі таңда адамның қолтаңбасына қарап отырып, оның тұлғалық ерекшеліктерімен байланыстылығын зерттеу өзекті тақырыптардың біріне айналып отыр. Алайда, қолтаңба арқылы адамның мінез-құлқын

зерттеу қосымша зерттеу әдістеріне жатқызылып келді. Дегенмен, қазіргі күні аталмыш зерттеу жұмыстары көптеп қолданылып жүр.

Түйін сөздер: *тұлға, қолжазба, психология, мінез-құлық, зерттеу, графология.*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПОЧЕРКА ЛИЧНОСТИ

Сатыбаева Б.М.,
Атырауский государственный университет имени Х. Досмұхамедова,
магистрант 2 курса

В связи с развитием области графологии в науке, одной из важнейших тем является изучение взаимосвязи между особенностями человека и подписью человека. Тем не менее, изучение поведения человека почерком было связано с дополнительными методами исследования. Тем не менее, сегодня на эту тему проводятся много исследований.

Ключевые слова: *личность, рукопись, психология, поведение, исследование, графология.*

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF PERSONAL PRINTING

Satybaeva B.M.,
Atyrau State University named after H. Dosmukhamedov,
2nd year undergraduate

In connection with the development of the field of graphology in science, one of the most important themes is the study of the relationship between the person's peculiarities and the signature of man. However, the study of the human behavior by handwriting has been attributed to additional research methods. However, today there are a lot of research.

Keywords: *personality, manuscript, psychology, behavior, research, graphology.*

Графология («графо» – жазамын және «логос» - сөз) –жазуларды зерттейтін ғылым [1]. Графологтар әлемде екі бірдей жазу болмайтындықтан, әрбір адамның жазуы оның тұлғалық қасиеттерінің айнасы деп есептейді.

Графология бойынша ең танымал «Қолжазба арқылы адамның табиғаты мен мінез-құлқын қалай бағалауға болады» атты трактатты медицина профессоры Камило Бальдо жазған (1622 ж.). Оның пайымдауынша, әрбір адамның жазуы ерекшеленеді және бір адамның жазған әріптерін тура солай көшіру мүмкін емес делінген. Еңбекте жалпы тұжырымдар көбірек берілген, нақты ұсыныстар болмаса да, өз кезегінде бұл еңбек өз оқырмандарына едәуір әсер еткен.

Ал италиандық хирург Марк Аврелий Северин қолжазба туралы «Пайғамбар немесе қолжазба арқылы болжау» (1650 ж.) еңбегін жазған. 1792 жылы теолог, профессор Грохман өз еңбектерінде қолжазбаны өзгеертіп, өз мінез-құлқын жасыру, физиогномиканы жасыру секілді қиын деп тұжырымдаған.

Графология қызметкерді бағалау, оны таңдау аумағында қолданылады. Одан басқа жеке практикада өзін түсінгісі келген адамға көмек беру. Жазу үлгісін талдауға басқа адамның келісімі қажет. Бұл графологтың әдептік (этикалық) принципі. Менеджерлерге графология элементтерін білген жөн. Жалпы жұмысы адаммен тренингтас кез келген адамға графология әліппесін білу, сақтану үшін қажет. Жазуына қарап, жаны тез жараланатын адам екенін және басқа да ішкі қасиеттерін білуге болады.

Медицина және практикалық психология тақырыбындағы бірнеше кітаптардың авторы Серікбай Смағұлұлы өзінің мақаласында «біздің жазуымызда тұлғамыз, болмысымыз, ұқыптылық, дәлдік, болбырлық және т.б. қасиеттер көрініс береді. Жазу арқылы қай елдің тұрғыны екенін, психологиялық жас шамасын, психологиялық әйелдік немесе еркектік бастау болуын, жалған айтуды және көптеген басқа түрлі өлшемдерді анықтауға болады. Ол үшін үлкен теориялық және практикалық дайындық қажет. Соттық, қылмыстық сараптауда графология элементтері қолданылғанмен, өкінішке орай қазақ тілді графология ғылымы елімізде жоқтың қасы» деген тұжырымдарын білдіреді [2].

Жалпы, графология мен психология ғылымы арасындағы өзара байланыс арқылы қазіргі таңда адамдардың мінез-құлық ерекшеліктерін анықтауға болады. Қазіргі кезде мұны практик-

психологтар өз тәжірибелерінде қолданып жүр. Мысалы, қолжазбаға қарап анықтаудың кейбір жолдарын жұмысымыздың ары қарайғы кезеңінде зерттеуге тырыстық.

Қолжазбаға қарап мінезді анықтауға да болады:

1. Қолжазбаның үлкендігі

А) кең құлаштылық – ауқымды мәселелерді ғана ойлап, оларды талдағанды жақсы көреді;

Ә) шағын – деректі ұғымдардың аясында ғана ойлайды.

2. Қолжазбасының ұзақтығы

А) барынша созылыңқы – мәселелерді тереңінен ойлайды. Жақын немесе бейтаныс адамдардың ісіне рұқсатсыз араласқанды жақсы көреді;

Ә) қысқа – мәселенің төркінін бірден анықтайды. Бір іспен ұзақ айналысқанды ұната бермейді.

3. Қолжазбасының түрі

А) дөңгелек – жұмсақ, мінезі жібектей, аса мейірімді, салмақты;

Ә) әріптерінің бұрыштары үшкір – шыдамсыздық, қатаңдық, тәуелсіздік, қыңырлық.

4. Әріптерінің ара-қашықтығы

А) әріптер бір-бірінен алыс орналасса, ысырапшыл, бірақ қолда барын өзгеден аямайды;

Ә) әріптері бір-біріне тығыз орналасса – үнемшіл, сараң (әсіресе, әріптер кішкене болса).

5. Қолжазбаны жазудағы қосымша элементтер

А) дөңгелек – идеялар мен шешілмеген мәселелердің аясында қалып қою;

Ә) ирек сызықтар – қыңырлық пен байқағыштық;

Б) суреттер – шығармашылық қабілет.

6. Қолжазбаның қағаз бетінде орналасуы

А) сол жаққа еңкейіңкі – өз-өзін өзгелерге таныта білетін және қоғамдағы пікірлермен келісе бермейтін адам;

Ә) оң жаққа еңкейіңкі – барлығына түсіністікпен қарау, мінездің тұрақтылығы;

Б) әріптер тік орналасса – ұстамдылық, ақыл, қайтпас қайсарлық;

В) Қолжазбаны әр кез әр түрлі бағытта қоятындар – тұрақсыздық пен зымияндық;

Г) жатыңқы орналасқан әріптер – маңызды психологиялық ауытқуларды білдіреді.

7. Қолжазбаның бағыты

А) жоғары – оптимизм;

Ә) төмен – пессимизм;

Б) біркелкі – тұрақты мінез.

8. Соңғы таңбаның ұзақтығы

А) соңғы таңбаның қысқалығы талғамсыздықты көрсетсе, керісінше ұзарта түсетін адамдар байқампаз, жан-жағын үнемі бақылап жүретін жандар.

9. Қолжазбаның астын сызу

А) төменгі бөлігін – кекшілдік, өзін-өзі жақсы көру, өзгелердің пікіріне тәуелділік;

Ә) жоғарғы бөлігі – мақтаншақтық, атақ-абыройды сүю.

Б) қолжазбаның өзін сызу – өз-өзіне көңілі толмаушылық.

10. Симметрия

А) симметриялы – адалдық;

Б) симметрияға мән бермеу – тұрақсыздық,

11. Күрделілігі мен қарапайымдылығы

А) қарапайым – бұл адам «менде қиыншылықтар жоқ» ұстанымымен өмір сүреді;

Ә) күрделі – түймедейді түйедей етуге құмар жандар;

Б) ерекше – шығармашылық белсенділігі зор.

12. Түсініктілігі

Қолжазбасы түсініктірек болған сайын, ол адамның мінезі ашық жарқын келеді.

13. Қаламды ұстауы

А) тым қатты ұстап жазатындар – ашуланшақ;

Ә) солғын – құпиялылық;

Б) қатты батырып жазу – өзіне деген сенімділік.

Әлемдік графологияның дамуына ерекше үлес қосқан ғалымдардың қатарында Ганс Буссе де бар. 1894 жылы ол Ғылыми графология институтын құрып, мақалалар мен оқулықтар жариялап, Крепье-Жаменнің негізгі монографияларын неміс тіліне аударады. Ал Буссенің ең үлкен жетістіктеріне оның шәкірттері – Людвиг Клагес мен Георг Майерді жатқызуға болады.

Психиатр Г.Майер (1869-1917) маниакалды-депрессивті науқастарды зерттей келе, оның нәтижелерін «Графологияның ғылыми негіздері» атты (Die wissenschaftlichen Grundlagen der Graphologie) еңбегінде жариялайды. Ал Л.Клагес (1872-1956) Германиядағы ғылыми графологияның негізін салушы болып саналады. Оның «Қолжазба және мінез» (1916 ж.) атты еңбегі 1989 жылдарға дейін қайта жарияланып отырды.

Чех ғалымы Роберт Саудек (1880-1935) графологияға жылдамдық ұғымын енгізген. Ол жазудың қозғалыс астарларын зерттей отырып, көптеген тәжірибелік жұмыстар жүргізген. Тіпті, киноға түсіру сияқты элементтерді де пайдаланған. Өзінің нәтижелерімен «Қолжазбалармен жүргізілген тәжірибелер» (1929 ж.) (Experiments with Handwriting) атты еңбегінде бөліседі.

Сонымен бірге, осы кезеңде басқа да көптеген ғалымдар мен зерттеушілердің еңбектері жарық көрген. Мысалы, М.Пульвер «Қожазба символимдері» (1931, 1934, 1949); А.Тайллард «Қолжазбаны талқылау» (1945); Р.Визер «Grundrhytmus» ұғымын енгізген.

Бұл кезең алғашқы кезеңге қарағанда негізгі зерттеулер мен ғылыми-теориялық еңбектердің жарық көруімен ерекшеленеді. Графология Еуропада танымал ғылым саласына айналады.

Графология ғылымының мамандары көп жылғы зерттеулердің қорытындысы бойынша Қолжазба адамның ішкі көңіл күйінің өзгеруін айқындайды деген тұжырым жасады. Сонымен қатар, қолжазба өзгерген сайын адамның өзі де өзгеретінін дәлелдеген. Мысалы, Моргенштерннің 1903 жылы шыққан «Психографология» атты кітабында Наполеонның шайқастан кейінгі бұйрықтарға қойған қолдарының үлгісі көрсетілген екен. Оның әр жылдары қойған қолдары оның көңіл–күйі, статусы өзгергендегі күйін айқындап тұрған екен.

Ал Роберт Хайс (1903-1974) қолжазбаның үш негізгі аспектілерін: қозғалысы, формасы мен кеңістігі ұғымдарын ғылымға енгізген. Венгер психологы Клара Роман ең алғаш рет графологияда психодраманы қолдана бастаған.

Рихард Покорны (1894) басқа да зерттеушілер секілді кәсіби графолог ретінде жұмыс жасаған. Ол өзінің «Психология және қолжазба» атты еңбегіне байланысты танымалдыққа ие болған.

Ал графологияны кәсіби тұрғыда зерттеуге бағытталған неміс маманы Анжелика Сайбтың «Қолжазба психологиясы: теориялар, зерттеу нәтижелері мен ғылыми негіздері» деген қызықты еңбегі жарияланды. Бұл еңбегінде ол дәстүрлі графология мен графометрия арасындағы ерекшеліктерді жете талдай отырып, зерттеу материалдарының нәтижелерін математикалық-статистикалық әдістер негізінде қарастырған.

Сондай-ақ орыс графолог-ғалымдарының ішінде Зуев-Инсаровтың «Қолжазба және тұлға» атты 1930 жылы шыққан кітабында біршама қызықты деректер келтірілген. Ғалым өзінің еңбегінде өмірден өткен ұлы тұлғалардың және өз заманының белгілі адамдарының қолжазбаларын зерттеп, олардың мінез-құлқына сипаттама берген. Мысалы, сол жаққа қарай қисайып келетін жазу адамның тік мінезділігін, жан адамға сенбейтіндігін білдіреді. Ал тез жазатын адамның қолжазбасы оның жылдам ойлайтынын байқатса, әріптері бір-бірінен алшақ болып келетін жазу адамның тұрақсыздығын, қиялилығын білдіреді екен [3].

Ал біздің елімізде графологияның дамуы қандай деңгейде деген сұраққа жауап іздеуде көптеген ақпарат көздерін іздестірдік. Алайда, қазақстандық ғылымда графологияға қатысты еңбектер өте аз, ал қазақ тілінде материалдар тіпті жоқ екенін анықтадық.

Дегенмен, біздің елімізде графологияның дамуына байланысты материалдарды іздестіргенімізде көбіне криминологиялық іс-шараларға байланысты ақпараттарды ғана кездестірдік. Қазақстанда Полиграфологтардың Еуразиялық Қоғамы аясында графологияға қатысты бірқатар ғалымдардың еңбектерін зерттедік [4]. Мысалы, Ю.И.Холодный (2000), И.С.Зубрилова (2002), А.Абдрахманов (2002), А.Дюсембеков (2002), С.Алесковский (2003, 2015, 2016) және т.б. Алайда, бұл еңбектердің барлығы дерлік криминологиялық бағыттағы зерттеулер болып табылады.

Қазақстан ғылымында графология саласының дамуына байланысты қазіргі таңда адамның қолжазбасына қарап отырып, оның тұлғалық ерекшеліктерімен байланыстылығын зерттеу өзекті тақырыптардың біріне айналып отыр. Алайда, қолжазба арқылы адамның мінез-құлқын зерттеу қосымша зерттеу әдістеріне жатқызылып келді. Дегенмен, қазіргі күні аталмыш зерттеу жұмыстары көптеп қолданылып жүр. Ал психология ғылымында, соның ішінде басқару психологиясы бойынша еңбектер тапшылық, тек жеке кеңестер мен ақылы қызмет көрсетумен ғана шектеледі. Графологияның ғылыми-теориялық негіздері айқындалмаған, қолданылу аясы мен ерекшеліктері жүйеленбеген. Тіпті, қазақ тілінде ақпараттар жоқтың қасы.

Әдебиеттер тізімі:

1. Алесковский С.Ю. Основы графологии: учеб.-метод. пособие. - М.: Юрлитинформ, 2006. - 216 с.
2. Романова Е.С. Графические методы в практической психологии. СПб., 2004.
3. Зуев-Инсаров Д.М. Почерк и личность. М., 1993.
4. Аубакиров А.Ф., Алесковский С.Ю. Создание методики установления психологического портрета по признакам почерка. Алматы, 1997.

ИСТОРИЯ, ПОЛИТОЛОГИЯ, СОЦИОЛОГИЯ И ЮРИСПРУДЕНЦИЯ

ДІНИ ЭКСТРЕМИЗМГЕ БАЙЛАНЫСТЫ ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚ ҰҒЫМЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЕЛІМІЗДЕГІ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

Ашықбек Ә.,
Қайнар академиясының магистранты

Экстремизм ұғымын зерттеу барысында, бұл ұғымға ғылымның алуан түрлі саласынан әртүрлі анықтама берілгендігіне көз жеткіземіз .Экстремизм қоғам мен мемлекетке кауіп төндіру түрінде көрініс тапқан және оның салдары қылмыс болып табылады. Діни экстремизм қоғам мен саяси әлеуметтік құрылым санасын түбегейлі өзгерту, бостандықтарына қауып төндіруші діни алауыздықты қоздыруға бағытталған радикалды көзқарасты ұстану .Елімізде діни экстремизмге байланысты қылмыстық динамикасы жыл сайын өсуде.

Түйін сөздер: *экстремизм, діни экстремизм*.

ПОНЯТИЕ ПРЕСТУПНОСТИ СВЯЗАНО С РЕЛИГИОЗНЫМ ЭКСТРЕМИЗМОМ И ЕГО НЫНЕШНИМ СОСТОЯНИЕМ В СТРАНЕ

Ашыкбек А.,
Магистрант академии Кайнар

Изучая понятие экстремизма, мы убеждены, что эта концепция разнообразна в различных областях науки. Эстремизм является формой угрозы обществу и государству, а его последствиями являются преступления. Религиозный экстремизм - это радикальное изменение сознания общества и политической социальной структуры с радикальным взглядом на нанесение ущерба религиозным свободам. Криминальная динамика религиозного экстремизма растет с каждым годом.

Ключевые слова: *экстремизм, религиозный экстремизм.*

THE CONCEPT OF CRIME IS ASSOCIATED WITH RELIGIOUS EXTREMISM AND ITS CURRENT STATE IN THE COUNTRY

Ashykbek A.,
Undergraduate Academy Kaynar

Studying the concept of extremism, we are convinced that this concept is diverse in various fields of science. Extremism is a form of threat to society and the state, and its consequences are crimes. Religious extremism is a radical change in the consciousness of society and the political social structure with a radical view of damage to religious freedoms. The criminal dynamics of religious extremism is growing every year.

***Keywords*:** *extremism, religious extremism.*

Діни экстремизм тіркесі «дін» және «экстремизм» деген дербес екі сөздің бірігуі арқылы күрделі бір ұғымды беруші әлеуметтік-құқықтық түсінік. Сондықтан діни экстремизм ұғымы мазмұнын ашу үшін алдымен «экстремизм» ұғымына тоқталып, оның мәнін ашып, түсінік беру қажет. Жалпы «экстремизм» сөзінің қазақ лексикологиясы үшін шыққан тегі жат, кірме сөз болғандықтан, оны түсіну мақсатында орыс тілді сөздіктер көмегіне жүгінеміз. Шетелдік сөздер сөздігінде біріншіден, «экстремизм» атауы – латынның «extremus», яғни «шеткі» – шеткі көзқарастар мен шараларды ұстанушы (мысалы саясатта); екіншіден, алыс болашақта ізгі және игілікті мақсаттарға қол жеткізумен ақталатын зорлық пен террордың, адамдыққа жатпайтын саясаттың «төтенше шаралары» деп түсіндірілген [24, 764-б.]. Бірінші рет «экстремизм» терминін ғылыми қолданымға XX ғасырдың басында француз заңгері М. Лерой енгізген [25, 212-б.].

Кез келген әлеуметтік құбылысты зерттеу үшін оны ерекше етуші, сол құбылысқа ғана тән қасиеттерді белгілеп, оны өзге ұқсас құбылыстармен салыстыру арқылы құрылымын анықтау қажет. Сондықтан, экстремизм туралы сөз қозғағанда біз оның мазмұнын ашпас бұрын оның радикализм сияқты жиі кездесетін, әрі кейбір жағдайда синоним сөздер ретінде қолданылып та жүретін ұғымнан айырмашылығын ажыратып алсақ дейміз. Ресей зерттеушісі Д. Ольшанский радикализмді (латын тілінен аударғанда «radix» – тамыр) қоғамда бар «әлеуметтік және саяси институттарды түпкілікті және қайтарымсыз (радикализмді түп тамырымен) өзгертуге бағытталған әлеуметтік-саяси идеялар мен әрекеттер» [26, 216-б.],– деп анықтайды.

Профессор Н.М. Әбдіров фундаментализм, экстремизм, терроризм сияқты дефинициялярды қарастырып, «фундаментализм мен экстремизм өзара тығыз байланысты деп есептейді. Екіншісі біріншісінің салдары мен дамуы. Діни фундаментализм өзінің шеткі нысандарында экстремизм түрінде көрініс табады. Бұл мағынада діни экстремизм – діни фундаменталистік көзқарастарға сәйкес әлемді басқаша құруға тырысу, шеткі көзқарастар мен шараларды ұстану. Экстремизм, өз кезегінде, терроризмнің пайда болуының соңғы баспалдағы болып табылады» [27, 10-б.]. Д. Ольшанский олардың ара жігін: «Радикализм, экстремизмге қарағанда түрлі идеялардың мазмұндық жақтарына өте үлкен көңіл бөледі және екінші орынға бұл идеяларды іске асыру тәсілін мұқият талқылайды, радикализм тек қана «идеялық», бірақ әрекетсіз бола алады, ал экстремизм әрқашанда әрекетті болады және әрдайым «идеялық» бола бермейді» [26, 216-б.], – деп ашады. Сөйтіп, бұл екі сөздің синоним сөздер емес, әртүрлі семантикалық дефинициялар екендігіне көз жеткіземіз. Яғни, айтып жүргендей «...исламдық радикализм исламистік экстремизмді туындатып, ал ол фенонмен өз кезегінде терроризмнің пайда болуына әкеледі» [28, 118-б].

Терроризм жайлы сөз қозғаған соң оның экстремизмнен айырмашылығына да тоқталмай кете алмаймыз. С.К. Абсаметов: «...терроризм, ең алдымен, толық экстремизмге негізделеді, оған саяси, діни және ішінара криминалды экстремизм жатады. Көрсетілген құрамдас бөліктер атқару сипаты бойынша өзара байланысты, түпкі мақсатына жетуде бірін-бірі толықтырып тұрады» [29, 123-б.] деген. А.Ж. Шпекбаевтың пікірі де осы көзқарасқа ұқсас: «Экстремистік теориялар алға қойылған идеяларға қол жеткізудің кез келген құралын ақтайды және терроризм көбіне экстремистік идеологияға негізделеді, терроризм мен экстремизм бір-бірінсіз өмір сүре алмайды» [30, 29-б.]. Ал экстремизм мен терроризм арасындағы айырмашылықтарды неғұрлым нақты анықтаған Ресей маманы Г. Мирскийдің: «Экстремизм және терроризм өте тығыз және өте жақын құбылыстар, бірақ олардың арасында автоматты байланыс жоқ: егер әрбір террористің экстремист екені белгілі болса, онда әрбір экстремистің террорист екені қате пікір» [31, 68-б.] деген нақты, әрі дәл тұжырымдамасы екеуінің ара- жігін ашып бергендей.

Сонымен, ғалымдардың жоғарыда айтылған пікірлерін есепке ала отырып, терроризмді экстремизмнің шеткі көрінісі ретінде қарастырамыз.

Экстремизм ұғымына келер болсақ, оны зерделеу барысында бұл ұғымға ғылымның алуан түрлі саласынан, осы түсініктің өздеріне қызығушылық туғызушы қырынан қарастырылғандығына және оған әртүрлі анықтама берілгендігіне көз жеткіземіз. З. Арухов: «экстремизм – жеке тұлғалар немесе топтар тарапынан мемлекеттің қоғамдық нормалары мен ережелерін түбегейлі жоққа шығару» [32, 5-б.], – десе, А.Х. Имомов оған мазмұны жағынан өзгешелеу анықтама береді: «Экстремизм өздігінен қылмыс емес, оның жеке тұлға, қоғам мен мемлекетке қауіп төндіру түрінде көрініс тапқан қоғамдық қауіпті әрекеттері мен оның салдары қылмыс болып табылады» [33, 48-б.],– дегенді айтады. Ал қырғыз сарапшысы М. Койчукулов: «Экстремизмнің туындау табиғаты түрлі идеяларға қарсылық: саяси режимге, әлеуметтік теңсіздікке, белгілі әлеуметтік топтардың, этникалық, ұлттық және конфессионалдық одақтардың қоғамдағы орнына қанағаттанбаушылық» [34, 10-б.],– дейді. Біздің пайымдауымыз бойынша, бұл пікірлердің барлығы бір-біріне қарама-қайшы емес, керсінше бірін-бірі толықтырып, экстремизмнің кең мазмұндылығын белгілеуші ұғымдар деп есептейміз. Енді экстремизм түсінігінің заң жүзінде анықталуына келер болсақ, Шанхайда 2001 жылғы 15 маусымда жасалған терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрес туралы Шанхай конвенциясында экстремизмге: «экстремизм» – билікті күшпен басып алуға немесе күшпен ұстап тұруға, сонымен қатар мемлекеттің конституциялық құрылысын күшпен өзгертуге, сонымен пара- пар қоғамдық қауіпсіздікке күштеп араласуға, оның ішінде жоғарыда көрсетілген мақсаттарда заңсыз қарулы құрылымдар ұйымдастыруға немесе оларға қатысуға бағытталған және тараптардың ұлттық заңдарына сәйкес қылмыс ретінде қуғындалушы қандай да болсын әрекетті білдіреді [35],– деген түсінік берілген. Бұл анықтама мазмұнынан заңды әзірлеушілердің экстремизм көрінісі болып

табылатын қылмыс құрамдарын барынша кеңінен қамтуға тырысқандығын байқауға болады. Сондай-ақ, экстремизм ұғымы туралы түсінік Қазақстан Республикасы «Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» заңында нақты, әрі терең берілген, яғни: заңның 1-бабында: «…экстремизм – жеке және (немесе) заңды тұлғаның, жеке және (немесе) заңды тұлғалар бірлестігінің белгіленген тәртіппен экстремистік деп танылған ұйымдардың атынан іс-әрекеттер ұйымдастыруы және (немесе) жасауы; жеке және (немесе) заңды тұлғаның, жеке және (немесе) заңды тұлғалар бірлестігінің мынадай экстремистік мақсаттарды: Қазақстан Республикасының конституциялық құрылымын күшпен өзгертуді, егемендігін, оның аумағының тұтастығын, қол сұғылмауын және бөлінбеуін бұзуды, мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігі мен қорғаныс қабілетіне нұқсан келтіруді, өкіметті күшпен басып алуды немесе өкіметті күшпен ұстап тұруды, заңсыз әскерилендірілген құралымдарды құруды, оған басшылық жасауды және қатысуды, қарулы бүлік ұйымдастыруды және оған қатысуды, әлеуметтік, тектік- топтық алауыздықты қоздыруды (саяси экстремизмді); нәсілдік, ұлттық және рулық алауыздықты, соның ішінде зорлық-зомбылықпен немесе зорлық-зомбылыққа шақырумен байланысты алауыздықты қоздыруды (ұлттық экстремизмді); діни өшпенділікті немесе алауыздықты, соның ішінде зорлық- зомбылықпен немесе зорлық-зомбылыққа шақырумен байланысты алауыздықты қоздыруды, сондай-ақ азаматтардың қауіпсіздігіне, өміріне, денсаулығына, имандылығына немесе құқықтары мен бостандықтарына қатер төндіретін кез келген діни практиканы қолдануды (діни экстремизмді) көздейтін іс-әрекет ұйымдастыруы және (немесе) жасауы» [36],– деп белгіленген.

Сөйтіп, экстремизм ұғымының әлеуметтік құқықтық табиғатын ашып, қоғам үшін қауіптілік дәрежесін белгілеп алған соң, бәрімізге етене жақын «дін» сөзінің мазмұнына тоқталсақ: «Дін – әлеуметтік институт ретінде адамзат қоғамымен бірге жасасып келе жатқан рухани құбылыс деп білеміз» [37].

Отандық дінтанушылардың пікірлері бойынша: «Дін – адамзат қоғамындағы аса күрделі де маңызды әлеуметтік-мәдени сана. Діннің басты мақсаты адамның рухани жетілуі ...» [38, 11-б.],– десе, келесі бір автор: «Діни дүниетаныммен сусындаған ұлттық мәдениет адамға «моральдық негіз беретін» өзінің тегіне, ата- баба өсиетіне, әкелеріне, халқы мен Отанына қатысы барын сездіретін білім» [39, 11-б.], –деп тұжырымдайды. Дінге қатысты берілген бұл анықтамалар жалпы шынайы дінде экстремизм болмайтындығын анықтап, оның рухани өмірдегі аса маңызды орны белгіленеді. Сондықтан өз сенімін заңға сыйымды әрекеттер арқылы қорғау және оған қолдау жасау көптеген конфессиялардың негізгі доктриналарының бірі деп пайымдаймыз.

Қоғамдық өмірге талдау жасаумен айналысатын «Pew» ағылшын зерттеу орталығының мәліметтері бойынша жер шарының 84% халқы (6 млрд. артық адам) өздерін құдайға сенушілер қатарына жатқызады. Олардың: 2,2 млрд. (31,5%)

– христиандар (іштей бұл топтың 50% католиктар, 37% протестанттар, 12% православтарды құрайды), 1,6 млрд. (23%) – мұсылман (іштей бұл топтың 87% – сүннеттер және 13% – шейіттер), 1,1 млрд. (16%) – «белгісіз» діни наным- сенімдегілер құрайды, 900 млн. (15%) – индуистар, 450 млн. (7%) – буддистер, 405 млн. (6%) – «халық діндерін» таратады (африк тайпаларының наным-сенімдері және т.б.) 58 млн. (1%) – басқа діндер (даосизм, джайнизм және т.б.), 14 млн (0,2%) – иудаизм [40]. Бұл мәліметтер жер шары тұрғындарының діни өмірлерінің алуан түрлі екендігін және кейбір діндердің ішінде діни ағымдардың барлығын көрсетеді.

Қазақстан үшін өзге Орта Азия мемлекеттері сияқты діни экстремизмнің исламистік нысаны өте қауіпті болып табылады. Себебі, «Статистика мәліметтері көрсеткендей, Қазақстандағы ең көп діни қауымдастық Исламмен ұсынылған. Қазақстандағы мұсылмандар – 12 млн. адам, мұсылмандықты тәжірибеде қолданатын мұсылмандар 120 мың, жалпы мұсылмандар санының 1% (оның ішінде 96 мың адам (80%) дәстүрлі ислам дінінің өкілдері және 24 мың (20%) деструктивті ағым өкілдері» [41, 125-б.]. Сөйтіп, 18 млн. жуық халқы бар Қазақстанның 24 мың адамы деструктивті ағым өкілдеріне жатқызылған.

Дінтанушы Р.М. Сыздықовтың пікірі бойынша: Ислам мен исламизм бұлар әртүрлі құбылыстар, олардың бірі – дін, екіншісі – экстремистік, радикалды мәндегі таза саяси жоба. Исламизм – топ, ағым, ұйым, сектаның ішкі қоғам мен мемлекеттегі кез келген қайшылықтарды, сонымен қатар мұсылман халқы қатысушы мемлекет аралық қатынастарды исламистер тарапынан шариғат нормалары негізінде шешуге бағытталған діни-саяси идеологиясы. Исламистердің демократия мен зайырлыққа қарсы шеткі бағыттылығы жыныс теңдігі, ар-ұят бостандығы, жалпы сауаттылық пен тағы да басқаларды жоққа шығаруға әкелетін, мұсылмандық ортағасырлықты жандандыруға деген реакциялық утопиялық талпыныс [41, 19-б.]. Осы жерде профессор Х. Актанның: «...экстремизмді исламмен байланыстырудың басты себебі қазір террористік

ұйымдарда мұсылмандардың көп болуында. Олар зорлықшылдық акцияларына қатысып, кейбір ислам ережелерімен, әсіресе «жиһад» ұғымымен жасырынады.Экстремистердің өз-өздерін тыныштандыру және екінші жағынан қоғам көңілін жаулап алу үшін кез келген жағдайға, оның ішінде дінге жүгінуге әзір екендіктері анық» [42, 77-б.],–деп берген бағасы орынды. Сондықтан әлем бойынша исламистік діни экстремизмнің ел назарындағы өзектілігін және еліміздегі діни экстремизмге байланысты ахуалды есепке ала отырып, зерттеу жұмысында исламистік діни экстремизмді қарастыруға айрықша көңіл бөлінеді.

Зерттеу мақсатына сәйкес діни экстремизм дифиниясының мәнін ашпас бұрын осы ұғыммен қатарлас пайдаланылып жүретін діни фанатизм сөзіне тоқталып, оның біз қарастырып отырған ұғыммен ара қатынасын белгілеп алғымыз келеді. Фанатизм (лат. «fanaticus» – құрбандық) – индивидтің белгілі бір сенімдерге деген, басқа ешқандай баламаны қабылдамайтындай болып қалтқысыз берілгендігі; бұл оның іс-әрекетінде және басқалармен қарым-қатынасында айқын көрінеді. Фанатизм сол жолда құрбан болуға дайындықпен астасады; идеяға берілгендік басқа пікірдегілерге төзбеушілікпен қараумен, ортақ мақсатқа жетуге кедергі болатын әдеп нормативтерін елемеушілікпен ұштасады [43] деген түсінік бар. Осы мәселеге қатысты С. Пролетникова: «Біздің пікіріміз бойынша фанатизм діндарлықтың бұрмаланған, деструктивті нысаны. Ол адамның рухани ішкі әлеміне енудің орнына, сыртына таралады, мақсаты – адамның ішкі жан дүниесін емес, сыртқы әлемді өзгерту. Өз мәні бойынша фанатизм да, экстремизм де әлеумет мүшелерінің сыртқы әлеуметтік қоздырғыш болып табылатын жағдайларға әсер етуінің түрлі тәсілдері болып табылады. Сондай-ақ, олар бірінен екіншісіне айналады немесе бір-бірімен қосылып кете алады» [44, 78-б.],– деп, екеуін мағыналас, семантикалық тұрғыдан синоним тіркестер ретінде қарастырады.

Енді діни экстремизм ұғымына келер болсақ, оған берілген анықтамалар әртүрлі. Бұл ең алдымен, зерттеушілердің осындай күрделі, әрі көп қырлы құбылысты өзіне қызықты жағынан ғана ашуға тырысулары сияқты субъективті сипатпен байланысты болар деп ойлаймыз.

Қазақстандық зерттеушілер экстремизм феноменін қазақстандық жағдайда зерттеудің бастапқы кезеңдерінде оның саяси құрамдастығы жайлы айтқан. Бұл қазақстандықтардың өзіне тән діндарлық ерекшеліктерімен, қазақстандық қоғамның тарихи даму кезеңдерімен, мемлекеттің егемендігінің қалыптасу ерекшеліктерімен байланысты [45, 28-б.; 46, 65-69-б.]. Сондықтан діни экстремизмді саясатпен байланыстыру қазақстандық қоғамға тән құбылыс.

Ш.М. Жандосова: «Діни экстремизм дегеніміз – қоғам мен саяси әлеуметтік құрылым санасын түбегейлі өзгерту мақсатында, толерантты емес ой-пікір қалыптастыруға бағытталған феноменологиялық көрініс» [16, 7-б.],– деп, діни экстремизмді тікелей саяси мазмұнмен байланыстырса, А.Д. Дәрменов: «Діни экстремизм азаматтардың қауіпсіздігіне, өмірі мен денсаулығына, имандылығына немесе құқықтары мен бостандықтарына қауіп төндіруші діни алауыздықты қоздыруға бағытталған әрекеттер жасау түрінде көрініс тапқан дінге қатысты радикалды көзқарастарды ұстану» [47, 257-б],–деген баға береді. Ал, В.И. Василенко: «Діни экстремизм діни-құқықтық нормалар мен дін үйретуші догмалардан туындайтын қоғамның даму үдерісіне әсер етуге тырысатын әлеуметтік-саяси қозғалыс. Діни экстремизмнің идеологиялық зорлық жасаудың өзге нысандарынан айырмашылығы жоқ және ол өзге конфессия өкілдеріне төзімсіздік көрсету немесе бір конфессия ішінде күрес жүргізу түрінде көрініс табады» [48, 117-б.], – деген пікір білдіреді. Л.П. Сюкияйнен діни экстремизмді екі мағынада түсіну қажеттігін айтады: Бір жағынан, ол саяси экстремизм нысаны ретінде түсіндіріліп, саяси мақсаттарға қол жеткізу тікелей экстремистік қызмет, діни дәлелдемелермен жүзеге асырылса, екінші жағынан діни экстремизм деп нысаны емес, мазмұны бойынша өзге дін ұстанушыларына немесе белгілі бір діни сенімді бөліспеушілерге қарсы бағытталған зорлықшыл әрекеттер екендігіне тоқталады [49, 22-б.]. Әрине, қазір «геосаяси мақсаттарды жүзеге асыруда діни факторлардың пайдаланылатындығы жаңалық емес, ол бұрыннан бар және көптеген ғасырлар бойы белсенді түрде қолданылып келеді» [28,120-б.]. Біздің республикамыздың жері бай, әрі кең болуы өзге мемлекеттер назарын аударса, халқының көп конфессиялы болуы – геосаяси мақсаттарды оңтайлы жүзеге асыруға тиімді фактор. Сондықтан «...кейбір мемлекеттердің жергілікті үкіметті әлсіретіп, өз идеологиялық әсерін орнату үшін аймақтағы ішкі саяси жағдайды тұрақсыздандыруға мүдделілігі» [50, 17-б.] саясаткерлердің діни экстремистік идеологияны өз мақсаттарына қол жеткізу құралы ретінде пайдалануларына әкелуде.

Ал, В.А. Бурковская діни экстремизм ұғымын ашуда оған саяси астар бермейді, оның пікірі бойынша діни экстремизм ретінде өзара байланысты төрт нысаннан тұратын әлеуметтік құбылысты түсінеміз: 1) діни сана-сезім; 2) діни идеология (доктрина); 3) жалғыз шынайы деп

жарияланған діни доктринаны жүзеге асыру әрекеттері; 4) діни доктринаны, жеке алғанда діни экстремистік ұйымдарды (тоталитарлық секталар) жүзеге асырудың ұйымдастырушылық нысандары [51, 22-23-б.]. Бұл анықтамадан діни экстремизмнің пайда болуы мен дамуының негізгі белгісі – оның мақсаты екендігін байқауға болады.

Біз мына автордың діни-саяси экстремизмге қатысты анықтамасы сәтті шыққан деп есептейміз: «Діни-саяси экстремизм – бұл мемлекеттік құрылымды зорлықпен өзгертуге немесе билікті зорлықпен басып алуға егемендік пен мемлекеттің аумақтық бүтіндігін бұзуға, заңсыз қарулы құрылымдар құруға, діни немесе ұлттық дұшпандық пен жеккөрушілікті қоздыруға бағытталған діни уәжделген немесе дінмен бүркенушілік әрекет [34, 84-б.]. Бұл дефиниция авторы діни және діни-саяси экстремизмді нақты шектегендіктен зерттеу пәнімізді нақтылау үшін оны пайдалануды жөн көреміз. Біріншіден, діни-саяси экстремизм мемлекеттік құрылымды зорлықпен өзгертуге немесе билікті зорлықпен басып алуға егемендік пен мемлекеттің аумақтық бүтіндігін бұзу әрекетін білдірсе, діни экстремизм «таза» күйінде ондай мақсаттарды көздемейді. Екіншіден, діни-саяси экстремизм діни идеологиямен бүркемеленеді. Үшіншіден, діни-саяси экстремизм әр уақытта өз мақсаттарына күш қолдану арқылы жетуді көздейді.

Дегенмен, қазіргі таңда діннің мән-мағынасы емес, оның саяси және әлеуметтік көрінісі сұранысқа ие. Діннің айтарлықтай саясаттануы орын алды, енді осы саясаттандырылған дін әлемдік, аймақтық және мемлекеттік деңгейдегі саясатқа тартылуда [52, 57-б.]. Сөйтіп, біз діни экстремизмге саяси элементтердің тән екендігін жоққа шығара алмаймыз, себебі адами өркениеттің даму тарихы көрсетіп отырғандай, экстремистік және террористік әрекеттердің пайда болуының діни алғышарты мемлекеттілік пайда бола бастаған кезден қалыптаса бастаған. Сондай-ақ, қазіргі уақытта әлем бойынша діни негізде дұшпандылық пен жеккөрушіліктің сандық және ең бастысы «сапалық» көріністерінің артып бара жатқандығын жасырудың мәні жоқ [53, 86-б.]. Жоғарыда айтылған пікірлерді есепке ала отыра, өз пайымымыз негізінде діни экстремизмге төмендегідей анықтама береміз: «Діни экстремизм – діни төзімсіздік уәжіне байланысты бір діни ұйым негізінде құрылған діни көзқарастар жүйесін қоғамға мәжбүрлі түрде тану әрекеттеріне негізделетін қоғам мен мемлекеттің құқықтары мен заңды мүдделерін бұзуға бағытталған қоғамға қауіпті іс-әрекеттер.

Қылмыстың белгілі бір уақыт (кезең аралығындағы) деңгейі мен құрылымындағы өзгерістерін білу үшін қылмыстылық динамикасына назар аударамыз. Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының құқықтық статистика және арнайы есеп Комитетінен алынған мәліметтер негізінде соңғы он жыл (2007- 2016) ішінде республика аумағында жасалған жалпы қылмыстылықпен қатар экстремистік бағыттағы қылмыстылық динамикасы да жыл сайын әсіресе, соңғы үш жыл ішінде өсу үстінде деп тұжырымдауға болады. Жалпы қылмыстылықпен салыстырғанда бұл қылмыс түрінің көрсеткіші соншалықты жоғары емес сияқты болып көрінгенмен ұлт аралық және конфессия аралық саладағы өте нәзік және спецификалық мәселеге қатысты бір қылмыстың өзі жеке қаланың ғана емес тез арада бүкіл бір мемлекеттің проблемасына айналып кетуі ықтимал құбылыс екендігін естен шығармаған жөн.

Діни экстремизмге байланысты қылмыстар көрсеткішіне талдау жасамас бұрын жалпы экстремистік қылмыстар құрылымына назар аударған жөн. Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының құқықтық статистика және арнайы есеп Комитетінен алынған мәліметтер бойынша 2007 жылдың экстремизмге байланысты көрсеткіштерін табу мүмкін болмағандықтан 2008-2016 жж. көрсеткіштерімен шектелгендігімізді және экстремистік қылмыстарға жататын кейбір қылмыс түрлерінің осы уақыт аралығында жасалмауына байланысты (Қазақстан Республикасы ҚК-нің 181, 184- баптары) кестеге енгізілмеген.

Жалпы экстремистік қылмыстар ішінде діни экстремизмге байланысты қылмыстардың үлестік салмағының жоғары болуы біздің мемлекетіміз үшін экстремизмнің «діншілдік» үдерісінің қарқындылығын айтуға болады. Сондай-ақ,

«Террористік немесе экстремистік әрекетті қаржыландыру және терроризмге не экстремизмге өзге де дем берушілік» (Қазақстан Республикасы ҚК, 258-б.) және

«Террористік не экстремистік әрекетті ұйымдастыру мақсатында адамдарды азғырып көндіру немесе даярлау не қаруландыру» (Қазақстан Республикасы ҚК, 259-б.) бойынша қылмыстық құқық бұзушылықтардың да 2011 жылдан бастап тіркеліп, көрсеткіштерінің біртіндеп жоғарылап келе жатқандығын байқаймыз .

Жалпы экстремистік бағыттағы құқық бұзушылық құрылымындағы діни экстремизмге байланысты қылмыстылық динамикасы діни экстремистік бағыттағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың пайызға шаққандағы үлестік салмағының төмендегенін көреміз.

Салыстырмалы түрде қарайтын болсақ, 2011-2014 жылдар аралығында 10-12% төмендегенін байқауға болады. Сондай-ақ, 2015 жылдан бастап бұл көрсеткіштер күрт көтеріле бастаған.

Діни экстремизмге байланысты қылмыстарды зерттеуде оның құрылымын қарастырудың маңыздылығы зор. Берілген көрсеткіштер негізінде (4-кестеге қараңыз) қылмыстық кодекстің 4-тарауының (бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігіне қарсы құқық бұзушылықтар) 174-бабы (әлеуметтік, ұлттық, рулық, нәсілдік, тектік-топтық немесе діни алауыздықты қоздыру) бойынша сараланатын қылмыстар көрсеткішінің жыл санап тұрақты түрде өсіп жатқандығын байқаймыз. Ал Қазақстан Республикасы қылмыстық кодексінің «Басқару тәртібіне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» тарауына жататын 404 және 405-баптармен реттелетін құқық бұзушылық көрсеткіштерін де төмендеу тенденциясына ие деп айта алмаймыз. Қазақстан Республикасы ҚК 174-бабымен реттелетін қылмыстардың әр жылға шаққандағы орташа есебі 53 қылмыстық құқық бұзушылықты құраса, 404-баппен реттелетін қылмыстар әр жылға орташа есеппен 3,2 қылмысты және 405-баппен реттелетін қылмыстар түрі орташа есеппен 15,8 қылмыстық құқық бұзушылықты құрайды. Яғни, экстремистік қылмыстар құрылымында да, діни экстремизмге байланысты қылмыстар құрамында да

«Әлеуметтік, ұлттық, рулық, нәсілдік, тектік-топтық немесе діни алауыздықты қоздыруға» байланысты қылмыстар көрсеткіштері жоғары. Экстремизм мәселесін зерттеуші отандық криминолог А. Дәрменов жалпы қылмыстылық сияқты экстремистік бағыттағы қылмыстарға да жоғары латенттіліктің тән екендігін белгілеп оны 1) ұғымдық аппаратты анықтау мәселесінің жеткілікті әзірленбеуі; 2) адамдардың басым бөлігінің экстремистік бағыттағы материалдарды әкелу, дайындау, өндіру мен таратуды қоғамдық қауіпті және қылмыстық жазаланатын әрекеттер ретінде қабылдамауы бұл қылмыстарды анықтау мен ашуға ықпал етпеуі; 3) қылмыстық әрекеттердің жасалуынан анық салдардың болмауы сияқты жасырын сипаттылығы; 4) осы санаттағы қылмыстарды анықтау және тергеуге байланысты құқық қорғау органдары қызметкерлерінің кәсіби даярлықтарының жеткіліксіздігі; 5) қылмыстық әрекеттердің осы түрлерінің жоғары қоғамдық қауіптілігін, әсіресе, күрделі криминогенді жағдай аясында жете бағаламауы сияқты себептермен байланыстырады [47, 108-б.]. Осы санамаланған факторлардың 10 жылдан астам уақыт өтсе де өзектілігін жоғалтпағандығын белгілей отыра, қылмыстық әрекеттердің жасалуынан анық салдардың болмауы сияқты жасырын сипаттылығының мәнінің зор екендігіне тоқталып өткіміз келеді. Қарағанды облысы Жезқазған қаласында орналасқан ұйымдасқан қылмыстық топ мүшелері мен лидерлері, сонымен қатар экстремистік және террористік қылмыстары үшін жазаларын өтейтін сотталғандарға АК 159/25 жазаларды атқару мекемесінде экстремистік бағыттағы қылмыстары үшін жазаларын өтеп жатқан сотталғандардан сауалнама алу кезінде сотталғандардың 71% осыған дейін де экстремистік бағыттағы қылмыстар жасағандықтарын, алайда қылмыстық жазаға тартылмағандықтарын мойындады. Ғалымдардың бірқатарының пікірлері бойынша біз қарастырып отырған қылмыс түрі жарияланған ресми статистикамен салыстырғанда бірнеше есе артық болуы жоққа шығарылмайды [47, 107-б.].

Мұрағаттық қылмыстық істермен танысу барысында істің 90% ҰҚК, ІІД немесе прокуратура сияқты сияқты уәкілетті органдардың анықтауымен қозғалатындығы белгілі болды. Ал жеке адамдардың арызы бойынша қылмыстық істің қозғалуы өте аз кездеседі. Біз зерделеген қылмыстық істер бойынша осы мәндегі бір ғана іс болғандықтан, тоқтала кеткенді жөн көрдік: 18.11.2013 ж.т. А.А. Муковнин деген азамат К.А. Сеитовті «колбит–салафит» деп атап, намысына тиген және филологиялық сараптама қорытындысы бойынша оның сөздерінде ұлттық, діни алауыздықты қоздыруға, азаматтың ұлттық намысы мен қадір– қасиеті мен діни сезіміне тию белгілерінің бары анықталған [54]. Мұндай әрекеттер күнделікті өмірде жиі кездескенмен көп адамдар (оның анық салдарының болмауына байланысты) ол үшін жауаптылыққа тартуға болатынын да білмейді немесе мән бермейді деп пайымдаймыз.

Мұрағаттық қылмыстық істерді зерделеу барысында 174-баппен сараланатын қылмыстық әрекеттердің 77% – діни алауыздықты қоздыру мақсатында діни экстремистік материалдарды таратуға байланысты қылмыстық құқық бұзушылық, 18% – әлеуметтік (басым бөлігі Ақтөбе облысында қозғалған), 5% – ұлттық алауыздықтарды қоздыруға байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін қозғалғанын анықтадық. Ал рулық, нәсілдік, тектік-топтық (қазіргі қолданыстағы қылмыстық кодекстің жаңалығы) қатыстылығы белгілері бойынша қылмыстық құқық бұзушылықтарға байланысты істердің тіркеле қоймауы мұндай қылмыстық құқық бұзушылықтарға жол берілмеуден емес, олардың табиғи латенттілік сипатына байланысты болар деп топшылаймыз. Бір айта кететін жәйт, сот және тергеу практикасын зерделеу барысында әрбір жағдайдың екіншісінде діни экстремистік мазмұндағы материалдарды олардың өздері емес, өзге,

олар танымайтын адамдар дайындаған. Әрине, дайындаған адамдар туралы мәліметтердің қылмыстық істе болмауына байланысты діни экстремистік бағыттағы материалдарды дайындаушы немесе әкелуші адамдар жауапқа тартылудан құтылып кетеді. Мұның салдарынан діни экстремизмнің теріс әсеріне мүдделі тұлғаларды білу, оның таралу ауқымын белгілеу мүмкіндігінен уақытша болса да айрыламыз.

Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының құқықтық статистика және есеп Комитетінен алынған мәліметтер бойынша 2013-2016 жж. аралығында прокурорлық қадағалау жүргізу нәтижесінде алынып қойылған экстремистік тақырыптағы материалдар мен қару-жарақ, оқ-дәрілер және жарылғыш заттар туралы мәліметтер берілген. Мысалы: 2013 жылы барлығы 25 материал алынып қойылған, оның ішінде 3-уі үнпарақ, 20-ы кітап, 2-уі басқа жеткізгіш құралдар. 2014 жылы барлығы 274 материал алынып қойылып, оның ішінде 178-і кітаптар, 96-сы басқа жеткізгіш құралдар, 2015 жылы барлығы 374 материал алынып қойылып, оның ішінде 70-і үнпарақтар, 278-і кітаптар, 27-сі басқа жеткізгіш құралдар болса, 2016 жылдың 9 айында барлығы 149 материал алынып қойылған, оның 94-і үнпарақтар, 34-і кітаптар және 21-і басқа жеткізгіш құралдар. Тек прокурорлық қадағалау барысында ғана анықталған бұл көрсеткіштерді зерделей отырып, діни экстремистік бағыттағы радикалды идеяларын таратушы тұлғалардың үгіт-насихат жұмыстарын жүргізу қарқындылығы жоғарылап келе жатқандығын байқауға болады. Жалпы экстремизм, оның ішінде бізге қызығушылық туғызушы діни экстремизммен күрес жүргізу мәселесі ҰҚК құзыретінде болуына байланысты ақпараттардың басым көбінің құпияландырылуы алынатын мәліметтер легіне шектеу қоятындықтан экстремистік мазмұндағы тәркіленген материалдар туралы ақпараттар арасында сәйкессіздіктің барын айта кеткіміз келеді. Сондықтан осы зерттеу жұмысында біздер тек Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының құқықтық статистика және есеп Комитетінен алынған мәліметтерді ғана негізге алуды жөн көрдік.

Мақаланы қорытындылай отыра төмендегідей тұжырымдар жасаймыз:

Діни экстремизм ұғымының мазмұнын зерделей отырып оған төмендегідей авторлық анықтама береміз: «Діни экстремизм – бір діни ұйым негізінде құрылған діни көзқарастар жүйесін қоғамға мәжбүрлі түрде тану әрекеттеріне негізделетін қоғам мен мемлекеттің құқықтары мен заңды мүдделерін бұзуға бағытталған қоғамға қауіпті іс-әрекеттер».

Республикамызда қызмет етіп жатқан діни ұйымдар қызметін зерделей отырып, олардың басым бөлігіне діни экстремизмнің саясиланған исламистік нысаны тән деген қорытындыға келдік.

Жалпы қылмыстылық ішінде экстремистік бағыттағы қылмыстық құқық бұзушылықтың пайыздық көрсеткіштерінің жоғары еместігіне қарамастан қылмыстық кодекстің 174-бабымен сараланатын қылмыстар көрсеткішінің соңғы екі жыл ішінде күрт өсуі осы қылмыстық құқық бұзушылық түрінің қоғамдық қауіптілігінің жоғары екендігін белгілейді.

Қазіргі статистикалық көрсеткіштер негізінде жалпы экстремизмнің, оның ішінде діни экстремизмнің күрт өсу тенденциясына ие екендігін байқаймыз. Діни экстремизм жалпы экстремистік қылмыстар құрылымының орташа есеппен алғанда 53,5% құрайды.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1 Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне экстремизмге және терроризмге қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы заң жобасы [Электрондық қор].

2 Дерюгина Ю.Н. Терроризм: уголовно-правовой и криминологический аспекты: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2001. – 252 б.

3 Емельянов В.П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования: дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2001. – 370 б.

4 Фридинский С.Н. Борьба с экстремизмом: уголовно-правовой и криминологический аспекты: дис. канд. юрид. наук. – Ростов н/Д., 2002. – 217 б.

5 Степанов Н.В. Криминологические проблемы противодействия преступлениям, связанным с политическим и религиозным экстремизмом: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2003. – 182 б.

К ИСТОРИИ ФОРМИРОВАНИЯ «КОНФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕМОКРАТИИ» В ЛИВАНЕ

Джалилов З.Г.,
Институт востоковедения имени Р.Б. Сулейменова,
главный научный сотрудник, доктор исторических наук
Батырхан Б.Ш.,
доцент КазНУ имени аль-Фараби
Ташматов И.,
Узбекский государственный университет мировых языков,
доцент, кандидат философских наук, Ташкент, Узбекистан

В данной статье авторы предприняли попытку проанализировать общественно-политические процессы в Ливане, выделяя государственно-правовую систему ливанской конфессиональной демократии, а также рассмотреть характер и особенности эволюции политической системы страны в прошлом столетии, с учетом фактора поликонфессиональности. Задачей настоящей статьи состоит в том, чтобы попытаться связать рассматриваемую проблему с более широким кругом вопросов общественно-политического развития, Ливана, в частности показать уникальность его парламентской системы. Акцент делается на опыте формирования конфессиональной демократии и на той важной роли, которую зарубежные исследователи сыграли в изучении общественно-политических процессов, построенной на новых методологических принципах взаимосвязи религии и общества.

Ключевые слова: *Ливан, поликонфессиональность, конфессиональная демократия, общество, мутасафир, мутасариф, политика, идеология*

ЛИВАНДАҒЫ «КОНФЕССИАЛЫҚ ДЕМОКРАТИЯНЫҢ» ҚАЛЫПТАСУ ТАРИХЫ

Джалилов З.Г.,
Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының бас ғылыми қызметкері, тарих ғылымдарының докторы
Батырхан Б.Ш.,
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ доценті
Ташматов И.,
Өзбек мемлекеттік әлемдік тілдер университеті, доцент, философия ғылымдарының кандидаты, Ташкент, Өзбекстан Республикасы

Бұл мақалада авторлар Ливандағы қоғамдық-саяси процестерді талдау, Ливанның конфессиялық демократиясының мемлекеттік-құқықтық жүйесін сипаттама жасай отырып, сондай-ақ көпконфессиялы факторды ескере отырып, соңғы жүзжылдықтағы саяси жүйенің эволюциясының сипаты мен ерекшеліктерін қарастыруға тырысады. Осы мақаланың мақсаты – қарастырылып отырған проблеманы Ливанның әлеуметтік-саяси дамуының кең ауқымды мәселелерімен байланыстыру, атап айтқанда, оның парламенттік жүйемен бірегейлігін көрсету. Дін мен қоғамның өзара қарым-қатынастарының жаңа әдіснамалық принциптеріне негізделген әлеуметтік-саяси процестерді зерттеуде шетелдік зерттеушілердің маңызды рөл атқаратынына және конфессиялық демократияны қалыптастыру тәжірибесіне мақалада ерекше назар аударылады.

Түйін сөздер: *Ливан, поликонфессионализм, конфессиялық демократия, қоғам, мутасафир, муасариф, саясат, идеология*

ON THE HISTORY OF THE FORMATION OF "CONFESSIONAL DEMOCRACY" IN LEBANON

Djalilov Z.,
R.B.Suleimenov Institute of Oriental Studies, chief researcher,
doctor of historical sciences
Batyrkhan B.,

Al-Farabi Kazakh National University, associate professor
Tashmatov I.,
Uzbek State University of World Languages,
Associate Professor, Candidate of Philosophy, Tashkent, Uzbekistan

In this article, the authors attempted to analyze the socio-political processes in Lebanon, highlighting the state-legal system of the Lebanese confessional democracy, as well as to consider the nature and characteristics of the evolution of the country's political system in the last century, taking into account the factor of multi-confessional. The objective of this article is to try to link the problem under consideration with a wider range of issues of social and political development, Lebanon, in particular, to show the uniqueness of its parliamentary system. The emphasis is on the experience of the formation of confessional democracy and on the important role that foreign researchers have played in the study of social and political processes, built on new methodological principles of the interrelation of religion and society.

Keywords: *Lebanon, polyconfessionalism, confessional democracy, society, mutasafir, mutasarif, politics, ideology*

В современном научном сознании идея о достаточно прочной связи между социально-экономическим уровне развития и типом политической культуры стала почти аксимотичной: политическая культура западного типа возможна только в развитых странах. Этот вопрос мы затрагивали выше. Однако на основе материалов эмпирических исследований в странах так называемых «третьего мира» можно заметить несоответствие этой модели реальному положению дел. Один из видных исследователей политической культуры стран Южной Азии Н.Д. Палмер писал, что, несмотря на неграмотность и малоопытность избирателей этих стран, они часто показывают высокий уровень политической ответственности и проницательности [1, с. 10-11].

Несомненно, парламентская система Ливана представляет собой уникальное явление и заслуживает особого внимания и изучения. К важным особенностям, как отмечается в работе, развития ливанской политической системы является непрерывность ее эволюции. Разумеется, непрерывный характер развития ливанской политической культуры нельзя абсолютизировать. Напротив, она испытала и постоянное накопление новых черт и явлений и резкие качественные скачки, отчасти затрагивающие ее сущность. Вместе с тем формальная структура политической системы Ливана оставалась неизменной, что в немалой степени обуславливает преемственность в истории основных компонентов политической системы страны. Именно эта преемственность и служит одним из источников для существования такого важнейшего фактора политической жизни Ливана, как глубоко укоренившиеся в ней традиции политических процессов, устойчивые, передающиеся из поколения в поколение стереотипы политической культуры и социальной психологии больших групп избирателей.

Напрашивается вопрос: может ли она служить моделью для других государств? Возникает и другой аспект данной проблемы – жизненность конфессионального парламентаризма в самом Ливане – особенно в свете последних событий. Это, в свою очередь, требует ответа еще на такой вопрос: сходна ли модель ливанской демократии с западными моделями или они не схожи и каждая из них обладает качественным различием.

Обращаясь к анализу политической системы Ливана как западные, так и ливанские исследователи отмечали несхожесть ее с государственным устройством других арабских стран. Так, например, известный специалист по политической организации арабских стран М. Хадсон отмечал: «Наиболее приближенной из арабских стран к либеральной демократии является Ливан» [2, с. 281]. Другой западный социолог Э. Шилс характеризовал ливанское общество как процветающая либеральная демократия со свободными выборами [3, с. 1]. В отличие от соседних арабских стран система государственного управления Ливана основывается на демократических принципах», – отмечал исследователь позднего ливанского феодализма Х.Ф. Харик [4, с. 3].

Кстати сказать, система представительной демократии была установлена в Ливане, одновременно со многими западноевропейскими странами – в середине XIX века. Между тем, современная политическая культура Ливана значительно отличается в ряде важных аспектах от европейской. При выяснении причин «политической уникальности» в Ливане исследователи пошли по двум направлениям: одни стали искать их в историческом прошлом страны (Х. Харик, А. Хурани, А. Бааклини), другие в современных общественно-политических и духовных особенностях Ливана (Р. Кроу, М. Джонсон, Х. Баракат, Л. Ямак и др.). Так, например, один из

исследователей роли партий в политической системе Ливана Л. Ямак считал, что одной из особенностей «политической уникальности» страны является то, что большинство избирателей не идентифицируют себя с политическими партиями вообще, и только незначительный процент населения считает себя сторонниками той или иной партии [5, с. 155]. По мнению Р. Кроу, «вне парламента и правительства партии в Ливне играли незначительную роль» [6, с. 49]. Однако при этом как показали исследования Д.Р. Смок и А.К. Смок, ливанцы показали себя не менее политически информированными, чем население других стран. Так, по их данным, 99% знают имя президента страны, 98% – премьер-министра, 69% могут назвать имена всех депутатов от своего избирательного округа [7, с. 134]. Несомненно, оба эти подхода взаимосвязаны и не могут быть отделены друг от друга. Так, изучая феодальное землевладение («икта‘») Х. Харик отмечал, что «уникальность Ливана надо искать в историческом прошлом. Форма «икта» весьма способствовала развитию относительно свободной политической жизни в стране» [4, с. 3-4].

Практически во всех работах западных и ливанских исследователей отмечается преемственность между историческим прошлым Ливана и его современным состоянием. По словам А. Хурани, «историческое развитие Ливана не прерывалось на протяжении нескольких веков и наиболее важные ее причины надо искать во внутренних особенностях самого ливанского общества» [8, с. 13].

Какие же элементы исторического прошлого Ливана стали предпосылками современных особенностей этого государства? Если обратиться к работам специалиста по законодательной практике Ливана А. Бааклини, то можно прийти к выводу, что при оформлении политического развития страны и законодательных органов, большую роль сыграли три основные силы – это феодализм, маронитская церковь и поликонфессиональный состав населения страны. Переход христианского большинства Горного Ливана из монофелитства в католическую унию и создание маронитской коллегии в Ватикане ликвидировали конфессиональные перегородки. На небольшой и сильно расчлененной территории Ливана проживали представители самых различных религиозных систем. И, как показывают данные исследований, индекс религиозной мозаичности был очень высок. По приведенным сведениям М. Сулеймана за 1956 г., в Ливане проживало 286 тыс. мусульман-суннитов, 424 тыс. – христиан-маронитов, 251 – шиитов, 88 тыс. – друзов, 88 тыс. – христиан-католиков, 149 тыс. – греко-православные, 14 тыс. – протестантов, 4 тыс. – римские католики, 15 тыс. – армяне-католики, 64 тыс. – армяне – григориане, 1,5 тыс. – халдеи, 6 тыс. – сиро-католики, 5 тыс. – сиро-православные и 7 тыс. – иудеи [9. с.234].

Естественно, при такой религиозной мозаичности весьма сложно говорить о каком-либо доминировании той или иной конфессиональной группы над другой. К тому же, следует иметь в виду, что представители различных вероисповеданий жили, не смешиваясь, в отдельных населенных пунктах.

В средневековом Ливане наблюдался консенсус конфессий, который выражался в своеобразном статусе правителя страны – эмира (хакима). Как известно, эмират просуществовал с 1590 по 1842 г. До 1967 г. Ливаном правила династия Ман‘и, а затем их родственники Шихабиты. Для того, чтобы стать хакимом Горного Ливана, претендент должен, во-первых, принадлежать к династии Шихабитов ветви Хайдара Муса Шихаба и, во-вторых, его должна выбрать знать, исповедующей различные религиозные убеждения [10, с. 54]. Формирование верховной власти в Ливане зависело от результатов согласия разноисповедной местной знати.

Важнейшую роль в складывании современной политической культуры Ливана, как мы уже отмечали выше, сыграла маронитская церковь, благодаря которой начиная с XVIII в. конфессиональное политическое сознание охватило широкие массы населения, которое поддержало борьбу маронистского духовенства с политической системой «икта», основанной на прочных вертикальных связях вне зависимости от религиозных убеждений [11, с. 74-75]. Маронитская церковь отражала интересы, прежде всего крестьян, изменив прежнее представление о системе икта, как о единственно возможном политическом порядке. Кроме того, она всегда была близка к земледельцам, а многие из ее иерархов вышли из крестьян и средних слоев. Маронитские монастыри сохранили за собой обширные земельные владения. По мнению специалистов, в 1950-х гг. до 25% обрабатываемых земель Ливана находилось во владении христианских церквей разного толка, среди которых первое место принадлежало маронитской [11, с. 109].

Как отмечал А. Бааклини, «начиная с патриарха Йусуфа ал-Тийна, роль маронитской церкви была сравнима с ролью хакима» [11, с. 40]. Под опекой Запада маронитская община в Ливане стала влиятельной силой, с которой вынуждено было считаться само правительство [12, с. 140]. Однако следует заметить, у маронитского духовенства не было планов создания светского

государства западного типа, основанного на свободе и равенстве. Оно стремилось к тому, чтобы официальная власть учитывала интересы маронитского патриархата и не вмешивалась в его автономию. В приложении к работе Х. Харика был опубликован церковный план политической реорганизации Ливана в маронитский эмират. В нем говорилось, что представители светской власти не могут влиять на маронитское духовенство и наказывать его [4, с. 293]. Кстати сказать, предложенный маронитским духовенством принцип духовной автономии был положен в основу общинной системы права современного Ливана, согласно которому, каждая религиозная община имеет свой собственный кодекс во многих областях законодательства.

По материалам ряда авторов, начало конфессиональной системы Ливана приходится на период феодализма, а сама идея пропорционального конфессионального представительства впервые была утверждена последним ливанским эмиром Баширом III в 1841 году. В этот год был создан совет из десяти человек, выдвигаемых своими общинами. Что касается Двойного каймакамата, учрежденного в 1842 году, то преследовалась цель разделить Ливан на две однородные конфессиональные провинции: северную – маронитскую и южную – друзскую [7, с. 30]. Северной провинцией правит маронит, а южной – друз. Оба они административно подчинялись паше Сайды. В действительности, по мнению Ф.К. Хитти, конфессиональной однородности в каймакаматах достигнуто не было. По его данным, в северном каймакамате мароните составляли 56% населения, друзы – 8%, греки-католики – 19%, православные греки – 17%. В южном (друзском) каймакамате: мароните – 47%, друзы – 18%, греко-католики – 21% и православные греки – 14% [13, с. 435].

Южный каймакамат, под друзским правлением, создавался в интересах сильной друзской аристократии, однако недовольство со стороны маронитского большинства Юга Ливана, вынудило османское правительство возродить принцип конфессионального представительства в управлении Ливаном. Начиная с 1845 г. при каждом каймакамате был создан Совет (меджлис), который состоял из заместителя каймакамата, судьи и советника от суннитов, маронитов, друзов, православных греков и греков-католиков. Шииты, как непризнанная Константинополем секта, были представлены только советниками. В основном все решения каймакамат принимал голосованием. При разногласиях, последнее слово оставалось за пашой Сайды.

Выдвинутые религиозной общиной члены каймакамата назначались пожизненно. Создание двойного каймакамата и меджлисов было, прежде всего, на руку представителям маронитской церкви, которые постепенно стали выполнять те функции, ранее принадлежавшие аристократии. Что касается мусульман и друзов, то выдвижение кандидатов от них зависело от светских феодалов или османской администрации.

Была ли система двойного каймакамата эффективной и жизнеспособной? Думается, что нет. Об этом можно судить по тем кровавым событиям, которые произошли в 1860 г. Потери среди христианского населения составляли 6731 человек, сожжено 360 деревни, разгромлены 560 церкви [11, с. 49]. Поводом для них стали выступления маронитских крестьян за полную экономическую независимость севера страны. Эти волнения были восприняты друзскими аристократами, в особенности кланом Джумблатов, как религиозные. Южный Ливан превратился в зону межрелигиозных конфликтов. Под давлением европейских государств был введен «Органический регламент», который стал в дальнейшем государственно-правовой основой поликонфессиональной политической системы ливанского общества.

В содержание «Органического регламента» вошли идеи демократического плюрализма, широко распространившиеся в XIX в. на Западе. Однако, исходя из характера религиозных противоречий в Ливане, принцип территориального представительства был в нем совмещен с идеей представительства конфессионального. Сначала был образован центральный административный совет (ЦАС), который функционировал при генерал-губернаторе (мутасарифе). Он состоял из двух представителей от каждой из шести основных религиозных общин страны. При каждом из каймакамов (губернаторов), также образовывался совет, состоящий из двух представителей от каждой религиозной группы. Каймакаматы стояли из округов, а округа из общин. Если старосты общин (шейхи, *мухтары*) избирались общинниками, то каймакамы и начальники округов назначались *мутасарифом*.

Отличие *мутасарифата* от организации представительства конфессий в Двойном каймакамате заключалось в расширенных функциях ЦАС, который стал объединяющим политическим центром, способным превратиться в поликонфессиональную оппозицию *мутасафиру* [8, с. 259].

В 1864 г. утверждена важнейшая для будущей политической структуры Ливана поправка к «Органическому регламенту». В соответствии с ней советы при каймакамах были ликвидированы, а ЦАС перераспределился с учетом численности и территориального расселения исповедных общин. В ЦАС вошли представители от семи каймакаматов, независимо от вероисповедания. Данная форма государственного устройства просуществовала в Ливане до 1918 г. и была перенесена в Конституцию страны 1926 года [7, с. 34].

Начиная с 1864 г. в стране стала функционировать двухступенчатая избирательная система. Можно выделить три фактора, которые стабилизировали межконфессиональные отношения в Ливане: 1) эффективность самой административной системы, созданной на основе «Органического регламента»; 2) распределение политической власти пропорционально между религиозными сообществами; 3) подъем экономического благосостояния.

«В отличие от других развивающихся стран, – писал А. Бааклини, –политическое развитие Ливана дало возможность родовой аристократии занять свое место в изменившихся социально-экономических и общественных обстоятельствах и продолжить играть политическую роль» [11, с. 54].

Мы не случайно сделали краткий исторический экскурс, так как основные принципы конфессионального представительства продолжали существовать и после обретения Ливаном независимости в качестве его государственного устройства. Еще раз отметим, что именно преемственность политического руководства в новых условиях общественно-политической трансформации является отличительной чертой Ливана по сравнению с другими арабскими странами.

В дальнейшем система конфессиональной демократии в Ливане как в период французского мандата (1920-1943 гг.), так и в период независимого развития (после 1943 г.) сохранилась. Сохранились и ее основные принципы, которые были определены в «Органическом регламенте». Эти принципы:

1. В зависимости от количества населения округа в представительные национальные органы должны избираться один или несколько депутатов;

2. Избираться в депутаты от округа могут представители тех или иных конфессий в соответствии с доминирующими религиозными группами данного округа;

3. Депутатов от каждого округа избирает все население, проживающее в нем, независимо от религиозной принадлежности;

4. Общее число депутатов – христиан превосходит число депутатов-мусульман (соотношение 6: 5);

5. Главой страны является христианин.

На основе Версальского мирного договора Франция, получив мандат на северо-западную часть арабских земель Османской империи, образовала на них два государства: Сирию и Великий Ливан, в состав которого входили Горный Ливан, приморские города Бейрут, Триполи, Сидон, Тир, северные и восточные склоны Ливанских гор, земли по нижнему течению реки Литани. Расширение территории Ливана привело к значительному изменению конфессионального состава страны, а сформировавшаяся политическая культура конфессиональной демократии Горного Ливана была механически соединена с той традицией, которая сложилась в присоединенных землях. В результате «новый» Ливан вобрал в себя и местные вероисповедные группы и общины. В этих условиях, естественно, было трудно проводить идею о независимости страны, объединении религиозных общин в единую нацию. Понимая возникновение трудностей в связи с актами присоединения земель, французские власти вернулись к принципу пропорционального территориально-конфессионального представительства.

Результат не заставил себя долго ждать. К 1943 г. практически все религиозные общины открыто выступили за независимость Ливана [7, с. 47]. Но наиболее ярко межконфессиональное согласие проявилось в ноябре 1943 г., когда французские власти, опираясь на силовые методы принуждения, хотели сохранить Мандат, против которого выступили депутаты, президент и члены его кабинета. Против действий французов выступило все население Ливана. Великий Ливан стал похож на Горный Ливан периода мутасарифата [7, с. 45]. А. Бааклини писал, что если в других развивающихся странах боролись за свою независимую государственность под руководством определенного лидера, то Ливан добился независимости под коллективным руководством, через систему представительных органов [11, с. 92].

После обретения независимости, в политической культуре конфессиональной демократии существенных изменений не произошло. Как отмечал В. Аюб, в условиях независимости Ливана

конфессионализм продолжал существовать в форме политики и играл роль гаранта внутренней стабильности в стране [14, с. 124]. В более широком плане опыт Ливана подтверждают тезис о невозможности единства общества без укрепления межэтнического и межконфессионального согласия, служит предостережением тем, кто и по сей день склонен переоценивать прочность демократии перед лицом современных вызовов, способных вызвать серьезные социально-экономические и политические противоречия в любой стране.

Список литературы:

1. Palmer N.D. Elections and Political Development: The South Asian Experience. – London: Hurst, 1975. – X, 111 p.

2. Hudson M.C. Arab Politics: The Search for Legitimacy. – New Haven, London: Yale University Press, 1977. – XI, 434 p.

3. Shils E. The Prospect of Lebanese Civility // Politics in Lebanon / Ed. by Binder L. – New York etc., 1967. – P. 1-11.

4. Harik H.F. Politics and Change in a Traditional Society: Lebanon 1711-1845. – Princeton: Princeton University Press, 1968. – 324 p.

5. Yamak L.L. Party Politics in the Lebanon // Politics in Lebanon / Ed. by Binder L. – New York etc., 1967. – P. 143-166.

6. Crow R.E. Party Politics in the Lebanese Political System // Politics in Lebanon / Ed. by Binder L. – New York etc., 1967. – P. 49-71.

7. Smock D.R., Smock A.C. The Politics of Pluralism: A Comparative Study of Lebanon and Ghana. – New York, etc.: Elsevier, 1975. – X, 369 p.

8. Hourani A.H. Lebanon: The Development of a Political Society // Politics in Lebanon / Ed. by Binder L. – New York etc., 1967. – P. 13-29.

9. Suleiman M. Political Parties in Lebanon: The Challenge of a Fragmented Political Culture. – Ithaca: Cornell University Press, 1967. – XXIII, 326 p.

10. Родионов М.А. Мароните. Из этноконфессиональной истории Восточного Средиземноморья. М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1982. – 135 с.

11. Baaklini A. Legislatures and Political Integration in Lebanon 1840-1972 // Legislatures in Plural Societies: The Search of Cohesion in National Development / Ed. by Eldridge A.F. Duke, 1977. – P. 233-266.

12. Polk W.R. The Opening of South Lebanon: A Study of the Impact of the West on the Middle East. – Cambridge: Harvard University Press, 1963. – XX, 299 p.

13. Hitti Ph. K. Lebanon in History: From the Earliest Time to the Present. – London: Macmillan, 1957. – XIX, 548 p.

14. Ayoub V. Resolution of Conflict in a Lebanese Village // Politics in Lebanon / Ed. by Binder L. – New York etc., 1967. – P. 107-126.

ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ МЕДИАТОРА В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

Амантай Д.,
магистрант 1-курса Академии Кайнар

В статье исследуется содержание понятия "медиатор", анализируются взгляды ученых-процессуалистов по данному вопросу и действующее законодательство. Медиация – это новый институт уголовно-процессуального права.

Целью данной работы является исследование медиации как нового способа разрешения конфликтов. Исходя из поставленной цели, были определены следующие задачи: раскрыть определение медиации как способа разрешения конфликтов и его особенности применения; описать роль медиатора в разрешении споров.

Медиация является альтернативным методом, то есть внесудебным, разрешением споров, а вместе с тем и проблем, между конфликтующими сторонами на основе добровольных

конструктивных переговоров с участием нейтрального посредника. Данный способ предполагает поиск взаимовыгодного, как правило, компромиссного решения – мирного соглашения.

Проведен сравнительный анализ норм Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан и Закона РК «О медиации». Самой важной ролью медиации является частичное освобождение судов от загруженности, повышение эффективности и оперативности работы судов при рассмотрении уголовных дел, и в целом формирование новой отечественной судебной системы, отвечающей требованиям времени и запросам правоприменительной практики.

Ключевые слова: *субъекты уголовного процесса, медиация, процедуры медиации, медиатор.*

ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУДЕГІ МЕДИАТОРДЫҢ ПРОЦЕССУАЛДЫҚ ЖАҒДАЙЫ

Амантай Д.,
Қайнар академиясының 1-курс магистранты

Мақалада «медиатор» ұғымының мазмұны зерттеледі, осы мәселе бойынша процессуалист-ғалымдардың көзқарастары және қолданыстағы заңнама талданады. Медиация – қылмыстық іс жүргізу құқығындағы жаңа институт.

Бұл жұмыстың мақсаты медиацияның жанжалды шешудегі жаңа амал-тәсілдердің бірі екендігін зерттеу болып табылады. Осы қойылған мақсаттың шегінде келесідей міндеттер анықталды: медиацияның жанжалды шешудің тәсілі ретіндегі анықтамасын және оның қолданылу ерекшеліктерін ашу; дауларды шешудегі медиатордың рөлін сипаттау.

Медиация бейтарап делдалдың қатысуымен ерікті түрде конструктивті келіссөз жүргізу негізінде жанжалдасушы тараптардың арасындағы дауларды, сонымен қатар проблемаларды соттан тыс шешудің баламалы әдісі болып табылады. Бұл тәсіл әдетте, бейбіт келісімге әкелетін өзара тиімді ымыралы шешімдерді іздеуді қамтиды.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық процестік кодексінің және Қазақстан Республикасының «Медиация туралы» Заңының нормаларына салыстырмалы талдау жасалынды. Медиацияның басты маңызды рөлі соттардың бас көтермей жұмыс істеуінен ішінара босатылып қалуында, соттардың қылмыстық істерді жедел түрде қарауда, соттардың жұмыстарының тиімділігін арттыруда және жалпы тұтастай алғанда уақыт талабын және құқық қолдану тәжірибесінің талабын қанағаттандыратын жаңа отандық сот жүйесінің қалыптасуына ықпал етуінде болып отыр.

Түйін сөздер*: қылмыстық процестің субъектілері, медиация, медиацияның процедуралары, медиатор.*

THE PROCEDURAL POSITION OF THE MEDIATOR IN CRIMINAL TRIAL

Amantai D.,
1st year masters of Kainar Academy

The article explores the content of the concept of "mediator", analyzes the views of procedural scientists on this issue and the current legislation. Mediation is a new institution of criminal procedural law.

The purpose of this work is to study mediation as a new method of conflict resolution. Based on the goal, there were the following tasks are defined: disclose the definition of mediation as a way of resolving conflicts and its application; describe the role of the mediator in resolving disputes.

Mediation is an alternative method, that is extrajudicial, resolution of disputes, and at the same time problems between conflicting parties on the basis of voluntary constructive negotiations involving neutral intermediary. This method involves searching mutually beneficial, as a rule, compromise solution – peaceful agreement/

There was given a comparative analysis of the norms of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan and the Law of the Republic of Kazakhstan "On Mediation". The most important role of mediation is the partial release of courts from congestion, increasing the effectiveness and efficiency of courts in criminal cases. In general, the mediation is the key of formation of a new domestic judicial system that meets the requirements of time and requests for law enforcement practice.

Keywords: *subjects of the criminal process, mediation, mediation procedures, mediator*

Актуальным правовым вопросом на современном этапе является исследование процедуры медиации и ее использования в уголовном процессе Республики Казахстан. Медиация – это новый институт уголовно-процессуального права. Она является официально закрепленным способом разрешения конфликтов, альтернативной по отношению к судопроизводству процедурой, заключающейся в проведении совместных переговоров сторон спора, в ходе которых регулируются возникшие между сторонами разногласия. В таких переговорах принимает обязательное участие независимый посредник (медиатор), задачей которого является примирить стороны и подвести их к достижению взаимоприемлемого соглашения.

Внедрению медиации в отечественную правовую систему предшествовало тщательное и взвешенное изучение аргументов, продиктованных правовой действительностью и запросами гражданского общества. Иными словами, назрела необходимость цивилизованных методов урегулирования конфликтов, возможных новых подходов к решению возникающих в обществе проблем.

Методология исследования представлена сравнительным правоведением, диалектическим подходом и положениями общей и отраслевой теории права.

В современном уголовно-процессуальном законодательстве нет четкого определения медиации, как самостоятельной процедуры. Законодатель ввел медиатора в качестве субъекта уголовного процесса. Статья 85 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан (далее УПК РК) причисляет медиатора к иным лицам, участвующим в уголовном процессе и закрепляет его основные права и обязанности, а также время вступления в процесс. Медиатором согласно п.1 ст.85 УПК РК [1] является независимое физическое лицо, привлекаемое сторонами для проведения медиации в соответствии с требованиями закона. Имеется в виду Закон Республики Казахстан от 28 января 2011 года «О медиации» [2].

Сферой применения медиации являются споры (конфликты), возникающие из гражданских, трудовых, семейных и иных правоотношений с участием физических и (или) юридических лиц, а также рассматриваемые в ходе уголовного судопроизводства по делам о преступлениях небольшой и средней тяжести, об уголовных проступках, если иное не установлено законами Республики Казахстан, и отношения, возникающие при исполнении исполнительного производства. Процедура медиации не применяется по уголовным делам о коррупционных преступлениях и иным преступлениям против интересов государственной службы и государственного управления [2].

В уголовном процессе существует значительный круг дел, по которым обвиняемый и потерпевший вступают в переговоры с целью достижения компромисса. Это связанно с наличием такого смягчающего наказание обстоятельства, как «добровольное возмещение имущественного ущерба, причиненного в результате уголовного правонарушения, заглаживание морального и иного вреда, причиненного уголовным правонарушением» (пп. 6 ч. 1 ст. 53 Уголовного кодекса РК [3].

Существует еще категория уголовных дел, по которым стороны конфликта (обвиняемый и потерпевший) на законных основаниях самостоятельно регулируют взаимные требования. Это дела, рассматриваемые в особом порядке в соответствии с положениями гл. 63 УПК РК при согласии обвиняемого с предъявленным ему обвинением. Но обязательным условием выступает согласие потерпевшего (ч. 1 ст. 612 УПК РК). Такое волеизъявление потерпевший высказывает, если ущерб, причиненный преступлением, ему возмещен. Однако, эти положения не охватываются процедурой медиации.

УПК РК допускает переговоры для обвиняемого и потерпевшего с целью сглаживания уголовно-правового конфликта по значительному количеству уголовных дел с целью: а) прекращения дела за примирением сторон; б) смягчения наказания виновному в связи с возмещением потерпевшему ущерба от преступления. Эти дела выступают той необходимой основой, на которой возможна регламентация процедуры медиации в уголовном судопроизводстве [4, с.111].

Законодатель предоставил сторонам право урегулирования во внесудебном порядке ряда конкретных ситуаций. Однако на сегодняшний день остается не урегулированным порядок проведения самих переговоров, не установлена четкая юридическая значимость достигнутого в ходе таких соглашений компромисса, остались неясными и другие вопросы, которые, безусловно, требуют дальнейшего усиления и нормативного закрепления. Применение в данном случае

медиации во многом упрощает решение подобных проблем, но слепо отдавать ей предпочтение именно в уголовном процессе нам представляется еще преждевременным.

Институт медиации в ходе разрешения уголовно-правовых конфликтов широко применяется за рубежом. Модели медиации, в свою очередь, имеют некоторые различия, диктуемые системой национального уголовного правоприменения.

Эффективность применения данной процедуры доказана ее широким распространением и значительными результатами. Однако, следует отметить, что пока отсутствует сколько-нибудь четкая определенность и законодательное закрепление самой категории «медиация».

Как правило, понятие медиации ассоциируется с категориями «примирение» и «посредничество». Вместе с тем, и здесь существует расхождение во мнениях [5, с. 28].

Так, А.А. Кудряшов указывает, что медиация — это междисциплинарная область, совместившая в себе такие отрасли знания, как конфликтология, право, психология [6, с. 43—44 Кудряшов].

По мнению В.Ф. Яковлева, медиация представляет собой составной элемент примирительной процедуры, в качестве цели которого выступает разрешение конфликтов различной природы посредством проведения переговоров. Вести речь о медиации, считает он, представляется возможным в рамках арбитражного, гражданского процессов, а также в качестве самостоятельного института, направленного на разрешение конфликта [7, с. 9].

Другие исследователи применительно к медиации в области уголовного процесса полагают, что медиацией в уголовном процессе является система медиативных приемов, применяемых судьей в ходе рассмотрения уголовных дел небольшой и средней тяжести с целью прекращения уголовно-правового конфликта по воле сторон [4, с. 112].

Речь идет о так называемой «восстановительной юстиции», начало которой было положено в семидесятые годы прошлого столетия. Она заключается в определенной совокупности учений о способах и методах разрешения споров, возникающих из факта совершения противоправного деяния. В основе этих учений и методов лежит основополагающая идея о необходимости достижения согласия конфликтующих сторон с целью восстановления нормального порядка, существовавшего до совершения деяния, удовлетворения интересов стороны, которой деянием причинен вред, а также исправления и ресоциализации лица, совершившего деяние.

Сама концепция восстановительной юстиции изначально базировалась на применении альтернативных уголовному преследованию механизмов, основанных на примирении сторон конфликта и позволяющих разрешать уголовно-правовые конфликты с наибольшим положительным эффектом для сторон.

Механизмы, предложенные разработчиками данной концепции, нашли свое применение в уголовном процессе многих государств. Одним из наиболее эффективных способов разрешения конфликтов в рамках данной концепции является медиация, то есть разрешение спора путем переговоров с участием третьего лица, в роли которого выступает посредник-медиатор [8, с. 11].

Конфликтующие стороны приходят к соглашению, воспользовавшись услугами медиатора, то есть лица, которое занимает нейтральную позицию по отношению к спорящим сторонам и оказывает им лишь свое содействие в решении возникшего вопроса. А.Д. Карпенко предлагает следующее определение медиации, под которой он понимает технологию, имеющую нацеленность на мирное урегулирование того или иного противоречия. Данная методика основывается на результативном опыте дипломатической деятельности и является уникальной по своему содержанию и высокоинтеллектуальной мыслительной работой. Более того, вряд ли с ней можно сравнивать какие-либо другие методики на предмет эффективности [9, с. 24].

А.А. Максуров медиацией в самом общем виде предлагает считать опосредованную правом посредническую деятельность третьего для сторон правового конфликта лица, не обладающего полномочиями на разрешение спора по существу, направленную на их самостоятельное и добровольное примирение, и на основе этого разрешение юридического конфликта. Причем, указанную деятельность он рассматривает и как институт, и как практику, и как технологию [10, с. 6].

Предназначение медиации состоит в исключении противоречий между сторонами спора, которые редко сглаживаются в результате разрешения спора в судебном порядке, когда один из участников так или иначе остается не удовлетворенным. Медиация же нацелена на поиск такого выхода из сложившейся конфликтной ситуации, который является одинаково приемлемым для всех участников спора и разрушает конфликт в корне, позволяя к нему не возвращаться [11, с. 114].

Таким образом, обобщив позиции ученых, позволим себе предположение относительно института медиации. Медиация — это основанная на взаимном волеизъявлении сторон определенная система методов и приемов, опосредуемых специальным субъектом права — медиатором в целях разрешения возникшего уголовно-правового конфликта строго обозначенной категории уголовных дел небольшой и средней тяжести и достижения соглашения между конфликтующими сторонами.

Рассмотрим процессуальное положение медиатора по законодательству.

Закон РК «О медиации» дает общее определение медиатора, как независимое физическое лицо, привлекаемое сторонами для проведения медиации на профессиональной и непрофессиональной основе в соответствии с требованиями законодательства (ст.2 Закона). Обязательным требованием. предъявляемым к медиатору, является его регистрация в реестре медиаторов (ст.9 Закона).

При проведении медиации медиатор независим от сторон, государственных органов, иных юридических, должностных и физических лиц. Медиатор самостоятелен в выборе средств и методов медиации, допустимость которых определяется Законом РК «О медиации».

Медиатор должен быть беспристрастным, проводить медиацию в интересах обеих сторон и обеспечивать сторонам равное участие в процедуре медиации. При наличии обстоятельств, препятствующих беспристрастности медиатора, он должен отказаться от проведения медиации.

Не допускается вмешательство в деятельность медиатора при проведении медиации со стороны конфликтующих сторон, государственных органов, иных юридических, должностных и физических лиц (ст.7 Закона).

Статья 9 Закона РК «О медиации» устанавливает правило, согласно которому деятельность медиатора может осуществляться как на профессиональной основе (профессиональный медиатор), так и на непрофессиональной основе.

Осуществлять деятельность медиатора на непрофессиональной основе могут:

1) лица, достигшие сорокалетнего возраста и состоящие в реестре непрофессиональных медиаторов;

2) судьи при проведении примирительных процедур в суде в соответствии с Гражданским процессуальным кодексом Республики Казахстан.

Законом также установлено, что наряду с медиаторами, осуществляющими свою деятельность на непрофессиональной основе, медиацию могут проводить избираемые собранием (сходом) местного сообщества для этих целей члены местного сообщества, имеющие большой жизненный опыт, авторитет и безупречную репутацию (п.1 ст.15 Закона).

Деятельность медиатора не является предпринимательской деятельностью.

Лица, осуществляющие деятельность медиатора, вправе также осуществлять любую иную деятельность, не запрещенную законодательством Республики Казахстан.

Медиатором не может быть лицо:

1) уполномоченное на выполнение государственных функций и приравненное к нему;

2) признанное судом в установленном законом порядке недееспособным или ограниченно дееспособным;

3) в отношении которого осуществляется уголовное преследование;

4) имеющее не погашенную или не снятую в установленном законом порядке судимость.

Соглашением сторон медиации могут быть установлены дополнительные требования к медиатору.

УПК РК статьей 85 возлагает на медиатора следующие правомочия:

1) знакомиться с информацией, предоставляемой сторонам медиации органом, ведущим уголовный процесс;

2) знакомиться с данными об участниках уголовного процесса, являющихся сторонами медиации;

3) встречаться с участниками уголовного процесса, являющимися сторонами медиации, наедине и конфиденциально без ограничения количества и продолжительности встреч в соответствии с уголовно-процессуальным законом;

4) содействовать сторонам в заключении соглашения о достижении примирения в порядке медиации.

Медиатор обязан:

1) при проведении медиации действовать только с согласия сторон медиации;

2) до начала медиации разъяснить сторонам медиации ее цели, а также их права и обязанности;

3) не разглашать сведения, ставшие ему известными в связи с проведением процедуры медиации.

Медиатор вправе с согласия сторон осуществлять процедуру медиации с момента регистрации заявления и сообщения об уголовном правонарушении и на последующих стадиях уголовного процесса до вступления приговора в законную силу [1].

Как видим, законодатель внес коррективы в круг лиц, получающих доступ к конфиденциальной либо имеющей ограниченный доступ информации относительно личностей участников процесса, подробностей совершенного деяния и, собственно, процессуального порядка рассмотрения данного дела. УПК РК в этом случае возлагает на лицо, выполняющее роль медиатора обязанность действовать только с согласия сторон медиации и не разглашать сведения, ставшие ему известными в связи с проведением процедуры медиации. Закон РК «О медиации» вопрос соблюдения медиатором конфиденциальности полученной в ходе урегулирования конфликта информации регламентирует более подробно, возведя конфиденциальность в качестве принципа проведения медиации. Статья 8 УПК РК гласит следующее. Участники медиации не вправе разглашать сведения, ставшие известными им в ходе медиации, без письменного разрешения стороны медиации, предоставившей эту информацию. Медиатор не может быть допрошен в качестве свидетеля о сведениях, ставших ему известными в ходе медиации, за исключением случаев, предусмотренных законами Республики Казахстан. Данная норма также отмечена в УПК РК (п.2 ст.78).

Разглашение участником медиации сведений, ставших ему известными в ходе медиации, без разрешения стороны медиации, предоставившей эту информацию, влечет ответственность, установленную законами Республики Казахстан. Профессиональный медиатор, согласно п.3 ст. 10 Закона РК «О медиации», обязан соблюдать Кодекс профессиональной этики медиаторов, утверждаемый ассоциацией (союзом) медиаторов, а также представлять ежемесячный отчет о проделанной работе по требованиям, установленным организацией медиаторов. Думается, подробная регламентация политики конфиденциальности отражает серьезность данного института и затрагиваемого им плата общественных отношений, и нуждается в дальнейшей доработке с учетом международной практики медиации и использования положительного зарубежного опыта.

Относительно содержания и порядка реализации правомочия содействовать сторонам в заключении соглашения о достижении примирения в порядке медиации уголовно-процессуальный закон не дает четких указаний, и остается трактовать содержание данной функции по Закону РК «О медиации». Так, статья 24 включает особенности медиации, проводимой в ходе уголовного судопроизводства.

1. Заключение сторонами договора о медиации не приостанавливает производство по уголовному делу.

2. Факт участия в медиации не может служить доказательством признания вины участником судопроизводства, являющимся стороной медиации.

3. Если при проведении медиации одна из сторон является несовершеннолетним, участие педагога или психолога, или законных представителей несовершеннолетнего обязательно.

4. Медиация в ходе уголовного судопроизводства должна быть осуществлена в установленные уголовно-процессуальным законом сроки досудебного и судебного производства.

5. Отказ от подписания соглашения об урегулировании конфликта не может ухудшить положение участника судопроизводства, являющегося стороной медиации.

6. При прекращении медиации, проводимой в рамках уголовного процесса, стороны обязаны незамедлительно направить органу, ведущему уголовный процесс, в производстве которого находится уголовное дело:

1) в случае подписания соглашения об урегулировании конфликта - указанное соглашение;

2) в иных случаях - письменное уведомление о прекращении медиации с указанием оснований, предусмотренных статьей 26 цитируемого Закона.

Медиация прекращается в случаях:

1) подписания сторонами соглашения об урегулировании спора (конфликта) - со дня подписания такого соглашения;

2) установления медиатором обстоятельств, исключающих возможность разрешения спора (конфликта) путем медиации;

3) письменного отказа сторон от медиации в связи с невозможностью разрешения спора (конфликта) путем медиации - со дня подписания сторонами письменного отказа;

4) письменного отказа одной из сторон от продолжения медиации - со дня направления медиатором письменного отказа;

5) истечения срока проведения медиации - со дня его истечения.

Следует отметить еще одно важное правило, установленное Законом РК «О медиации», согласно которому стороны медиации по взаимному согласию вправе выбрать другого медиатора. Стороны обязаны уведомить об этом суд либо орган уголовного преследования. Это касается проведения медиации в ходе гражданского или уголовного судопроизводства.

В случае возникновения обстоятельств, препятствующих медиатору осуществлять свои функции в соответствии с принципами медиации, медиатор обязан незамедлительно заявить самоотвод. Он также вправе отказаться от проведения медиации, если, по его мнению, дальнейшие усилия в процессе ее проведения не приведут к разрешению спора (конфликта) между сторонами, либо прекратить медиацию с согласия сторон, закрепленного в письменной форме.

Наше исследование не носит исчерпывающего характера, поскольку существуют такие вопросы, как процедуры и условия проведения медиации, порядок заключения соглашения об урегулировании спора (конфликта) и другие не менее важные аспекты института медиации.

Медиация или досудебное улаживание конфликтов сегодня в Казахстане только начинает занимать свои позиции в правоприменительной практике, подготавливая пока что информационную и пропагандистскую базу. Однако ее значение уже сейчас достаточно очевидно.

Следует отметить, что самой важной ролью медиации является частичное освобождение судов от загруженности, повышение эффективности и оперативности работы судов при рассмотрении уголовных дел, и в целом формирование новой отечественной судебной системы, отвечающей требованиям времени и запросам правоприменительной практики.

Список использованных источников:

1. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан – принят 4 июля 2014 года №231-V // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан "Әділет"

2. Закон Республики Казахстан от 28 января 2011 года №401-IV «О медиации» // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан "Әділет"

3. Уголовный кодекс Республики Казахстан – принят 3 июля 2014 года №226-V // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан "Әділет"

4. Маткина Д.В. Перспективы развития конвенциальной формы уголовного судопроизводства и конвенциальной формы внесудебного разрешения уголовно-правового спора (медиации) в России // Вестник ОГУ. 2010. № 3 (109).

5. Крайнова А.С., Губин А.Д., Григорай А.В. Некоторые аспекты применения процедуры медиации в Российской Федерации: Современная наука: тенденции развития: материалы VI Международной научно-практической конференции. 24 декабря 2013 г.: сборник научных трудов: в 2 т. Краснодар, 2014. Т. II.

6. Кудряшов А.А. Медиация в России // Нотариус. 2009. № 2.

7. Интервью с В.Ф. Яковлевым о проблемах развития медиации в России // Третейский суд. 2011. № 2 (74).

8. Арутюнян А.А. Медиация в уголовном процессе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2012.

9. Карпенко А.Д. Медиация: учебное пособие. СПб., 2006.

10. Максуров А.А. Медиация в праве: вопросы, определения, понятия // Российская юстиция. 2013. № 12.

11. Сизова В.Н. Медиация в уголовном праве: вопросы определения понятия. Юридическая наука и практика: Вестник Нижегородской академии МВД России. 2015. №3(31). URL: http://cyberleninka.ru/article/n/mediatsiya-v-ugolovnom-prave-voprosy-opredeleniya-ponyatiya (дата обращения: 27.11.2017).

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПЕРЕВОДЧИКА В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ С УЧАСТИЕМ ИНОСТРАННЫХ ГРАЖДАН

Нурмагамбетов М.И.,
магистрант 1-курса Академии Кайнар

В данной статье проанализированы характерные особенности деятельности переводчика в уголовном судопроизводстве с участием иностранных граждан. На сегодняшний день изучение уголовных дел с участием иностранных граждан показывает, что в большинстве случаев последние не владеют в достаточной степени языком судопроизводства. Поэтому процессуальные действия с иностранцами чаще всего приходится проводить с участием переводчика. В силу этого указанные действия приобретают целый ряд особенностей процессуального, тактического и организационного характера.

Ключевые слова: *уголовный процесс, защита, подозреваемый, обвиняемый задержанный, арестованный, адвокат, защитник, иностранный гражданин.*

ШЕТ ЕЛ АЗАМАТТАРЫНЫҢ ҚАТЫСУЫМЕН ӨТКЕН СОТ ПРОЦЕСТЕРІНДЕГІ АУДАРМАШЫНЫҢ ӘРЕКЕТІ

Нурмагамбетов М.И.,
Қайнар академиясының 1-курс магистранты

Бұл мақалада қылмыстық сот ісін жүргізуде шетелдік азаматтардың қатысуымен аудармашы қызметінің ерекшеліктері талданады. Бүгінгі күні шетелдік азаматтардың қатысуымен қылмыстық істерді зерделеу көрсеткендей, көп жағдайда жеткілікті дәрежеде сот ісі жүргізілетін тілді білмейді. Сондықтан іс жүргізу әрекеттері шетелдіктермен көбінесе аудармашының қатысуымен жүргізіледі. Осыған байланысты аталған әрекеттер жүргізу, тактикалық және ұйымдастырушылық сипаттағы бірқатар ерекшеліктерге ие болады.

Түйін сөздер: *қылмыстық процесс, қорғаушы, сезікті, айыпталушы, адвокат, қорғау, шетелдік азамат.*

ACTIVITY OF THE TRANSLATOR IN CRIMINAL PROCEEDINGS WITH PARTICIPATION OF FOREIGN CITIZENS

Nurmagambetov M.I.,
1st year masters of Kainar Academy

In this article characteristics of activity of the translator in criminal proceedings with participation of foreign citizens are analysed. Today studying of criminal cases with participation of foreign citizens shows that in most cases the last do not know sufficiently legal proceedings language. Therefore legal proceedings with foreigners most often should be conducted with participation of the translator. Owing to it the specified actions gain a number of features of procedural, tactical and organizational character.

Keywords: *criminal proceedings, protection, the suspect, the accused detainee, the arrested, the lawyer, the defender, the foreign citizen.*

Содержание принципа языка уголовного судопроизводства состоит в праве лица, не владеющего языком, на котором ведется производство по делу, активно участвовать в процессе, отстаивать свои права и законные интересы, а также в создании условий для установления истины по делу и постановления законного, обоснованного судебного решения.

Принцип языка судопроизводства, в соответствии с действующим законодательством включает в себя:

ведение судопроизводства на государственном языке;

возможность употребления наравне с государственным русского или других языков;

установление языка судопроизводства постановлением органа, ведущего уголовный процесс;

право лица, не владеющего языком судопроизводства, делать заявления, давать объяснения и показания, заявлять ходатайства, приносить жалобы, знакомиться с материалами дела, выступать в суде на родном языке или другом языке, которым владеет;

право бесплатного пользования переводчиком, обеспечиваемого органом, ведущим уголовный процесс;

вручение участникам процесса необходимых документов на языке судопроизводства наряду с заверенными копиями переводов (ч.2 ст. 19 Конституции и ст.30 УПК РК)[1].

В уголовном судопроизводстве РК применяются, как правило, государственный язык - казахский и язык межнационального общения - русский. Тот язык судопроизводства, который установлен постановлением при возбуждении уголовного дела, остается неизменным на всех последующих стадиях процесса. Язык ведения уголовного процесса определяется либо в постановлении о возбуждении уголовного дела либо отдельным постановлением об установлении языка судопроизводства.

Закон Республики Казахстан от 11 июля 1997 года О языках в Республике Казахстан устанавливает правовые основы функционирования языков в Республике Казахстан, обязанности государства в создании условий для их изучения и развития, обеспечивает одинаково уважительное отношение ко всем, без исключения, употребляемым в Республике Казахстан языкам[2].

Более того, данный нормативный правовой акт устанавливает, что государственным языком Республики Казахстан является казахский язык. Между тем, в государственных организациях и органах местного самоуправления наравне с казахским официально употребляется русский язык.

Необходимо заметить, что языком уголовного судопроизводства может быть выбран не только казахский или русский языки, но и другие языки.

Следует заметить, что язык уголовного судопроизводства может быть изменен судом по ходатайству подсудимого, защитника или по собственной инициативе данным языком владеет большинство участников процесса.

Необходимо различать принцип языка уголовного судопроизводства и право лица пользоваться в уголовном процессе родным языком или другим языком, которым он владеет.

Родным языком признается тот язык общения, которым лицо владеет от рождения и считает его своим родным языком. Язык, которым лицо овладело в процессе своей жизни, относится к другим языком, которым оно владеет.

Право пользоваться родным языком или другим языком, которым он владеет, безо всяких ограничений предоставляется лицу на всех стадиях уголовного процесса. На органы дознания, дознавателя, следователя, прокурора и суд законом возложена обязанность разъяснить участникам процесса, не владеющим языком, на котором ведется судопроизводство, данное право. Суд и органы уголовного преследования обязаны в случае необходимости вызвать переводчика, а также обеспечить в предусмотренных законом случаях перевод и вручение обвиняемому процессуальных документов на языке, которым он владеет.

По делам лиц, не владеющих языком, на котором ведется судопроизводство, закон предусматривает обязательное участие защитника в деле с момента признания их подозреваемыми или обвиняемыми.

Не владеющим языком судопроизводства считается лицо, которое не в состоянии свободно понимать данный язык и легко изъясняться на нем по всем вопросам, относящимся к данному делу или возникающим в ходе процесса. Недостаточно владеющим языком, на котором ведется судопроизводство, признается лицо, которое владеет им с затруднениями, понимает его частично. Постановление Пленума Верховного суда КазССР от 22 декабря 1989 года N 12 О практике применения судами законодательства о языке судопроизводства закрепляет что к лицам, не владеющим языком судопроизводства, относятся: плохо понимающие обычную разговорную речь на языке судопроизводства, не умеющие свободно выражать свои мысли на данном языке, испытывающие затруднения в разговорной речи и при чтении текстов.

Органы, ведущие процесс, вправе определять степень владения языком судопроизводства по различным критериям, в том числе: а) в зависимости от статуса участника процесса - либо это сторона, прямо заинтересованная в исходе дела (обвиняемый, потерпевший, частный обвинитель, гражданский истец, гражданский ответчик и др.), либо это - иные участвующие в деле лица, выполняющие вспомогательные функции; б) по характеру и значимости для правильного разрешения дела устанавливаемых обстоятельств - существенные или несущественные вопросы;

в) по документам, подтверждающим факт изучения и знания языков (аттестат, диплом об образовании и др.)

Например, свидетель, недостаточно владеющий языком, на котором ведется судопроизводство, может быть допрошен на данном языке по вопросам о личности обвиняемого, общеизвестных фактах, обстоятельствах быта и т.п. В то же время такое незнание языка обвиняемым обязывает органы, ведущие процесс, обеспечить участие в деле переводчика.

Обязательно вручаются в переводе лишь документы, которые в соответствии с законом подлежат вручению подозреваемому, обвиняемому, подсудимому. В остальных случаях они ознакомливаются с документами, пользуясь услугами переводчика. Право делать выписки с помощью переводчика в случаях, предусмотренных УПК РК (например, ст. 69 ч. 2 и др.).

Органы расследования, прокурор и суд не вправе препятствовать участию в деле адвокату обвиняемого, представителю потерпевшего, гражданского истца или гражданского ответчика по мотивам незнания ими языка, на котором ведется судопроизводство. Органы, ведущие процесс, обязаны обеспечить названным лицам возможность пользоваться услугами переводчика.

Таким образом, участие переводчика должно быть обеспечено любому участвующему в деле подсудимому, потерпевшему, свидетелю, эксперту, специалисту и не только при наличии такого ходатайства, но и по своей инициативе с учетом обстоятельств, свидетельствующих о том, что этому лицу затруднительно без переводчика в полной мере осуществлять свои права и обязанности в судебном заседании. Отвод переводчика допускается только по основаниям, предусмотренным законодательством. По другим основаниям суд не может устранить из процесса переводчика, допущенного к участию судебном разбирательстве в установленном законом порядке. Во всех случаях устранение переводчика в судебном заседании производится по определению суда, рассматривающего дело. Отказ обвиняемого от переводчика должен быть добровольным, а не вынужденным, например, ввиду отсутствия переводчика, и не является обязательным для лица, производящего расследование, или суда. О переводе показаний, заявлений, содержания документов, исследуемых в судебном заседании, распоряжений председательствующего по делу, определений, решения и приговора суда должны быть соответствующие отметки в протоколе судебного заседания.

Лицу, ведущему уголовный процесс, запрещается совмещать свою функцию и вспомогательную функцию переводчика. Иначе полученные таким образом доказательства утрачивают юридическую силу, процессуальные действия признаются недействительными.

Принцип языка уголовного судопроизводства распространяется на лиц с недостатками речи и слуха - глухих, немых и глухонемых. Суд и органы уголовного преследования обязаны обеспечить вызов и явку сурдопереводчика, которым может быть любое лицо, не заинтересованное в исходе дела и понимающее жесто-мимическую или дактильную (ручную) речь.

Услуги переводчика участникам уголовного процесса предоставляются бесплатно. Оплата труда переводчика осуществляется из средств республиканского бюджета, а после вступления в силу обвинительного приговора суда возлагается на осужденного в качестве процессуальных издержек (ст. ст. 175-176 УПК РК).

Изучение уголовных дел с участием иностранных граждан показывает, что в большинстве случаев последние не владеют в достаточной степени языком судопроизводства. Поэтому процессуальные действия с иностранцами чаще всего приходится проводить с участием переводчика. В силу этого указанные действия приобретают целый ряд особенностей процессуального, тактического и организационного характера.

Во всех случаях необходимо выяснять у лиц, участвующих в деле, и участников процесса, владеют ли они языком судопроизводства, не нуждаются ли они в переводчике, разъяснять им право давать показания, заявления на родном языке.

Прежде всего, следует заметить, что на практике назначение переводчика нередко связано со значительными трудностями. Дело в том, что органы расследования, как правило, не имеют штатных переводчиков и поэтому в необходимых случаях обращаются в различные организации (вузы, научные учреждения и т.д.), располагающие людьми, которые владеют иностранным языком. Такое положение, безусловно, затрудняет обеспечение оперативности в проведении процессуальных действий. Однако нередко, чтобы сократить время поиска переводчика, опытные следователи используют помощь оперативных работников подразделений ОВД, ведущих борьбу с преступлениями против иностранных граждан и имеющие тесные контакты с квалифицированными переводчиками. Вместе с тем, следователь, специализирующийся на

расследовании дел с иностранцами затруднения в поисках переводчиков связаны и с тем, что язык потерпевшего является м ал распространенным.

В таких ситуациях некоторые следователи поступают следующим образом. Они выясняют, не владеет ли иностранец, с которым предстоит выполнить процессуальное действие, каким-либо более распространенным, например, одним из европейских языков, и если это так, то проводят действие на этом языке[3].

Например, граждане африканских и индо-пакистанских государств, прибывающие в нашу страну на учебу или по обмену опытом, как правило, свободно владеют английским, французским и другими европейскими языками и охотно дают на них показания. Это обстоятельство должно максимально использоваться в следственной практике. Например, если студент какого-нибудь африканского государства будет изъясняться на своём родном языке, то такого переводчика будет очень сложно найти, ведь коренной язык африканских народов очень редкий. Выходом в таких ситуациях может служить использовать для дачи показаний французский язык, которые имеет своё широкое распространение на всей территории африканского континента.

Такое положение не противоречит уголовно-процессуальному законодательству, т.к. последнее устанавливает, что лица, не владеющие языком судопроизводства, могут пользоваться не только своим родным, но и другим языком, которым они владеют. Участием иностранных граждан, сам должен стремиться к установлению деловых контактов с соответствующими организациями и учреждениями с тем, чтобы в необходимых случаях использовать их возможности в лице штатных переводчиков, преподавателей и студентов языковых факультетов и институтов и других лиц, владеющих языком.

Однако это вовсе не означает, что иностранцу, участвующему в уголовном процессе может быть отказано в праве давать показания на родном языке лишь на том основании, что он, по мнению следователя, владеет другим, более распространенным языком. Вопрос о том, насколько свободно иностранец владеет тем или иным языком, может окончательно решаться только им самим. И какое бы решение не принял иностранец, его право на пользование переводчиком должно быть, безусловно, обеспечено.

При этом законодательством запрещается совмещение составом суда, следователями, дознавателями функций переводчика является недопустимым и должно расцениваться как грубое нарушение законодательства о языке судопроизводства. Недопустимо и привлечение в качестве переводчиков лиц, привлекаемых к ответственности за административные, уголовные правонарушения, отбывающих наказание.

В случае неотложности получения показания и невозможности предоставления переводчика, иностранный гражданин или другое лицо, которое не владеет языком уголовного судопроизводства, может быть допрошено на его родном языке, а после его показания могут переводиться. В подобных случаях практические работники исходят из того, что такой порядок допроса продиктован интересами следствия, когда задержка с пребыванием переводчика может отрицательно сказаться на его результатах.

Все это позволяет сделать вывод о том, что практика допроса иностранного гражданина следователем, владеющим иностранным языком, без участия переводчика является неправомерной.

Изучение следственной практики по рассматриваемой категории дел показывает, что в процессуальном оформлении участия переводчика на предварительном следствии допускаются серьезные ошибки. Наиболее распространенными из них являются следующие.

Иностранные граждане, участвующие в уголовном судопроизводстве, как известно, вправе отказаться от услуг переводчика. Такие случаи не так уж редки. Анализ следственной практики показывает, что в 30% изученных дел иностранцы - свидетели и потерпевшие - давали показания на языке судопроизводства. И в этом нет ничего удивительного, так как многие граждане иностранных государств изучают русский язык и у себя на родине и находясь в нашей стране. Следователь, однако, должен помнить, что отказ иностранного гражданина от услуг переводчика должен соответствовать условиям, установленным для таких случаев законом. Надо иметь в виду, что заявление иностранца о желании давать показания без помощи переводчика не является обязательным для лица, ведущего расследование. Иностранец может явно переоценивать свои знания языка судопроизводства. В таких случаях следователь должен обеспечить участие в деле переводчика, даже если иностранец сам не ходатайствует об этом. Наконец, принятое вначале расследования решение о том, что иностранец будет давать показания на языке судопроизводства без помощи переводчика, вовсе не исключает участие последнего в других стадиях расследования.

Это положение имеет особое значение при производстве наиболее важных, ответственных и сложных процессуальных действий. Так, при предъявлении иностранцу обвинения или при ознакомлении его с материалами предварительного расследования, при проведении опознания или очных ставок, всегда полезно вновь вернуться к вопросу об участии в деле переводчика.

Любое решение о переводчике на предварительном следствии должно быть не только обоснованным, но и процессуально оформленным, чтобы из материалов дела можно было понять, почему было принято то или иное решение.

Так, в случае отказа иностранца от услуг переводчика, следователь должен отразить в материалах дела не только сам этот факт, но и причины, побудившие иностранца к такому отказу. Точно так же, когда, несмотря на отказ иностранца, следователь все же привлекает переводчика к участию в деле, из его материалов должны усматриваться основания для такого решения. Наконец, если следователь в процессе расследования неоднократно вновь возвращался к вопросу об участии переводчика, это тоже должно найти отражение в материалах уголовного дела.

Фиксация любых данных на предварительном следствии должна носить процессуальный характер. Поэтому лучше все, что связано с участием в деле переводчика, отражать в протоколах соответствующих процессуальных действий в протоколе допроса, опознания, очной ставки, ознакомления с материалами уголовного дела и т.д. Правильно поступают те следователи, которые факт отказа от услуг переводчика фиксируют путем письменного заявления иностранца, внесенного им собственноручно в протокол следственного действия

Отметим, что в соответствии с законодательством (ст. 81 УПК РК) в качестве переводчика может выступать только незаинтересованное лицо. В качестве требования выдвигается и знание языка, которое необходимо для перевода. Следует заметить, что законодателем говориться о знании одного языка, который необходим для перевода. Заметим, что перевод предопределяет собой знание двух или более языков. Более того, один из языков, которым владеет переводчик, должен быть язык, который избран языком уголовного судопроизводства.

Думается, что следует основательно затронуть вопрос о применении электронных переводчиков по уголовным делам, в производстве по которым участвуют иностранные граждане или другие граждане, которые не владеют языком уголовного судопроизводства.

В соответствии с действующим положением о том, что переводчиком может быть именно физической лицо, а также органом уголовного преследования должно быть вынесено постановление о его привлечении, применение электронных программ в качестве переводчика по уголовному делу не допустимо.

Электронные программы активно используются в лабораторных исследования, при проведении экспертиз. Между тем их использование в производстве по уголовному делу обременено некоторыми условиями. Так, процессуальным законодательством выдвигаются условия применения научно-технических средств. В соответствии со статьей 126 УПК РК применение научно-технических средств признается допустимым, если они:

1) прямо предусмотрены законом или не противоречат его нормам и принципам;
2) научно состоятельны;
3) обеспечивают эффективность производства по уголовному делу;
4) безопасны.

Как видно из приведенной нормы, использование электронных продуктов для осуществления перевода недопустимо. Вместе с тем, если данное научно-техническое средство используется специалистом, то применение электронных переводчиков возможно. Иначе говоря, если переводчик используется лицом, которое проводит следственное действие, то это является нарушением и недопустимым применением научно технических средств. Наоборот, при производстве по уголовному делу с участием иностранных граждан необходимо привлекать специалиста для использования электронных переводчиков с целью осуществления перевода текстов или другой информации для лиц, не владеющих языком уголовного судопроизводства.

В таких случаях в качестве специалиста в соответствии со ст. 81 УПК РК может быть привлечено не заинтересованное в деле лицо, обладающее специальными знаниями, необходимыми для оказания содействия в собирании, исследовании и оценке доказательств, а также в применении технических средств. В качестве последних в нашем случае выступают программные продукты для осуществления на различные языки.

Именно в таком виде, с учётом нынешнего состояния уголовно-процессуального законодательства, могут быть применены электронные переводчики с целью оказания помощи для лиц, не владеющих языком уголовного судопроизводства.

Литература:

1 Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231//http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231

2 Закон Республики Казахстан года О языках в Республике Казахстанот 11 июля 1997 N 151// http://adilet.zan.kz

3 Базылев Б.Т. К вопросу об определении понятия государственного принуждения //Труды Томского университета. Томск, 1968. С. 18.

ОБЩАЯ УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ФОРМ ХИЩЕНИЯ

Оспанбекова Г.,
Магистрант Академии Кайнар

Понятие «хищение» в уголовном праве советского периода начало разрабатываться применительно к преступлениям против социалистической собственности, поскольку закон не употреблял его по отношению к преступлениям против личной собственности. В научной и учебной литературе при классификации преступлений против личной собственности хищения не выделялись. Сам этот термин часто подменялся понятием «похищение», границы которого многим авторам представлялись иными». Однако постепенно в теории, судебной практике и, наконец, в «законе термин «хищение» стал употребляться и вне связи с социалистической собственностью.

Ключевые слова: *хищение, уголовное право, преступления, предметы хищения, имущество.*

ҰРЛЫҚТЫҢ ЖАЛПЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖӘНЕ ЗАҢДЫҚ СИПАТТАМАЛАРЫ

Оспанбекова Г.,
Қайнар академиясының магистранты

Кеңес дәуіріндегі қылмыстық заңда «ұрлау» ұғымы социалистік меншікке қарсы қылмыстарға қатысты дами бастады, өйткені заң жеке меншікке қарсы қылмыстарға қатысты қолданылмады. Жеке меншікке қарсы қылмыстардың жіктелуіндегі ғылыми және оқу-әдістемелік әдебиеттерде егжей-тегжейлі ерекшеленбеді. Терминнің өзі көбінесе «ұрлау» ұғымымен ауыстырылды, оның шекаралары көптеген авторлардың әртүрлі болуы сияқты көрінді». Алайда, біртіндеп, теорияда, сот практикасы және, ақырында, «заң» терминінде «ұрлау» термині социалистік меншікке сілтеме жасамай қолданыла бастады.

Түйін сөздер: *ұрлық, қылмыстық құқық, қылмыс, ұрлық, мүлік.*

GENERAL CRIMINAL AND LEGAL CHARACTERISTICS OF THE FORMS OF THRESHIP

Ospanbekova G.,
Undergraduate Academy Kaynar

The concept of "embezzlement" in the criminal law of the Soviet period began to be developed in relation to crimes against socialist property, since the law did not apply it in relation to crimes against personal property. In the scientific and educational literature in the classification of crimes against personal property theft was not distinguished. The term itself was often replaced by the notion of "abduction", the boundaries of which seemed to many authors to be different. " However, gradually, in theory, judicial practice and, finally, in the "law" the term "embezzlement" began to be used without reference to socialist property.

Keywords: *theft, criminal law, crimes, theft items, property.*

Значение уголовно-правовой борьбы с преступлениями против собственности, обусловлено, прежде всего, их криминологической характеристикой. Среди всех преступлений,

зарегистрированных в Республике Казахстан за последние годы, удельный вес преступлений против собственности составляет около 60%. Глава о преступлениях данной группы расположена в Кодексе непосредственно за разделом о преступлениях против личности [1]. Согласно современному представлению о системе социальных ценностей, право собственности расценивается как важнейшее из социальных благ личности. Следовательно, посягательства на это благо являются, в широком смысле, посягательствами на личность.

Преступления против собственности (кража, грабеж, разбой, мошенничество, вымогательство и др.) посягают на важные сферы жизнедеятельности граждан и государства. Ведущее место в борьбе с ними отводится правоохранительным органам. Эффективность этой борьбы во многом зависит от знания состояния и основных тенденций этих преступлений, понимания их причин, учета особенностей личности корыстного преступника.

Преступления данной группы всегда занимали и занимают в настоящее время значительное место в структуре преступности Казахстана, определяя ее количественную сторону. Их доля в конце прошлого - начале нынешнего века составляет свыше 50% всех совершаемых в стране преступлений.

В современном казахстанском уголовном праве термином «хищение» обозначается большая группа преступлений против собственности, сходных между собой по многим объективным и субъективным признакам [2]. Объективная потребность в таком обобщающем понятии возникла еще в начальный период формирования кодифицированного уголовного законодательства.

В науке уголовного права предлагались различные определения общего понятия хищения, отличающиеся обилием формулировок. Было признано, что раскрытие понятия «хищение» и характеристика его основных элементов позволяют выявить и обособить признаки, присущие всем формам хищения, облегчают анализ конкретных форм хищения, помогают отграничению их от других преступлений против собственности [3].

Законодательное понятие хищения дает основания для выделения следующих признаков хищения: 1) хищение направлено против чужого имущества, которое выступает его предметом; 2) хищение представляет собой изъятие и (или) обращение чужого имущества в пользу виновного или других лиц; 3) хищение - это противоправное действие; 4) хищение - это безвозмездное действие; 5) оно причиняет ущерб собственнику или законному владельцу имущества; 6) оно совершается с корыстной целью.

К уголовным правонарушениям против собственности относятся общественно опасные деяния, нарушающие права владения, пользования и распоряжения собственника имуществом либо иным способом причинения (или угрозой причинения) собственнику имущественного ущерба.

Видовым объектом уголовных правонарушений против собственности являются общественные отношения собственности (владения, пользования и распоряжения имуществом) и права законного владения собственностью.

Предметом уголовных правонарушений против собственности являются любые физические предметы, любое имущество, не исключенное из общегражданского оборота и имеющее потребительскую стоимость (цену). Из общегражданского оборота исключены:

а) объекты, предметы и имущество, являющиеся только государственной собственностью, например алмазный и валютный фонды Казахстана, исторические и культурные ценности общегосударственного характера и т.п.;

б) предметы, изъятые из общего оборота в силу их опасности для окружающих, например радиоактивные, сильнодействующие ядовитые вещества и наркотические средства.

Объективная сторона уголовных правонарушений против собственности характеризуется в основном активными действиями, лишь некоторые составы, например неосторожное уничтожение или повреждение имущества, могут совершаться путем бездействия.

Большинство уголовных правонарушений против собственности имеют материальный состав, лишь три преступления (разбой, вымогательство и неправомерное завладение автомобилем или иным транспортным средством без цели хищения) являются формальными составами.

Субъектом уголовных правонарушений против собственности может являться физическое, вменяемое лицо, достигшее четырнадцатилетнего или шестнадцатилетнего возраста.

Субъективная сторона подавляющего большинства уголовных правонарушений против собственности характеризуется виной в виде прямого умысла, лишь уничтожение или

повреждение чужого имущества может быть совершено с прямым или косвенным умыслом либо по легкомыслию или небрежности.

Обязательным признаком большинства уголовных правонарушений против собственности являются корыстный мотив и цель извлечения незаконной наживы.

Согласно УК РК все преступления против собственности в зависимости от непосредственного объекта, способа и мотива подразделяются на три группы:

а) хищения – кража (ст. 188), мошенничество (ст. 190), присвоение или растрата (ст. 189), грабеж (ст. 191), разбой (ст. 192), хищение предметов, имеющих особую ценность (ст. 180);

б) иные корыстные посягательства – вымогательство (ст. 194), причинение имущественного ущерба путем обмана или злоупотребления доверием (ст. 195), неправомерное завладение автомобилем или иным транспортным средством без цели хищения (ст. 176), нарушение авторских и смежных прав (ст. 198), нарушение прав на изобретения, полезные модели, промышленные образцы, селекционные достижения или топологии интегральных микросхем (ст. 199).

в) некорыстные посягательства – умышленное уничтожение или повреждение имущества (ст. 179), уничтожение или повреждение имущества по неосторожности (ст. 204).

Предмет хищения - чужое имущество.

Имущество в хищении понимается уже, чем в гражданском законодательстве, и уже, чем в других посягательствах на собственность. Оно включает в себя только одну разновидность имущества в гражданско-правовом смысле - движимое и недвижимое имущество, или вещи. В мошенничестве, правда, предусмотрен и еще один вид предмета - право на имущество, но он выделен особо, в понятие имущества не включен.

Выделяют признаки имущества как предмета хищений. Их три, но два из них объединяют в себе сразу несколько признаков: 1) физический или вещный признак имущества; 2) комплекс экономических признаков; 3) комплекс юридических признаков.

Только при одновременном наличии всех признаков сразу можно говорить о предмете хищения.

Физический или вещный признак имущества. Традиционно считается, что предметом хищения может выступать только та его разновидность, которая имеет форму вещи. Соответственно не являются предметом хищения интеллектуальная собственность, а также различные виды энергии, лишенные вещной формы.

В основном предмет хищения - это движимое имущество. Практика свидетельствует, что часто предметом различных форм хищений выступают ценные вещи различного назначения - автомобили, драгоценности, видео- и аудиотехника и т.п., деньги, в том числе в валюте, ценные бумаги, цветные металлы и др.

Предметом хищения могут быть наличные деньги в любой валюте.

Следует иметь в виду, что, как правило, предметом хищения выступают деньги, находящиеся в обращении. В некоторых случаях предметом могут быть и деньги, изъятые из обращения, но подлежащие обмену на находящиеся в обращении в банковской или иной системе. При этом стоимость подобных «денег» оценивается по той сумме, на которую они официально могли быть обменены.

Предметом хищения иногда могут выступать и деньги, давно изъятые из обращения, но представляющие какую-либо ценность и обладающие в силу этого определенной стоимостью: например, сделанные из драгоценных металлов, представляющие историческую ценность - редкие или очень старые и т.п. Однако в этой ситуации подобные предметы, собственно говоря, уже не являются деньгами и относятся к другим предметам хищения.

Предметом хищения могут выступать и безналичные деньги, хранящиеся на счетах в банках и кредитных организациях. Как правило, они похищаются с помощью каких-либо средств, и в литературе иногда последние путают с предметом хищения. Разница, между тем, принципиальная: хищение средств совершения преступления расценивается лишь как приготовление к хищению и в этой связи наказуемо далеко не всегда (только если готовится тяжкое или особо тяжкое преступление); хищение предмета преступления является оконченным хищением.

Безналичные деньги похищаются путем подделки и предъявления в банк или другую организацию каких-либо документов (например, именных ценных бумаг); путем похищения и использования чужих пластиковых (кредитных либо расчетных) карт; путем перевода денежных средств на определенные счета в других, в том числе заграничных, банках с использованием

компьютерных технологий и т.п. Сам факт хищения кредитной карты не может признаваться оконченным хищением; это приготовление к нему при наличии цели завладеть в дальнейшем той суммой, на которую открыта кредитная карта. Хищение будет оконченным только тогда, когда преступник использует кредитную карту по назначению, например, для того, чтобы расплатиться за товар в супермаркете [4].

Современное уголовное законодательство не предусматривает специального состава, посвященного хищению недвижимого имущества, в отличие от прежнего уголовного закона, который в последние годы своего действия имел состав неправомерного завладения чужим недвижимым имуществом. Это не означает, однако, что неправомерное завладение (хищение) чужой недвижимости в настоящее время перестало быть уголовно-наказуемым.

Под недвижимым имуществом гражданское законодательство понимает «земельные участки, участки недр, обособленные водные объекты и все, что прочно связано с землей, то есть объекты, перемещение которых без несоразмерного ущерба их назначению невозможно, в том числе леса, многолетние насаждения, здания, сооружения. К недвижимым вещам относятся также подлежащие государственной регистрации воздушные и морские суда, суда внутреннего плавания, космические объекты.

Представляется, что понятие хищения применимо только к тем объектам недвижимости, которые в принципе могут находиться в частной собственности или в частном владении (пользовании). В противном случае о хищении нельзя вести речь, поскольку некоторые объекты недвижимости по определению не могут быть присвоены, их нельзя ни изъять, ни обратить в свою пользу или в пользу других лиц.

К недвижимости, согласно гражданскому законодательству, относятся и такие предметы, которые в принципе очень похожи на движимые: подлежащие государственной регистрации воздушные и морские суда, суда внутреннего плавания, космические объекты. Эти предметы вполне могут быть изъяты и обращены виновным в свою пользу или пользу других лиц, несмотря даже на существующий законный порядок владения ими (регистрационный порядок). Последний, в силу близости этого имущества к движимому, не способен помешать неправомерному завладению этими вещами и их присвоению. Поэтому названные предметы могут быть предметом хищений, причем без каких-либо ограничений. Воздушные, морские, речные суда, космические летательные аппараты могут быть похищены путем кражи, мошенничества, присвоения, растраты, грабежа.

Что же касается других объектов недвижимости, то по ним вопрос решается принципиально иначе. Речь идет о земельных участках, обособленных водных объектах, лесах, многолетних насаждениях, зданиях, сооружениях и т.п. Изъятие их в физическом смысле без изменения статуса вещи невозможно по определению; здание, которое преступники, положим, разбирают на отдельные части и затем эти части похищают, перестает существовать как недвижимость, превращается в движимое имущество. Обращение же названных объектов в свою пользу в том смысле, в каком это осуществляется в хищении, т.е. насовсем, с фактическим получением триады правомочий собственника, также невозможно без одновременного юридического оформления прав владения, без официальной государственной регистрации (от обращения в пользу объектов недвижимости следует отличать неправомерное завладение отдельными их элементами (отдельными деревьями, например). Оно является или экологическим преступлением, или преступлением против собственности, в зависимости от того, находятся ли указанные объекты в государственной, муниципальной или иной собственности). Незаконное пользование землей, водными объектами, лесом, и т.п., разумеется, возможно; но его недостаточно для хищения, предполагающего присвоенность вещи.

Хищение подобных объектов недвижимости, таким образом, возможно не на уровне хищения имущества, а только на уровне хищения прав на него. О хищении может свидетельствовать лишь официальный перевод недвижимости на имя виновного или лиц, которых он укажет. Право на имущество, однако, является предметом только одной формы хищения, а именно - мошенничества. Соответственно, и недвижимость в виде земельных участков, обособленных водных объектов и всего, что прочно связано с землей, в том числе лесов, многолетних насаждений, зданий, сооружений, фактически может быть предметом только мошенничества.

При таком подходе к решению вопроса о недвижимости как предмете хищений (соответствует букве закона) возникают сразу две проблемы. Первая заключается в том, как квалифицировать ситуации фактического неправомерного использования недвижимости без

оформления прав на нее; вторая - как расценить с точки зрения уголовного закона случаи, когда лицо завладевает недвижимостью с ее юридическим переоформлением на себя, прибегнув к физическому или психическому насилию.

Завладение недвижимостью с ее юридическим переоформлением на виновного с помощью физического или психического насилия в настоящее время охватывается только составом вымогательства, предусматривающим в качестве предмета, в том числе и право на имущество. Однако и теоретически, и практически возможны ситуации, когда лицо завладевает недвижимостью с насилием и при обстоятельствах, которые свидетельствует не о вымогательстве, а о разбойном нападении (насилие выступает способом завладения права на имущество, а не подкрепляет угрозу). Так, владельцы приватизированных квартир под влиянием примененного к ним насилия (физического или психического) сразу же оформляют документы на якобы состоявшуюся тут же сделку купли-продажи их жилья, заверенную подкупленным заранее нотариусом.

Требуют специальной оговорки некоторые предметы, которые, хотя сами по себе и не представляют большой или даже сколько-нибудь значительной стоимости, но являются эквивалентом стоимости значительной, и таким образом олицетворяют ее. В уголовном праве такие предметы называют суррогатами ценных бумаг; в гражданском праве они к ценным бумагам не относятся, и иногда по существу бумагами не являются. К таким предметам относятся:

1) проездные билеты на транспорт и транспортные абонементы, за исключением именных билетов и бланков билетов, требующих дополнительного оформления;

2) билеты и абонементы на посещение театральных спектаклей, концертов, киносеансов, цирковых и иных представлений, выставок и т.д.;

3) билеты различных лотерей (например, денежно-вещевых лотерей и т.п.);

4) знаки почтовой оплаты (конверты, марки, открытки и т.п.);

5) жетоны, заменяющие деньги (например, жетоны на оплату теле и таксофонов, метро и т.п.);

6) оплаченные магазинные чеки;

7) талоны на горючесмазочные материалы и др.

Они могут быть предметом хищения, при этом стоимость всех перечисленных и других подобных предметов составляет та сумма, которую за них бы заплатили при обычном порядке их приобретения. Исключение здесь - только выигрышные билеты различных лотерей. Их стоимость превышает их обычную цену; размер хищения определяется стоимостью выпавшего выигрыша (разумеется, при осознании этого факта виновным).

Существует также довольно большая группа предметов, похожих на суррогатные ценные бумаги, однако не олицетворяющих в себе стоимость имущества, а только дающих право на его получение. Они предметом хищения в виде чужого имущества не являются, но могут выступать средством его совершения. В число подобных предметов обычно включают:

1) накладные на получение товара;

2) доверенности на получение каких-либо материальных ценностей;

3) неоплаченные товарные чеки;

4) многочисленные легимитационные знаки (жетоны и квитанции прачечных, гардеробов, химчисток, камер хранения, ремонтных мастерских, аптек и т.п.).

Завладение указанными предметами не причиняет ущерба собственнику имущества; последний возможен только после получения по ним конкретных вещей. Соответственно, сам факт противоправного изъятия названных и других подобных предметов расценивается как приготовление к дальнейшему хищению и наказывается в уголовном порядке, если готовящееся хищение должно было относиться к тяжким или особо тяжким преступлениям.

Итак, имущество должно характеризоваться одновременно двумя юридическими признаками:

1) оно должно находиться в чьей-либо собственности, законном владении;

2) оно должно быть чужим для виновного.

Предметом хищения может быть как наличное, т.е. находящееся в собственности или владении имущество, так и имущество, которое должно было в него поступить, но еще не поступило.

Список литературы:

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 21.01.2019 г.)

2. Бекмагамбетов А.Б. А. Б., Ревин В. П., Ревина В. В. Уголовное право Республики Казахстан. Особенная часть. – Москва, 2017 г.

3. Владимиров В.А. Квалификация похищений личного имущества. М.: Знание, 1974. С. 48

4. Лопашенко Н.А. Преступления в сфере экономики: авторский комментарий к уголовному закону. – М: Волтерс Клувер, 2007

АЛИМЕНТ ӨНДІРУ ЖӘНЕ ТӨЛЕУДІҢ ТӘРТІБІ

Турганова Н.,
Қайнар академиясының магистранты

Алимент – бір тұлғаның екінші тұлғаға некелік және басқада отбасылық қатынаста орын алған міндеттемелер бойынша, Заңды түрде асырауға төленетін материадық қаражат (мысалы: ата – аналары балаларына, балалары ата- аналарына, бір ерлі зайыптының ек екіншісіне, бір жанұя мүшесінің басқа еңбекке жарамсыз мүшелеріне). Алименттік міндеттер құқықтық қатынас тұрғысында, екі жақтың арасында келісіммен немесе сот шешімі бойынша туындаған жанұя мүшесінің басқа жанұя мүшелерін асырауы міндеттемесі, ал басқа жанұя мүшелерінің оны талап ету құқығы.

***Түйін сөздер**: алимент, заң, неке, жанұя, ата – ана, бала, ерлі зайыпты.*

ПОРЯДОК УПЛАТЫ И ВЗЫСКАНИЯ АЛИМЕНТОВ

Турганова Н.,
Магистрант академии Кайнар

Алименты - материальные средства на содержание, которые обязаны предоставлять по закону одни лица другим в силу существующих между ними брачных и иных семейных отношений (например, родители детям, дети родителям, один супруг другому, одни члены семьи другим нуждающимся нетрудоспособным членам семьи). Под алиментным обязательством понимается правоотношение, возникшее из соглашения сторон или решения суда, в силу которого одни члены семьи обязаны предоставлять содержание другим ее членам, а последние вправе его требовать.

***Ключевые слова:** алименты, закон, брак, семья, родители, дети, супруга.*

THE PROCEDURE FOR PAYMENT AND RECOVERY OF ALIMONY

Turganova N.,
Undergraduate Academy Kaynar

Alimony - material maintenance, which is required by law to give one person to another due to marriage and other family relations existing between them (for example, parents to children, children to parents, one spouse to another, one family member to other needy disabled family members). An alimentary obligation is understood as a legal relationship arising from an agreement of the parties or a court decision, by virtue of which some family members are obliged to provide maintenance to other members, and the latter have the right to demand it.

***Keywords**: alimony, law, marriage, family, parents, children, spouse.*

Алиментное обязательство возникает из сложного юридического состава, одним из обязательных элементов которого является либо соглашение об уплате алиментов, либо соответствующее решение суда. Эти вариации оснований возникновения обязательства влияют и на их содержание, и на порядок их прекращения.

Уплата алиментов на основе соглашения осуществляется в соответствии с его условиями. Напомним, что к существенным условиям алиментного соглашения относятся размер, способы и порядок уплаты алиментов. При этом размер алиментов (цена договора) часто является производным от способа платежа (если алименты установлены в твердой сумме, уплачиваемой

единовременно), либо от способа и порядка уплаты (алименты, уплачиваемые в денежной сумме с определенной периодичностью). В свою очередь, способ и порядок уплаты также могут быть взаимообусловлены. Так, уплата алиментов путем предоставления имущества (способ), как правило, предполагает его фактическое вручение получателю или управомоченному им лицу (порядок уплаты).

Степень детализации условий соглашения бывает различной. Отдельные условия в самом договоре могут и отсутствовать, а их восполнение происходит с помощью диспозитивных норм Кодекса РК «О браке (супружестве) и семье». Например, условие о месте уплаты алиментов определяется ст. 157 Кодекс РК «О браке (супружестве) и семье», если стороны не согласовали иное. В отличие от других договоров гражданского права удельный вес императивных норм в регулировании алиментных соглашений незначителен. Практически лишь вопросы формы этих соглашений определяются абсолютно императивно. Нормы о размерах алиментов на несовершеннолетних детей, а также иных условиях предоставления содержания несовершеннолетнему ребенку или совершеннолетнему недееспособному члену семьи носят относительно императивный характер, устанавливая своеобразный минимум необходимых требований. Все же остальные вопросы алиментирования решаются по усмотрению самих сторон. Установление столь широких пределов автономии воли сторон при заключении и исполнении алиментных соглашений порождает непростые проблемы отграничения их от сходных гражданско-правовых обязательств дарения и ренты.

К исполнению алиментного обязательства, основанного на соглашении сторон, в полной мере применимы как общие принципы осуществления гражданских прав и обязанностей (разумность, добросовестность и др.), так и специальные принципы исполнения гражданско-правовых обязательств (надлежащее и реальное исполнение).

Если лицо, обязанное уплачивать алименты в силу соответствующего соглашения, добровольно не исполняет лежащих на нем обязанностей либо исполняет их ненадлежащим образом (не в полном объеме с просрочками и т.д.), получатель алиментов вправе потребовать принудительного исполнения алиментных обязательств. При этом особое значение приобретает то, что нотариально удостоверенное соглашение об уплате алиментов имеет силу исполнительного листа (ст. 158 Кодекс РК «О браке (супружестве) и семье»). А это значит, что оно может быть принудительно исполнено в том же порядке, что и судебные решения, вступившие в законную силу (то есть так же, как и по исполнительному листу). Убытки, причиненные нарушением алиментного соглашения, могут быть взысканы по общим нормам гражданского права (гл. 20 ГК РК).

В ходе исполнения алиментного соглашения материальное или семейное положение любой из сторон может существенно измениться: человек может потерять работу, получить наследство, вступить в НОВЫЙ брак и т. п. В этом случае было бы несправедливо сохранять в силе договор, заключенный в расчете на прежние условия жизни. По этой причине Кодекс позволяет в судебном порядке изменить или даже расторгнуть алиментное соглашение, если материальное или семейное положение сторон существенно изменилось (ст. 159 Кодекс РК «О браке (супружестве) и семье»). Ответ на вопрос о том, какие изменения должны признаваться существенными, дает ч. 2 п. 1 ст. 401 ГК РК. Так, изменение обстоятельств признается существенным, если бы стороны, будучи в состоянии предвидеть такое изменение, заключили договор на значительно отличающихся условиях, либо вообще не заключили бы его.

Введение в гражданский оборот такого нового института, как алиментное соглашение, породило множество вопросов. Ранее действовавшее семейное Кодекс наряду с принудительным (судебным) порядком предусматривало и добровольный порядок уплаты алиментов. Он выражался в том, что лицо, обязанное уплачивать алименты, подавало в администрацию организации по месту работы заявление с просьбой производить удержание алиментов и выплачивать или переводить их по почте получателю. Значительная часть всех алиментных обязательств в стране исполнялась именно в таком добровольном порядке. Таким образом, к моменту введения в действие новогоКодекс РК «О браке (супружестве) и семье» уплата алиментов чаще всего основывалась не на судебном решении, а на добровольном волеизъявлении плательщика. Такое положение сохранилось и сегодня.

Однако изменение Кодекса РК «О браке (супружестве) и семье»существенно повлияло на правовую природу указанных отношений. С формальной точки зрения уплата алиментов по добровольному заявлению плательщика не имеет в своем основании ни одного из обязательных юридических фактов-действий: нотариально удостоверенного соглашения об уплате алиментов

или решения суда. Значит ли это, что такие действия утратили всякую связь с исполнением алиментного обязательства? Да и сохранилось ли само алиментное обязательство в указанных случаях?

Кодекс РК «О браке (супружестве) и семье», увы, не дает прямого ответа на эти вопросы. Буквальное толкование норм Кодекса РК «О браке (супружестве) и семье», посвященных основаниям возникновения алиментных правоотношений, позволяет заключить, что в рассмотренных выше случаях алиментные обязательства прекратились с момента введения в действие нового Кодекс РК «О браке (супружестве) и семье». Соответственно уплата алиментов с этого времени превратилась просто в предоставление материального содержания, не имеющего алиментного характера. Это предоставление невозможно обосновать и ссылками на исполнение каких-либо традиционных гражданско-правовых договоров, например дарения. Ведь плательщик намеревался не одарить получателя, а исполнить лежащую на нем в силу Кодекса обязанность по алиментированию (которой на самом деле уже не существовало).

Эти выводы, в свою очередь, порождают множество проблем. Ведь если некое имущественное предоставление не имеет под собой установленного Кодексом или сделкой основания, то налицо факт неосновательного обогащения. Формально бывший плательщик алиментов вправе истребовать обратно денежные суммы или имущество в натуре, переданные получателю. Как же защитить интересы бывшего получателя алиментов от такого иска? Вероятно, единственная возможность парализовать кондикционное требование кроется в распространительном толковании п. 2 ст. 164 Кодекс РК «О браке (супружестве) и семье», позволяющей взыскать алименты за прошедший период. Смысл этой нормы в том, что гражданин, принимавший меры к получению средств на содержание, но не получивший их по вине обязанного лица, вправе взыскать алименты за прошедший период в пределах трехлетнего срока с момента обращения в суд. В нашем случае гражданин не мог принимать никаких мер к получению средств на содержание именно потому, что он эти средства получал, хотя бы и не в качестве алиментов. Другими словами, лицо не предпринимало никаких попыток к получению средств по причинам, зависящим от плательщика, по «вине» последнего. И если кондикционныйиск удовлетворен, то получатель алиментов оказывается в положении, описанном ст. 164Кодекс РК «О браке (супружестве) и семье», то есть он лишается полученных ранее средств на содержание (он их как бы и «не получал»). Таким образом, иск на основе ст. 164 Кодекс РК «О браке (супружестве) и семье» способен предотвратить изъятие у получателя средств на содержание и официально закрепить их за ним уже в качестве собственно алиментов.

Правовая охрана интересов получателей алиментов

В обширном массиве института алиментирования выделяется группа норм, нацеленных на создание дополнительных гарантий охраны интересов получателей алиментов. Как правило, они относятся не к какому-либо конкретному этапу развития алиментного правоотношения, а охватывают данное обязательство в целом. Эти нормы имеют более или менее общий характер. Они не специфичны лишь для добровольного или, напротив, судебного порядка уплаты алиментов.

К их числу, в частности, относятся положения об индексации размера взыскиваемых алиментов (ст. 173Кодекс РК «О браке (супружестве) и семье»). Необходимость в этих нормах связана с обесценением денежных средств вследствие инфляции. Поскольку покупательная способность денег со временем снижается, материальное положение получателя алиментов постепенно ухудшается. Дабы исключить необходимость обращения в суд (в порядке п. 4 ст. 173 Кодекс РК «О браке (супружестве) и семье») каждый раз, когда инфляция ударила по карману получателя, Кодекс РК «О браке (супружестве) и семье» установил правило о необходимости индексации размера уплачиваемых алиментов в МРП. При этом стороны вправе сами определить устраивающий их порядок индексации в алиментном соглашении. В противном случае она будет производиться аналогично правилам, установленным для уплаты алиментов, взыскиваемых по решению суда, то есть размер алиментов будет увеличиваться пропорционально увеличению установленного Кодексом минимального размера оплаты труда. В случае принудительного взыскания алиментов по решению суда их размер в целях индексации определяется в твердой денежной сумме, соответствующей определенному числу минимальных размеров оплаты труда. Благодаря этому каждое увеличение минимального размера оплаты труда в стране сопровождается автоматической корректировкой суммы алиментов, осуществляемой работодателем, судебным приставом или самим плательщиком.

Дополнительные правовые гарантии охраны интересов получателя алиментов создаются нормами, регулирующими уплату алиментов в случае выезда алиментно-обязанного лица на постоянное жительство в иностранное государство (ст. 174 Кодекс РК «О браке (супружестве) и семье»). Еще одной правовой гарантией обеспечения интересов получателя алиментов является правило о недопустимости зачета и обратного взыскания алиментов (ст. 172 Кодекс РК «О браке (супружестве) и семье»). Перечень исключительных случаев, когда выплаченные суммы алиментов все-таки могут быть истребованы и обратно, определен Кодексом, исчерпывающим образом. Он включает:

1. отмену решения суда о взыскании алиментов в связи с сообщением получателем алиментов ложных сведений или в связи с представлением им подложных документов;
2. признание соглашения об уплате алиментов недействительным вследствие заключения его под влиянием обмана, угроз или насилия со стороны получателя алиментов;
3. установление приговором суда факта подделки решения суда, соглашения об уплате алиментов или исполнительного листа, на основании которых уплачивались алименты.
4. Во всех иных случаях уплаченные (даже ошибочно или излишне алименты считаются уплаченными основательно и возврату не подлежат.

Тут можно сказать, что не кто кроме государства не может гарантировать охрану интересов получателей алиментов, виновный должен отвечать за совершенные ошибки и возмещать расходы по взысканию алиментов.

Список литературы:

1. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть), принят Верховным Советом Республики Казахстан 27 декабря 1994 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 21.04.2016 г.) Глава 22 от 01.07.2015 г. с.367

2.Кодекс Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года № 518-IV «О браке (супружестве) и семье». С изменениями и дополнениями по состоянию на 09.04.2016 г.

3. Белякова Е. В. Место в членов семьи в правовых отношениях Республики Казахстан // Вестник КАСУ. – 2007. - №3. С.14-19

4. Невзоров А. С. Семейственное право и наследственное право. Часть II. 2005. – С. 199

АВТОРЛЫҚ ЖӘНЕ САБАҚТАС ҚҰҚЫҚТЫ ИНТЕРНЕТ ЖЕЛІСІНДЕ ЗАҢСЫЗ ҚОЛДАНУДЫ РЕТТЕУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ТУЫНДАЙТЫН МӘСЕЛЕЛЕР

Молдабаев Ш.,
ҚР ІІМ М.Есболатов атындағы
Алматы академиясының магистранты

Халықаралық тәжірибенің көрсетуінше әр мемлекеттің міндеті – авторлардың құқықтарын бұзуға қарсы тиімді құқық қолдану жүйесін енгізу болып табылады. Бұл құқық иеленушілерге өз құқықтарын кесіп өтуге және шығындардың орнын толтыруға мүмкіндік береді. Мақалада интернет желісіндегі автор өз шығармасының қорғауды реттеу жолдары көрсетілген, сонымен қатар құқығы бұзылған жағдайда өздерінің заңды мүдделерін қорғау жолдарын көрсеткен.

Түйін сөздер: *Авторлық және сабақтас құқықты интернет желісінде заңсыз қолдануды реттеу мәселелері.*

ПРОБЛЕМЫ ВОЗНИКАЮЩИЕ В СИСТЕМЕ РЕГУЛИРОВАНИЯ НЕЗАКОННОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ АВТОРСКИХ И СМЕЖНЫХ ПРАВ В СЕТИ ИНТЕРНЕТ

Молдабаев Ш.,
магистрант Академии МВД РК им.М.Есболатова

Как показывает международный опыт, задачей каждого государства является внедрение эффективной правоприменительной системы против нарушения прав авторов. Это позволит правообладателям пересекать свои права и компенсировать расходы. В статье изложены пути

регулирования защиты своего произведения в сети интернет, а также пути защиты своих законных интересов в случае нарушения прав.

Ключевые слова: *Вопросы регулирования незаконного использования авторских и смежных прав в сети интернет.*

PROBLEMS ARISING IN THE SYSTEM OF REGULATING THE ILLEGAL USE OF COPYRIGHTS AND RELATED RIGHTS THE INTERNET

Moldabaev Sh.,
the candidate for a masters degree of Almaty
Academy of the Ministry of Internal Affairs
of the Republic Kazakhstan named after M.Esbolatov

According to the international experience, the task of each state is the introduction of an effective law-enforcement system against the infringement of authors right. It allows copyright holders to protect his/her rights and recover expenditure. The article presents the ways to regulate a protection of ones own work on the Internet as the ways to defend ones legal interests in the case of infringement of rights.

Keywords: *The issues regulating the illegal use of copyrights and related rights around the Internet.*

Көбінесе авторлық құқықтарды қорғау проблемасы авторлардың өздері өздерінің құқықтары мен оларды қорғау әдістері туралы нашар хабардар екендігі болып табылады. Көптеген шығармалардың авторлары соңғы жылдары Қазақстан Республикасында авторлардың мүдделерін білдіруге дайын барлық мүмкін болатын заң бюросы, зияткерлік меншік институттары құрылғанына қарамастан, өздерінің заңды мүдделерін қорғау үшін қайда және қандай нысанда жүгіну қажеттілігінен жұрдай.

Интернет-зиянды және бір мезгілде біздің өмірімізде берік қалыптасқан пайдалы құбылыс. Интернетте барлық процестерді реттейтін нормаларға келетін болсақ, олар бүгінгі күнде онды қарастырылмаған. Желідегі авторлық құқықты бұзу тұрақты құбылыс, онымен күресу өте қиын және кейде жай ғана пайдасыз. Желідегі авторлық құқықтардың бұзылуына қатысты авторлық құқықтармен қорғалған ақпаратты заңсыз тарату және т.б. интернеттің қарқынды дамуы авторлық құқықтарды қорғауға қатысты бірқатар проблемалардың пайда болуына алып келді, яғни желідегі барлық құқық объектілерінің заңдық қорғалмауы болып табылады.

Ал қазіргі дамыған заманда автор өзінің туындысын жариялаудың бірден-бір жолы интернет-русурс арқылы жариялау. Жалпы авторлық және сабақтас құқық туралы заңда көрсетгендей жариялау - автордың не авторлық немесе сабақтас құқықтар объектілеріне өзге құқық иеленушінің келісімімен туындының, орындаушылық жазбасының немесе фонограмманың даналарын көпшіліктің орынды қажеттіліктерін қанағаттандыратын мөлшерде көпшілікке ұсыну. Сонымен қатар интернет-ресурс – аппараттық-бағдарламалық кешенде орналастырылатын, бірегей желілік адресі және (немесе) домендік аты бар және Интернетте жұмыс істейтін, мәтіндік, графикалық, аудиовизуалдық немесе өзге де түрде бейнеленетін электрондық ақпараттық ресурс болып табылады. [1]

Интернеттегі кез-келген нәрсені ұрлауға болады. Оған себеп интернеттегі нысандар есепке алынбайды, заңнаманың жетілдірілмеуі және желідегі құқықтық қатынастарды реттейтін заңдардың болмауы, осыған орай авторлық құқықтарды қорғауда қиыншылықтар туғызып жатыр. Жоғары технологияларды дамыту және нарықтық экономиканың зияткерлік авторлық құқықтарды қорғауды инновациялық қамтамасыз етуге біртіндеп көшу жағдайында мемлекет қызметінің маңызды бағыттарының бірі болып табылады.

Осыған байланысты өркениет ғылымында дәстүрлі түрде зияткерлік авторлық құқықты қорғау өзекті тақырып болып табылады. Әлемнің кез-келген басқа мемлекеттері сияқты, Қазақстан Республикасында да, реттеудің жаһандық проблемалары бар. Әсіресе Интернет желісінде өз өнімін қорғау мәселесі айқын сезіледі. Айта кету керек, авторлық құқық бүгінде заңмен қорғалады, ал оларды бұзу елеулі санкцияларға ұшырайды. Мемлекет тарапынан авторлық құқықтық заң бұзушыларға ықпал ету мақсатында санкциялардың күшеюіне қарамастан, бұл авторлық құқықтардың бұзылуының елеулі төмендеуіне әкеп соқпады.

Сонымен қатар Қазақстанда авторлық құқықтарын бұзған тұлғаларды жауапкершілікке тарту бойынша тәжірибе бір ретке келтірілмеген. Алайда мұндай әрекеттер үшін жауапкершілік

ҚР Қылмыстық кодексі 198-бабымен көзделген. Атап айтқанда авторлық және (немесе) сабақтас құқықтар объектілерін заңсыз пайдалану, сол сияқты авторлық құқық және (немесе) сабақтас құқықтар объектілерінің контрафактілік даналарын өткізу мақсатында иемдену, сақтау, алып өту немесе дайындау не авторлықты иемденіп алу немесе тең авторлыққа мәжбүрлеу– ең жеңіл санкциясы

сексен айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не сексен сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға жазаланады. Ал ең ауыр санкция ретінде қылмыстық топ жасаған іс-әрекеттер–үш жылдан алты жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады. [2]

Авторлық құқықты ретке келтіріп, тіркеудің ең көп таралған тәсілі-өз туындысын мамандандырылған ұйымдарда депозитке салу. Қарапайым тілмен айтқанда, сіздің авторлық фактіні мойындайтын компания өнімінің данасын жіберу керек. Алдымен сіздің авторлық құқықтарыңызды бұзатын әрекеттерді тоқтату туралы талаппен сайт иесіне хабарласыңыз. Осындай өтінішті алған сәттен бастап бір тәулік ішінде ресурс иесі ақпаратты сіздің авторлық немесе сабақтас құқықтарыңызды бұзатын бөлігінде жою керек. Егер аталған әрекеттер әсер етпесе, авторлық немесе сабақтас құқықтарды бұзу фактісі бойынша құқық қорғау органдарына, сондай-ақ өздерінің авторлық немесе сабақтас құқықтарын қалпына келтіру үшін сотқа батыл жүгінуге болады.

Қазіргі заманғы компьютерлік технологиялардың көмегімен интернеттегі авторлық құқықтарды қорғау ең алдымен олардың мүмкіндіктерінің қаншалықты сауатты пайдаланылғанына байланысты. Интернеттегі авторлық құқықты бұзудың ең көп таралған мәселесі-бұл плагиат, яғни негізгі автордан басқа бөтен тұлғаны қандай да бір ғылым, әдебиет немесе өнер туындысының, бейне немесе аудиоматериалдардың, фотоның немесе тіпті бағдарламалық жасақтаманың авторы деп түсінеміз. Тұтынушы үшін ерекше және тартымды нәрсе жасаудан гөрі бөтен мазмұнды көшіру әлдеқайда оңайға түседі. Сондықтан әртүрлі ресурстарда бірдей немесе өте ұқсас өнімді кездестіруге болады, ал осы интернет-өнімнің нағыз жасаушы кім екенін анықтау қиын. Бұл бірегей, авторлық өнім иелеріне өз құқықтарын заңнамалық қорғауды талап етеді. Бүгінде бірде-бір мемлекетте жаһандық желіде құқықтық қатынастарды реттеу туралы заңдар жоқ, бұл құқық объектілерін бақылаусыз жаңғырту, көшіру және одан әрі тарату үшін пайдаланушыларға кең мүмкіндіктерді қамтамасыз етеді. Интернетті заң шеңберімен шектеу іс жүзінде мүмкін емес, бастапқыда дербес дамыған желіде қызметті реттеу туралы ой болған жоқ. Интернет желісінде ақпаратты табу және пайдалану ғана емес, оны бөлісу және таратуға да болады. Мысалы ғылыми зерттеулерді, әзірлемелерді, әдебиетті, музыканы, картиналарды және зияткерлік меншіктің басқа да объектілерін орналастыру. Бірақ құқық иеленушіге көшірме белгісін пайдалана отырып, өз құқықтары туралы алдын ала хабарлау керек [5]. Зияткерлік меншіктің бұзылуы кейбір себептер бойынша орын алады. Олардың негізгілерінің бірі қарастырсақ бөтен материалдарды желіде орналастыру және оларға құқық иеленушінің рұқсатынсыз ашық рұқсат беру. Автор бастапқыда өзінің жұмысын сауда желісі немесе дүкен арқылы сату кезінде есептеген ойындағы пайданы алмайды. Ал бұл көптеген адамдар оның жұмысын Интернет желісі арқыды жүктеді [4]. Әдетте, авторлық құқық иелерінің көпшілігінде сотта құқықтық ұстанымды түсіндіруге және қажетті дәлелдемелерді жинауға байланысты қиындықтар туындайды. Адамдарда бұл зияткерлік меншік – "тең ойын" деген қате пікір пайда болды, біреу мұны жазып, суретке түсірді және оның авторы кез келген жағдайда бар. Соңғы жылдары "қарақшылық" жаппай сипатқа ие болады. Электрондық құжаттар, кітаптар, мақалалар көшіріліп, автордың келісімінсіз жиі өзгертіледі, ал кейде оларды өз шығармашылығы үшін береді. Осыған байланысты сайтта автор (авторлар) туралы ақпараттың болмауы осы туындыларды рұқсатсыз пайдаланғаны үшін, сондай-ақ плагиат үшін жауапкершіліктен босатылмайтынын атап өткен жөн. Осылайша, бағдарламалық қамтамасыз етуді өндірушілер қауымдастығының деректері бойынша, тіпті авторлық құқықты қорғау деңгейі әлемдегі ең жоғары АҚШ сияқты елде лицензиялық бағдарламалық қамтамасыз етуді пайдаланудың 35% - ына дейін авторлық құқықты бұзумен қолданылады. [4] Ал Қазақстан Республикасында бұл көрсеткіш айқын жоғары айдан анық мәлім екені белгілі.

Қазақстан Республикасындағы биліктің заң шығарушы органы зияткерлік меншікті қорғаудың нысандарын, түрлерін, құралдарын, тәсілдерін егжей-тегжейлі регламенттеуге ие. Бірақ, өкінішке орай, олардың барлығы біздің шынайы өмірімізде жүзеге асырылмайды.

Қазірдің өзінде құқық қорғау органдары авторлық құқық саласындағы қылмыстарды тергеуде елеулі қиындататын бірқатар проблемаларға тап болып отыр. Құқық бұзушылық іс-

әрекет жасаған адамды анықтаудың қиындығы-контрафактілік ақпараттың әдетте осы компьютерді пайдаланатын адамнан шыққанын растау үшін ортақ пайдаланылатын байланыс желісіне қосылған компьютердің IP-мекенжайын орнату жеткіліксіз.

Қандай адамның компьютерді пайдаланғанын және осы адамның немен айналысқанын техникалық анықтау мүмкін емес. Мониторинг пен аудиттің кез келген, тіпті ең егжей-тегжейлі құралдары компьютерге немесе корпоративтік желіге (яғни Пайдаланушының аты мен паролін білетін) қол жеткізуге құқығы бар тұлғаның белгілі бір іс-әрекеттерді жасауын жанама түрде растай алады. Мұндай ақпаратты тіркеу ерекшеліктеріне байланысты (әдетте, электрондық журналдарда және log-файлдарда), оны алу үшін маманды тарту немесе тіпті іс бойынша сараптама жүргізу қажет.

Формальды теориялық сәйкессіздіктен басқа, деректер базасынан алынған дана бірнеше рет қайта жаңғыруы (көшірілуі) мүмкін, ең болмағанда бастапқы дана (псевдо-түпнұсқа) сайттан алынып тасталғанын атап өту қажет, бұл өз туындысына қол жеткізуді тоқтатуды шешкен автордың құқығын бұзады.

Дистрибутивтің құқықтық табиғатындағы белгісіздік ЭЕМ үшін бағдарламаның бір түрі ретінде. Бұл белгісіздік елеулі іс жүргізу проблемаларына әкеледі. Мысалы, құқық бұзушы ЭЕМ-ге арналған бағдарлама ретінде дистрибутивтің контрафактілік даналарын сатады. Оның кінәсін тікелей дәлелдеу қиын, себебі, өкінішке орай, ақпараттық құқық саласындағы мамандар мұндай мәселелерді зерттеумен айналыспайды. Ол үшін арнайы білікті маман тарту қажет, ал авторлық құқық саласындағы мамандар, әдетте, осы мәселені талқылау үшін де жеткілікті техникалық білімі жоқ.

Құқық иеленуші мен ҚҚО қызметкерлері зиянды өтеуге қол жеткізу үшін келесі әрекеттерді жүзеге асыру қажет:

1. Авторлық құқықтардың бұзылу фактісін анықтау және қолданылып жүрген заңдарға сәйкес рұқсат етілмеген деп танылған осындай бұзушылықтардың дәлелдерін алып оны тіркеу.

2. Іс-әрекеттерімен залал келтірілген адамды анықтау. Егер тәртіп бұзушы өзі туралы мәліметтерді жария етпеген жағдайда, мұндай адамды анықтау үшін куәлардан жауап алуды, құжаттар мен заттай дәлелдемелерді қарауды, сараптама жүргізуді қоса алғанда, оны іздестіруге бағытталған іс-әрекеттерді қабылдау қажет. Егер тәртіп бұзушыны іздестіру үшін сауатты маман тартылса, оны анықтау көптеген жағдайларда қиын болмайды.

Тергеу барысында туындайтын қиындықтардың бірі, даулы жариялым тек жауапкердің сайтында ғана емес, басқа да бірнеше сайттарда, яғни көпшілік қол жетімді көздерде орналастырылған болып шығады. Іс жүзінде бұл істе жауапкер, бірнеше басқа тұлғаға тиесілі ақпаратты рұқсатсыз пайдалану туралы болып отыр. Авторға және басқа да бастапқы деректерге сілтемелердің болмауы, бұл ақпаратты бірнеше адам түрлі интернет сайттарында салған кезде, авторлық құқықтардың бұзылуына кінәлі адамның анықталуын қиындатады. Осы адамдардың әрқайсысы даулы мақаланы өзінен бұрын орналастырған басқа адамның сайтына сілтеме жасай алады, ал автор туралы деректердің болмауы авторлық құқықтарды қорғауға сілтеме жасай алмайды. [6] Дегенмен, Интернет әлі күнге дейін қолданыстағы заңнама ретінде жеткілікті реттелмеген электрондық ақпараттық кеңістік болып қала береді.

Қорытындылай келе, ғылым мен технологияларды қарқынды дамуына орай, зияткерлік меншік құқықтарын қатаң заңнамалық бекітусіз мүмкін емес. Уақыт өте келе Қазақстан Республикасы қатаң заңнама бекіті арқылы авторлық құқықты қорғау деңгейі бойынша басқа елдерге қуып жетеміз деген пікірдемін.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы ҚР 1996 жылғы 10 аусымдағы N 6-I Заңы.

2. ҚР Қылмыстық кодексі

3. Бузанов В. Ю. Авторское право: сага о сроках // Журнал российского права. 2014. № 6. С. 73–81.

4. Дворянкин О. А. Защита авторских и смежных прав. Ответственность за их нарушение. Уголовно-правовой аспект. М.: Весь Мир, 2012. С. 451.

5. Близнец И. А., Леонтьев К. Б. Авторское право и смежные права: учебник / под ред. И. А. Близнеца. М.: Проспект, 2011. 416 с.

6. Сиротина М.Н. Авторские и смежные права в Европейском союзе 2005

ЭКОНОМИКА И ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

ЦИФРОВАЯ ТЕХНОЛОГИЯ ОПТИМИЗАЦИОННЫХ РАСЧЕТОВ

Сапарбаев А.Д.,
директор Института экономических
исследований Академии Кайнар,
академик, д.э.н., профессор

В статье рассматриваются вопросы цифровой технологии оптимизационных расчетов в реальном масштабе времени. Работа в реальном масштабе времени позволяет пользователю начать расчеты в любой, удобный для него момент времени, продолжать их необходимое количество времени до получения полностью удовлетворительного результата или прерывать их в любой момент времени по своему усмотрению. Простой язык диалога с вычислительной техникой позволяет выполнять расчеты непосредственно с рабочего места специалиста рассматриваемой области.

Ключевые слова: *система, информация, планирование, управление, учет, технология, программирование, оптимизация.*

ОПТИМИЗАЦИЯЛЫҚ ЕСЕПТЕУЛЕРДЕ САНДЫҚ ТЕХНОЛОГИЯ

Сапарбаев Ә.Ж.,
Қайнар академиясы Экономикалық
зерттеулер институтының директоры,
академик, э.ғ.д., профессор

Мақалада нақты уақыт режимінде сандық технологияларды оңтайландыру есептері қарастырылған. Нақты уақыт ауқымында жұмыс жасау пайдаланушыға ыңғайлы кез келген уақытта есептеулерді бастауға, қанағаттанарлық нәтиже алынғанша қажетті уақытты жалғастыруға немесе кез келген уақытта оларды өз қалауы бойынша тоқтатуға мүмкіндік береді. Компьютерлік технологиямен әңгімелесудің қарапайым тілі сізге осы саладағы маманның жұмыс орнынан есептеулерді жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: *жүйе, ақпарат, жоспарлау, менеджмент, есеп, технология, бағдарламалау, оңтайландыру.*

DIGITAL TECHNOLOGY OPTIMIZATION CALCULATIONS

Saparbayev A.D.,
Director of the Institute of Economic
research of the Kainar Academy,
Academician, Doctor of Economic Sciences, Professor

The article discusses the issues of digital technology of optimization calculations in real time. Working on a real-time scale allows the user to start calculations at any point in time convenient for him, to continue their required amount of time until they get a completely satisfactory result or to interrupt them at any time at their discretion. A simple dialogue language with computer technology allows you to perform calculations directly from the specialist's workplace in the area under consideration.

Keywords: *system, information, planning, management, accounting, technology, programming, optimization.*

Введение. Переориентация планирующих органов на решение стратегических задач развития экономики, повышение удельного веса задач долгосрочного характера предполагает обновление методологии и технологии управления, открывает новые возможности для использования арсенала экономико-математических методов и моделей. На среднесрочную

перспективу до - 2020 года ставится задача создания единой цифровой технологии управления, базирующейся на новейших достижениях инновационных технологии. При этом предполагается широко использовать сеть автоматизированных рабочих мест руководителей и специалистов плановых органов.

Приближение информационно-коммуникационных технологий непосредственно к рабочим местам стало возможным распространением многодисплейных комплексов и средств телеобработки, созданием информационно-вычислительных сетей. Новая форма использования вычислительной техники, которой является автоматизированное рабочее место, создает благоприятное условие для совершенствования технологии разработки и проверки выполнения планов, вносит существенные коррективы в стратегию организации процесса управления.

Экономико-математическое моделирование как направление совершенствования методологии и практики управления переживает сейчас период технологического становления, для которого характерен переход от активной разработки математических методов и моделей оптимального управления к не менее активному построению на их основе инструментальных средств, обеспечивающих на практике выполнение плановых расчетов.

С построением экономико-математической модели начинается наиболее сложная работа данного этапа - последовательная корректировка модели в соответствии с требованиями и замечаниями плановых работников, полученными в процессе анализа результатов. Необходимым условием успешного осуществления этой работы является непрерывный диалог разработчиков с конечным пользователем.

Методика. С помощью разработанных оптимизационных моделей можно рассчитать оптимальный план различных задач. Однако учтенных в ней ограничений и соотношений оказывается недостаточно для выработки полностью обоснованного и пригодного для практической реализации решения. Экспериментальные расчеты показали необходимость учета в модели еще целого ряда условий и ограничений, причем таких, которые, как правило, могут быть актуализированы только специалистом-плановиком непосредственно в процессе формирования плана. В процессе управления плановиком вырабатываются новые варианты плана и ограничения, которые отражают вновь складывающуюся (текущую) ситуацию, естественно, заранее не являются известными. Именно эта информация, главным образом, и требует пересчета плана в реальном масштабе времени плановой работы, а также приводит к необходимости внесения в модель по ходу выработки приемлемого варианта плана многократных изменений как численного, так и структурного характера. В связи с этим существенная особенность процесса решения оптимизационной задачи заключается в необходимости выявления и формализации системы предпочтений, устанавливаемой лицом, принимающим решение (ЛПР), которое выступает в качестве конечного пользователя, формирующего задачу, играющего решающую роль в выборе решения и несущего ответственность за это решение. Следовательно, это одно из действующих лиц процесса решения задачи, которое играет определенную роль в окончании этого процесса (в оценке качества результатов расчетов) и которое нуждается в специальной системе поддержки о принятии решения (инструментальной, методической и организационной).

Таким образом, успех решения любой оптимизационной задачи во многом зависит от взаимоотношений разработчиков модели и ЛПР. Они должны строиться на основе четкого выделения основных функций, выполняемых разработчиками и ЛПР. В круг основных функций разработчиков следует включить: анализ плановой и рабочей документации, относящейся к моделируемой задаче; подготовку исходного варианта модели, начальных вариантов, их табличного представления; установление степени обоснованности требований, выдвигаемых специалистами плановиками в процессе анализа вариантов оптимального плана, существенности их влияния на расчеты, длительности действия и приоритетности учета их в модели; обработку методики, приемов и процедур оперативной и эффективной корректировки модели, а на начальной стадии разработки и непосредственное выполнение корректировки модели в соответствии с требованиями практики; программное и техническое окаймление модели элементами, позволяющими встроить ее в существующую технологию плановых расчетов.

ЛПР, в основном, отводятся функции экспертов. Этим и определяется круг их действия: анализ вариантов оптимальных планов, оценка их практичности; установление и обоснование дополнительных требований к оптимальному плану (модели); представление источников информации, необходимой для учета требований в модели или ее экспертное формирование; передача полной информации об основных элементах сложившейся технологии плановых расчетов и демонстрация этих элементов разработчиками в процессе реальных плановых расчетов;

формирование практических требований к элементам программного и технического окаймления модели; непосредственное участие в экспериментальных расчетах, управление их ходом и оценка их результатов. Иными словами, роль разработчика заключается в разработке и организации процедур; моделей и методов, с помощью которых ЛПР сможет осуществить решение проблемы.

В силу изменчивости плановой ситуации и ввиду отсутствия всей необходимой для расчетов плана информации до начала управления, как уже отмечалось ранее, необходимым условием встраивания моделей плановых расчетов является осуществление расчетов по модели в реальном масштабе времени. Это связано с тем, что практически невозможно заранее учесть в модели весь накопленный плановиком опыт. Здесь, несомненно, возрастает роль диалоговой (человеко-машинной) технологии управления с использованием диалоговых средств, позволяющих осуществлять поиск решения задачи и в том случае, когда система предпочтений ЛПР не может быть вообще достаточно хорошо формализована перед началом решения задачи .и определяется лишь совместно с исследованием ее (или эффективных) планов.

В настоящее время экономико-математическое моделирование как научное направление испытывает дефицит методологических и методических разработок в части составления и решения оптимизационных задач в диалоговом режиме, которые позволили бы добиться систематического использования результатов оптимизационных расчетов в практике управления. Создание диалоговой системы выдвигает новые требования к. моделям, учитывая, что они должны стать рабочим инструментом плановика. Это, прежде всего, учет при решении задач дополнительных требований, неформализованных в модели; исключение (путем соответствующих корректировок модели и ее информационного наполнения) заведомо нереальных исходных данных - например, явно завышенных потребностей, - чтобы обеспечить реальность плана и возможность проведения расчетов по модели в реальном масштабе времени. Работа в реальном масштабе времени позволяет пользователю начать расчеты в любой, удобный для него момент времени, продолжать их необходимое количество времени до получения полностью удовлетворительного результата или прерывать их в любой момент времени по своему усмотрению.

Диалог служит методом решения задач, где "инициатор" диалога (пользователь) знает задачу, а "собеседник" в "диалоге" (системе) используется для решения подзадачи. Таким образом, диалоговая система имитирует деятельность пользователя при уточнении и согласовании значений показателей в ходе формирования вариантов плана и их обоснования.

Диалог представляет собой последовательность элементов, называемых шагами. Шаг диалога характеризуется интерактивным взаимодействием пользователя с компьютерными технологиями, т.е. в данном случае в ответ на ввод сообщения пользователя, после его обработки диалоговой системой, выдается выходное сообщение, отражающее состояние системы для диалога. На каждом шаге вычислительного процесса пользователю предоставляется возможность выбора (диалог типа "меню").

Диалоговый компонент является надстройкой над конкретной оптимизационной задачей и помогает пользователю уточнить постановку соответствующей задачи, предоставляя для этого соответствующие лингвистические формы и набор сервисных функций. Диалог в этом случае ведется в терминах диалоговой системы и дает возможность пользователю, обладающему специальными знаниями в своей области, получить требуемые результаты без предварительного изучения диалоговой системы. Поэтому доступность и распространенность использования системы во многом зависит от качества построения диалоговой надстройки и от того, насколько в ней реализованы следующие особенности диалога:

возможность непосредственного и оперативного обмена пользователя с системой сообщения информационного и управляющего характера;

удобства для пользователя при обмене сообщениями (наглядность и обозримость описаний, близость языка диалога к естественному языку конечного пользователя, наличие развитых средств отображения и т.п.);

высокий уровень взаимодействия партнеров (двустороннее управление в диалоге, использование различных процедур анализа текста и "технологии" решений задач и т.п.).

Специфика требований и реализаций диалогового режима в оптимизационных задачах определяется необходимостью обеспечения высокой производительности при работе пользователя с системой.

Диалоговый режим расчета оптимизационных задач должен обеспечить пользователям возможность управления процессами расчетов и выполнения ими следующих функций: корректировки автономной базы данных (АБД); просмотра, редактирования входных данных и

результатов расчета задач; управления поэтапным решением задач. Все эти функции могут быть задействованы при решении каждой конкретной оптимизационной задачи.

Таким образом, чтобы решение оптимизационной стало в дальнейшем инструментом управления на основе компьютерных технологии с вытеснением существующих ручных расчетов, необходимо также, чтобы оно использовалось в реальном масштабе времени в комплексе со средствами поддержки диалога.

Обсуждение. Рассмотрим некоторые возможности программной реализации диалоговой технологии оптимизационных расчетов (ДТОР). Существуют различные подходы к реализации в программных средствах диалогового способа решения оптимизационных задач. Диалоговые процедуры, обеспечивающие активный доступ ЛПР в процессе расчетов на ПЭВМ, должны способствовать приближению разработанных оптимизационных моделей к практике плановых расчетов, что позволит сделать их настоящим инструментом для плановиков. К существенным элементам такого диалога следует отнести следующие возможности: генерации и заполнения АБД; просмотра, контроля и анализа исходной информации; формирования исходного варианта модели и начального решения; системной оптимизации; корректировки данных; формирования таблиц плановых документов.

Этот прием может быть эффективно применен при разработке полностью формализованных итеративных процедур целенаправленной корректировки слабо несбалансированных моделей. С помощью такой процедуры, например, при решении задач транспортного типа в расчеты могут автоматически вводиться резервные (ранее запрещенные, но получившие высокую приведенную оценку) связи поставщиков с потребителями или изменяться (на том же основании) пропускные способности разрешенных связей.

В качестве программного обеспечения для реализации ДТОР в максимальной степени и с высокой эффективностью могут быть использованы общедоступные (типовые) программные средства различного назначения:

пакеты математического программирования (ПМП), предназначенные для решения оптимизационных задач;

программы и пакеты, обеспечивающие генерацию задач во входном ПМП - формате;

программы и системы, обеспечивающие диалоговую среду для выполнения расчетов;

программы и пакеты, обеспечивающие генерацию отчетов об их решении в табличной форме.

В прикладном экономико-математическом моделировании для решения различного рода оптимизационных задач на ПЭВМ широкое распространение получили пакеты прикладных программ (ППП), обычно именуемые ПМП. Наиболее распространенные среди них: ПМП, ПМП-2, ЛП АСУ, OMEGA, SQG-PC, LINDO, QSB, СПО МПР-2, являющиеся аналогами зарубежных коммерческих систем MPSX/360 и MPSX/370. Практически каждый из этих пакетов пригоден для решения самого широкого спектра линейных оптимизационных задач: произвольной структуры, малой, средней и даже большой размерности. А с- использованием высокопроизводимых ПЭВМ достигается и вполне приемлемая скорость выполнения оптимизационных расчетов даже для задач большой размерности.

В Институте кибернетики имени В.М. Глушкова Национальной академии наук Украины разработаны и широко используются ППП решения различных оптимизационных задач.

Таким образом, для обеспечения оперативности управления кодом оптимизационных расчетов существенным требованием является поддержание в процессе расчетов диалогового интерактивного режима "ЛПР-ПЭВМ". А использование вышеуказанных программных средств в качестве базового программного обеспечения для реализации ДТОР позволит значительно повысить эффективность технологии оптимизационных расчетов и учесть в ней ряд требований плановой практики.

Результаты. Разработка программного обеспечения, создающего технологическую среду для работы с универсальными ПМП, ведется в двух направлениях.

Первое - разработка специализированных программных комплексов, реализующих технологию решения одной или нескольких взаимосвязанных оптимизационных задач. Второе - разработка универсального программного инструментария, повышающего технологичность процесса оптимизационных расчетов для любой из решаемых задач. Оба эти направления нацелены на решение одних и тех же проблем:

упростить процедуры ввода информации, задающей или корректирующей структуру модели и числовые значения ее параметров;

сократить время преобразования информации из формата -для пользователя в формат - для ПМП (время генерации модели);

обеспечить наиболее раннее и точное диагностирование генерируемой модели, позволяющее выявить существенные дефекты ее структуры и некорректность заданных значений ее параметров еще на дорасчетных этапах ввода информации, генерации модели;

упростить и целенаправить анализ результатов решения в целях сокращения времени на выработку пользователем оценки их качества и стратегию своих дальнейших действий;

упростить, сделать более гибкой и быстрой процедуру компановки и выдачи результатов расчетов в табличной форме.

Однако наиболее эффективную технологию расчетов для конкретной оптимизационной задачи удается реализовать только специализированным программным комплексом. А такой программный комплекс, прежде всего, должен обеспечивать возможности проведения оптимизационных расчетов в реальном масштабе времени плановой работы и осуществление, конечным пользователям (плановиком) непосредственного управления ходом и содержанием расчетов на всех стадиях их выполнения. Для того чтобы комплекс мог удовлетворять этим сильно взаимосвязанным требованиям, в свою очередь необходимо, чтобы он обладал:

достаточной функциональной полнотой;

высокой скоростью обработки, каждой из входящих в него функциональных процедур;

диалоговыми средствами управления процессами и расчетами;

удобным для пользователя табличным представлением входной и выходной информации и развитыми средствами ее видеотерминальной обработки;

диалоговыми средствами ведения АБД.

Полнота учетов в комплексе этих требований зависит как от сложности реализуемых в нем функции разработки планов, так и от набора программных средств, с помощью которых эти функции реализуются.

Диалоговые специализированные комплексы, позволяющие вести плановые расчеты в реальном масштабе времени, ориентированы на ЛПР и включают в себя:

табличную разметку АБД;

заполнение или корректировку таблиц АБД в диалоговом режиме;

диагностирование исходных данных на предмет корректности генерируемой по ним модели;

генерацию модели или ее корректируемого фрагмента в стандартном MPS - формате;

гибкую настройку программы генерации результирующих таблиц на конкретную конфигурацию модели и структуру оптимального решения;

собственно оптимизационные расчеты;

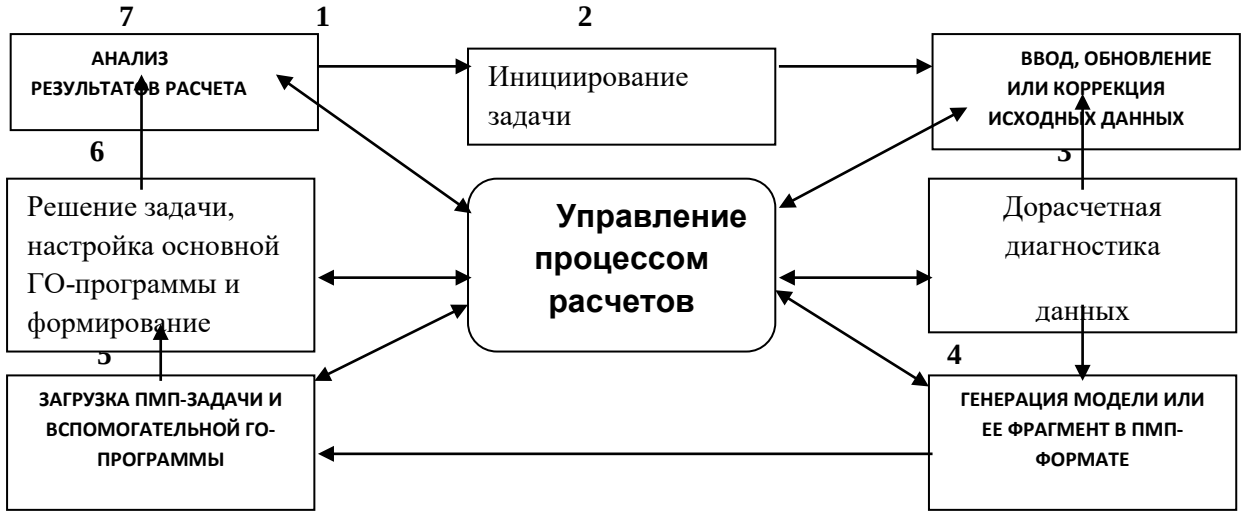

Рисунок. Общая функциональная структура специализированного диалогового комплекса

выдачу результирующих таблиц аналитического и документального характера на экран дисплея или на печать;

восстановление таблиц АБД и MPS - файла задачи;

накопление и сопоставление вариантов расчетов.

Общая функциональная структура комплекса и схема взаимодействия его функциональных блоков в целом соответствуют их представлению на рисунке. Такая организация комплекса, с одной стороны, строго однозначно, задает полный рабочий цикл расчетов, заключающийся в последовательной обработке блоков 1-7, а с другой - обеспечивает возможность прервать этот цикл или продолжение ранее прерванного. Этим обеспечивается возможность достаточно гибкого управления ходом расчетов со стороны пользователя.

Заключение. Разработанный специализированный диалоговый комплекс обеспечивает высокую оперативность расчетов, оптимальных планов. Комплекс обеспечивает высокую скорость выполнения расчетов и возможность их проведения в реальном масштабе времени, плановой работы на предприятии. Простой язык диалога с вычислительной техникой позволяет выполнять расчеты непосредственно с рабочего места специалиста рассматриваемой области.

Список использованной литературы:

1. Сапарбаев А.Д. Модельная оценка транспортных потоков зерна и зернопродуктов». – Алматы: LEM, 2001. –256 с.

2. Сапарбаев А.Д. Экономика и оптимизация. –Алматы: Триумф Т, 2010. –336 с.

3. Сапарбаев А.Д. Устойчивое инновационное развитие экономики: модели и инструменты анализа. –Алматы: Триумф Т, 2010. –416 с.

4. Сапарбаев А.Д. Инновационная экономика –Алматы: Триумф Т, 2011. –416 с

5. Сапарбаев А.Д. Системный анализ социально-экономического развития Казахстана. – Алматы: Триумф Т, 2011. –416 с.

6. Сапарбаев А.Д. Эконометрика. –Алматы: Экономика, 2018. –262 с.

7. Сапарбаев А.Д. Диалоговая технология оптимизационных расчетов в реальном масштабе времени //Журнал «Вестник Университета Кайнар», –№2, 2018. –С.90-97.

8. Saparbayev A.D. On dialogue technology of optimization calculations // International scientific journal «LINGVO-SCIENCE» (Bulgaria, Varna, September 11, 2018). -Varna: LINGVO-SCIENCE, 2018. -No.16. -P.30-34.

9. Saparbayev A.D. Innovative systems and optimization of technological and logistical flows during transportation of food products // International scientific journal «Austria-science». (Austria, Innsbruck, September 24, 2018). -Innsbruck: Austria-science, 2018. -No.19. -P.43-47.

АЙМАҚ ДАМУЫНЫҢ ТАБИҒАТЫ ЖӘНЕ ЗАМАНАУИ ЭКОНОМИКАДА АЙМАҚТЫҚ ЖҮЙЕНІҢ ҚЫЗМЕТ ЕТУ ТӘРТІБІ

Мейірханқызы А.,
Қайнар Академиясының 1 курс магистранты

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының тұрақты экономикилалық жағдайында аймақтық дамуының басты бағыттарындағы заманауи экономикалық тенденциядағы қызмет ету жолдыры қарастырылған. ***Түйінді сөздер:*** *Аймақ, даму, болжам, территория, заманауи, әлеуметтік, экономика, ұлттық, орта, бизнес, атқарушы, нарық.*

ПРИРОДА РАЗВИТИЯ РЕГИОНА КАК ПОРЯДОК ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ В СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИКЕ

Мейирханкызы А.,
Магистрант 1 курса Академии Кайнар

В данной статье рассмотрены пути функционирования современных экономических тенденций направлениях регионального развития Республики Казахстан в условиях устойчивой экономики.

Ключевые слова: *регион, развитие, прогноз, территория, современный, социальный, экономика, Национальный, средний, бизнес, исполнительный, рынок.*

THE NATURE OF DEVELOPMENT OF THE REGION AS THE ORDER OF FUNCTIONING OF REGIONAL SYSTEM IN MODERN ECONOMY

Meyirkhankyzy A.,
Undergraduate of 1 course of Academy Kaynar

In this article ways of functioning of current economic trends the directions of regional development of the Republic of Kazakhstan in the conditions of steady economy are considered.

Keywords: *region, development, forecast, territory, modern, social, economy, National, average, business, executive, market.*

Аймақтық даму - бұл территорияның тұрақты, теңдестірілген немесе балансталған және көпфакторлы өндірістің әлеуметтік, шаруашылық, ресурстық және экологиялық мүмкіндіктерімен қамтамасыз етілген, тұрғындардың өмірінің деңгейі мен сапасының параметрлерінің позитивті динамикасына бағытталған аймақтық жүйенің қызмет ету тәртібі.

«Даму» термині келесідей тіркестерде жиі қолданылады: экономикалық даму, әлеуметтік-экономикалық даму, Қазақстан экономикасының дамуы (немесе басқа елдің), аймақтың, қаланың дамуы. Әр жағдайда да «даму» түсінігі бірінші кезекте экономикалық саладағы барлық қарқынды өзгерістердің болуымен түсіндіріледі. Экономикалық өсу туралы айтқанда бұл өзгеріс сандық болуы мүмкін. Ал даму сипатының құрылымдық өзгерістері туралы немесе экономикалық жүйенің жаңа сипаттамаларға ие болуы туралы айтқанда бұл өзгеріс сапалық болуы мүмкін. Таза экономикалық сипаттарымен қатар, дамудың әлеуметтік сипаттары да жиі қарастырылады. Сондай-ақ, әлеуметтік сипаттамалар кез-келген аймақтың даму деңгейін бағалау барысында тең құқыққа ие көрсеткіштер болып табылады.

Даму әрқашан мақсатпен немесе мақсаттар жүйесімен анықталатын бағытқа ие. Егер де бұл бағытталу оң болса, онда прогресс жайлы, ал егер теріс болатын болса, онда регресс немесе деградация жайлы айтылады. Басқа сөзбен айтқанда, аймақтардың даму табиғаты белгіленген бір немесе бірнеше мақсаттарды қарастырады. Аймақ дамуы – көпөлшемді және көпқырлы үдеріс. Аймақ дамуы әдетте түрлі әлеуметтік және экономикалық мақсаттардың жиынығын қарастырады [1]. Тіпті экономикалық даму туралы сөз қозғалса да, ол әдетте әлеуметтік дамумен бірге қарастырылады да өзіне мынадай көрсеткіштерді жүктейді: өндіріс пен табыстың өсуі, қоғамның институционалды, әлеуметтік және әкімшілік құрылымдарындағы өзгерістер, қоғамдық санадағы өзгерістер, әдет пен дәстүрдегі өзгерістер.

Аймақтық дамудың мұндай түсінігі оны механикалық өсу немесе құрылымдық қиындықтар үдерісінен айқындайды. Мысалы, территорияның өндірістік объектілермен біржақты қамтамасыз етілуін түпнұсқалы аймақтық дамуға жатқызуға болмайды (Солтүстігін егеру практикасы).

Ұлттық экономикамыздың жетістігін – ең алдымен табиғи және адам ресурстарының молдығы мен біліктілігі, нарықтық реформаларды іске асыруда тек қана заң шығаратын өкімет қана емес, атқарушы өкіметтің де еңбектерінің үйлесімділігімен байланыстыруға болады. Кеңістік кезеңнен кейінгі кеңістікте Орталық Азия өңірінде Қазақстанның ролі мен беделі күшейе түсті, біздің еліміздің әлемінің саяси және экономикалық кеңістігінде маңызы да артып келеді.

Аймақтық экономика ілімі жас мемлекетіміздің экономикалық жүйесіне байланысты енді-енді ғалымдар тарапынан қызығушылық туғызып, жан-жақты зерттеп қарастыруда ғылыми айналымға еніп қолданып келеді. Аймақ-область, район; халықтың ұлттық құрамының ерекшеліктерімен жиі үйлесетін, біршама тұрақты экономика-географиялық және басқа ерекшеліктері, табиғи және тарихи қалыптасқан жиынтығы басқа облыстардан өзгешелігі бар ел бөлігі [2]. Әлемнің көптеген елдердің экономикалық кеңістігі бір тұтас болғанымен біріңғай емес әр текті. (Мысал ретінде Қазақстанды алуға болады). Осындай әр-текті әлеуметтік-экономикалық салдарын қарастыруда аймақтың дамуын тиімді басқару үшін қажет.

Батыста XX ғасырдың 50 жылдары «аймақтық ілім» қалыптасты, оның идеологы және ұйымдастырушысы У.Айзард. Бұл синтетикалық ғылыми бағыт, аймақтық экономиканы толығымен өзіне қосып алады, басымдылықты пәнаралық зерттеулерге бере отырып аймақтарды тұтас жүйе ретінде зерттеу бағытталады. Ал, бізде, кеңестік одақ кезеңінде өткен ғасырдың 60-70-ші жылдары аймақ деңгейіндегі экономикалық қатынастарын зерттеуі жолға қойылыпдами бастады.

Аймақтық экономиканы алғашқылардың академик Н.Н.Некрасов экономикалық әдебиеттерге тиісті «аймақ» түсінігін ғылыми айналымға енгізді. Ол «Аймақтық экономика елдің әрбір аймағында экономикалық және әлеуметтік факторлардың жиынтығын зерттеп тану қажет және белгілі аумақта өндіргіш күштерін орналастыру аймақтық экономиканың басты құрамдас бөлігі болып табылады» - деп саналады. Аймақ табиғи жағдайы азды-көпті біркелкі, ең алдымен табиғи ресурстары және материалдық техникалық базасы, өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылымы лайықты қалыптасқан және перспективті комплекстікүйлестіру негізіндегі өндірістік күштердің даму бағытын сипаттайды. Орыс экономикалық оқулықтарында басқа анықтамалар мен түсініктемелер ретінде де беріледі[3].

Аймақ деп халық шаруашылығының белгілі астарлы жүйесі ретінде түсіндіріледі, онда салалық және аумақтық еңбек бөлінісінің өзара байланысының негізінде ұйымдастырылады[4,445б.].

Жүйелік тәсіл тұрғысынан аймақ бұл:

- жеке ұдайы өндіріс жүйесі жайында;
- жеке әлеуметтіук-экономикалы жүйесі жайында;
- астарлы жүйе шаруашылықтың басқа аймақтармен өзара байланысы, өзара себепшілік.

Аймақтық жүйе бірнеше басты ерекшеліктерден тұрады: біріншіден, аймақтық жүйе болғандықтан әлуметтік-экономикалық жүйесі көрінеді, бұл жағдайда тек экономикалық қана емес әлеуметтік көрсеткіштері де алға шығады. Әлеуметтік параметрлері біршама дәрежеде жүйенің әлеуметтік бағыттылығы экономикалық көрсеткіштерден гөрі көбірек нысаналы болып табылады. Әрине, мұндай жүйенің экономикалық дамуы, оның әлеуметтік мақсатқа жетудегі негізі болып табылады, бірақ аймақтық жүйедегі нақ әлеуметтік бағытының параметрлеріне ерекше көңіл бөлу қажет. Аймақтық жүйенің сандық параметрлері алдымен халықтың өмір санасын және деңгейін көтеруге бағытталуы қажет.

Аймақтық жүйедегі екінші ерекшелік, аумақтық даму жағдайын айқындайды, бұл тұрақтылық(мықтылық) оның параметрлерінің оңды динамикасы. Бұл ерекшелік және де аймақтық жүйенің әлеуметтік-экономикалық типімен де байланысты, басты жетістік қысқа мерзімдік нәтижеге жету емес, мысалы мемлекеттік меншікті инвестрлерге кәсіпорынды сату, сонымен бірге тұрақты еңбекпен де қамту. Үшіншіден, аймақтық жүйе ерекшілігі - даму пропорционалдығы және баланстылығы, оның параметрлері аймақтың ұдайы өндіріс потенциалының жаңа пропорциясы экономикалық негізделген болуы қажет.

Аймақтық экономикаға соңғы жылдары көп көңіл бөлініп жатыр. Мемлекет тарапынан тиімді жолдарын белгілеп аймақтық саясатты іске асыру қажеттілігі туындап отыр. Алдымен, аймақтандыру қажеттілігі экономикалық реформаларды іске асыруда бірнеше негізгі факторларды ескереді:

- Қазақстанның аумағы өте кең, ал аймақтары әр түрлі сападағы табиғи ауа райы жағдайымен сипатталады.
- табиғи ауа райы әр түрлі болғандықтан, Қазақстанда әлеуметтік-экономикалық біркелкі емес деңгейімен де көрінеді.
- аймақ өте жоғары әлеуметтік-мәдени біркелкі еместігі қамтиды.

Қазіргі уақытта, нарыққа аймақтардың қарқынды енуімен байланысты нарықтық қатынастар тұлғасы ретінде аймақты бөлудің жаңа критериясына пікір айтылуда, атап айтқанда нарықтың көлемі қоғамдық еңбектің мамандану деңгейімен, яғни еңбек бөлінісі қанша терең болса қандай да бір аумақта кәсіпорындар арасындағы кооперациялық байланыстар соншалықты күшті, интеграциясы терең болады.Сонымен, аймақ - бұл өндірістік құрылымды сипаттайтын, барлық меншік формаларының бар болуы, халықтың шоғырлануы, жұмыс орны, кеңістік және уақыт бірлігіне есептегенде адамның рухани өмірі, өз аумағында басқару ұйымы бар әлеуметтік-экономикалық тұтастық. Экономикалық теорияда сараланып, жан-жағына көңіл бөлінген анықтама тәрізді.

Қаншалықты дегенмен тұтас динамикалық орналастыру теориясы қазіргі уақытта өкінішке орай қалыптаса қойған жоқ. Келесі кезек аймақтық экономиканың негізгі өзекті мәселелерінің бірі аймақтық өсу теориясы болып табылады. Алдымен жеке аймақтың өсу теориясын талдаудан бұрын, осыған байланысты екі сұрақты қарастыру қажет. Бірінші – «өсу» және «даму» категорияларының қатынасы, екінші – аймақтардың шекарасын анықтау, онда қолдануға болатын өсу проблемаларын қарастырады.

Өсу мен дамудың ара қатынасына не тиесілі болып табылады, жай өсу емес. Сонымен, П.Самуэльсон жазғандай тек өндірістің жай сандық өсуіне ғана талпынуына болмайды (халықтың

адам басына есептеуде болсын. Сонымен бірге барлық қоғамның әлеуметтік-экономикалық құрылымының ішкі дамуы да қажетті. Кейіннен көптеген шетел және отандық авторлардың ескерткеніндей, қадағалаусыз сандық өсу барлық адамзат тіршілігіне қауіп төндіруі мүмкін, солай болғандықтан ол экологиялық, энергетикалық шикізат және де басқа жаһандық проблемаларды туғызады. Осы қиыншылыққа қарамастан, аймақтық теория шеңберінде және аймақтық саясат шараларын тәжірибе болсын, сөз жайында емес, көбірек экономикалық өсу туралы айтылады. Біріншіден, экономикалық өсу дамудан өзгешілігі сандық бағалауға келеді және сондықтан да оны көбірек зерттеулерде және тәжірибеге қолдануға әлдеқайда ыңғайлы. Екіншіден, бір елдің төңірегінде, ереже бойынша даму емес, экономикалық өсу қарқыныда аймақтық диспропорциялар жайында айтылуы әділеттілеу. Тағы бір айта кететін жайт, бірқатар зерттеушілер өсуді даму деп түсінеді. Бұл айрықша Француз экономикалық мектебіен тән. Олар өсуді, қоғам құрылымын трансформациялау ретінде анықталады.

Аймақтардың шекарасын анықтау Х.Зиберт кез-келген аумақтық даму теориясының қажетті алғышарты күрделілігіне көңіл бөле отырып осы проблемаларды шешу әрекетінде пайда болатындығын айтты. Жекелей алсақ, шын мәнінде жасанды шекараны қалыптастыру мүмкіншілігі жайында (оған шынында, ол ерекше көңіл бөлмеуді ұсынды – экономикалық ілімде жиі тұтас елге нүкте ретінде қарастырылады, бұл әрине нақты экономикалық байланыстарының бейнесін бұрмалайды) және елдің аумағын аймақтарға идеалды бөлу мүмкін еместігі туралы айтады, себебі кез-келген орында өте көп ұсақ қатысушылар жиынтығы ретінде көруге болады [11,25б.].

Аймақтарды жіктеуді өндірістің негізгі мамандыру көздерімен де мүмкін: агроөнеркәсіптік, транспорт-өнеркәсіптік, теңізөнеркәсіптік, балықөнеркәсіптік, газ-мұнайөнеркәсібін және т.б. атауға болады. Біркелкі аймақтар жоқ; ертеден игерілген және жақында игерілгені бар; орталықтың және перефершінді бар; мынадай да болуы мүмкін халықтың саны өсіп, басқаларда ттөмендейді; біреулерінде - керісінше жастардың салмағы көп. Аймақтар өндіргіш күштерінің тану деңгейімен, әлеуметтік құрылымы, шикізат базасы және қазба байлықтардың бар болуы, астана орталығы және мәдени, өнеркәсіптердің жоғары дамуындағы жерлерден қашықтығы. Осы және басқа айырмашылықтары аймақтық экономиканың дағдарыстан шығуы, рыноктық қатынастар дамуы бойынша ұсыныстарын есепке алып, нәтижесін шығаруы тиіс. Аймақ қазір экономикалық және саяси қатынастарының басты объектісі болып табылады. Бұл жағдайда аймақтық экономиканың қалыптасу ерекшеліктері мен басыдылықтарын анықтау өте қажет, аймақтардың осы немесе басқа салыстырмалы артықшылықтарына негізделеді, оның тарихи және мәдени дамуы ерекшеліктеріне сүйенеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтің«Қазақстан жолы - 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Қазақстан халқын жолдауы // Астана, 11 караша 2014ж.

2. ҚР Президентінің «Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда: өсім, реформалар, даму» атты Жолдауы// 30 қараша 2015.-Электрондық ресурс.-//http://www.egemen.kz/

3. Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Қазақстан халқына Жолдауы, 2017 жылғы 31 қаңтар-//http://www.akorda.kz.

4. Т.Г.Морозов «Региональная экономика» - Учеб.для вуз. М. 2000г. 445с.

5. Гапоненко А.Л., Дульшикова Ю.С. Региональная экономика и управ-ление. - М.: Изд-во РАГС, 2006. - 616 с.

МЕМЛЕКЕТТІК МЕНЕДЖМЕНТ ЖӘНЕ ОНЫ ЗЕРТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Әптөре А.,
Қайнар академиясының магистранты

Менеджмент – бұл сондай-ақ кез-келген саланың жұмысын үйлестіру мен өз міндетін жүзеге асыруға көмекші ілім болып табылады. Ал осы саланың маманы менеджер – шаруашылықта, әсірісе нарықтық өндірісте белгілі бір мақсатпен және ерекше құрылыммен жұмыс істейді. Ол адамдардың белгілі бір дәрежесі, әлеуметтік топ, олар басқару бойынша жұмысты жүзеге асурышылар немесе атқарушылар болып табылады.

Түйін сөздер: *менеджмент, басқару, мемлекеттік басқару, зерттеу, Қазақстан.*

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ МЕНЕДЖМЕНТ И ПРОБЛЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Апторе А.,
Магистрант Академии Кайнар

Управление также является вспомогательным средством, помогающим координировать работу любой отрасли и выполнять свою миссию. А специалист в этой области - менеджер - работает в бизнесе, особенно в рыночной экономике, с определенной целью и особой структурой. Это определенная степень людей, социальной группы, которые являются руководителями или руководителями в управлении.

Ключевые слова: *менеджмент, менеджмент, государственное управление, исследования, Казахстан.*

STATE MANAGEMENT AND ITS RESEARCH PROBLEMS

Aptore A.,
Master of Science Academy

Management is also an adjunct to help coordinate the work of any industry and to fulfill its mission. And the specialist in this field - the manager - works in the business, especially in market economy, with a certain purpose and special structure. It is a certain degree of people, a social group, who are executives or executives in management.

Keywords: *management, management, public administration, research, Kazakhstan.*

Басқару механизмдері мен менеджментті зерттеушілер үнемі мемлекеттік менеджменттің тиімсіздігі мәселелерімен кездесіп отырады. Адамзат тарихында тиімді басқарудың нәтижелерін толыққанды зерттеп, тәжірибеге ендіру қиындықтар туғызып отырғаны белгілі. Тіпті, аталмыш мәселелердің шешімін іздеушілер үнемі тығырыққа тап болып отырған.

Алайда, қазіргі таңда мемлекеттік органдардың бақылау қызметтерін ретке келтіру үшін тәуекелдерді басқару жүйесінің негізінде тексерудің кезеңділігін белгілеуге мүмкіндік беретін тетік заңды түрде енгізілді. Қазақстан Республикасының мемлекеттік басқару жүйесін жаңғырту тұжырымдамасын іске асыру Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік басқару жүйесін жетілдіру саласында қоғамның қажеттіліктерін, жеке және заңды тұлғалардың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қанағаттандыру деңгейін арттыруға бағытталған бірыңғай, сындарлы саясат жүргізуді қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Осы Тұжырымдамада тәуелсіздік алған сәттен бастап Қазақстанда жүргізілген мемлекеттік басқару реформаларының қорытындылары талданды, ағымдағы ахуалды талдау нәтижесінде түйінді проблемалар айқындалды, мемлекеттік басқару жүйесін жаңғыртудың негізгі бағыттары және оны іске асыру тетігі белгіленген [1].

Соңғы уақытта Қазақстандық тұтынушыға бағдарланған (Америка Құрама Штаты, Ұлыбритания, Нидерланды, Канада, Үндістан, Австралия және т.б) жаңа мемлекеттік басқаруды енгізуге өтуде, ол бойынша мемлекеттік органдардың негізгі мақсаты – құқықтар мен мүдделерді қамтамасыз ету, сондай-ақ халыққа және нарық субъектілеріне жағдай жасау. Тиісінше, негізгі трендті ұстану біздің еліміздің ұлттық экономикасының ерекшеліктерін ескере отырып, сондай-ақ жаңа мемлекеттік басқару қағидаттарын енгізген елдердің мәселелерін ескере отыру қажет болады.

Экономика дамуының жалпы теориясының белгілі саласының бірі - ол менеджмент (басқару) теориясы. Жалпы анықтама бойынша, менеджмент дегеніміз кәсіпорынды тиімді басқару туралы ғылым [2]. Бұл ғылымға кіретін ілім: - кәсіпорынды ұйымдастыру туралы қағидалар; оның стратегиялық дамуы; қызметшілерді іріктеп алу (социологиялық аспект); олардың жұмысын үйлестіру тәсілі (социологиялық бөлігі). «Менеджмент» сөзі біздің тілдік қорымызға енгеніне біраз болды және әртүрлі ақпарат көздерінде менеджмент синонимі ретінде басқару, басшылық сөздерін пайдаланады [3]. Қалай болғанда қазіргі заманда жаңа заманға лайық терминдерді пайдалану көптеп кездесуде және ол заңдылық десе болады. Бұл екі терминнің тең мағынада қолданылуы қажет пе жоқ па, міне бұл да зерттеу жұмысымның арқауы болып отыр.

Соны анықтау мақсатында бірнеше шетелдік авторлардың анықтамасына тоқталып, ара-жігін ашуды көздедім. Менеджменттің әр салада қандай мағынада қолданылатына және оның балама синонимдерімен салыстыру барысында «менеджмент» сөзінің түпкі мағынасы бір, тек нарық замамына бейімделген қоғамда оның көптеп көрініс тауып отырғанына көзімңздң жеткізуге болады. Сондай-ақ «мемлекеттік менеджмент» «мемлекеттік бақарудың» қазіргі кезде дамыған мемлекеттердің тәжірибесінде және тілдік қорында тең мағынада қолданылып отырғандығын байқауға болады.

Менеджмент теориясын алғашқы жасаушылардың бірі Ф.Тейлордың пірінше, менеджмент - ережелер мен принциптерге негізделген шынайы ғылым деп есептеледі [4].

П. Друкердің түсіндіруінше, жоғарыда аталған элементтері бола тұрса да, менеджмент ғылым немесе кәсіптен гөрі практикаға жуықтау. Ол менеджмент ұғымына кең мағынада түсінік беруге қарсы болып, оны іскерлік кәсіпшілікке, былайша айтқанда тауар өндіру мен алуан түрлі экономикалық қызмет көрсетуге жатқызады [5]. Сонымен қатар, менеджмент ұғымына көптеген шет елдік ғалымдар да кеңірек түсінік берген [6-9].

Э.А. Уткин “Курс менеджмента” еңбегінде менеджментті былайша түсіндіреді: Менеджмент – бұл нарық жағдайындағы кәсіпорынның ұтымды шаруашылық нәтижелерге жету үшін менеджменттің әлеуметтік-экономикалық механизмінің түрлі принуиптері мен қызметтерін ерекше түрі [10]. А.А. Радугин менеджмент түсінігінің неғұрлым қысқаша сипаттамасын қолданады. Оның пікірінше, менеджмент – бұл әрі өнер, әрі ғылым [11]. Менеджмент – бұл өндірісті басқару, меңгеру және ұйымдастыру, өндірістің тиімділігін көтеру және пайданы арттыру мақсатында әзірленіп қолданылатын басқарудың принциптерінің, әдістерінің, құралдарының және нысандарының және нысандарының жиынтығы [12]. Білікті басқару саласының өзінде де менеджмент ұғымы әртүрлі түсіндіріледі. Менеджмент теориясын алғашқы жасаушылардың бірі Ф.Тейлордың пірінше, менеджмент - ережелер мен принциптерге негізделген шынайы ғылым деп есептеледі [13].

Елбасының «Қазақстан-2050» Стратегиясы - қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты, - атты Жолдауында: мемлекеттілікті одан әрі нығайту және қазақстандық демократияны дамытуды маңызды мәселе ретінде атап өтті. Біздің мақсатымыз – мемлекеттік басқарудың жаңа түрін қалыптастыру. Ол қоғамға қызмет ету мен мемлекеттілікті нығайтудың жаңа міндеттеріне сай болуы тиіс, - деп атап өтті, яғни:

- біріншіден, бізге мемлекеттік жоспарлау және болжау жүйесін одан әрі жетілдіре түсу керек. Қойылатын мақсат – жоспарлар мен бағдарламалар әзірлеуде мемлекеттік органдардың жауапкершілігін күшейту, еліміз басшылыққа алатын стратегиялық құжаттарды қайта қарау. Елімізде мемлекеттік аудиттің ең озық әлемдік тәжірибесі негізінде кешенді жүйе құру қажет. Экономикалық стратегияларымыз жүзеге асуы үшін мемлекет дағдарыстық жағдайларды күні бұрын тиімді түрде біліп, оларға қарсы шара қолдануы тиіс. Бұл үшін бізге дағдарысқа қарсы әрекет етудің көпдеңгейлі жүйесін құру қажет;

- екіншіден, біз басқаруды орталықсыздандыруды сауатты жүргізуіміз керек. Орталықсыздандыру идеясының мәні – шешім қабылдау үшін құқықтар мен қажетті ресурстарды орталықтан өңірлік билік органдарына беру. Жергілікті жерлердегі билік органдарының өкілеттіктері қаржылық және кадрлық ресурстармен нығайтылатын болады. Қоғам және азаматтар мемлекеттік шешімдер қабылдау процесі мен олардың жүзеге асырылуына тікелей қатыстырылуы қажет. Жергілікті басқару органдары арқылы халыққа жергілікті маңызы бар мәселелерді өз бетімен және жауапкершілікпен шешуіне нақты мүмкіндік беру керек. Бекітілген жергілікті басқаруды дамыту тұжырымдамасы ауылдық, селолық деңгейде басқару сапасын арттыруға мүмкіндік жасайды және азаматтардың жергілікті маңызы бар мәселелерге қатысуын кеңейтеді.

Қазіргі менеджментке қатысты көтеріліп отырған мәселелер ауқымы алуан түрлілігімен және көп қырлылығымен ерекшеленеді. Басқару теориясының бұдан да басқа ғылыми анықтамасы бар. Мысалы: басқару теориясы – басқарудағы бейнелеу, түсіндіру және объективтік құбылыстарды болжау жөніндегі теориялық жағдайлардың жинағы. Бұл теорияның зерттейтін объектісі - әлеуметтік-экономикалық жүйе. Басқару қызметінің негізгі мазмұны - болашақтағы процестерді болжау, ұйымдастыру, бақылау, үйлестіру, реттеу, зерттеу. Бұған тән ерекшеліктерінің бірі – адамдардың бірлесіп істейтін қызметіне бағытталғандығы.

Сондықтан осы бағыттағы ізденістерді экономиканың нарықтық қатынастарға көшу кезеңінен бері қарай бірнеше жыл бойы жүргізілуде. Дегенмен, Қазақстан баспаларынан шыққан менеджмент жағдайындағы әдебиеттер туралы атап өтпеу орынсыз болар еді. Мысалы, Ахметов К.Ғ., Ә.Ә. Әбдірешев, Бердалиев К.Б., Жұмаев Ж.Ж., Кәренов Р,С., Мамыров Н.К., Өмірзақов

С.Ы., Ювица Н.В. және т.б. Бұл ғалымдардардың әрқайсысы қазіргі менеджменттің жекелеген аспектілерін зерттеді.

Дегенмен, қорыта айтқанда осы уақытқа дейін қазіргі таңда мемлекеттік органдардың бақылау қызметтерін ретке келтіру үшін тәуекелдерді басқару жүйесінің негізінде тексерудің кезеңділігін белгілеуге мүмкіндік беретін менеджмент әдістері мен оны тиімді ұйымдастыру жолдары бізде толық зерттелмей келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Бекхожаева А. К., Базыл А. Мемлекеттік басқарудың тиімді жүйесін оңтайландыру мәселелері // Молодой ученый. — 2016. — №5.5. — С. 37-42. — URL https://moluch.ru/archive/109/26857/ (дата обращения: 19.03.2019).

2. Ахметов Қ.Ғ. Менеджмент негіздері. Ауылшаруашылығы жоғары оқу орындарының студенттеріне арналған оқу құралы. Алматы – 2008- 252 б.

3. Бердалиев К.Б., Өмірзақов С.Ы., Есенғазиев Б.К., Ерғалиев Қ.Р. Басқару негіздері (оқу құралы): Алматы: Экономика, 2007 - 189 б.

4. Школа научного управления Ф.Тейлора. http://be5.biz/ekonomika/m007/05.html

5. Энциклопедия менеджмента : пер. С англ. / П.Ф. Друкер. – М. : ИД Вильямс, 2004. – 432 с.

6. Робинс С.П. Менеджмент: Пер. с англ./С.П. Робинс. – М.: ИД Вильямс, 2002. – 880 с.

7. Лафта Дж.К. Менеджмент: Учеб.пособие. – 2-е изд. Перераб. и доп.- М.: ТК Велби, 2004.

8. Мексон М.Х.., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента: Пер.с англ. – 2-е изд. – М.: Дело, 2004.

9. Робинс С.П., Коултер М. Менеджмент, 6-е изд.: Пер.с англ. – М.: Изд-й дом «Вильямс», 2002.

10. Уткин Э.А. Курс менеджмента. / Э.А. Уткин– М., 1998

11. Учебное пособие для вузов под науч. редакцией А.А. Радугина Зайцева О.А., Радугин А.А., Радугин К.А., Рогачева Н.И. - М.: Центр, 1998.- 432 с.

12. Веснин В.Р. Основы менеджмента: Учебник/В.Р. Веснин. - М.:Т.Д. Элит, 2001. – 440 с.

13. Школа научного управления Ф.Тейлора. http://be5.biz/ekonomika/m007/05.html

ШЕТ ЕЛДЕРДЕ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДА МЕНЕДЖМЕНТ ТЕОРИЯСЫ МЕН ТӘЖІРИБЕСІНІҢ ДАМУЫ

Аширова Ш.Д.,
Қайнар академиясының магистранты

Менеджмент – бұл өндірісті басқару, меңгеру және ұйымдастыру, өндірістің тиімділігін көтеру және пайданы арттыру мақсатында әзірленіп қолданылатын басқарудың принциптерінің, әдістерінің, құралдарының және нысандарының және нысандарының жиынтығы.

***Түйін сөздер**: менеджмент, басқару, кәсіпорын, менеджмент тарихы, өндіріс.*

РАЗВИТИЕ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ МЕНЕДЖМЕНТА ЗАРУБЕЖОМ И В КАЗАХСТАНЕ

Аширова Ш..Д.,
Магистрант Академии Кайнар

Управление - это набор принципов, методов, инструментов и форм управления, которые разрабатываются и применяются для управления производством, управления и организации производства, повышения эффективности производства и прибыльности.

***Түйін сөздер:** менеджмент, менеджмент, кәсіпорын, менеджмент тарихы, өндіріс.*

DEVELOPMENT OF THEORY AND PRACTICES OF MANAGEMENT ABROAD AND IN KAZAKHSTAN

Ashirova Sh..D.,
Undergraduate Academy Kaynar

Management is a set of principles, methods, tools and forms of management that are developed and applied for production management, management and organization of production, improving production efficiency and profitability.

Keywords: *management, management, enterprise, history of management, production.*

Экономиканың нарықтық қатынастарға көшуіне байланысты жаңа типті басқару кадрларын дайындау және олардың жаңаша ойлау қабілеттерін қалыптастыру қажеттілігі туындайды. Осы тұрғыдан алғанда, кадрларды кәсіби тұрғыдан, әсіресе, менеджмент саласына лайықты дайындау мемлекеттің ұзақ мерзімді экономикалық саясатының құрамдас бөлшегі болуы тиіс. Нарық жағдайында түбегейлі өзгерістерге ұшырайтын кәсіпорындар мен фирмалар деңгейінде бұл проблема үлкен мәнге ие болады. Өткір бәсекелестік жағдайындағы кәсіпорынның өміршеңдігін қамтамасыз ету үшін фирманы "дәстүрлі түрде" емес, жаңаша басқарып үйрену қажет. Ең алдымен, адами ресурстарды жаңаша басқара білу керек. Бұның өзі нарықтың конъюнктураны алдын-ала болжап бағалай білетін, дер кезінде стандартты емес басқару шешімдерін қабылдап, оларды іс жүзіне асыратын ұжымда алатын жаңа типті басшы-менеджерлерді дайындауды талап етеді.

Негізінен, менеджмент – бұл кәсіпорын мақсаттарына жету үшін адамның материалдық және қаржылық ресурстарды ұтымдылау пайдалану процесі болып табылады.

Көптеген ресейлік және отандық ғалымдар менеджментті нарық жағдайындағы фирманың кез-келген шаруашылық қызметінде белгілі бір мақсаттарға материалдық және еңбек ресурстарын ұтымды қолданып және менеджменттің экономикалық механизмінің принциптерін, қызметтерін және әдістерін пайдалана отырып қол жеткізуге бағытталған дербес кәсіби қызметтің түрі деп қарастырады. Мысалы, беларусь ғалымы Н.И. Кабушкиннің (2009) ойынша менеджмент - бұл адамның еңбегін, мінез-құлық мотивін және ой-өрісін қолдана отырып, жеңе білу, қойылған мақсаттарға жете білу туралы ғылым мен өнер [1].

Ал Ф.М.Русинова пен М.Л. Разу менеджментті Кәсіпорынның шаруашылық өміріндегі ұтымды нәтижелерге, материалдық, еңбек, қаржылық, ақпараттық және Ұйымдастыру ресурстарын тиімді пайдалану және экономикалық ынталандырудың алуан түрлі принциптерін, қызметтерін, әдістерін қолдану негізінде қол жеткізуге бағытталған кәсіби қызметтің ерекше түрі ретінде түсіндіреді [2].

Э.А. Уткин "Курс менеджмента" еңбегінде менеджментті былайша түсіндіреді: Менеджмент – бұл нарық жағдайындағы кәсіпорынның ұтымды шаруашылық нәтижелерге жету үшін менеджменттің әлеуметтік-экономикалық механизмінің түрлі принуиптері мен қызметтерін ерекше түрі [3]. А.А. Радугин менеджмент түсінігінің неғұрлым қысқаша сипаттамасын қолданады. Оның пікірінше, менеджмент – бұл әрі өнер, әрі ғылым. Менеджмент – бұл өндірісті басқару, меңгеру және Ұйымдастыру, өндірістің тиімділігін көтеру және пайданы арттыру мақсатында әзірленіп қолданылатын басқарудың принциптерінің, әдістерінің, құралдарының және нысандарының және нысандарының жиынтығы [5].

Менеджмент саласындағы маман В.Р. Веснин басқару және менеджмент деген түсініктерді жекелеп ажыратпайды [5]. Біздің ойымызша, бір анықтама екінші бір анықтаманы дамытады, өйткені олардың бәрінен тән ортақ нәрсе - менеджмент - бұл өндірісті басқару принциптерінің, әдістерінің, құралдарының және нышандар жүйесі. Демек, қолда бар ресурстарды ұтымды қолдану арқылы Кәсіпорынның мақсаттарын қалыптастырып, оған қол жеткізуді қамтамасыз етуге бағытталған білімдер мен кәсіби қызметтің саласы деп қарастырған ғалымдардың көзқарасын қолдаймыз. Тіпті, білікті басқару саласының өзінде де менеджмент ұғымы әртүрлі түсіндіріледі. Менеджмент теориясын алғашқы жасаушылардың бірі Ф.Тейлордың пірінше, менеджмент - ережелер мен принциптерге негізделген шынайы ғылым деп есептеледі [6].

П. Друкердің түсіндіруінше, жоғарыда аталған элементтері бола тұрса да, менеджмент ғылым немесе кәсіптен гөрі практикаға жуықтау. Ол менеджмент ұғымына кең мағынада түсінік беруге қарсы болып, оны іскерлік кәсіпшілікке, былайша айтқанда тауар өндіру мен алуан түрлі экономикалық қызмет көрсетуге жатқызады [7].

Менеджмент ұғымына көптеген шет елдік ғалымдар да кеңірек түсінік берген [8-11]. Бұлар бастығы іскерлік әлемге "Бизнес пен менеджментті Ұйымдастыру кітабының авторы ретінде аламыз". Олардың пікірінше, кең мағынада, әлеуметтік тұрғыдан қарағанда, менеджмент дегеніміз адамдарға тән үрдістерде топты қалыптастыру нәтижесінде өрістейтін техника немесе тәсіл. Мұндай топтың мысалына, үкіметті алуан түрлі клубтарды және іскер кәсіпорындарды жатқызуға болады. Қандай топ болмасын, оның өзінің дербес менеджменті болуы тиіс. Осы тұрғыдан алғанда менеджментті тәсілдер жиынтығы ретінде қарастыруға болады әрі сол арқылы белгілі бір адамдар тобының мақсаттары мен міндеттері белгіленеді және айқындалады.

Ал қазіргі менеджментке қатысты көтеріліп отырған мәселелер ауқымы алуан түрлілігімен және көп қырлылығымен ерекшеленеді. Сондықтан осы бағыттағы ізденістерді экономиканың нарықтық қатынастарға көшу кезеңінен бері қарай бірнеше жыл бойы жүргізілуде. Дегенмен, Қазақстан баспаларынан шыққан менеджмент жағдайындағы әдебиеттер туралы атап өтпеу орынсыз болар еді. Мысалы, Ахметов К.Ғ., Ә.Ә. Әбдірешев, Бердалиев К.Б., Жұмаев Ж.Ж., Кәренов Р,С., Мамыров Н.К., Өмірзақов С.Ы., Ювица Н.В. және т.б. Бұл ғалымдардардың әрқайсысы қазіргі менеджменттің жекелеген аспектілерін зерттеді.

Менеджмент ғылым ретінде XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында пайда болып, өзінің дамуында бірнеше кезеңі басынан кешірді. Экономикалық әдебиеттерде басқару ойының алғашқы қарқыны "тейлоризм" деген ағыммен байланысты екені айтылады.

Дегенмен, нақты түрде басқару өнері мен ғылымының қалай және қашан пайда болғанын ешкім айта алмайды. Менеджмент қайсыбір нысанда адамдар топ болып жұмыс істеген жерлерде, әдетте, адамзат қоғамының үш өрісінде әрдайым болды:

- *саяси* – топтардағы тәртіпті орнату мен ұстап тұру қажеттілігі;
- *экономикалық* – ресурстарды табу, өндіру және бөлу қажеттілігі;
- *қорғаныс* – жаулардан және жабайы аңдардан қорғау қажеттілігі.

Тіпті ең көне қоғамдарда топтардың қызметін үйлестіріп, бағыттайтын тұлғалар қажет болды. Мәселен, египет пирамидалары – бұл сол заманғы басқару өнерінің ескерткіші, өйткені мұндай ғажайып құрылысты салу көптеген адамдардың жұмысын жоспарлау, Ұйымдастырудағы дәлдікті, олардың қызметін бақылауды талап етті.

Басқару теориясы мен тәжірибесінің дамуында бірнеше тарихи кезеңдерді ажыратады [12].

I кезең – көне кезең. Ең ұзағы басқару дамуының алғашқы кезеңі болды – б.з.д. 9-7 мың жылдан бастап шамамен XVIII ғ. дейін. Дербес білім саласына бөлініп шыққанға дейін адамзат мыңдаған жылдар бойы басқару тәжірибесін бөлшектеп жинақтады.

Бірлескен еңбекті реттеу мен Ұйымдастырудың алғашқы, ең қарапайым нысандары алғашқы қауымдық құрылыс сатысында болды. Бұл кезде басқару ақылдаса отырып, ру, тайпа немесе қауым мүшелерінің барлығымен жүзеге асырылды. Ру және тайпа ақсақалдары мен көсемдері сол кездегі барлық қызмет түрлерінің басқарушы басшылары болды.

Шамамен б.з.д. 9-7 мың жылдықтарда Таяу Шығыстың бірқатар жерлерінде иемденуші шаруашылықтан (аңшылық, жеміс теру және т.б.) өнімдерді алудың мүлдем жаңа нысаны – оларды өндіруге (өндіргіш экономикаға) көшті. Өндіруші экономикаға көшу менеджменттің туындауын есепке алудың басы, адамдардың басқару саласындағы белгілікті білімдерді жинақтауының негізгі кезеңі болды.

Басқару туралы алғашқы жазбалар Ежелгі Шумерде жазу өнері пайда болған кезден (б.з.д. 5 мың жылдық) басталады. Сол кезде онда саудамен байланысқан абыз саудагерлер пайда болды.

Ежелгі Египетте мемлекеттік шаруашылықты басқарудың мол тәжірибесі жинақталды. Бұл кезеңде (б.з.д. 3000-2800 жж.) сол заман үшін әжептәуір дамыған мемлекеттік басқару аппараты және оған қызмет көрсетуші топ қалыптасты.

Вавилон патшасы *Хаммурапи* (б.з.д. 1792-1750 жж.) мемлекетті басқарудың 250-ден астам заңы бар заңдар жинағын жасады.

Ассирия патшасы *II Навуходоносор* (б.з.д. 605-562 жж.) тоқыма кәсіпорындары мен астық қоймаларында өндірістік бақылау жүйесін әзірлеп, ендірді.

Қызметтің ерекше саласы ретінде басқаруға сипаттама берген алғашқылардың бірі *Сократ* (б.з.д 470-399 жж.) болды. Ол басқарудың түрлі нысандарын талдап, соның негізінде басқарудың әмбебап сипаты туралы идеясын тұжырымдады.

Платон (б.з.д. 428-348 жж.) мемлекеттік басқару нысандарын жіктеп, мемлекеттік органдардың қызметтерін бөлуге тырысты. Ол қоғамның өмір сүруінің маңызды шарты деп есептеп, басқаруды адамдардың жалпы қоректенуі жөніндегі ғылым ретінде қарастырды.

Аристотель (б.з.д. 384-322 жж.) өзінің үй шаруашылығы туралы ілімінде құл иеленушілердің құлдарды басқару өнеріне үйренуі керектігін атап өтті.

Александр Македонский (б.з.д. 356-323 жж.) әскерді басқару теориясы мен тәжірибесін дамытты.

Көне римдіктерде мемлекеттік басқару жүйесіндегі қызмет сатысында төмен шенділерге бағыну тәртібі енгізілген. *Аға Катон* (б.з.д. 234-149 жж.) басқару міндетін әділ атқару туралы пікірлер айтқан.

Көне Үнді ғалымдары «Артхашастра» трактатында шаруашылық және басқару туралы бірқатар қызғылықты ой айтады. Шығыс ойшылдары басқаруды күш қолданумен байланыстырады. Мысалы, санскритте басқару өнерін «данданити» деп атайды, ол таяқпен төмпештеп басқару деген мағынаны білдіреді.

Орта ғасырда ірі империялар мен орасан зор әскерді басқару қажеттігі болмай, шаруашылық өмір феодалдық усадьбалар мен қолөнер шеберханаларынан тысқа өте сирек шыққандықтан бұл дәуір басқару өнеріне онша үлес қоса қойған жоқ.

II кезең – индустриялық кезең (1776-1890). Бұл кезеңдегі басқару туралы түсініктің дамуына ең көп үлес қосқан *Адам Смит* (1723-1790). «Халықтар байлығының табиғаты мен себептері туралы зерттеу» (1776) және басқа да еңбектерінде ол басты мақсаты баюға ұмтылу және жеке қажеттіліктерді қанағаттандыру болып табылатын, «экономикалық адам» идеясын тұжырымдады.

Қазіргі кездегі менеджменттің көптеген ғылыми бағыттары мен мектептерінің қалыптасуына *Роберт Оуэннің* (1771-1858) ілімі үлкен ықпал етті. «Мануфактураларды басқарушыларға үндеу» (1813) еңбегінде Оуэн басшыларға «жансыз машиналармен» қатар «жанды машиналарға» да (қызметкерлерге) бірдей көңіл бөлу керектігін атап өтті. Сол кезеңде бірқатар тоқыма фабрикаларының басқарушысы болған Оуэн 1800-1828 жж. кең ауқымды әлеуметтік тәжірибе жүргізді. Ол бойынша жұмысшыларға жабдықталған тұрғын үй беру, еңбек, тұрмыс және демалыс жағдайын жақсарту, қол жетерлік бағамен күнделікті қажет тауарларды сататын дүкендер ашу көзделді. Одан басқа балалар жұмыс істей алатын ең төменгі жас деңгейі арттырылды, жұмысшы кенттерінде мектептер ашылды. Сонымен қоса Оуэн қайырымдылық идеясын ғана емес, сондай-ақ осындай тәсілмен еңбек өнімділігін арттырудың экономикалық есебін басшылыққа алды. Оуэн әлемде тұңғыш рет фабрикада моральдық ынталандыру әдістерін қолданды. Ол станоктарға түрлі түсті ленталарды байлады. Жалақыны арттырмағанның өзінде екі айдан кейін барлық станоктарда нормаларды асыра орындағанын білдіретін қызыл түсті ленталар болды. Оуэн идеялары өз заманынан бір жарым ғасырға озық болды, сондықтан да қоғам оны қабылдамай, көп ұзамастан ұмытылып қалды.

Басқару теориясы мен тәжірибесінің дамуына алғашқы есептегіш машинаның өнертапқышы ағылшын *Чарльз Бэббидж* маңызды қадам жасады. Ол түрлі операцияларды жүзеге асыру кезіндегі жұмыс уақытының шығындарын зерделеу, бір профильді кәсіпорындардың жұмысын салыстырмалы талдау, статистикалық талдау негізінде еңбек тиімділігін арттыру жолдарын табу, еңбекке ақы төлеудің сыйлықақылық жүйесін қолдану әдістемелерін әзірледі. Өз зерттеуінің нәтижелері мен практикалық ұсыныстарын Бэббидж ғылыми басқару саласындағы дүние жүзіндегі алғашқы басылым болған «Материалдар мен жабдықтарды үнемдеу туралы» (1832) атты кітабында баяндады.

Ресми түрде иіру машинасының өнертапқышы болып саналатын ағылшын *Ричард Аркрайт* өз фабрикасының астында тоқыма өндірісінің барлық процестерін біріктірді және оны ұйымдастырудың иерархиялық қағидасын енгізді. Еңбекті бөлу, жабдықтарды орналастыруды жоспарлау, машиналар мен қызметкерлердің жұмысын үйлестіру, тәртіпті қамтамасыз ету негізінде ол технологиялық процестердің үздіксіздігіне және шығындарды әжептәуір үнемдеуге қол жеткізді. Сөйтіп, Аркрайт бүгіндері индустриялық басқару немесе өндірісті Ұйымдастыру деп аталатынның негізін қалады.

III кезең – жүйелендіру кезеңі (1890-1960). Басқару туралы ғылым әрдайым қозғалыста болады. Жаңа бағыттар, мектептер, ағымдар қалыптасады, ғылыми аппарат өзгереді және жетілдіріледі, ақырында, зерттеушілердің өздері және олардың көзқарастары өзгереді. Уақыт өте келе менеджерлер бағдарларын өзінің нақты Кәсіпорынының қажеттіліктерінен айналада әрекет ететін басқару тәсілдерін зерделеуге ауыстырды. Олардың біреулері өз басқарушылық мәселелерін бұрынғы кезеңде көмектескен тәсілдермен шешті. Өзге зерттеушілер басқаруға барынша жүйелендірілген тәсілдемелер іздеді. Олардың жеке табыстары мен сәтсіздіктері бүгінгі таңдағы менеджерлер үшін құнды сабақ болуы мүмкін.

IV кезең – ақпараттық кезең (1960 ж-дан қазіргі кезге шейін). 60-шы жж. бастап оның көмегімен математикалық талдау және менеджерлердің субъективті шешімдерін шоғырландыруға қол жететін математикалық аппаратты пайдалануға сүйенетін басқару тұжырымдамаларын кеңінен әзірлеу басталды.

Қазақстанда менеджмент пәні бойынша алғашқы қазақша оқулық профессор К.Ғ. Ахметовтың "Менеджмент негіздері" (1993ж) кітабы болып есептелінеді. Біздің пікірімізше, ол қазақстандық менеджмент мектебінің негізін қалаушылардың бірі болып табылады. Біздің отандастарымыздың арасынан "Менеджмент негіздері" (1994 ж), "Қазақстан экономикасын басқару негіздері" (2001ж) жұмыстарының авторы К.Б. Бердалиевті де атауға болады. Осы еңбектерінде ол қазақстандық кәсіпорындарды басқару ерекшеліктерін мазмұндады.

Қазақстанда кадр менеджментінің мәселелерін алғаш рет қарағандылық ғалым Р.С. Каренов зерттеді. Одан басқа "Өндірістік менеджмент" (1996 ж), "Инновациялық менеджмент" (1997 ж) атты еңбектерінде нарықтық экономикасы жағдайындағы кадрлармен жұмыс жүргізудің отандық тәжірибесін қорытты және біздің еліміздің кәсіпорындарында позитивті шетел тәжірибесін пайдалану жөнінде кейбір пікірлерін ұсынды. Қазақстандық кәсіпорындар тұрғысынан өндірістік менеджменттің теориялық аспектілері Ә.Ә. Әбдірешевтің "Кәсіпорынның өндірістік менеджменті" (2001ж) кітабында келтірілген. Оның еңбегінде стратегияны, жоспарлауды, еңбекті басқаруды дамытудың әдістемелік ұсыныстары көрсетілген. Нарықтық конъюнктура жағдайында қаржы менеджмерінің ролі айтарлықтай өсті. Қаржы менеджментінің мәселелері де Қазақстан ғалымдарының еңбектерінен де көрініс табуда.

Осылайша қазақстандық менеджменттің теориялық сонымен қатар қолданбалы аспектілері де зерттелініп жатыр және әрі қарай зерттеуді талап етеді. Менеджмент тарихын білу менеджердің кәсіби білімі мен басқару ойының дағдыларын қалыптастыруда үлкен роль атқарады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Кабушкин Н Л. Основы менеджмента: Учеб. пособие - 5-е изд., стереотип. - Мн.: Новое знание, 2002. — 336 с.

2. Учебник/ Под ред. Ф. М. Русинова и М. Л. Разу. М.: ИД ФБК ПРЕСС, 2002. 504 с.

3. Уткин Э.А. Курс менеджмента. / Э.А. Уткин– М., 1998

4. Учебное пособие для вузов под науч. редакцией А.А. Радугина Зайцева О.А., Радугин А.А., Радугин К.А., Рогачева Н.И. - М.: Центр, 1998.- 432 с.

5. Веснин В.Р. Основы менеджмента: Учебник/В.Р. Веснин. - М.:Т.Д. Элит, 2001. – 440 с.

6. Школа научного управления Ф.Тейлора. http://be5.biz/ekonomika/m007/05.html

7. Энциклопедия менеджмента : пер. С англ. / П.Ф. Друкер. – М. : ИД Вильямс, 2004. – 432 с.

8. Робинс С.П. Менеджмент: Пер. с англ./С.П. Робинс. – М.: ИД Вильямс, 2002. – 880 с.

9. Лафта Дж.К. Менеджмент: Учеб.пособие. – 2-е изд. Перераб. и доп.- М.: ТК Велби, 2004.

10. Мексон М.Х.., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента: Пер.с англ. – 2-е изд. – М.: Дело, 2004.

11. Робинс С.П., Коултер М. Менеджмент, 6-е изд.: Пер.с англ. – М.: Изд-й дом «Вильямс», 2002.

12. Ахметов Қ.Ғ. Менеджмент негіздері. Ауылшаруашылығы жоғары оқу орындарының студенттеріне арналған оқу құралы. Алматы – 2008- 252 б.

СОДЕРЖАНИЕ И РОЛЬ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ПРЕДПРИЯТИИ

Марасилов И.Ж.,
магистранта 2 курса Академии Кайнар

В этой статье рассматривается роль инновационной деятельности в формировании производственной деятельности в условиях рынка Республики Казахстан. Инновационным

является такое предприятие, которое внедряет продуктовые или процессные инновации, независимо от того, кто был автором инновации - работники данной организации или внешние агенты (внешние собственники, банки, представители федеральных и местных органов власти, научно-исследовательские организации и провайдеры технологий, другие предприятия).

Ключевые слова: *Инновация, инновационная политика, предприятие, спрос, предложение, инфраструктура, цель, труд, задача.*

КӘСІПОРЫНДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІҢ МАЗМҰНЫ МЕН РӨЛІ

Марасилов И.Ж.,
Қайнар Академиясының 2 курс магистранты

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының нарығы жағдайында өндірістік қызметті қалыптастырудағы инновациялық қызметтің рөлі қарастырылады. Инновациялық - ұйымның қызметкерлері немесе сыртқы агенттері (сыртқы меншік иелері, банктер, федералдық және жергілікті билік өкілдері, ғылыми-зерттеу ұйымдары және технологиялық провайдерлер, басқа кәсіпорындар) инновациялық автордың кім болғанына қарамастан өнім немесе процесс инновацияларын енгізетін кәсіпорын.).

Түйін сөздер: *Инновация, инновациялық саясат, кәсіпорын, сұраныс, ұсыныс, Инфрақұрылым, мақсат, еңбек, міндет.*

THE CONTENTS AND ROLE OF INNOVATIVE ACTIVITY AT THE ENTERPRISE

Marasilov I.Zh.,
undergraduate 2 courses of Academy Kaynar

In this article the role of innovative activity in formation of a production activity in the conditions of the market of the Republic of Kazakhstan is considered. Innovative is an enterprise that introduces product or process innovations, regardless of who was the author of the innovation - employees of the organization or external agents (external owners, banks, representatives of federal and local authorities, research organizations and technology providers, other enterprises).

Keywords: *Innovation, innovative policy, enterprise, demand, offer, infrastructure, purpose, work, task.*

Одной из приоритетных целей, поставленных в Стратегии индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2003-2015, Государственной программы индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2015-2019 годы, является решение таких проблем как: сырьевая направленность, незначительная интеграция с мировой экономикой, слабая межотраслевая и межрегиональная экономическая интеграция внутри страны, невысокий потребительский спрос на товары и услуги на внутреннем рынке (малая экономика), неразвитость производственной и социальной инфраструктуры, общая техническая и технологическая отсталость предприятий, отсутствие действенной связи науки с производством, низкие расходы на научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы, несоответствие менеджмента задачам адаптации экономики к процессам глобализации и переходу к сервисно- технологической экономике. Достижение этой цели предполагает, прежде всего, реформирование отраслей пищевой промышленности и использование методов оценки эффективности инноваций в деятельности предприятий молочного производства на современном этапе[1,89с.].

Инновация, на наш взгляд, - это научно-технические разработки и изобретения, конечный результат интеллектуального труда и новшества, проявляющиеся в новом ассортименте продукции и полученных при инвестировании в современную технику или технологию, организацию производства и труда на базе технологических изменений, направленных на повышение качества и конкурентоспособности продукции, приносящие какой-либо эффект [2,250с.].

В официальной литературе под инновациями понимаются конечные результаты инновационной деятельности, получившие воплощение в виде нового или усовершенствованного продукта или услуги, внедренных на рынке, нового или усовершенствованного технологического процесса или способа производства (передачи) услуг, используемых в практической деятельности.

От того, какое определение инноваций используется, зависят все формализуемые характеристики этого процесса. В настоящее время единого подхода к определению инновационной деятельности нет. Существующие оценки инновационной деятельности основываются на выборочных обследованиях большей или меньшей широты, и этим объясняется нередкое противоречие их результатов.

Инновационным является такое предприятие, которое внедряет продуктовые или процессные инновации, независимо от того, кто был автором инновации - работники данной организации или внешние агенты (внешние собственники, банки, представители федеральных и местных органов власти, научно-исследовательские организации и провайдеры технологий, другие предприятия).

Инновационная деятельность в технологической сфере осуществляется преимущественно на промышленных предприятиях, а также в организациях малого бизнеса. Основными разработчиками нововведений являются организации научно-технологической сферы страны - отраслевые научно-исследовательские и конструкторские организации, академические научные организации и вузы, а также сами промышленные и малые предприятия. Наиболее распространенным субъектом исследования при изучении инновационной деятельности являются промышленные предприятия, поскольку именно промышленность является основным потребителем создаваемых технологических инноваций.

Второй активный участник современного инновационного процесса в стране - это малые инновационные предприятия.

В настоящее время эффективность инновационной деятельности предприятия определяется, прежде всего, наличием отлаженной системы инвестирования, кредитования, налогообложения, функционирующих применительно к инновационной сфере научных разработок.

Инновационная деятельность является необходимым условием развития инновационных процессов, и управление этой областью является одной из задач инновационного менеджера[3,210с.].

Объективная значимость инновационной деятельности - это признание ее в качестве главного фактора в системе факторов, обеспечивающих развитие и повышение эффективности производства. В условиях рыночной экономики под воздействием закона стоимости она является определяющим инструментом конкуренции, обеспечивая условия для завоевания потребителя через высокое качество товара и более низкую цену, поскольку в результате инноваций в промышленном производстве достигается и то, и другое.

Рассматривая понятие инновационная деятельность, на первый план выходит представление как особом виде деятельности, который охватывает весь цикл создания и использования новых технологий и товаров. Особенность инновационных процессов зависит от стадии создания товара. Для того чтобы осуществлять процессы исследований и разработок, необходимы, прежде всего, кадры. Основная сфера применения инноваций должна быть в развитии техники и технологии.

Таким образом, товаром в процессе инновационной деятельности является:

- для предприятий-производителей: материализованные идеи (новые техника и технологии), доведенные до практического применения, когда все теоретические и практические проблемы решены, и товар может использоваться в коммерческой сфере. Экономическая эффективность товара слагается в приросте прибыли у производителя и в приросте потребительских свойств и прибыли у потребителя. Разработчики, производители и потребители товара вступают между собой в коммерческие (рыночные) отношения;

- для разработчика: научная идея. В качестве товара она носит не материальный характер и может находиться на этапах теоретических, теоретико-прикладных, прикладных исследований, опытно-конструкторских разработок. Потребителями такого товара являются крупные фирмы с достаточным научно-производственным потенциалом, инновационные венчурные фирмы, специализирующиеся на разработке новых техники и технологии. Естественно, что коммерческий подход к финансированию в этих условиях недостаточно эффективен, поэтому он должен быть дополнен государственной системой поддержки: бюджетным и внебюджетным финансированием, субсидиями, льготными кредитами и т.д. [4,307с.].

Для описанного вида потребителей товары, создаваемые в результате инновационной деятельности, должны формировать:

- рынок идей, представленных в основном интеллектуальной собственностью;

- рынок научно-технических проектов для производства.

В первом случае на рынок поступают отдельные техника и технология, применение которых эффективно только в определенных условиях развития материально-технической базы производства. Во втором - на рынок поступают техника, технология и получаемая с их помощью продукция. Производство его основывается на реальной материально-технической базе.

Экономический механизм регулирования инновационной деятельности по своему содержанию представляет собой системное сочетание принципов, задач, методов, организационной структуры, элементов субъектов управления, правового и инфраструктурного обеспечения [5,124с.].

Основными субъектами возобновления и развития инновационной деятельности являются:

- государственные институты республиканского уровня, которые осуществляют формирование и проведение научно-технической и инновационной политики в соответствии с национальными интересами страны - установление и расстановка приоритетов, их ресурсная поддержка, системное формирование федеральной инфраструктуры, создание и развитие экономического механизма инновационного развития, защита и развитие образовательного и инновационного потенциала страны;
- региональные структуры: увязка инновационного развития с конкретными социальными и экономическими проблемами территории; мобилизация финансовых и интеллектуальных ресурсов в фондах инновационного развития, расширение венчурных форм малого инновационного предпринимательства и др.;
- научно-технические и образовательные организации, ученые, средства массовой информации осуществляют формирование общего механизма инновационной ориентации экономики, поддержки мотиваций труда ученых и изобретателей, образование целостного научно-информационного пространства и др.;
- предприятия и предпринимательство определяют судьбу нововведения.

Для этого, исходя из концепции “новой управленческой парадигмы” оценка и принятие решений в сфере инновационной деятельности следует вести в соответствии с понятием “Стратегическая Зона Хозяйствования”, либо концепцией “упорядоченной пятерки”, рассмотренных применительно стратегическому планированию и управлению предпринимательскими структурами соответственно в работах.

Поэтому предприятие должно стараться укрепить данное положение и четко реагировать на любое колебание позиций этих товаров. В результате анализа была выбрана стратегия концентрической диверсификации. Среди значительных факторов, препятствующих развитию инноваций, руководство предприятия определило:

- недостаточная маркетинговая деятельность при выходе нового товара на рынок;
- низкий платежеспособный спрос;
- высокая стоимость.

Список использованной литературы:

1. Стратегии индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2003-2015гг. - Астана, 2005.-89с.

2. Белоусов В.И. Изобретательство и рационализация на предприятии: (Вопросы управления). - М.: Экономика, 1981.-250с

3. Хотяшева О.М. Инновационный менеджмент: учеб. пособие для вузов / О.М. Хотяшева. - СПБ.: Санкт-Петербург, 2005. - 210 с.

4. Поршнева, З.П. Румянцевой, Н.А. Саломатина. Управление организацией. - М.: ИНФРА-М, 2014. – 307 с.

5. Бовин А.А. Управление инновациями в организациях : учеб. пособие для вузов / А.А. Бовин, Л.Е. Чередникова, В.А. Якимович. - М.: Омега-Л, 2006. - 124 с.

ОСНОВНЫЕ ЗАДАЧИ И ФУНКЦИИ БАНКОВСКОГО МАРКЕТИНГА

Сапарбаев А.Д.,
д.э.н., профессор,
Кенжебек Б.К.,
магистрант Академии Кайнар

В статье рассматриваются основные задачи и функции банковского маркетинга. Банковский маркетинг, можно определить как поиск и использование банком наиболее выгодных рынков банковских продуктов с учетом реальных потребностей клиентуры. Это предполагает четкую постановку целей банка, формирования путей и способов их достижения и разработку конкретных мероприятий для реализации планов.

***Ключевые слова**: банк, финансы, услуги, управление, система, маркетинг, совершенствование.*

БАНК МАРКЕТИНГІНІҢ НЕГІЗГІ МІНДЕТТЕРІ ЖӘНЕ ФУНКЦИЯЛАРЫ

Сапарбаев Ә.Ж.,
э.ғ.д., профессор,
Кенжебек Б.К.,
Қайнар Академиясының магистранты

Мақалада банктік маркетингтің негізгі міндеттері мен функцияларын талқылайды. Банктік маркетинг клиенттердің нақты қажеттіліктерін ескере отырып, банктік өнімдер үшін ең тиімді нарықтардың банкін іздеу және пайдалану ретінде анықталуы мүмкін. Бұл банктің мақсаттарының нақты анықтамасын, оларға қол жеткізу жолдары мен құралдарын қалыптастыруды, сондай-ақ жоспарларды іске асыру бойынша нақты шараларды әзірлеуді білдіреді.

***Түйінді сөздер:** банк, қаржы, қызметтер, менеджмент, жүйе, маркетинг, жетілдіру.*

BASIC TASKS AND FUNCTIONS OF BANK MARKETING

Saparbayev A. Zh.,
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Kenzhebek B.K.,
Master of the Academy Kainar

The article discusses the main tasks and functions of bank marketing. Banking marketing can be defined as the search and use by the bank of the most profitable markets for banking products, taking into account the real needs of the clientele. This implies a clear statement of the bank's goals, the formation of ways and means to achieve them, and the development of specific measures for the implementation of plans.

***Keywords**: bank, finance, services, management, system, marketing, improvement.*

Переход к рыночным отношениям, который в настоящее время является основным направлением стабилизации экономики Казахстана, основывается в первую очередь на оздоровлении финансов и перестройке банковской системы, формировании и развитии финансового рынка. Роль же новой банковской системы в продвижении страны к рыночной экономике во многом определяется развитием маркетинга в данной сфере, взаимоотношениями, которые складываются между различными банками, между банками и их клиентами, а также формированием рынка банковских услуг, процентной политикой и другой деятельностью банков. По мнению западных специалистов, финансовые услуги все в большей степени попадают под влияние рынков и потребителей, поэтому для менеджеров возрастает важность маркетинга с его акцентом на изучение и сегментацию рынка, продвижение продуктов на рынок и обслуживание потребителей. Маркетинг становится одним из важных стратегических факторов успеха в банковском деле наряду с общим управлением, финансами и технологией (функционированием).

В западных странах маркетинг в банковской сфере формировался на основе многолетнего опыта маркетинговой деятельности промышленного маркетинга, который стал основой управления коммерческими банками. Банки обзавелись собственными маркетинговыми службами, системами сбора и обработки информации, разрабатывают и контролируют программы маркетинга.

Усиление конкуренции и увеличение требований клиентов к банковским услугам приводят к тому, что все большее число банков обращаются к маркетингу, разрабатывают стратегические

маркетинговые планы, чтобы адаптироваться к изменениям внешней среды и обеспечить успех в конкурентной борьбе.

В Казахстане развитие маркетинга и в промышленности, и в сфере банковских услуг происходит одновременно и в очень сложных условиях. При отсутствии опыта, методических разработок, квалифицированных специалистов, информационной среды каждая организация самостоятельно методом проб и ошибок осваивает такую непростую область деятельности, как маркетинг.

Надо отметить, что в нашей стране конкурентная среда в сфере услуг формировалась быстрее, чем в промышленности. Создание двухуровневой банковской системы привело к образованию множества коммерческих банков. Кроме того, в последние годы быстро развиваются различные небанковские учреждения: финансовые, инвестиционные, страховые компании, пенсионные фонды. Несмотря на существующие ограничения, на казахстанский финансовый рынок выходят иностранные банки. Можно с уверенностью говорить об образовании рынка покупателя в сфере банковских услуг и о начинающейся борьбе за клиентов. Успех в этой борьбе будет за теми банками, которые сумеют найти свои конкурентные преимущества, индивидуальность и клиентуру, сумеют приспособиться к запросам клиентов и создать новые потребности в банковских услугах.

Банковский маркетинг, следовательно, можно определить как поиск и использование банком наиболее выгодных рынков банковских продуктов с учетом реальных потребностей клиентуры. Это предполагает четкую постановку целей банка, формирования путей и способов их достижения и разработку конкретных мероприятий для реализации планов.

Общие принципы, на которых основана маркетинговая деятельность банка:

1. Достижение конкретных рыночных целей — движущий мотив труда всех банковских работников.

2. Маркетинг — это система, функционирование которой должно быть комплексным (планирование, анализ, регулирование и контроль).

3. Планирование маркетинга должно осуществляться как на текущий период, так и на перспективу, причем во взаимосвязи.

4. Основой практического воплощения маркетинга является постоянный контроль за принимаемыми маркетинговыми решениями.

5. Успешный маркетинг опирается на постоянное повышение квалификации и стимулирование инициативы и активности каждого работника.

6. Успешный маркетинг возможен только в условиях слаженного коллектива с благоприятным психологическим климатом.

Основные задачи маркетинга в банке:

1. Обеспечение рентабельной работы банка в условиях постоянных изменений на финансовом рынке.

2. Обеспечение ликвидности банка как важнейшего условия сотрудничества с кредиторами и вкладчиками и создания положительного имиджа банка.

3. Формирование устойчивых отношений с клиентами через наилучшее удовлетворение запросов клиентов по объему, структуре и качеству услуг.

4. Решение коммерческих организационных и социальных проблем банка в комплексе, во взаимосвязи.

Главная задача банковского маркетинга заключается в анализе процессов, происходящих на рынке капитала, т.е. непосредственно в сфере действия кредитно-финансовых институтов, особенно в банковском секторе, и на рынке ценных бумаг, включая первичный рынок, вторичный (фондовую биржу) и внебиржевой (так называемый уличный) рынок. Это необходимо руководству банков для того, чтобы принимать гибкие решения, направленные прежде всего на расширение банковской деятельности и соответственно на увеличение прибылей.

Цель банковского маркетинга — создание необходимых условий приспособления к требованиям рынка капитала, разработка системы мероприятий по изучению рынка, повышение конкурентоспособности и прибыльности. Целью любого банка является постоянный рост получаемой прибыли, привлечение клиентуры, расширение сферы сбыта своих услуг, завоевание рынка. Ныне каждый руководитель и специалист банка должны быть экспертами по маркетингу. Весь персонал банка должен стать продавцом финансовых услуг. Маркетинг сегодня — это стратегия и философия банка, требующая тщательной подготовки, глубокого и всестороннего анализа, активной работы всех подразделений банка от руководителей до низовых звеньев.

Необходима первоочередная ориентация банка не на свой продукт, а на реальные потребности клиентов. Поэтому законом становится детальное изучение рынка, анализ изменяющихся вкусов и предпочтений потребителей банковских услуг. По отношению каждого клиента надо определить конкретные формы финансового обслуживания, показать выгодность каждой сделки.

Главными целями банковского маркетинга являются:

- формирование и стимулирование спроса;
- обоснованность планов работы и принимаемых решений;
- расширение объемов предоставляемых услуг;
- максимизация доходов банка и расширение рыночной доли.

В условиях возрастания роли социального фактора все более популярной становится трактовка маркетинга как сочетания конкретных технических приемов с проведением целенаправленной социальной политики и внедрением нового мышления банковского работника. В основе нового подхода лежит принцип «все для клиента». Банк полностью отвечает за получение клиентом оговоренной прибыли. Очередность приоритетов следующая: в первую очередь — прибыль клиента, а затем интересы банка. Ориентация на клиента - главный фактор, приводящий к успеху.

Основными функциями банковского маркетинга являются: изучение спроса на рынке капитала и его отдельных сегментах, представляющих особый интерес для банков; анализ и изучение процентной политики, реклама; расширение пассивов и активов банка; разработка системы планирования банковской деятельности; управление персоналом; организация обслуживания клиентов. Как правило, банк на основе анализа рынка капитала, изменений его объема, изучения потребительских привычек, учета социально-психологических особенностей объектов на территории составляет программу по привлечению средств (вкладов, депозитов) и выдаче кредитов и ссуд. В этом смысле банк обязан определить общие принципы стратегии конкурентной борьбы и конкретные способы овладения рынком сбыта. Такой стратегией должны руководствоваться все подразделения банка. В этих условиях ставится задача интенсификации деятельности банка путем создания системы дополнительных услуг, предоставления различных льгот и премий своим клиентам, ведения рекламы, в том числе престижной, позволяющей создать благоприятное мнение о банке и его деятельности.

Как правило, банк на основе анализа рынка капитала, изменений его объема, изучения потребительских привычек, учета социально-психологических особенностей объектов на территории составляет программу по привлечению средств (вкладов, депозитов) и выдаче кредитов и ссуд. В этом смысле банк обязан определить общие принципы стратегии конкурентной борьбы и конкретные способы овладения рынком сбыта. Такой стратегией должны руководствоваться все подразделения банка. В этих условиях ставится задача интенсификации деятельности банка путем создания системы дополнительных услуг, предоставления различных льгот и премий своим клиентам, ведения рекламы, в том числе престижной, позволяющей создать благоприятное мнение о банке и его деятельности.

Коммерческий характер функционирования банков требует широкого применения маркетинга. Специфика маркетинга в банковской сфере обусловлена не только тем, что он способствует коммерциализации банковской работы и обеспечивает эффективное использование денежных ресурсов, но и особенностями денежного оборота, который выступает объектом всей банковской деятельности. Банковский маркетинг связывается с новыми формами расчетов, в максимальной степени учитывающими характер хозяйственной деятельности клиентов банка, особенности места нахождения их партнеров, их финансовое положение и другие факторы, влияющие на скорость денежного оборота.

Маркетинг в банковской сфере нацеливается на изучение рынка кредитных ресурсов, анализ финансового состояния клиентов и прогнозирование на этой базе возможностей привлечения вкладов в банки, изменений в деятельности банка. Сейчас, когда предприятиям и организациям разрешается открывать счета в любом банке, расширяется основа конкуренции в банковском деле. Маркетинг направляется на обеспечение условий, способствующих привлечению новых клиентов, расширению сферы банковских услуг, заинтересовывающих клиентов во вложении своих средств на счета данного банка.

Для привлечения вкладчиков в условиях конкуренции коммерческих банков используется процентная политика, направленная на привлечение в рамках более длительного срока средств предприятий, организаций, кооперативов и населения. Использование процентной политики в маркетинге коммерческих банков, в частности, установление и регулирование процентных ставок,

осуществляется с одновременным регулированием процентных ставок за пользование предприятиями и организациями кредитом. Задача маркетинга в этих условиях состоит в изучении спроса на кредит, что невозможно без анализа финансового положения каждого предприятия, клиента, определения сфер наиболее эффективного вложения ссудных средств, совершенствования качества кредитного обслуживания клиентуры. Важна также оценка банками состояния самофинансирования в корпорациях, компаниях и предприятиях. Высокий объем накопления собственных источников за счет амортизации и прибыли, как правило, снижает спрос на кредит, а сокращение самофинансирования предприятий по тем или иным причинам (включая экономический спад, инфляцию) способствует расширению этого спроса.

Банки ведут активную деятельность на рынке ценных бумаг, вкладывая свои денежные накопления в акции (если законодательство данной отрасли разрешает это делать), частные и государственные облигации. Оценка рынка ценных бумаг, выгодности вложения в те или иные ценные бумаги является важной частью банковского маркетинга по линии активных операций. При этом надо иметь в виду, что в большинстве западных стран после кризиса 1929-1933 годов деятельность практически всех банков на рынке ценных бумаг ограничена. Им разрешается вкладывать средства в основном в государственные ценные бумаги, выпускаемые центральным и местными правительствами. В то же время вложения в частные акции и облигации либо запрещены (например, США, Канада), либо ограничены (страны Западной Европы, Япония). Поэтому зарубежные банки производят, как правило, тщательную оценку рыночной стоимости различных государственных ценных бумаг на предмет более выгодного и ликвидного вложения.

В рамках общения с клиентурой банковский маркетинг подразделяется на активный и пассивный.

Активный включает в себя: прямой маркетинг, то есть активную рекламу, использующую почту, телефон и телевидение; опрос широких групп населения, в том числе опрос на улице; личное общение с потенциальным клиентом, изучение его потребностей, в том числе в процессе банковской работы; создание «фокус-групп», которые представляют собой своего рода дискуссионные клубы, организованные банком для обсуждения отдельных маркетинговых проблем.

Пассивный маркетинг- опубликование в прессе материалов о деятельности и положении банка, выгодах клиентам от его конкретных услуг.

Особое внимание в современной банковской практике уделяется прямому маркетингу. Главная цель программ прямого маркетинга – это не только предоставление перспективному клиенту полной информации об услугах, но и побуждение его действовать без промедлений. Прямой маркетинг широко используется в практике казахстанских банков, в частности.

При проведении прямого маркетинга упор делается на персональное обслуживание клиента. Данный способ маркетинга нацелен на создание новых потребностей у уже имеющейся клиентуры, поскольку адреса объектов прямого маркетинга для отправки буклетов и другой рекламой информации, включений сообщений в телепрограмму составляются на основе картотеки банка. С этой же целью применяют и новейший способ информирования клиента – телемаркетинг, который явился продолжением банковского обслуживания на дому, вызванного массовым распространением персональных компьютеров. В результате проведенных исследований выяснилось, что финансовые институты, используя телемаркетинг, способны получить такой же доход, какой они имели бы при создании нового отделения, но без многомиллионных инвестиций и с меньшими операционными издержками.

Таким образом, особенности продажи банковских услуг требуют разработок специальных приемов и методов банковского маркетинга. Банковская практика показала, что наиболее эффективным методом является тот, при котором продается не столько банковский продукт, сколько способ решения проблемы клиента банка (снижение накладных расходов, сокращение затрат рабочего времени, получение определенного процента и т.д.). Особо следует отметить важность применения инструментов стимулирования и продвижения инновационных продуктов как одного из методов банковского маркетинга.

Это заставляет банкиров мыслить категориями рынка, спроса, ориентируя выпуск инновационного банковского продукта на конкретных потребителей. Сложившаяся в коммерческих банках практика показывает, что применение данных методов маркетинга оказывает существенное влияние на результаты деятельности, повышая ее эффективность.

Итак, маркетинг становится одной из важнейших концепций управления банками. Он применяется для повышения эффективности системы управления банком, позволяет составлять

долгосрочные и краткосрочные программы развития, разрабатывать инновационные банковские продукты, быстро реагировать на изменения, происходящие на рынке банковских услуг, создает преимущества в конкурентной борьбе. Последовательная реализация маркетинга обеспечивает устойчивый спрос на банковские услуги не только за счет удовлетворения уже существующих потребностей клиентов, но и за счет применения различных средств стимулирования продаж, выбора наиболее эффективной стратегии продвижения на рынок той или иной банковской услуги.

Подводя итог вышесказанному, следует отметить, что особенности банковского маркетинга состоят в двуедином и взаимодополняющем подходе – с одной стороны, это тщательное и всестороннее изучение рынка, спроса, вкусов и потребностей нынешних и потенциальных клиентов, ориентация разработки инновационных банковских продуктов на эти потребности; с другой – активное воздействие на рынок и существующий спрос, на формирование потребностей клиентов за счет эффективного использования маркетинговых инструментов. Этим определяется основа банковского маркетинга, содержание его главных направлений и элементов, каждый из которого оказывает существенное влияние на продвижение банковских услуг.

Список использованной литературы:

1. Хамитов Н.Н. Банковское дело: Курс лекций. -Алматы: Экономика, 2005. –216 с.
2. Жамаубаев Е.К. Развитие банковский системы Казахстана // Экономическое обозрение. 2004. –№6. –С.11.
3. Адилхан Н.А. Современные маркетинговое управление в коммерческих банках РК // Вестник КазНУ Сер.Экон.-2005.-№3.-С.57-59.
4. Зиябеков Б.З. Пути совершенствования управления банковской системой // Вестник ун.-та Туран.-2005.-№1-2.- С.56-61.
5. Искакова Р.А. Банковский маркетинг // Аль-Пари. -2004.-№4.-С.98-100.
6. Банки и банковские организации в Республике Казахстан: Основные законодательные акты. - Алматы: ЮРИСТ, 2001.-108с.-44с.
7. Банковское дело / Под ред. д-ра экон. наук Г.С. Сейткасимова.- Алматы: Қаржы-Қаражат, 2015.-574с.
8. Абдильманова Ш.Р. Развитие банковского маркетинга на рынке услуг населению (на примере банков второго уровня в Республике Казахстан): автореф. диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук: Алматы, 2000.- С.15.
9. Баликоев В.З. Общая экономическая теория: Учеб. пособие/ В.З. Баликоев, Новосиб.гос.акад.стр-ва. Новосибирск: ТОО ЮКЭА: НПК Модус, 2014.-407с. - 36с.

БИРЖЕВОЙ РЫНОК РЕСПУЛИКИ КАЗАХСТАН В СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИКЕ И ЕГО ИНСТИТУТЫ РАЗВИТИЯ

Тлеуханова Д.А.,
магистранта 2 курса Академии Кайнар

В этой статье рассматриваются биржевой рынок Казахстана в современной экономике Республике Казахстан. Пролонгирован механизм инвестиционных процессов, анализ финансовых структур, виды биржевых структур Республики Казахстан.

Ключевые слова: *Биржа, фонд, производство, рынок, финансовые ресурсы, инвестиция, индустриализация, капитал, фондовые биржы, эффективность.*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУЛИКАСЫНДАҒЫ ҚАЗІРГІ НАРЫҚ ЭКОНОМИКАДАҒЫ БИРЖАЛЫҚ ДАМУ ЖӘНЕ ОНЫҢ ИНСТИТУТТАРЫ

Тлеуханова Д.А.,
Қайнар Академиясының 2 курс магистранты

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының қазіргі заман экономикасындағы Қазақстанның биржалық нарығы қарастырылады. Инвестициялық үдерістер механизмі, қаржы құрылымдарын талдауы, Қазақстан Республикасының биржалық стуктураларының түрлері жаңартылды.

Түйін сөздер: *Биржа, қор, өндіріс, нарық, қаржы ресурстары, инвестиция, индустрияландыру, капитал, қор биржалары, тиімділік.*

THE RESPULIKA EXCHANGE MARKET KAZAKHSTAN IN MODERN ECONOMY AND ITS INSTITUTES OF DEVELOPMENT

Tleukhanova D.A.,
magistrantka 2 courses of Academy Kaynar

In this article are considered the exchange market of Kazakhstan in modern economy to the Republic of Kazakhstan. Prolangirovan mechanism of investment processes, analysis of financial structures, types exchange стуктур Republic of Kazakhstan.

Keywords: *Exchange, fund, production, market, financial resources, investment, industrialization, capital, share exchanges, efficiency.*

Одной из основных задач нынешнего этапа укрепления экономики Казахстана является развитие биржевого рынка, который обеспечивал бы свободное функционирование различных форм собственности и предпринимательской деятельности [1, С.28-30].

В Республике Казахстан имеются значительные ресурсные потенциалы для экономического роста эффективности использования всех видов ресурсов на основе применения системы регулирования инвестиционного процесса. В этой связи при вступлении экономики Казахстана в новое тысячелетие и в первые годы её развития предстоит решать задачи выхода на необходимые объёмы инвестирования экономики с целью сохранения ключевых элементов производственного и научно-технического потенциала страны.

Рыночный механизм инвестиционных процессов предполагает перемещение финансовых ресурсов в те сферы, отрасли и объекты, которые соответствуют текущим и перспективным требованиям финансового рынка к их эффективности [2, 2б.].

Возникновение биржевого рынка разрешило самое острое противоречие, сопровождавшее долгосрочное вложение капитала до его появления. Противоречие это состояло в следующем. Капитал стремится к постоянному движению. По мере индустриализации и возникновения крупных предприятий возросла потребность их в капитале. Индивидуальный капитал не мог самостоятельно удовлетворить эту потребность. Объединение многих индивидуальных капиталов в один акционерный и разрешило данное противоречие. Ведь возродиться в первоначальной денежной форме затраченные на инвестиции деньги могут только после завершения всего производственного цикла и реализации произведённой продукции.

С появлением же биржевого рынка, когда инвестиции стали осуществляться в форме покупки ценных бумаг, долгосрочные вложения превратились в высоколиквидные, поскольку ценные бумаги легко превратить в деньги. Теперь инвестиции приобретают двойственное существование: они и реализованы в материальные ценности, и одновременно ведут бурную финансовую жизнь независимо от фактической стадии производства и реализации товара. Более того, при ожидаемом коммерческом успехе ценная бумага может быть продана со значительным повышением над её первоначальной ценой [3, С.104-107].

Как известно, рынок - это система экономических отношений, позволяющая эффективно функционировать отраслям народного хозяйства на основе спроса, предложения и их балансирующей цены. Рынок это форма связи производства с потребителем, а также совокупность всех существующих потенциальных продавцов, покупателей товаров и услуг. В узком смысле рынок представляет собой сферу непроизводственного, товарного и денежного обращения. Рыночная экономика современного государства состоит из множества рынков, которые, в свою очередь подразделяются на более мелкие сегменты. Особое место в системе экономических отношений занимает финансовый рынок или рынок капиталов.

Биржевой рынок - одна из форм организованного рынка, т.е. рынка, функционирующего по установленным правилам, записанным в тех или иных нормативных актах[4,С.5-35].

В зависимости от того, какой вид актива обращается на рынке, последний может иметь специфические черты своей организации, но тем не менее любому организованному рынку обычно присущи следующие черты:

– наличие утвержденных правил торговли, расчетов и поставки активов;

– существование организации, руководящей работой рынка;

– концентрация спроса и предложения во времени и в пространстве;

– регулирование со стороны государства и общественных организаций работы рынка.

В функциях биржи отражается деятельность, присущая только ей самой и которой не занимаются обычно любые другие организации торговли, основными функциями биржи являются следующие.

1 . Организация биржевых собраний для проведения гласных публичных торгов . Данная функция включает:

- организацию биржевых торгов;
- разработку правил биржевой торговли;
- материально-техническое обеспечение торгов;
- обучение персонала биржи;
- разработку квалификационных требований для участников торгов.

Для лучшего понимания работы бирж их объединяют в определенные группы в зависимости от выбранного признака классификации. Основные признаки классификации бирж и их виды приведены в таблице 1.

Таблица 1 – Признаки классификации и виды бирж по биржевой теории

Признак классификации	Виды бирж	Разновидности бирж
1. Виды биржевого товара	фондовые, товарные, валютные	товарно-сырьевые, товарно-фондовые
2. Роль государства в орга-низации биржи (принцип организации)	публично-правовые (государственные), частно-правовые (частные), смешанные	
3. Участники биржевых торгов	закрытые, открытые	идеально открытые, открытые смешанного типа
4. Состав товаров, являющихся объектом биржевого торга	универсальные, специализированные	узкоспециализированные, широкой специализации
5.Тесто и роль в междуна-родной торговле	международные, национальные	
6. Сфера деятельности	центральные (столичные), межрегиональные, региональные (локальные)	
7. Преобладающий вид биржевых сделок	биржи реального товара, фьючерсные, опционные, смешанные	
П р и м е ч а н и е - Составлено автором на основе источника [4]		

Изучению особенностей работы бирж, их структуры, состава органов управления помогает их классификация, т.е. объединение в определенные группы, соответственно выбранному признаку классификации. (Под признаком классификации следует понимать характерные, отличительные особенности, присущие биржам, которые позволяют объединять их в определенные группы.) Признаками классификации бирж являются:

- вид биржевого товара;
- принцип организации (роль государства в организации биржи);
- правовое положение (статус биржи);
- участники биржевых торгов;
- состав товаров, являющихся объектом биржевого торга;
- место и роль в международной торговле;
- сфера деятельности;
- преобладающий вид биржевых сделок.

Классификация бирж по виду биржевого товара и организация их обслуживания в РК наглядно изображено на рисунке 1.

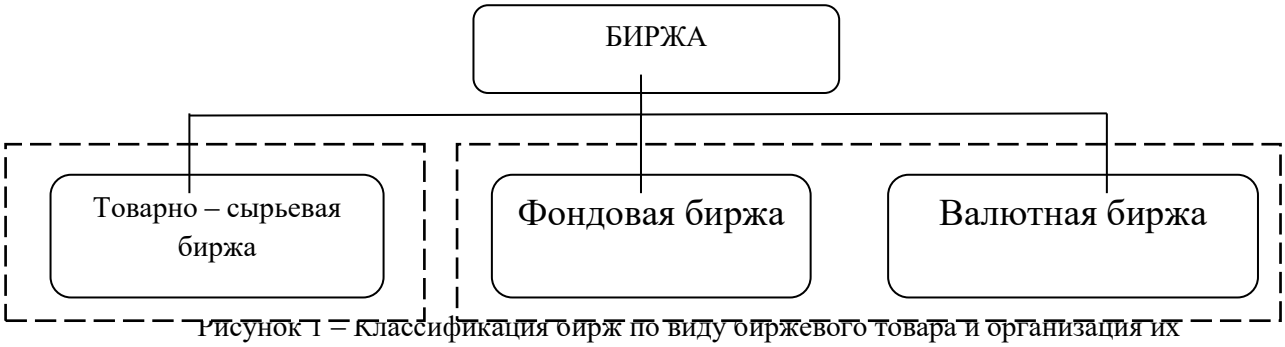

Рисунок 1 – Классификация бирж по виду биржевого товара и организация их обслуживания в РК

Примечание - составлено автором

Создание акционерных обществ, рост выпуска предприятиями акций, использование государством ценных бумаг для долгосрочного инвестирования и финансирования государственных программ и долга приводят к появлению интенсивно расширяющегося рынка ценных бумаг и вызывают необходимость регулирования их движения со стороны государства. По мере формирования рынка ценных бумаг возникает необходимость в учреждении специальных органов, в основные функции которых включают организацию торгов, контроль и регулирование оборота ценных бумаг и движения имущества и др. Такими органами являются фондовые биржи, существование которых обусловлено мировой практикой функционирования финансовых рынков.

Фондовые биржи заменяют громоздкую, затратную и неэффективную иерархическую, вертикальную систему отраслевого перераспределения финансовых ресурсов. Поэтому фондовая биржа представляет собой постоянно действующий регулируемый рынок ценных бумаг. Она создает возможности для мобилизации финансовых ресурсов и их использования при долгосрочном инвестировании, производства, государственных программ и долга[5,272с.].

В Казахстане фондовую биржу считают организатором торговли, являющимся коммерческим партнерством, осуществляющим свою деятельность на основании лицензии фондовой биржи.

Для организации и обслуживания рынка иностранной валюты создаются специальные валютные биржи. В Казахстане роль валютной биржи приняла на себя Казахстанская фондовая биржа, которую в силу своей специфики и роли на современном этапе наиболее жестко контролируются со стороны государства (в лице НБ РК) в отличие от других видов бирж. Мировой опыт свидетельствует, что торговля валютой объединяется с торговлей ценными бумагами и проводится на фондовых биржах.

В Республике Казахстан, согласно закона «О рынке ценных бумаг» от 02 июля 2003 года, эмитентами могут быть юридические лица, государственные органы власти, которые в соответствии с законодательством Республики Казахстан осуществляют выпуск эмиссионных ценных бумаг. А инвесторами могут быть как физические лица, так и юридические лица, осуществляющие инвестиции в Республике Казахстан.

Список использованных источников:

1. Резолюция IV Конгресса финансистов Республики Казахстан // Финансы и кредит. – 2004. - №11. – С.28-30.

2. Дрозд Н. Государство намерено жёстко проявлять политическую волю, направленную на активизацию фондового рынка // Панорама. – 2004.- 19 ноября. - №45. – С.2.

3. Сулейменов Д. Инвестиционные ресурсы структурных преобразований //Транзитная экономика. – 2004. - №5. – С.104-107.

4. Галанов В.А., Басова А.И. Биржевое дело: учебное пособие.// Под редакцией проф. Галанова В.А. – М.: «Финансы и статистика», 1998.- С.5-35

5. Резго Г.Я., Кетова И.А. Биржевое дело: Учебник // Под редакцией Г.Я. Резго М.: «Финансы и статистика». 2003. С.272.

О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛАМИ КОМПАНИИ

Сапарбаев А.Д.,
д.э.н., профессор,
Заитова С.Н.,
Магистрант Академии Кайнар

В статье рассматриваются некоторые вопросы управления персоналами компании. Кадровая политика должна быть направлена на формирование такой системы работы с кадрами, которая ориентировалась бы на получение не только экономического, но и социального эффекта при условии соблюдения действующего законодательства, нормативных актов и правительственных решений.

Ключевые слова: *персонал, человеческие ресурсы, планирование, управление, организация, экономика.*

КОМПАНИЯНЫҢ КАДРЛЫҚ БАСҚАРУЫНЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ ТУРАЛЫ

Сапарбаев Ә.Ж.,
э.ғ.д., профессор,
Заитова С.Н.,
Қайнар Академиясының магистранты

Мақалада компания персоналын басқарудың кейбір мәселелері қарастырылады. Кадрлық саясат, қолданыстағы заңнама, нормативтік құқықтық актілер мен үкіметтің шешімдеріне сәйкес, тек экономикалық ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік тиімділікке де назар аударатын персоналмен жұмыс жасаудың осындай жүйесін қалыптастыруға бағытталуы керек.

Түйін сөздер: *персонал, адам ресурстары, жоспарлау, басқару, мекеме, экономика.*

ABOUT SOME ISSUES OF COMPANY PERSONNEL MANAGEMENT

Saparbayev A. Zh.,
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Zaitova C.N.,
Master of the Academy of Kainar

In the article the methodical bases of human resources management are considered. The organization uses a number of ways, both formal and informal, in order to introduce a person into its society. Formally, during the hiring process, the organization gives the person information about himself so that the candidate's expectations are realistic. Then they usually conduct special skills training and an interview on what is considered an effective job.

Keywords: *personnel, human resources, planning, management, organization, economics.*

Эффективность функционирования любого предприятия зависит от многих факторов, одним из важных является управление персоналом компании. Для того чтобы обеспечить стабильность фирмы на рынке, в частности ее финансовую устойчивость, менеджеру недостаточно только профессиональных знаний, он должен располагать такими работниками, которые способны подходить к работе творчески, стремиться к нововведениям, развивать сотрудничество с другими, добиваться оптимального конечного результата. Но, естественно, нужна не просто группа специалистов, а дружный, творческий, самонастраивающийся коллектив.

Сформировавшиеся в нашей экономике на протяжении десятилетий кадровые службы предприятий обслуживали систему административно-командного управления экономикой, осуществляя при этом преимущественно учетные функции, не отвечая за эффективность использования труда и развитие кадров. Отделы кадров занимали обособленное положение в организациях. В них ощущалась явная нехватка профессиональных работников, а занятые кадры не имели высокого престижа и соответствующего стимулирования труда. Кадровые службы не в состоянии были решать такие задачи, как комплексное воспроизводство персонала, повышение

качества человеческих ресурсов, обеспечение регулярного притока профессионалов и поддержание новаторской атмосферы в организации. Чтобы оказаться на уровне новых требований в кадровой политике и в целом требований оптимального использования труда, службы управления персоналом нуждаются в расширении полномочий, укомплектовании их квалифицированными сотрудниками -э кономистами и юристами по труду, социологами и психологами, а также в оснащении современными информационными средствами.

В командно-административной экономике, при жестком планировании и централизованном финансировании отделы кадров были придатком руководящих структур и ограничивали свою работу лишь исполнительными функциями. Занимаясь в основном организационно-оформительской работой, они в большинстве своем не имели права собственного голоса в решении стратегических и текущих задач, и, как правило, даже не знали о ближайших замыслах своего руководства.

Для эффективного функционирования нового подразделения нужно выработать правильную кадровую политику, которая будет определять главное направление в работе с кадрами, набор основополагающих принципов, которые реализуются кадровой службой предприятия [1, С. 67]:

1. Кадровая политика должна быть тесно увязана с генеральной стратегией самого предприятия, рекомендации, по разработке которой будут приведены ниже. И в этом отношении она представляет собой кадровое обеспечение реализации этой стратегии.

2. Кадровая политика должна быть достаточно гибкой. Это значит, что она должна быть в первую очередь стабильной, поскольку именно со стабильностью связаны определенные ожидания работников, и во вторую очередь динамичной, т. е. корректироваться в соответствии с изменением тактики предприятия, производственной и экономической ситуации в стране. Стабильными должны быть те стороны, которые ориентированы на учет интересов персонала и имеют отношение к организационной культуре предприятия. Сюда включаются ценности и убеждения, разделяемые работниками и предопределяющие нормы их поведения, характер жизнедеятельности предприятия.

3. Поскольку формирование квалифицированной рабочей силы связано с определенными издержками для предприятия, кадровая политика должна быть экономически обоснованной, т. е. исходить из реальных финансовых возможностей предприятия.

4. Кадровая политика должна обеспечить индивидуальный подход к своим работникам.

Таким образом, кадровая политика должна быть направлена на формирование такой системы работы с кадрами, которая ориентировалась бы на получение не только экономического, но и социального эффекта при условии соблюдения действующего законодательства, нормативных актов и правительственных решений [2, С. 55].

Структура кадровой службы может быть существенно различной в зависимости от масштабов деятельности предприятия, стратегии и тактики работы с персоналом. Для малого частного предприятия наиболее характерным является осуществление функций кадровой службы одним сотрудником или же совмещение должности кадровика с какой-либо другой, например, часто функции кадрового делопроизводства выполняет секретарь, бухгалтер, юрист. А функции менеджера по персоналу принимает на себя сам директор предприятия - сам подбирает работников, сам назначает им зарплату, сам решает, какие курсы повышения квалификации им необходимы и так далее.

Мировой опыт показывает, что «критической массой», при которой появляется реальная потребность в создании самостоятельного структурированного управления кадрами с помощью профессионала в области человеческих ресурсов, можно считать наличие в организации 50-70 сотрудников. Именно в этом случае открытие должности менеджера по персоналу экономически оправдано.

Функции кадрового подразделения определяются исходя из поставленных перед ним задач. Типичными основными функциями подразделения являются:

участие в разработке и реализации целей и политики организации в области управления человеческими ресурсами;

разработка и реализация комплекса планов и программ развития персонала компании;

прогнозирование и планирование потребности в персонале, участие в решении задач, связанных с удовлетворением каждого сотрудника условиями, содержанием и характером работы;

улучшение качественного состава персонала организации, создание условий, стимулирующих постоянный рост профессиональной компетенции;

формирование резерва кадров на основе анализа общей и дополнительной потребности в персонале и политики планирования карьеры (создание и постоянное дополнение информационной базы данных кадрового резерва; организация привлечения кандидатов; разработка способов и методов отбора кандидатов; разработка процессов найма и увольнения работников);

организация обучения персонала с применением методов диагностирования и оценки эффективности персонала (организация профессионального тестирования новых работников; организация переподготовки и повышения квалификации персонала в соответствии с требованиями рынка и потребностями организации; отбор персонала для обучения; разработка форм обучения; разработка адаптированных программ обучения; подбор преподавателей, проведение постоянного мониторинга рынка делового и профессионального образования);

обеспечение социального равновесия, принятие мер по поддержанию благоприятного социально-психологического климата в организации, проведение психологического тестирования персонала, контроль за адаптацией

персонала в организации;

повышение эффективности работы персонала на основе рационализации структур и штатов, управления дисциплиной;

совершенствование организации оплаты и стимулирования работников организации;

обеспечение соблюдения норм трудового законодательства в работе с кадрами;

постоянное совершенствование форм и методов управления кадрами на основе внедрения современных научно обоснованных, в том числе компьютерных, технологий работы с персоналом, унификация документации по кадровому делопроизводству;

осуществление консультирования и подготовки рекомендаций руководству по вопросам правомерной защиты от противоправных посягательств на деятельность компании;

организация защиты жизни и здоровья сотрудников и имущества организации, в том числе противопожарной безопасности, внедрение мероприятий по технике безопасности;

осуществление представительских функций от имени организации во внешних организациях, связанных с выполнением задач подразделения, выполнение функций подразделения по связям с общественностью, средствами массовой информации.

Процесс планирования человеческих ресурсов предусматривает ряд задач: определение общих целей на данный период (например, по условиям прогноза сбыта или выпуска продукции); приспособление этих целей к требованиям рабочей силы (человеко-час, человеко-день и т.д.) с учетом изменения производственного процесса, структуры продукции и т. д.; оценку уровня увольняемости из компании и прогноз величины замены; оценку эффективных изменений в рабочем времени, выходных для привлечения рабочей силы; определение места и времени возникновения дефицита рабочей силы; прогнозирование изменений спроса на рабочую силу за счет таких факторов, как новые технологии, повышение производительности, изменение рынков сбыта, условий национального и международного бизнеса; развитие рабочей силы, адаптацию скорости технологических, экономических и социальных изменений;координацию и управление всеми видами политики относительно рабочей силы.

Если функция планирования человеческих ресурсов вносит реальный вклад в эффективность компании, высшее руководство должно обеспечить ее полную интеграцию с другими элементами долгосрочного планирования и стратегии фирмы.

Планирование персонала охватывает три последовательных этапа:

1. Информационный этап — сбор статистических данных и другой необходимой информации, ее обработка и анализ кадровой ситуации, а также вероятных вариантов ее развития в перспективе.

2. Этап разработки проектов кадрового плана - анализ кадровых ситуаций и перспектив их развития создает основу для выработки альтернативных вариантов. Исследуются альтернативные проекты кадрового плана и их влияние на достижение кадрово-экономических целей.

3. Этап принятия решения, т. е. утверждение одного из вариантов плана в качестве обязательного ориентира для организации деятельности кадровых служб. Разрабатывается с количественными и качественными показателями в соответствии с организационной структурой и численностью штатов.

Планирование привлечения персонала — важная часть планирования человеческих ресурсов, которая состоит в планировании мероприятий по найму и приему персонала с целью удовлетворения в перспективе потребности организации в кадрах за счет внутренних и внешних

источников. Внутренние источники привлечения персонала позволяют лучше использовать уже имеющийся в организации персонал в результате появления дополнительной работы, перераспределения заданий или перемещения, продвижения по службе работников. Внешние источники привлечения персонала — это наем новых работников.

Определить необходимую численность сотрудников и их профессиональный и квалификационный состав позволяют: производственная программа, нормы выработки, планируемый рост повышения производительности труда и структура работ.

Расчет численности персонала может быть текущим или оперативным и долговременным или перспективным.

Общая потребность предприятия в персонале (А) определяется по формуле (1).

$$А=Ч+ДП, \quad (1)$$

где Ч — базовая потребность в кадрах, определяемая объемом производства; ДП — дополнительная потребность в кадрах.

Базовая потребность предприятия в кадрах (Ч) определяется по формуле (2).

$$Ч=ОП/В, \quad (2)$$

где ОП — объем производства; В — выработка на одного работающего.

Дополнительная потребность в кадрах ДП — это различие между общей потребностью и наличием персонала на начало расчетного периода.

При расчете дополнительной потребности учитываются:

развитие предприятия (научно обоснованное определение прироста должностей в связи с увеличением производства), которое можно рассчитать по формуле (3).

$$ДП=Апл – Аб, \quad (3)$$

где Апл и Аб – общая потребность в специалистах в планируемый и базовый периоды;

частичная замена практиков, временно занимающих должности специалистов, рассчитываемая по формуле (4).

$$ДП=Апл * Кв, \quad (4)$$

где Кв — коэффициент выбытия специалистов;

возмещение естественного выбытия работников, занимающих должности специалистов и руководителей;

вакантные должности, исходя из утвержденных штатов, ожидаемого выбытия работников.

Долговременная потребность в специалистах. Этот расчет осуществляется при глубине планирования на период более трех лет. При определении потребности в специалистах на перспективу и отсутствии детальных планов развития отрасли и производства применяют метод расчета исходя из коэффициента насыщенности специалистами, который исчисляется отношением числа специалистов к объему производства. С учетом этого показателя А (потребность в специалистах) можно рассчитать по формуле (5).

$$А = Чр х Кн, \quad (5)$$

где Чр — среднесписочная численность работающих; Кн – нормативный коэффициент насыщенности специалистами.

Планирование высвобождения или сокращения персонала также имеет существенное значение. Вследствие рационализации производства или управления образуется избыток рабочей силы. Планирование высвобождения персонала позволяет избежать передачи на внешний рынок труда квалифицированных кадров и создания для этого персонала социальных трудностей. Данное направление деятельности по управлению персоналом до последнего времени практически не получило развития в отечественных организациях.

А вот планирование использования персонала осуществляется с помощью разработки плана замещения штатных должностей. Наряду с учетом квалификационных признаков при определении места работы необходимо учитывать психические и физические нагрузки на человека и возможности претендента в этой области. При планировании использования персонала следует предъявлять к нему такие требования, чтобы избежать в дальнейшем профессиональных заболеваний, наступления ранней инвалидности, производственного травматизма. Необходимо обеспечить условия труда, которые являются достойными человека. Особое внимание при планировании использования кадров следует уделять вопросам занятости молодежи, женщин, пожилых работников, лиц с ограниченными физическими и психическими возможностями. Эти категории работников особенно важно использовать в соответствии с их квалификацией и возможностями. С этой целью необходимо резервировать в организации соответствующие рабочие места.

В организациях существует потребность в обучении, включающем переподготовку и повышение квалификации работников. Планирование обучения персонала охватывает мероприятия по обучению внутри и вне организаций и самоподготовке. Планирование обучения персонала позволяет использовать собственные производственные ресурсы работающих без поиска новых высококвалифицированных кадров на внешнем рынке труда. Кроме того, такое планирование создает условия для мобильности, мотивации и саморегуляции работника. Оно ускоряет процесс адаптации работника к изменяющимся условиям производства на том же самом рабочем месте.

Планирование деловой карьеры, служебно-профессионального продвижения состоит в том, что, начиная с момента принятия работника в организацию и кончая предполагаемым увольнением с работы, необходимо организовать планомерное горизонтальное и вертикальное его продвижение по системе должностей или рабочих мест. Работник должен знать не только свои перспективы на краткосрочный и долгосрочный период, но и то, каких показателей он должен добиться, чтобы рассчитывать на продвижение по службе.

Расходы на персонал являются основой для разработки производственных и социальных показателей организации. Доля расходов на персонал в себестоимости продукции имеет тенденцию к росту, что обусловлено: отсутствием прямой зависимости между производительностью труда и затратами на персонал; внедрением новых технологий, предъявляющим более высокие требования к квалификации персонала, который становится более дорогим; изменением законодательства в области трудового права, появлением новых тарифов, повышением цен на товары первой необходимости (внешние факторы).

При планировании расходов на персонал, в первую очередь, следует иметь в виду следующие статьи затрат: основная и дополнительная заработная плата, отчисления на социальное страхование, расходы на командировки и служебные разъезды; расходы на подготовку, переподготовку и повышение квалификации кадров; расходы, связанные с доплатами на общественное питание, жилищно-бытовое обслуживание, культуру и физическое воспитание, здравоохранение и отдых, обеспечение детскими учреждениями, приобретение спецодежды. Следует также планировать расходы на охрану труда и окружающей среды, на создание более благоприятных условий труда (соблюдение требований психофизиологии и эргономики труда, технической эстетики), здорового психологического климата в организации, расходы на создание рабочих мест. Если текучесть кадров большая, то появляются дополнительные расходы, связанные с поисками новой рабочей силы, ее инструктажем и освоением работ. При высокой текучести кадров растет размер оплат сверхурочных работ, увеличиваются брак и простои, повышается уровень заболеваемости, производственного травматизма, наступает ранняя инвалидность. Все это повышает расходы, связанные с персоналом, приводит к росту себестоимости продукции и снижению ее конкурентоспособности.

По мере развития рыночных отношений появляется необходимость учитывать новые виды затрат, связанных с участием работников в прибылях и капитале организации.

Следующим этапом управления человеческими ресурсами является набор персонала в организации. Прежде чем организация предложит кому-либо работу, она должна найти людей, которые хотели бы получить ее. Прием на работу — это ряд действий, предпринимаемых организацией для привлечения кандидатов, обладающих качествами, необходимыми для достижения целей, поставленных организацией.

Организация использует ряд способов, как официальных, так и неофициальных, для того чтобы ввести человека в свое общество. Формально во время найма на работу организация дает человеку информацию о себе с тем, чтобы ожидания кандидата были бы реалистичны. Затем обычно проводят обучение специальным трудовым навыкам и собеседование на тему, что считается эффективной работой. Правила, процедуры и наставления старших по должности представляют собой дополнительные формальные методы адаптации работников в коллективе. Как показывает зарубежный опыт, если руководитель не прилагает активных усилий для организации адаптации новых подчиненных, они могут разочароваться из-за несбыточности надежд и могут подсчитать, что в поведении следует руководствоваться опытом, приобретенным на прежней работе, или прийти к другим неправильным заключениям о работе. Руководитель должен также помнить и о том, что кое-что из того, что новички узнают в ходе адаптации, может оказаться для них шоком.

Список использованных источников:

1. В. Маслов. О стратегическом управлении персоналом // Проблемы теории и практики управления, №5 – 2002. С. 99-105.

2. Грачев М. Суперкадры. Управление персоналом в международной корпорации. – М.: «Дело ЛТД», 1993.

3. Джумамбаев С. К. Управление человеческими ресурсами. – Алматы: Гылым, 2000, 92 с.

4. Каренов Р. С. Кадровый менеджмент. – Алматы: Гылым, 1998, 184 с.

5. Мордовин В.. Управление человеческими ресурсами: 17-модульная программа для менеджеров. «Управление развитием организации» Модуль 16. – М: ИНФРА-М, 2000.

6. Старобинский Э. Е. Как управлять персоналом / Изд-е 3-е, перераб. и доп. – М.: ЗАО «Бухгалтерский бюллетень», 1997.

7. Управление персоналом: Учебник для вузов /Под ред. Т. Ю. Базарова, Б. Л. Еремина. – М: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998.

8. Э. Франк, Т. Пудак Консультационные фирмы и отбор человеческого капитала // Проблемы теории и практики управления, №1 – 2001. С. 101-105.

9. Шокаманов Ю.К. Человеческое развитие в Казахстане: методология изучения и анализ.- Алматы: Агентство РК по статистике, 2003.- 372 с.

10. Экономика труда и социально-трудовые отношения/Под ред. Г.Г.Меликьяна, Р.П. Колосовой. – М.: Изд-во МГУ, Изд-во ЧеРо, 1996. – 623 с.

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ КАЧЕСТВОМ ПРОДУКЦИИ

Сапарбаев А.Д.,
д.э.н., профессор,
Блинков А.О.,
Магистрант Академии Кайнар

В статье рассматриваются методические основы управления качеством продукции. Система управления качеством должна иметь четко сформулированные, ясные и конкретные цели, лежащие в основе политики предприятия в области качества. Ее реализация обязательна для всех работников данного предприятия, поэтому она должна быть определенной, реальной и понятной всем.

Ключевые слова: *система, качество, планирование, управление, организация, экономика, продукция.*

ӨНІМ САПАСЫН БАСҚАРУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕРІ

Сапарбаев Ә.Ж.,
э.ғ.д., профессор,
Блинков А.О.,
Қайнар Академиясының магистранты

Мақалада өнім сапасын басқарудың әдістемелік принциптері қарастырылады. Сапа менеджменті жүйесі кәсіпорынның сапа саясатына негізделген айқын, анық және нақты мақсаттарға ие болуы керек. Оның жүзеге асырылуы осы кәсіпорынның барлық қызметкерлері үшін міндетті болып табылады, сондықтан ол нақты, нақты және түсінікті болуы тиіс.

Түйін сөздер: *жүйе, сапа, жоспарлау, менеджмент, ұйымдастыру, экономика, өндіріс.*

METHODICAL BASIS OF PRODUCT QUALITY MANAGEMENT

Saparbayev A. Zh.,
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Blinkov A.O.,
Master of the Academy of Kainar

The article deals with the methodological principles of product quality management. The quality

management system should have clearly articulated, clear and specific objectives underlying the enterprise's quality policy. Its implementation is mandatory for all employees of this enterprise, so it must be specific, real and understandable to everyone.

Keywords: *system, quality, planning, management, organization, economics, production.*

Содержание системного подхода к управлению качеством заключается в том, что в рамках системы менеджмента предприятия необходимым является формирование и последующее функционирование целевой подсистемы качества, являющейся самостоятельной системой со всеми присущими ей свойствами. Ее наличие в системе управления предприятием обусловлено тем, что цели последнего в области качества и конкурентоспособности продукции выдвигаются в число приоритетных в его деятельности. Необходимость их достижения определяет в условиях рынка и конкуренции направленность всей менеджерской деятельности на исследование потребностей, удовлетворение спроса на продукцию и запросов потребителей. Требования фиксируются в технических условиях на продукцию, однако это не может быть достаточной гарантией того, что они будут удовлетворены, так как в процессе принятия и реализации решений, связанных с управлением качеством, могут возникнуть отклонения от задаваемых качественных параметров.

Важнейшим инструментом, с помощью которого возможные отклонения могут своевременно предотвращаться, а возникшие оперативно устраняться, и являются системы управления качеством. Их функционирование направлено на реализацию политики предприятия в области качества посредством осуществления основных управленческих функций на всех стадиях жизненного цикла объекта управления в данной системе. Эта характеристика, на наш взгляд, отвечает требованиям не только системного, но и ситуационного подхода к управлению. Она отражает реализацию функций в системе управления качеством, что является требованием процессного подхода к управлению.

Гибкость системы управления качеством подразумевает принятие соответствующих управленческих решений в системе в зависимости от конкретной ситуации, а также способность системы своевременно реагировать на изменения во внешней среде. Это в свою очередь позволяет:

- во-первых, интегрировать работы по качеству со всеми другими направлениями производственно-хозяйственной деятельности, используя разнохарактерные факторы, влияющие на качество;
- во-вторых, применять к работам по качеству такие технико-экономические категории, как эффективность, производительность, затраты и др.

Приведенная характеристика требует конкретизации таких понятий, как «политика предприятия в области качества», а также «объект» и «субъект» управления в системе управления качеством.

Политика предприятия в области качества представляет собой основные направления и четко сформулированные цели в этой области, является элементом общей политики предприятия, разрабатывается и утверждается его высшим руководством. Общеизвестно, что без цели нет системы. Система управления качеством должна иметь четко сформулированные, ясные и конкретные цели, лежащие в основе политики предприятия в области качества. Они должны формироваться исходя из реально существующей социально-экономической ситуации и общих стратегических целей предприятия на момент разработки политики с учетом внутренних и внешних факторов. Ее реализация обязательна для всех работников данного предприятия, поэтому она должна быть определенной, реальной и понятной всем.

Политика в области качества может быть оформлена в виде специального документа, подписанного руководством, либо как раздел основного документа системы качества.

В него могут быть включены:

- экономические и социальные цели предприятия;
- приоритетные цели предприятия по отношению к качеству осуществляемых процессов, выпускаемой продукции;
- распределение ответственности и обязанностей между руководителями и подразделениями предприятия в рамках системы управления качеством;
- принципы построения системы управления качеством.

Безусловно, что главной целью политики предприятия в области качества должно быть постоянное удовлетворение запросов потребителей в продукте соответствующего уровня качества [1-2].

Цели, стоящие перед системой управления качеством, должны быть направлены на улучшение деятельности и результатов работы предприятия с тем, чтобы обеспечить эффективность его функционирования в будущем. По моему мнению, они должны формироваться по всем стадиям жизненного цикла объекта управления в системе управления качеством, находиться в одном ряду с другими целями предприятия, отражать специфические, характерные только для данного предприятия особенности производства, управления, структуры системы управления качеством и т.д.

Для того чтобы удовлетворить постоянно повышающиеся требования потребителей, система управления качеством на предприятии должна создаваться и функционировать на основе научно обоснованных принципов.

Основополагающим из них является функционирование системы управления качеством как органичной составной части всей системы управления предприятием. Она, безусловно, не может действовать отдельно, без взаимосвязи, взаимодействия со всеми другими системами в рамках менеджмента предприятия.

Помимо данного принципа при рассмотрении системного подхода к управлению качеством можно руководствоваться рядом общесистемных принципов, к которым относятся следующие:

- целенаправленность, реализуемая формированием и функционированием соответствующих подсистем для достижения поставленных целей;
- делимость, реализуемая делением системы на подсистемы и элементы;
- иерархичность, реализуемая формированием многоуровневой структуры системы с учетом делегирования полномочий на соответствующий уровень управления;
- комплексность, реализуемая взаимной увязкой всех подсистем, элементов, стадий жизненного цикла объектов управления, иерархических уровней и всего комплекса организационных, экономических, социальных, научно-технических, производственных и других мероприятий, используемых в системе управления качеством;
- взаимодействие системы управления качеством со всеми другими системами предприятия (установление приоритетности одних целей по отношению к другим или реализация взаимосвязанных процессов их достижения);
- замкнутость управленческого процесса, реализуемая выполнением в системе, подсистемах и элементах полного общефункционального цикла, включая прогнозирование, планирование, организацию, мотивацию и контроль.

Отражение данных принципов в политике предприятия в области качества применительно к конкретной системе управления качеством должно носить четко сформулированный характер в зависимости от специфики его деятельности в целом и системы управления качеством в частности.

Важным элементом, который должен содержаться в политике предприятия, является распределение ответственности и обязанностей между руководителями и подразделениями в рамках системы управления качеством. Причем может быть определена как персональная ответственность каждого работника за обеспечение качества, так и ответственность и обязанности работников отдельного подразделения [3].

Соответствие действующих на предприятиях систем качества требованиям МС ИСО серии 9000 признается потребителями всего мира гарантией того, что изготовитель может производить и поставлять продукцию стабильного качества и выполнять контрактные условия и обязательства. За рубежом стало непреложным правилом наличие у каждого изготовителя продукции таких систем управления качеством.

В настоящее время МС ИСО серии 9000 на системы управления качеством приняты в качестве национальных стандартов без существенных изменений более чем в 80 странах мира (Германии, Франции, Англии, Австрии и др.). Такие решения принимались с целью выпуска продукции более высокого и стабильного качества, что способствовало увеличению объемов продаж предприятий, внедривших указанные системы управления качеством на внутреннем и внешнем рынках. Стандарты ИСО серии 9000 фактически стали нормативной базой для сертификации продукции и систем качества предприятий. Однако процесс дальнейшего развития и совершенствования системного подхода к управлению качеством, безусловно, не

ограничивается использованием только этих стандартов. Тенденции, характеризующие развитие системного подхода к управлению качеством на современном этапе, интересны и разнообразны. Это определяется, прежде всего тем, что системы качества предприятий разных стран и даже в рамках одного государства находятся на различных этапах развития.

На мой взгляд, наибольший интерес представляют сложившиеся тенденции развития системного подхода к управлению качеством в высокоразвитых промышленных странах, которые и определяют основные направления мирового развития в этой области. К ним относятся:

- внедрение систем качества, соответствующих требованиям МС ИСО серии 9000;
- активное осуществление процесса сертификации внедренных систем качества, соответствующих МС ИСО серии 9000;
- сближение требований многочисленных отраслевых и региональных систем стандартизации и осуществление гармонизации разнообразных требований к системам управления качеством благодаря МС ИСО серии 9000;
- переход от сертифицированных систем качества к тотальному менеджменту качества [4-5].

Внедрение КС УКП на отечественных предприятиях имело большой положительный опыт по повышению качества продукции. Но при этом, следует учитывать, что при практическом использовании методов КС УКП проявились и недостатки, которые в современных условиях уже не позволяют изготавливать конкурентоспособную продукцию.

Одним из наиболее известных подходов к инкорпорированию (объединению) качества в пределах организаций является тотальное управление качеством (Total Quality Management (TQM) [6-8].

TQM – это процесс управления качеством, который должен длится постоянно, это философия непрерывного совершенствования во всем, что мы делаем.

TQM – это управленческий подход организации, сфокусированный на качестве, основанный на участии всех ее членов, и нацеленный на долгосрочный успех, через удовлетворение потребителя. Такой подход выгоден для всех членов организации и общества.

TQM означает последовательно и предсказуемо производить, то что хочет потребитель. TQM не просто результат, но бесконечный процесс постоянного улучшения, в отношении удовлетворения желаний потребителя.

Всеобщее управление качеством (Total Quality Management) - концепция, предусматривающая реализацию скоординированного, комплексного и целенаправленного внедрения и применения систем и методов управления качеством во всех сферах деятельности от стадии проектирования до этапа послепродажного обслуживания при рациональном использовании технического потенциала и активном участии работников, служащих и руководителей всех подразделений и звеньев организации.

Следует подчеркнуть, что всеобщее управление качеством представляет собой технологию руководства (управления) процессом повышения качества. Она состоит из системы применяемых методов и средств, системы технических средств и системы развития самих принципов, содержания данной технологии.

Методы и средства, применяемые для проведения исследования и анализа, - это центральная, ключевая система. Данные методы базируются на применении математико-статистических методов контроля и относятся к разряду всеобщих [9-11].

Приемы и программы для обучения персонала этим средствам и методам и их целенаправленное использование образуют систему технического обеспечения, которая характеризуется сильно выраженной национальной спецификой, создается для конкретной организации, конкретного производства.

Необходимым условием функционирования системы саморазвития является непрерывное совершенствование содержания и принципов самой концепции Всеобщего управления качеством. Она еще более подвержена воздействию национальных законодательств, мер регулирования экономической деятельности отдельных стран.

Всеобщее управление качеством - это не теоретическая дисциплина, а технология руководства процессом повышения качества. Она состоит из трех частей: базовой системы; системы технического обеспечения; системы совершенствования и развития всеобщего управления качеством.

- *Базовая система* - это средства, которые применяются для анализа и исследования. Они основаны на использовании общепризнанного математического аппарата и статистических методов контроля.
- *Система технического обеспечения* - это приемы и программы, позволяющие обучить персонал владению этими средствами и правильному их применению.
- *Система совершенствования и развития* принципов и содержания TQM предполагает адаптацию научных подходов, экономических законов функционирования рыночных отношений, законов организации, структуры и принципов управления качеством к конкретным требованиям и условиям рынка.

Целью всеобщего управления качеством является достижение более высокого качества продукции и услуг.

Концепция TQM позволяет представить широкое понимание качества. Эффективность TQM зависит от трех ключевых условий: высшее должностное лицо на предприятии энергично выступает за повышение качества; инвестиции осуществляются не в оборудование, а в людей; организационные структуры преобразуются или создаются специально под TQM.

Эффективность всеобщего управления качеством определяется тремя основополагающими условиями:

- руководитель организации, предприятия энергично проводит курс на повышение качества;
- внедряется специальная программа, согласно которой инвестируется не оборудование, а работники;
- реорганизуется или создается новая организационная структура, отвечающая требованиям всеобщего управления качеством.

Всеобщее управление качеством реализуется посредством применения определенного набора приемов и средств, которые можно классифицировать по четырем сферам: управление качеством, процессом, персоналом и ресурсами (таблица 1)

Сегодня качество в передовых странах столь важно, что компании, не внедрившие программы TQM, уже в ближайшем будущем не смогут эффективно продолжить конкурентную борьбу. Данный факт все чаще учитывается их потенциальными покупателями при выборе продавца. Процесс внедрения TQM включает все уровни управления организацией, предприятием, охватывает также контроль за поставщиком и системой распределения.

Таблица 1 - Приемы и средства, используемые для всеобщего управления качеством [12]

КАЧЕСТВО	ПРОЦЕСС	ПЕРСОНАЛ	РЕСУРСЫ
Управление качеством	Управление процессом	Управление персоналом	Управление ресурсами
1	2	3	4
Определение понятия качества	Устойчивость (стабильность) процесса	Команда управляющих	Программа расходов на качество
Политика качества	Статистические методы контроля	Всеобщее обучение качеству	Показатели для контроля исполнения
Всеобщее обучение качеству	Возможность процессов	Организация рабочих групп	Стоимостные показатели
Всеобщее обучение качеству	Возможность процессов	Организация рабочих групп	Стоимостные показатели
Всеобщее обучение качеству	Возможность процессов	Организация рабочих групп	Стоимостные показатели

Отношения с внутренними потребителями	Решение технологических проблем	Методы и средства мотивации	Консервация ресурсов
Системы качества	Совершенствование (улучшение) процесса	Связующие звенья	Улучшение окружающей среды
Кружки качества	Анализ характера и последствий отказов на стадии проекта	Теории интенсификации	Работа по принципу: "Точно в срок"
Методы Тагучи	То же на стадии производства	Повышение квалификации	

Насчитывается семь основных этапов применения системы всеобщего контроля качества:

- *Первое* - определить потребность рынка для разработки и производства товара определенного уровня качества. Лидирующее место - отделу маркетинга. Желательно привлечение клиента к разработке и, особенно, к процессу дальнейшего совершенствования продукции. Обязательное наличие обратной связи с рынком для наблюдения за тем, насколько хорошо принимается ваш товар.
- *Второе* - организовать процесс разработки и проверки продукции или услуги. Уровень качества является определяющим при выборе вариантов. Необходимо тщательно проверить продукцию по завершении разработки. Желательно вовлечение в этот процесс потребителя.
- *Третье* - нацелить организационно-технологический процесс на производство бездефектной продукции, для сведения до минимума затрат на дальнейший ремонт и переработку.
- *Четвертое* - установить непрерывную связь с рынком. Вести документацию результатов контроля, продолжать процесс оценки товара. Организовать управление процессом поведения и оценки продукции потребителем.
- *Пятое* - формулирование четких требований, предъявляемых вами к качеству поставляемого сырья, оборудования и материалов. Их соответствие необходимым стандартам. Выдвижение требований вашим посредникам-потребителям о гарантии сохранения качества продукции вашего предприятия в процессе транспортировки, складирования, хранения, упаковки, переупаковки и конечной доставке покупателю, заказчику.
- *Шестое* - введите различные формы поощрений и мотиваций. Если работники больше времени и сил будут уделять вопросами повышения самоконтроля, это в конечном результате сократит затраты, уменьшит объем работы контролеров [12].
- *Седьмое* - организуйте работу групп качества.

На основе общих подходов и критериев (TQM) каждое государство, национальная экономика разрабатывают свой собственный подход к достижению высокого уровня продукции. Специфика и возможности конкретного предприятия, организации вносят свою корректировку в его реализацию. Однако внедрение универсальных подходов, уже апробированных мировым сообществом методов и средств, и в дальнейшем будет оставаться залогом успешного решения задач по повышению качества продукции.

Список использованных источников:

1. Кубаев К.Е. Качественные факторы в управлении доходностью компании //Менеджмент качества. - №4. – 2006. – С. 18- 21.

2. Монден Я. «Тоёта»: методы эффективного управления: пер. с англ. /Научн. ред. А.Р. Бенедиктов, Мотылев В.В. – М.: Экономика, 1989. – 288 с.

3. Спираль качества Джурана //Менеджмент качества. - №4. - 2006. – С. 50-53.

4. Ребрин Ю.И. Управление качеством: Учебное пособие.Таганрог: Изд-во ТРТУ, 2004. 174с.

5. Лапидус В.А. Всеобщее качество в российских компаниях. – М.: Экономика, 2010. – 345.

6. Саурез Дж. Г. Три эксперта в области управления качеством: Филипп Кросби, Эдвардс Деминг, Джозеф Джуран. – Вашингтон, 2008. – 255с.

7. Азгальдов Г.Г. Теория и практика оценки качества товаров (основы квалиметрии). – М.: Экономика, 2009. – 256с.

8. Маренков Н.Л., Мельников В.П., Смоленцев В.П., Схиртладзе А.Г. Управление обеспечением качества и конкурентоспособности продукции. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2004. – 512с.

9. Мельянцев В.А. Экономический подъем стран Востока и проблемы обеспечения стратегической конкурентоспособности стран Запада и России /Материалы научной конференции «Ломоносовские чтения. Востоковедение». – М.: МГУ, ИСАА, Академия гуманитарных исследований, 2006.

10. Окрепилов В.В. Управление качеством: Учебник для ВУЗов. – 2-е изд. – М.: Экономика, 2008. – 230с.

11. Парфеновский А.Б., Лукашин А.Я. Управление качеством продукции: организационно-экономические проблемы. – М.: Экономика, 2006. – 165с.

12. Гиссин В.И. Управление качеством продукции: Учебное пособие. — Ростов-на-Дону: « Феникс», 2000. — 256 с.

ОСОБЕННОСТИ ФИНАНСОВОГО АНАЛИЗА КОМПАНИИ

Жумажанова А.А.,
магистрант Академии Кайнар

В статье рассматриваются особенности финансового анализа компании. Дается рекомендации регулярно производить анализ финансово-хозяйственной деятельности, для того чтобы предприятие могло "на ходу" оценить и улучшить свое финансовое положение. Финансовый анализ является частью общего, полного анализа хозяйственной деятельности, который состоит из двух тесно взаимосвязанных разделов: финансового анализа и производственного управленческого анализа. Для этого, в настоящее время, лучше всего использовать бухгалтерскую программу с встроенным блоком анализа хозяйственной деятельности. Эта программа со встроенным блоком финансового анализа очень удобна и даже необходима для неустойчивых предприятий, чтобы оперативно следить за изменением финансового состояния.

Ключевые слова: *управление, финансы, устойчивость, компания, система, совершенствование.*

КОМПАНИЯНЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ТАЛДАУЫНЫҢ ЕРЕКШІЛІКТЕРІ

Жұмажанова А.А.,
Қайнар Академиясының магистранты

Мақалада компанияның қаржылық талдауының ерекшіліктері талқыланады. Кәсіпорын өзінің қаржылық жағдайын бағалауын және жетілуін қамтамасыз ету үшін қаржылық және шаруашылық қызметті үнемі талдау үшін ұсынымдар жасалады. Қаржылық талдау - екі өзара тығыз байланысты бөлімдерден тұратын экономикалық әрекетті жалпы, толық талдау: қаржылық талдау және өндірісті басқаруды талдау. Бұл үшін бүгінгі таңда бизнесті талдаудың біртұтас блогы бар бухгалтерлік бағдарламаны қолдану керек. Кіріктірілген қаржылық талдау бөлімі бар бұл бағдарлама тұрақсыз кәсіпорындар үшін өте ыңғайлы, тіпті қаржы жағдайындағы өзгерістерді тез бақылау үшін қажет.

Түйінді сөздер: *менеджмент, қаржы, тұрақты даму, компания, жүйе, жетілдіру.*

FEATURES OF THE COMPANY'S FINANCIAL ANALYSIS

Zhumazhanova A.A.,
Master of the Academy Kainar

The article discusses the features of the financial analysis of the company. Recommendations are made to regularly analyze financial and economic activities in order for the enterprise to assess and improve its financial position on the go. Financial analysis is part of a general, complete analysis of economic activity, which consists of two closely interrelated sections: financial analysis and production

management analysis. For this, at present, it is best to use an accounting program with an integrated block of business analysis. This program with a built-in financial analysis unit is very convenient and even necessary for unstable enterprises in order to quickly monitor changes in financial condition.

Keywords: *management, finance, sustainability, company, system, improvement.*

Финансовый анализ является существенным элементом финансового менеджмента и аудита. Практически все пользователи финансовых отчетов компании используют результаты финансового анализа для принятия решений по оптимизации своих интересов.

Собственники анализируют финансовые отчеты для повышения доходности капитала, обеспечения стабильности компании. Кредиторы и инвесторы анализируют финансовые отчеты, чтобы минимизировать свои риски по займам и вкладам. Можно твердо говорить, что качество принимаемых решений целиком зависит от качества аналитического обоснования решения. Об интересе к финансовому анализу говорит тот факт, что в последние годы появилось много публикаций, посвященных финансовому анализу, активно осваивается зарубежный опыт финансового анализа и управления компаниями, банками, страховыми организациями и т.д.

Введение нового плана счетов бухгалтерского учета, приведение форм бухгалтерской отчетности в большее соответствие с требованиями международных стандартов вызывает необходимость использования новой методики финансового анализа, соответствующей условиям рыночной экономики. Такая методика нужна для обоснованного выбора делового партнера, определения степени финансовой устойчивости компании, оценки деловой активности и эффективности предпринимательской деятельности.

Основным (а в ряде случаев и единственным) источником информации о финансовой деятельности делового партнера является бухгалтерская отчетность, которая стала публичной. Отчетность предприятия в рыночной экономике базируется на обобщении данных финансового учета и является информационным звеном, связывающим предприятие с обществом и деловыми партнерами- пользователями информации о деятельности компании.

Субъектами анализа выступают, как непосредственно, так и опосредованно, заинтересованные в деятельности компании пользователи информации. К *первой группе* пользователей относятся собственники средств предприятия, заимодавцы (банки и др.), поставщики, клиенты (покупатели), налоговые органы, персонал компании и руководство. Каждый субъект анализа изучает информацию исходя из своих интересов. Так, собственникам необходимо определить увеличение или уменьшение доли собственного капитала и оценить эффективность использования ресурсов администрацией компании; кредиторам и поставщикам-целесообразность продления кредита, условия кредитования, гарантии возврата кредита; потенциальным собственникам и кредиторам - выгодность помещения в компании своих капиталов и т.д. Следует отметить, что только руководство (администрация) компании может углубить анализ отчетности, используя данные производственного учета в рамках управленческого анализа, проводимого для целей управления.

Вторая группа пользователей финансовой отчетности - это субъекты анализа, которые хотя непосредственно и не заинтересованы в деятельности компании, но должны по договору защищать интересы первой группы пользователей отчетности. Это аудиторские фирмы, консультанты, биржи, юристы, пресса, ассоциации, профсоюзы.

В определенных случаях для реализации целей финансового анализа бывает недостаточно использовать лишь бухгалтерскую отчетность. Отдельные группы пользователей, например руководство и аудиторы, имеют возможность привлекать дополнительные источники (данные производственного и финансового учета). Тем не менее, чаще всего годовая и квартальная отчетность являются единственным источником внешнего финансового анализа.

Методика финансового анализа состоит из трех взаимосвязанных блоков:

анализа финансового состояния;

анализа финансовых результатов деятельности компании;

анализа эффективности финансово-хозяйственной деятельности.

Основным источником информации для финансового анализа служит бухгалтерский баланс компании (Форма №1 годовой и квартальной отчетности). Его значение настолько велико, что анализ финансового состояния нередко называют анализом баланса. Источником данных для анализа финансовых результатов является отчет о финансовых результатах и их использовании (Форма № 2 годовой и квартальной отчетности).

Чем удобны такие источники информации для несостоятельных компании?

В первую очередь тем, что можно не подготавливая данные для анализа уже на основании баланса компании (Форма №1) и (Форма №2) сделать сравнительный экспресс анализ показателей отчетности компании за предыдущие периоды.

Во-вторых: с появлением специальных автоматизированных бухгалтерских программ для анализа финансового состояния компании, удобно сразу после составления форм отчетности не выходя из программы произвести на основании готовых форм бухгалтерской отчетности с помощью встроенного блока финансового анализа простейший экспресс анализ компании.

Основной целью финансового анализа является получение небольшого числа ключевых (наиболее информативных) параметров, дающих объективную и точную картину финансового состояния компании, его прибылей и убытков, изменений в структуре активов и пассивов, в расчетах с дебиторами и кредиторами, при этом аналитика и управляющего (менеджера) может интересовать как текущее финансовое состояние компании, так и его проекция на ближайшую или более отдаленную перспективу, т.е. ожидаемые параметры финансового состояния.

Но не только временные границы определяют альтернативность целей финансового анализа. Они зависят также от целей субъектов финансового анализа, т.е. конкретных пользователей финансовой информации.

Цели анализа достигаются в результате решения определенного взаимосвязанного набора аналитических задач. Аналитическая задача представляет собой конкретизацию целей анализа с учетом организационных, информационных, технических и методических возможностей проведения анализа. Основным фактором, в конечном счете, является объем и качество исходной информации. При этом надо иметь в виду, что периодическая бухгалтерская или финансовая отчетность компании - это лишь “сырая информация”, подготовленная в ходе выполнения на компании учетных процедур.

Чтобы принимать решения по управлению в области производства, сбыта, финансов, инвестиций и нововведений руководству нужна постоянная деловая осведомленность по соответствующим вопросам, которая является результатом отбора, анализа, оценки и концентрации исходной сырой информации. Необходимо также аналитическое прочтение исходных данных исходя из целей анализа и управления.

Основной принцип аналитического чтения финансовых отчетов - это дедуктивный метод, т.е. от общего к частному, Но он должен применяться многократно. В ходе такого анализа как бы воспроизводится историческая и логическая последовательность хозяйственных фактов и событий, направленность и сила влияния их на результаты деятельности.

Практика финансового анализа уже выработала основные виды анализа (методику анализа) финансовых отчетов. Среди них можно выделить 6 основных методов:

горизонтальный (временной) анализ - сравнение каждой позиции отчетности с предыдущим периодом;

вертикальный (структурный) анализ - определение структуры итоговых финансовых показателей с выявлением влияния каждой позиции отчетности на результат в целом;

трендовый анализ - сравнение каждой позиции отчетности с рядом предшествующих периодов и определение тренда, т.е. основной тенденции динамики показателя, очищенной от случайных влияний и индивидуальных особенностей отдельных периодов. С помощью тренда формируют возможные значения показателей в будущем, а, следовательно, ведется перспективный прогнозный анализ;

анализ относительных показателей (коэффициентов) - расчет отношений между отдельными позициями отчета или позициями разных форм отчетности, определение взаимосвязей показателей;

сравнительный (пространственный) анализ - это как внутрихозяйственный анализ сводных показателей отчетности по отдельным показателям компании, филиалов, подразделений, цехов, так и межхозяйственный анализ показателей данного компании в сравнении с показателями конкурентов, со среднеотраслевыми и средними хозяйственными данными;

факторный анализ - анализ влияния отдельных факторов (причин) на результативный показатель с помощью детерминированных или стохастических приемов исследования. Причем факторный анализ может быть как прямым (собственно анализ), когда анализ дробят на составные части, так и обратным, когда составляют баланс отклонений и на стадии обобщения суммируют все выявленные отклонения, фактического показателя от базисного за счет отдельных факторов.

Финансовый анализ является частью общего, полного анализа хозяйственной деятельности, который состоит из двух тесно взаимосвязанных разделов: финансового анализа и производственного управленческого анализа.

Разделение анализа на финансовый и управленческий обусловлено сложившимся на практике разделением системы бухгалтерского учета в масштабе предприятия на финансовый учет и управленческий учет. Такое разделение анализа несколько условно, потому что внутренний анализ может рассматриваться как продолжение внешнего анализа и наоборот. В интересах дела оба вида анализа подпитывают друг друга информацией.

Особенностями внешнего финансового анализа являются:

множественность субъектов анализа, пользователей информации о деятельности компании;

разнообразие целей и интересов субъектов анализа;

наличие типовых методик анализа, стандартов учета и отчетности;

ориентация анализа только на публичную, внешнюю отчетность предприятия;

ограниченность задач анализа как следствие предыдущего фактора;

максимальная открытость результатов анализа для пользователей информации о деятельности компании.

Финансовый анализ, основывающийся на данных только бухгалтерской отчетности, приобретает характер внешнего анализа, т.е. анализа, проводимого за пределами компании его заинтересованными контрагентами, собственниками или государственными органами. Этот анализ на основе только отчетных данных, которые содержат лишь весьма ограниченную часть информации о деятельности компании, не позволяет раскрыть всех секретов успеха или неудач в деятельности компаниия.

Основное содержание внешнего финансового анализа, осуществляемого партнерами компании по данным публичной финансовой отчетности, составляют:

анализ абсолютных показателей прибыли;

анализ относительных показателей рентабельности;

анализ финансового состояния, рыночной устойчивости, ликвидности баланса, платежеспособности компании;

анализ эффективности использования заемного капитала;

экономическая диагностика финансового состояния компании и рейтинговая оценка эмитентов.

Существует многообразная экономическая информация о деятельности компании и множество способов анализа этой деятельности. Финансовый анализ по данным финансовой отчетности называют классическим способом анализа. Внутрихозяйственный финансовый анализ использует в качестве источника информации данные о технической подготовке производства, нормативную и плановую информацию и другие данные системного бухгалтерского учета.

Основное содержание внутрихозяйственного финансового анализа может быть дополнено и другими аспектами, имеющими значение для оптимизации управления, например такими, как анализ эффективности авансирования капитала, анализ взаимосвязи издержек, оборота и прибыли.

В системе внутрихозяйственного управленческого анализа есть возможность углубления финансового анализа за счет привлечения данных управленческого производственного учета, иными словами, имеется возможность проведения комплексного экономического анализа и оценки эффективности хозяйственной деятельности. Вопросы финансового и управленческого анализа взаимосвязаны при обосновании бизнес-планов, при контроле за их реализацией, в системе маркетинга, т.е. в системе управления производством и реализацией продукции, работ и услуг, ориентированной на рынок.

Особенностями управленческого анализа являются:

ориентация результатов анализа на свое руководство;

использование всех источников информации для анализа;

отсутствие регламентации анализа со стороны;

комплексность анализа, изучение всех сторон деятельности предприятия;

интеграция учета, анализа, планирования и принятия решения;

максимальная закрытость результатов анализа в целях сохранения коммерческой тайны.

Результаты финансово-хозяйственной деятельности организации представляют интерес для различных категорий аналитиков: управленческого персонала, представителей финансовых органов, аудиторов, налоговых инспекторов, работников банковской системы, кредиторов и т.п.

Оценка результатов деятельности, как правило, осуществляется в рамках финансового анализа. Основной информационной базой такого анализа служит бухгалтерская (финансовая) отчетность.

Методика анализа финансовой отчетности основывается на знании и понимании:

экономической природы статей отчетности;

содержания основных аналитических взаимосвязей отчетных форм;

ограничений, присущих балансу и сопутствующим отчетным формам;

Экономическая природа статей отчетности. Отчетность содержит десятки показателей, многие из которых являются комплексными. Безусловно, решающей предпосылкой качественного анализа финансового состояния коммерческой организации является понимание экономического содержания каждой статьи, ее значимости в структуре отчетной формы.

Основные аналитические взаимосвязи финансовой отчетности. Отчетность представляет собой комплекс взаимоувязанных показателей. Суть взаимосвязи состоит во взаимодополнении отчетных форм, их разделов и статей. Здесь необходимо выделить два аспекта.

Во-первых, логика построения отчетности определяется, прежде всего, необходимостью дать развернутую характеристику экономического и финансового потенциала организации и эффективности его использования. Основные формы отчетности – бухгалтерский баланс и отчет о прибылях и убытках – отражают две стороны организации как функционирующей социально-экономической системы: статическую и динамическую. Поэтому отсутствие любой из этих форм в годовом отчете существенно обеднило бы его, сделало невозможным получить полное представление о финансовом и имущественном положении организации, ее рентабельности, перспективности развития [4].

Во-вторых, многие балансовые статьи комплексные. Поэтому ряд показателей баланса, наиболее существенных для оценки имущественного и финансового положения организации, расшифровывается в сопутствующих отчетных формах.

Ограничения в балансе. Бухгалтерский баланс является наиболее информативной формой для анализа и оценки финансового состояния компании. Умение чтения бухгалтерского баланса дает возможность:

получить значительный объем информации о компании;

определить степень обеспеченности предприятия собственными оборотными средствами;

установить, за счет, каких статей изменилась величина оборотных средств;

оценить общее финансовое состояние даже без расчетов аналитических показателей.

Значение бухгалтерского баланса так велико, что анализ финансового состояния нередко называют анализом баланса. *Основные направления анализа для реальной оценки финансового состояния:*

1. Анализ финансового состояния на краткосрочную перспективу заключается в расчете показателей оценки удовлетворенности структуры баланса.

2. Анализ финансового состояния на долгосрочную перспективу исследует структуру средств, степень зависимости организации от инвесторов и кредиторов.

Для оценки реальных аналитических возможностей необходимо знать ограничения информации, представленной в балансе:

1. Баланс историчен по своей природе: он фиксирует сложившиеся к моменту его составления итоги хозяйственных операций.

2. Баланс отражает статус-кво в средствах организации, то есть отвечает на вопрос, что представляет собой организация на данный момент, но не отвечает на вопрос, в результате чего сложилось такое положение.

3. Одно из существенных ограничений баланса – заложенный в нем принцип использования цен приобретения. Все основные и оборотные средства оцениваются по текущим ценам их приобретения, что в условиях инфляции, роста цен, низкой обновляемости основных средств существенно искажает реальную оценку имущества в целом.

Таким образом, можно сформулировать *роль финансовой отчетности в финансовом анализе*: разные группы пользователей этой отчетности добиваются одной общей задачи – провести анализ финансового состояния компании на его основе достичь поставленных целей:

руководители получают представление о месте своего компании в системе аналогичных компании, правильности выбранного стратегического курса, сравнительных характеристик эффективности использования ресурсов и принятии решений самых разнообразных вопросов по управлению компании;

аудиторы получают подсказку для выбора правильного решения в процессе аудирования, планирования своей проверки, выявления слабых мест в системе учета и зон возможных преднамеренных и непреднамеренных ошибок во внешней отчетности клиента;

аналитики определяют направления финансового анализа.

В финансовом анализе промышленных предприятий особое внимание уделяют оценке производственной (основной) деятельности. Здесь оцениваются показатели, характеризующие эффективность использования ресурсов.

В финансовом анализе торгового предприятия особое место занимает проблема анализа по товарно-групповой издержкоемкости, доходоемкости и рентабельности. Показатели рентабельности в торговле приобретают все возрастающее значение.

Таким образом, финансовое положение предприятия проявляется в его платежеспособности, в способности вовремя удовлетворять платежные требования поставщиков, возвращать кредиты, выплачивать заработную плату рабочим и служащим, вносить платежи в бюджет.

Список использованной литературы:

1. Бернстайн Л.А. Анализ финансовой отчетности: Пер. с англ. – М.: Финансы и статистика, 2007. – 250 с.

2. Быкадоров В.Л., Алексеев П.Д. Финансово-экономическое состояние предприятия. – М.: «ПРИОР», 2009. – 320 с.

3. Грузинов В.П. Экономика предприятия. М.: Юнити. 2007. – 450 с.

4. Жуйриков К.К., Раимов С.Р. Корпоративные финансы. Алматы. 2010. – 512 с.

5. Финансы предприятий: менеджмент и анализ: учеб. пособие для вузов / А.Д. Шеремет, А.Ф. Ионова Москва : ИНФРА-М, 2006. –159 с.

6. Финансы предприятий: Учебник / Под общ. Ред. Л.Г.Колпиной. 2-е изд., дораб. И доп. - Мн.: Выш.шк., 2004. – 159 с.

7. Вахрин П.И., Нешитой А.С. Финансы, М., 2000. –С.33.

8. Болдырев В.О. О современных методах финансового анализа. // Бизнес и банки. – 2008. - № 6. –С.8-9.

9. Карагусова Г. Д. «Налоги: сущность и практика использования», Алматы, Каржы-Каражат, 2009. –С.8-10.

10.Финансово-кредитные проблемы экономики РК. Сборник научных трудов под ред. Проф. Ильясова К. К., Алматы, 2008. – С.7-8.

ИНТЕРНЕТ-ИНДУСТРИЯНЫҢ ЭКОНОМИКАҒА ӘСЕРІ

Турманова К.Б.,
экономика ғылымдарының магистрі,
«Экономика және бизнес» кафедрасының аға оқытушысы

Мақалада интернет-индустрияның экономикаға әсері қарастырылады. Интернет-банкингті енгізу тәжірибесі мен интернет-банкинг артықшылықтары көрсетілген. Мобильді экономиканың ел экономикасына және оның адамдарға әсеріне талдау жүргізілді.

Түйін сөздер: *интернет-индустрия; мобильді экономика; интернет-банкинг, мобильді коммерция*

ВЛИЯНИЕ ИНТЕРНЕТ-ИНДУСТРИИ НА ЭКОНОМИКУ

Турманова К.Б.,
Магистр экономических наук,
старший преподаватель кафедры экономики и бизнеса

В статье рассматривается влияние интернет-индустрии на экономику. Рассмотрен опыт внедрения интернет-банкинга и показаны преимущества интернет-банкинга. Проведен анализ влияния мобильной экономики на экономику страны и ее влияние на людей.

Ключевые слова: *интернет-индустрия; мобильная экономика; интернет-банкинг, мобильная коммерция*

THE ROLE OF INTERNET-INDUSTRY AND ECONOMICS

Turmanova K.B.,
Master of Economic Sciences,
Senior lecturer, the department is economics and business

The article discusses the impact of the Internet industry on the economy. The experience of Internet banking implementation is considered and the advantages of Internet banking are shown. The analysis of the impact of the mobile economy on the country's economy and its impact on people.

Keywords: *internet industry; mobile economy; internet banking, mobile commerce.*

21 ғасырда интернет-индустрия барлық дамыған елдердің экономикасына айтарлықтай әсер етеді. Бүгінгі күні өз бизнесін жүргізу үшін Интернетті пайдаланатын ұйымдар өз бизнесі үшін Интернет кеңістігін пайдаланбайтын бәсекелестер алдында экономикалық өсуде үлкен артықшылықты сезінеді. Бұл факт қазіргі әлемде жақсы болу жеткіліксіз және бәсекелестерге қарағанда үлкен қаржы айналымы болуы, нарық сұраныстарын қанағаттандыру. Бүгінгі таңда маңызды сапа көрсеткіші тұтынушыға ақпарат беру жылдамдығы болып табылады. Бұл оперативтік қарым-қатынас ғана емес, сонымен қатар өз өнімін жылдам көрсету және оны бәсекелестерге қарағанда қажетті уақытта неғұрлым көрнекті орынға орналастыру, сондай-ақ клиенттің сұрақтарына тез жауап беру, тапсырыстарды өңдеу және оларды тез орындау мүмкіндігі бар.

Көптеген ұйымдар, соның ішінде бұрын ғана оффлайн жарнаманы пайдаланды, немесе нақты өндіріс бар, тек делдал болып қана қоймай, келесі себептер бойынша Интернет желісінде сатуды дамытуға баса назар аударады:

1. төмен құнды жарнама көрсету;
2. шығу мақсатты аудитория бойынша сұраулар (мысалы, контекстті жарнама көмегімен);
3. қандай да бір географиялық шектеулердің болмауы;
4. компанияның қызметі шағын географиялық радиуспен шектелмейді, ол оның шегінен тыс немесе тіпті басқа елдерде жүзеге асырылуы мүмкін;
5. ұйымдар тұтынушыға өз өнімдерінің барлық тізбесін ұсынуға, сипаттамамен және фотосуреттермен толықтыруға мүмкіндік береді, бұл сату кезінде пайдаланушының барлық базалық қарсылықтарын жабу есебінен конверсияны айтарлықтай арттырады және оның өнім туралы хабардар болуын арттырады;
6. ұйымның нарыққа кіруде, сондай-ақ одан шығуда тікелей тап болатын шағын шығындар [1].

Компанияның Интернетке шығу қажеттілігі бүгінгі таңда тұтынушы өзіне қажетті тауарлар мен қызметтерді іздеу үшін Интернетті таңдайтынына байланысты. Тәжірибе көрсетіп отырғандай, сапалы сайт, БАҚ, теледидардағы жарнамаға, көрмелерге қатысуға және "суық қоңырау шалуға" қарағанда клиенттерді тартуда әлдеқайда тиімді бола алады, кез келген жағдайда бұл сату көлемін арттыруға көмектеседі.

Қазақстан Интернет жылдамдығы бойынша әлемде 57-орында. Алайда ЕЭҚ елдері арасында Қазақстан Ресей мен Беларусиядан кейін үшінші орынға ие [2].

Интернет пайдаланушыларының саны қыркүйек айының соңында 2,5 миллионды құрады, бұл өткен жылмен салыстырғанда 2% - ға аз. 2018 жылдың үш тоқсанында интернет-провайдерлер қызметтерінің көлемі 180,5 миллиард теңгені құрады. Бұл өткен жылмен салыстырғанда 6,7% - ға артық. Алайда, көрсетілген қызметтер көлемінің айтарлықтай өсуіне қарамастан, қыркүйек айының соңында интернет-байланыс абоненттерінің саны 1,6% — ға-2,45 миллионға дейін қысқарды. Егер соңғы бес жылда деректерді есепке алатын болсақ, провайдерлер көрсеткен қызмет көлемі екі есеге немесе 80,3 миллиард теңгеге ұлғайды. Сонымен қатар, көрсетілген кезеңде интернет-пайдаланушылардың саны 654,6 мыңға артты.

Жоғары жылдамдықты интернетке қатынау абоненттерінің ең көп саны Астанада тіркелген (675,3 мың адам). Алматы, абоненттер санының айтарлықтай қысқаруына қарамастан (жылына 933,4-тен 354, 5 мыңға дейін), рейтингте екінші орынға ие.

Алайда, ҚР Статистика комитетінің мәліметтеріне қарағанда, 2017 жылдың соңына қарай Алматыда жоғары жылдамдықты кең жолақты қатынау арқылы тіркелген Интернет абоненттерінің саны 973,2 мыңға жетті, 2018 жылдың қаңтар айының қорытындысы бойынша миллионнан асты, бірақ ақпан айының соңына қарай 341,1 мыңды құрады.

Сондай – ақ статистикалық мәліметтер де әртүрлі: өткен жылдың соңына қарай елордада абоненттер саны 194,1 мың, қаңтар – 195,2 мың, ал ақпан-870,2 мыңды құрады.

Үшінші орында Алматы облысы орналасқан, оның абоненттерінің саны 173,1 мың [3].

Соңғы жылы Қазақстанның түрлі өңірлерінің халқы табыс деңгейлеріндегі және инфрақұрылымды дамытудағы айырмашылықтарға қарамастан интернетті тең дәрежеде пайдаланады. Интернет географиялық жағынан бөлінген, әртүрлі өмір сүру деңгейі мен кәсіпорындардың бизнес-модельдері бар ел өңірлерінің дамуындағы айырмашылықты теңестіру құралы болып табылады, сондай-ақ өз бизнесін осы өңір шеңберінде ғана емес, ауқымдауға мүмкіндік береді. Алыс өңірлерге келе, Интернет олардың бизнес-модельдерін ірі қалаларға тән бизнес модельдерге жақындауға және экономикалық табысты кәсіпорындардың бизнес модельдеріне ұқсас бизнес модельдерге жақындауға мүмкіндік береді.

Интернет-бұл заманауи медиа дүкен. Мұнда тұтынушылар жиі сатып алады. Соңғы жылы интернет пайдаланушылардың 34% Интернетте, офлайн дүкендерінде сатып алуды жөн көрді. Интернет үйден шықпай-ақ, витрина, каталог және пошта арқылы тапсырыс жинауға мүмкіндік береді. Желіде бола отырып, пайдаланушы бірден бірнеше әрекет жасауға мүмкіндігі бар: тауарды зерттеу, бағаға талдау жүргізу және өз тапсырысын орындау. Барлық іс-әрекеттерді орындау үшін ешқайда барудың қажеті жоқ және олар үйде тұрып, жұмысқа барар жолда барлық іс-әрекеттерді орындай алады.

Қазіргі әлемде Интернетті дамытудағы ең маңызды жетістіктердің бірі интернет банкинг болып табылады. Интернет банкинг-бұл қашықтан банктік қызмет көрсету технологияларының жалпы атауы, сондай-ақ кез келген уақытта және Интернетке қол жеткізе алатын кез келген авторизацияланған құрылғыдан берілетін шоттар мен операцияларға (олар бойынша) қол жеткізу. Операцияларды орындау үшін браузер пайдаланылады және вебсайт, яғни қажет орнату клиенттік бөлігінің бағдарламалық қамтамасыз ету.

Негізінен интернет-банкинг қызметтері мыналарды қамтиды:

* шоттар бойынша үзінділер;
* банктік өнімдер бойынша ақпарат беру;
* депозиттер ашуға, несие және банк карталарын алуға өтінімдер;
* банк картасына ішкі аударымдар;
* Басқа банктердегі шоттарға аударымдар;
* қаражатты айырбастау;
* Қызметтерді басқару үшін жеке кабинет.

Қазіргі уақытта Еуропа және Америка елдерінде интернет-банкинг пайдаланушыларының саны бүкіл ересек халықтың 50% - нан асады, ал кәмелетке толған интернет пайдаланушыларының арасында сан 90% - ға жетеді.

Қазіргі уақытта қазіргі заманғы банктер үшін дамудың перспективалық бағыты - брокерлік қызметтер болып табылады. Бұл қызметтер жеке тұлғаларға нарықтың халықаралық валюта қорларына (интернет-трейдинг) қол жеткізуді білдіреді.

Интернет-трейдингтің артықшылықтары:

* қор нарығында клиенттердің жұмыс тиімділігін арттыру;
• бірнеше биржадағы бір мезгілде сауда;
* өңірлік инвесторлар үшін нарыққа тікелей қол жеткізу;
* техникалық жабдықтау минимумы;
* клиент жұмысының тиімділігі мен сапасы;
* бастапқы қаржы салымдарының төмен деңгейі;

Бірақ интернет-трейдингте бірқатар кемшіліктер бар:

* интернет желісіндегі алаяқтық;
* брокерден сауаттылық пен өзара тиімді қолдаудың болмауы;
* заң мәселелері;

Интернет-банкинг қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін соңғы уақытта бір реттік парольдер арқылы транзакцияны растау белсенді қолданылады. Бұл қаскүнемнің клиенттің қаржысына қол жеткізуіне мүмкіндігі болмайды. Бірақ, теорияда серверді ауыстыру мүмкіндігі әлі де жүзеге асырылатынын атап өту керек, бірақ бұл өте қиын.

Интернет Клиент пен банк арасындағы өзара байланыс жедел болуға мүмкіндік береді. Бұл сондай-ақ клиенттің жеке қалауына, тәуекелге бейімділігіне және портфелін қалыптастыруға сүйене отырып, клиентпен дифференциалды жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Ақпараттық технологияларды дамыту өз кезегінде өндіруші мен банктік қызметтерді тұтынушы арасындағы қашықтықты айтарлықтай қысқартуға мүмкіндік береді, банктер арасындағы бәсекелестікті айтарлықтай шиеленістіреді, бұл қызмет көрсетудің сандық және сапалық жақсаруына ықпал етеді [4].

Сондай-ақ, мобильді экономика сияқты сегментті атап өткен жөн. Мобильді экономика-мобильді интернетке негізделген ел экономикасының сегменті. Ол интернет іске қосылған елдің барлық дерлік өмір салаларын қамтиды. Қазіргі уақытта мобильді қосымшалар мен мобильді коммерцияны әзірлеу саласы белсенді дамуда.

Forbes Kazakhstan нұсқасы бойынша мобильді қосымшалардың жыл сайынғы бесінші рейтингінің қорытындысы шығарылды.

Бесінші жыл қатарынан қазақстандық интернет-бизнес және мобильді коммерция қауымдастығының (АКИБ) және Intervale Kazakhstan компаниясының сарапшылар тобы нарықтың дамуының негізгі үрдістерін анықтау мақсатында Қазақстанның мобильдік қосымшаларының рейтингін құрайды. Алдыңғы жылдардағыдай топ-30 мәлімделген 100-ден астам қосымшаларды талдау нәтижесінде қалыптасты. Қазақстандықтар Мобильді қосымшаларды барынша белсенді пайдаланады, бұл сессиялар санының өсуі куәландырады.

Өткен жылы 90 ұпаймен рейтингтің екі қатысушысы атанған. Бұл жолы 90-нан астам баллды үш қатысушы алды. Бесінші рет қатарынан Қазақстандағы ең ірі "Колеса" автомобиль сайтының мобильді қосымшасы бірінші орынды иеленіп отыр. Өткен жылмен салыстырғанда оның орташа айлық сессияларының саны 30 748 048-ден 41 544 629-ға артты.

Екінші нәтиже-90,19 балл, 34 702 058 сессия-қосымша көрсетті Beeline.kz өткен жылы топ-30-ға түскен жоқ. Авторлардың пікірінше, бұл 2018 жылғы серпіліс деп санауға лайық.

Өткен жылдың "қола жүлдегері" – ең ірі сервисі OLX-және осы жылы 90,17 ұпай нәтижесімен үшінші орынға қалды. Орташа айлық сессиялар саны бойынша – 59 750 000 және 691 667 бірегей – ол бәсекелестерден мүлде асып түсті, бірақ оларға сторларда және қазылар алқасының бағалауы бойынша баллдар бойынша жол берді.

Топ-5 құрамына " Колеса. Крыша. Маркет" - жылжымайтын мүлікті сатып алу және сату бойынша сервис қосымшалары Krisha.kz (87,69 балл) және хабарландырулар беру, тауарлар мен қызметтерді іздеу үшін сервис Market.kz енді [5].

Мобильдік экономиканың жұмыссыздықпен күреске қосқан үлесін атап өту керек. Өйткені жастардың көпшілігі вайн, бейнероликтерді түсіріп, блогтар жүргізеді, яғни осылайша интернет арқылы табыс табады.

Қорытындылай келе, интернет-индустрия қазіргі заманғы қоғамның қалыптасуына әсер ететін маңызды факторлардың бірі болып табылады. Қазіргі уақытта Интернет индустриясы адам өмірінің барлық салаларына және экономикаға үлкен дәрежеде әсер етеді. Ақпараттық технологиялар әлемдік экономиканың дамуына тез серпін береді. Интернет-индустрия кәсіпкерлік қызметпен айналысатын жеке тұлғаларға, фирмаларға және қауымдастықтарға экономикалық және әлеуметтік проблемаларды тиімді шешуге мүмкіндік береді. Интернет-индустрия ел өңірлерінің дамуындағы айырмашылықты теңестіру үшін құрал болып табылады, елдің ЖІӨ-ге елеулі үлес қосып, жұмыссыздықпен күресуде.

Әдебиеттер:

1. Гарнаев А. Ю. Excel, VBA, Internet в экономике и финансах: СПб: издательство BHV, 2002. — 816 с.

2. https://ru.sputniknews.kz/society/20181024/7755150/kazakhstan-internet-pokrytie

3.Finprom.kz

4. Интернет-банкинг // [Электронный ресурс]. – Режим доступа – URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Интернет-банкинг

5. http://islam.kz/ru/news/kazahstan/top-30-mobilnyh-prilojenii-kazahstana-7973

КӘСІПОРЫНДАҒЫ ҚАРЖЫ МЕНЕДЖМЕНТІ

Сапарбаев Ә.Ж.,
э.ғ.д., профессор,
Есенгелдина Т.Б.,
Қайнар Академиясының магистранты

Мақалада кәсіпорындағы қаржы менеджменті жайында мәселелер қарастырылады. Қаржы менеджментінің маңызды аспектісі кәсіпорынның қаржылық жай-күйін талдау болып табылады. Бұл кәсіпорынның қаржы тұрақтылығын, оның нарықтағы жағдайын сипаттау үшін қажет. Талдауға қажетті ақпараттар бухгалтерлік балансta қаржы-шаруашылық қызметінің нәтижелері туралы есепте, ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есепте болады; сондай-ақ толығырақ ақпарат қолданылады.

Түйін сөздер: *кәсіпорын, менеджмент, есеп, қаржы, басқару, экономика, жоспарлау, бақылау.*

ФИНАНСОВЫЙ МЕНЕДЖМЕНТ НА ПРЕДПРИЯТИЙ

Сапарбаев А.Д.,
Д.э.н., профессор,
Есенгелдина Т.Б.,
Магистрант академии кайнар

В *статье рассматриваются вопросы финансового менеджмента на предприятии. Важным аспектом финансового менеджмента является анализ финансового состояния предприятия. Необходимо описать финансовую устойчивость предприятия, его рыночные позиции. Информация, необходимая для анализа, включена в отчет о движении денежных средств в отчете о движении денежных средств в отчете о финансовом положении; а также более подробную информацию.*

Ключевые слова: *предприятие, управление, бухгалтерский учет, финансы, управление, экономика, планирование, контроль.*

FINANCIAL MANAGEMENT ON ENTERPRISES

Saparbayev A. Zh.,
Doctor of Economic Sciences, Professor
Esengeldina T.B.,
Master of the Academy of Kainar

В статье look at financial management for the enterprise. The financial aspect of financial management is the essential aspect of the financial institution. Do not hesitate to define the financial stability of the company, its market position. Informational, analytical, analytical, including financial statements in the financial statements on the financial position of the entity; as well as more informative information.

Keywords: *business, management, accounting, finance, management, economy, planning, control.*

Қаржы жүйесінің бастапқы буыны ретінде шаруашылық жүргізуші субъектілердің қаржысы базистік категория, яғни тап осындай нысанада жұмыс істейтін айырықшалықты белгілері мен ерекшеліктері бар объективті экономикалық қатынастардың жиынтығы болып табылады. Бірақ ақша қорлары қозалысының объектісі бар, субъектілердің нақтылы мүдделері жөнінде көрінетін кез келген қатынастар сияқты, олар реттеуді, тиісті қаржы ағынының бағыттарын, олардың қозғалысын ретке келтіруді қажет етеді. Бұл қондырмалықтарға жататын, нақтылы орындаушылардың санасымен, машығымен және іскерлігімен жасалатын субъективті басқарушы іс-ірекеттері ақылы жүзеге асырылады. Экономикалық заңдармен анықталатын базистік аса маңызды құбылыстардың талабына бағдарлануы тиіс, бұл талаптарды үнемі ескеріп

отыруы тиіс, яғни базистің шарттарына бағынышты болуы тиіс болғандақтан қондырмалықтарға жатады. Бұл басқарылатын іс-әрекеттерге қаржы менеджменті ұғымы – тиімді пайдалану мақсатымен кәсіпорынның ақша ағынының, кәсіпорынның бүкіл қаражаттарының қозғалысы механизмін басқару жүйесі жатады.

Қаржы жүйесінің бұл буынында нарық жағдайындағы басқару қаржы менеджменті деп аталады және кәсіпорындар мен ұйымдардың кәсіпкерлік қызметі арқылы және соның шеңберінде әлеуметтік-экономикалық процестерді басқарудың нысаны болып табылады. Қаржы менеджментінің мәні тиісті службалар тарапынан қосымша қаржы ресурстарын ең тиімді етіп тартуға, оларды неғұрлым ұтымды етіп жұмсауға, қаржы рыногында бағалы қағаздарды сатып алуға, қайтып сатып пайдалы операциялар жасауға мүмкіндік беретіндей етіп қаржыны басқаруды ұйымдастыру.

Кәсіпорындарда қаржы менеджментінің объектілері мыналар болып табылады: жылжымайтын және жылжымалы мүлік, мүліктік құқықтар, жұмыстар және қызметтер, ақпарат, зияткерлік (интеллектуалдық) қызметтің нәтижелері, материялдық емес игіліктер.

Қаржы менеджменті уәждемелерге — адамдардың немесе ұжымдардың қажеттіліктері мен тиісті қылықтарын анықтайтын мақсаттарды іске асыру жөніндегі қызметке негізделеді. Уәждеме іскерлік белсенділікті, еңбек өнімділігі мен сапасын ынталандыру процесінде көрінеді.

Жалпы қаржы менеджменті қаржыны басқарудың ілгеріде баяндалған қағидаттарына негізделген. Ол басқарудың тиісті элементтерін — ақпаратты, жоспарларды (болжауды), ұйымдастыруды, реттеуді бақылауды кіріктіреді. Қаржы менеджментін жүзеге асырудың шарты нарықтық ортаның болуы болып табылады, бұл орта бағалардың еркін жүйесі, тауар мен қызметтердің рыногымен қатар еңбек, капиталдар, өндіріс құрал-жабдықтары рыногының жұмыс істеуі, кәсіпорындардың қызметін мемлекеттік реттеудің заңнамалық реттемелеу кезіндегі кәсіпкерлік қызметті коммерциялық есеп негіздерінде жүргізуге мүмкіндік береді. Сөйтіп, кәсіпорындардың қаржы менеджментінің шеңбері нарықтық факторлармен анықталады, бұл оны жеке буындарында басқарушы субъектілердің басқарылу объектілеріне ықпал жасауының экономикалық элементтері басым болуы мүмкін қаржыны басқарудың жалпы шарттарынан ажыратады. Кәсіпорындардың қаржы менеджментінің жүйесі аса жылжымалы, өйткені бұл буындағы нысандардың, әдістердің арсеналы жалпымемлекеттік қаржылардағыға қарағанда тым әр түрлі. Мысалы, кәсіпорындардың қаржы менеджменті әр түрлі нысандардағы есеп айырысу (төлем тапсырмасы, төлем талабы (талапшоты), әр түрлі акредитивтер, есеп айырысу чектері және т.б.), барлық нысандардағы несиелендіру, бағалы қағаздармен және валютамен жасалатын операциялар бойынша көп таралған операциялардан басқа хеджирлеу, кепілдік-ипотекалық және сенімгерлік (трасттық) операциялар, қаржы және операция лизингі, франчайзинг, бағалы қағаздар бойынша трансферттер сияқты нысандар мен әдістерді қамтиды; валютамен, бағалы қағаздармен жасалатын операциялар бойынша, қауіптердің барлық түрлерін сақтандыру бойынша қаржы құралдарының жинақталымы айтарлықтай кеңейеді.

Қаржы менеджментін мына кезеңдердің дәйекті ауысымы ретінде елестетуге болады:

ақша қаражаттарын (капиталды) пайдаланудың міндетін қою және мақсатын анықтау;

ақша ағындарының қозғалысын басқарудың қаржылық әдістерін, тәсілдерін таңдау;

қабылданған шешім бойынша инвестициялау жөніндегі шешімді бизнес-жоспар немесе басқа ресімдеу түріндегі іс-әрекеттердің бағдарламасын жасау;

жобаның орындалуын ұйымдастыру;

атқарылу барысына бақылау жасау және қажетті түзетулер жасау;

қайта инвестициялаудың мақсаттары үшін жоба нәтижелерін талдау және бағалау;

Қаржы менеджментінде шешімдер қабылдау тәуекелдіктерімен, яғни жобаланған нұсқамен салыстырғанда табысты кем алу немесе зиянның пайда болуы ықтималдығымен кездесіп отырады. Тәуекелдікті талдау оның көздері мен себептерін анықтаудан, ысыраптың белгілі бір деңгейінің ықтималдығын өлшеуді, яғни тәуекелдіктің қолайлы дәрежесін белгілеуден басталады. Тәуекелдік статистикалық, сараптық және құрамдастырылған әдістермен анықталады. Қаржы менеджментінде шешімдер қабылдау тәуекелдіктің барлық түрін — өндірістік, коммерциялық, қаржы тәуекелдіктерінің үйлесуін қажет етеді.

Алайда бизнеске экономикалық, сондай-ақ әлеуметтік, саяси және табиғи сипаттағы секілді көптеген құбылыстар да әсер етеді: өрлеу мен дағдарыстар, банк пайызының, бағалардың ауытқулары, тұтынушылар ұнатуларының, бәсекелестер іс-қимылының өзгеруі, үкіметтің көлденең (болжанбаған) шешімдер қабылдауы, ереуілдер, табиғи катаклизмдер, апаттар және т.б.

Қолайсыз уақиғалар болған кезде келеңсіз зардаптарды азайтуға ақшаны, өндірістік

қуатты, шикізатты, дайын өнімді резервте сақтау есебінен қол жетеді; коммерциялық қызметті қайта бағдарлау жөніндегі алдын ала жасалған шаралар болуы мүмкін. Жиынтық тәуекелді басқару кезіндегі кәсіпорынға төнетін тәуекелдердің түрлі тұрпаттарында бірігетін кәсіпорын қаржының әртараптандырудың ерекше маңызы бар.

Хеджерлеудің көмегімен қаржы тәуекелдігін (қатерін) барынша азайтудың техникасы қолданылады. Бұл кезде негізгі келісіммен қатар үшінші тараппен қосымша мәміле жасалынады. Оның шарты мынадай: негізгі мәміледегі қаржы ысыраптарына соқтыратын мән-жай болған кезде қатысушы залал шеккен ысыраптарды түгел немесе ішінара бейтараптандыра отырып, қарама-қарсы мәміледе ұтады. Хеджирлеу техникасында опциондар, фьючерстер, пайыздық айырбастар (своптар) сияқты және т.б. пайдаланылады.

Тәуекелдікті азайту мен төмендетудің дәстүрлі әдісі мүліктік сақтандыру болып табылады, бұл кезде сақтандырылушыға (сақтанушыға) сақтандыру шартымен шарттасылған сақтандыру оқиғасы болған кезде төленетін сақтық төлемі қамтамасыз етіледі.

Қаржы менеджментінде маңызды объект ақша ағыны − құн (Д-Т-Д[1]) нысандарын жаңғыртудың және қосылған құнды қалыптастырудың экономикалық процестерін ортақтастыратын қолма-қол және қолма-қол ақшасыз нысандарындағы ақшаның қозғалысы болады. Ақша ағынының (ақша түсімі мен жылыстауы) құрамына қаржы көмегімен де қалыптасатын (қаржы ресурстары), сондай-ақ басқа әдістермен де тартылатын барлық ақша ресурстары қамтылады. Қаражаттардың түсімінде анықтаушы орынды өнімді, жұмыстарды және қызметтерді өткізуден (сату көлемі) түскен түсім-ақша, онан кейін несие ресурстары, әр түрлі тартылған ресурстар алады. Қаражаттардың жылыстауы дүркін-дүркін төленетін төлеулермен де (тауар-материал құндылықтарын сатып алу, қызметкерлерге жалақы мен сыйақылар төлеу, несиелерді өтеу, салықтар мен басқа міндетті төлемдерді төлеу және т.б.), сондай-ақ ұзақ мерзімді инвестициялардың болжамы негізіндегі күрделілерімен де байланысты.

Қаржы менеджментінде ақша оның іс-әрекетінің мезгілдік (уақытша) межелдемелері тұрғысынан функцияларды атқару кезіндегі өзге нысанға, сапаға айналғанға дейін қаралады. Бұл аспектіде ақшаның «уақытша құнының» барлығы есепке алынады: мұндай сомада бүгінгі ақша мен келешектегі ақшаның сатып алу күші бірдей болмайды. Ақшаның қазіргі және келешектегі құны өзара қайтымды. Қазіргі (бүгінгі) құн келешектегі құнға компаундингілеу − күрделі пайыздарды есептеу арқылы, ал келешектегі құн қазіргі құнға дисконттау − пайыздарды пайдаланып төмендету арқылы жеткізіледі. Ақшаның келешектегі құнының есеп-қисабында инфляцияның индекстерін есепке алу, яғни ақшаның құнын инфляциялық құнсыздануға төмендету қажет.

Жобаларға жұмсалатын инвестициялар нысанындағы ақшаның, рента төлемдерінің, жүйелі жарналарджың, кірістердің және басқа ақша операциялары есептеулерінің бір жолғы, сондай-ақ дүркін-дүркін түсулері мен төленулері жай және күрделі аннуитеттердің есеп-қисабы, «капиталды бюджеттендіру», табыстылықтың ішкі мөлшерлемесі» тәсілдері арқылы жүргізіледі.

Капиталды бюджеттендіру (капиталдық бюджеттендіру) - өтеудің қарастырылған мезгілінде қаражаттарды кейінгі дүркін-дүркін қайтаруларымен жабылатын ақша қаражаттарының бір жолғы жылыстауы. Бюджеттендіру тұжырымдамасы негізгі активтер бойынша шығыстарды жоспарлау кезінде пайдаланылады, бұл жобаларды талдау және ақша қаражаттарының ұзақ мерзімді және ірі жұмсалымы жөнінде шешімдер қабылдаудың процесі.

Табыстылықтың ішкі мөлшерлемесінің есеп-қисаптары жобаларды салыстыру және пайдалылықтың пайыздары бойынша инвестициялық шешімдерді таңдау үшін және жобаның есепті табыстылығы мен пайыздың қолданыстағы нарықтық мөлшерлемесін салыстыру және жобаны жүзеге асыру мезгіліне оның болжамы үшін жүргізіледі.

Қаржы менеджментінің маңызды аспектісі кәсіпорынның қаржылық жай-күйін талдау болып табылады. Бұл кәсіпорынның қаржы тұрақтылығын (рентабельділік, төлем қабілетін, несиені өтеу қабілетін), оның рыноктағы жағдайын (бәсекеге жарамдылығын) сипаттау үшін қажет. Талдауға қажетті ақпараттар бухгалтерлік баланста қаржы-шаруашылық қызметінің нәтижелері туралы есепте (пайда және зияндар туралы есепте), ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есепте болады; сондай-ақ толығырақ ақпарат қолданылады.

Қаржы менджментінің жалпы мақсатты нұсқамасы – экономикалық дамудың ішкі және сыртқы факторларын есепке алу негізінде кәсіпорынның тең қаржы саясатын жүзеге асыру.

Кәсіпорын мен корпорацияларды басқарудың қаржылық механизмі – бұл оның экономикалық және әлеуметтік даму міндеттерін шешу мақсатында қаржыларды пайдаланудың нысандары, әдістері мен тәсілдерінің жиынтығы. Мемлекеттің басқарушы ісіне әсер етуі ретінде

қаржылық механизм мен басқарушылық шешімдерді қабылдау процесі өте тығыз байланысты. Мысалы, салықтық жоспарлау көмегімен салықтық ауыртпалықтың төмендеуі, негізгі құралдардың амортизациясын жеделдету жүйесін қолдану және т.б.

Кәсіпорындар мен корпорацияларда қаржылық механизмнің әрекет етуінің негізгі қағидалар болып келесілер табылады: кешенділік, функционалдылық, біркелкілілік және бейімделгіштілік.

Кешенділік – бұл бір-біріне қосымша болатын қызметті реттеуші қаржылық тетіктерді қолдану. Мысалы, өнімді, қызметті өткізуден түскен түсімді қалыптастыру мен пайдалану бюджеттік жүйе мен мемлекеттік бюджеттік емес қорлар,инвестициялар мен инновацияларды қаржыландыру төлемдерімен тығыз байланысты.

Функционалдылық – қойылған мақсаттарға сәйкес қаржылық механизмнің қызмет етуін қамтамасыз ету.

Бейімдену – қоршаған экономикалық ортаның өзгерісін есепке алу және серіктестермен шаруашылық қатынастарды реттеу процесіне түзетулер енгізу мүмкіндігі.

Біркелкілілік – реттеуші фактор ретінде қаржылық механизмнің бір түрлілігі. Басқарудың барлық субъектілері бірлік азаматтық заңнама шегінде және міндетті түрде әр кәсіпорын немесе корпорацияның қызметінің ерекшеліктерін есепке ала отырып қызмет етеді. Қаржыларды басқарудың мақсаттары мен міндеттері басқарудың функцияларының бейнесі болып табылады.

Қаржыларды басқару келесі функцияларды атқарады:

- өндірістік немесе кәсіпорын қаражаттарының айналымын ақшалай ресурстар көздерімен, ақшалай ағымдарын қалыптасуымен қамтамасыз ету. Шаруашылық және қаржылық қызмет процесінде кәсіпорын толық көлемде және теңдестірілген меншікті, тартылған және қарыздық көздермен қамтамасыз етілуі қажет. Қаржыларды басқару процесінде ақшалай ағымдар қалыптасады және кәсіпорынның даму және меншік иесінің табысын арттыру мақсаттарына сәйкес негізгі және айналым капитал құрамында, қаржылық нарықта ақшалай қаражаттарды орналастырудың оптимизациялану және рационализациялау сұрақтары шешіледі.

- бөлу немесе кәсіпорынның ақшалай ресурстарын пайдалану және бөлу, ақшалай ағымдарының қалыптасу функциясы. Бұл функцияның орындалу процесінде кәсіпорынның капитал немесе мүлкінің құнын, меншік иесінің табысын арттыру немесе оны сақтау үшін қаражаттарды, есептер, төлемдер мен аударымдарды аванстау мен инвестициялау нұсқауларын таңдауда, шаруашылық жүргізуші басқа субъектілермен қатынастарды таңдауда кәсіпорында бар қаржылық ресурстарды пайдаланудың рационализациясы сұрақтары шешіледі.

- бақылау функциясы. Берілген функцияның мазмұны кәіспорын ресурстарынынң айналымын түрлі әдістер мен тәсілдер арқылы нақты бақылау мүмкіндігіне негізделеді. Қаржылық көрсеткіштер мәндерінің өзгерістерін сандық бақылау қаржылық жағдайды, капитал мөлшерін, оның өтімділігі мен төлемқабілеттілігін, сонымен қатар меншік иесінің табыс көлемінің өсімін нақты бағалауға мүмкіндік береді. Инвестициялау және қаржыландыру процестерін бақылау көмегімен болашаққа қаржылық ресурстарды тиімді пайдалану мен оларды сақтау және түрлі факторларды есепке ала отырып, капитал құны мен оның құрылымын бағалау жүзеге асырылады.

Қойылған мақсаттарға жету үшін қаржылық қызметтің негізгі міндеттерін келесідей көрсетуге болады:

- Өткен шаруашылық тәжірибені бағалау, талдау және есепке алу, және даму мақсаттарына сәйкес болашақ кезеңге оның экстрополяциясы.

- Шаруашылық жүргізудің сыртқы ортасындағы мүмкін өзгерістердің және даму беталыстарын, пайдаланылатын қаржылық ресурстардың құрылымын өлшеу қажеттілігін болжамдау, бағалау, талдау және есепке алу.

- Капитал мен табыстарды сақтаудың перспективалары мен стратегиялық мақсаттарын бағалау, талдау және есепке алу.

- Қабылданатын шешімдер немесе жүргізілетін өзгерістердің жедел сипаттамасына бағытталу.

- Кәсіпорынның қызметіне кейбір сыртқы және ішкі факторлардың әсер етуінің дәйектемесі және тәуекелділікті мойындауы.

· Қаржылық заңнамалар талаптарын нақты орындау және өндірістік емес жоғалтуларды төмендету үшін нормалар мен нормативтерді сақтау.

Қабылданған шешімдерді орындалуын және қаржылық ресурстарды маневрлеу мүмкіндігін бақылау.

Қаржыларды басқару процесі өзімен бірге кәсіпорын экономикасын жалпы басқаруының

негізігі бөлігін құрайды және ол келесі кезеңдер арқылы жүреді: талдау; жоспарлау; орындау, түзету; бақылау.

Кәсіпорынның қаржылық менханизмі келесі элементтерді қамтиды:қаржылық әдістер; қаржы құралдары (тетіктер); нормативтік қамтамасыз ету; құқықтық қамтамасыз ету; ақпараттық қамтамасыз ету.

Басқарудың кешенді жүйесі ретінде қаржылық механизмнің құрамы келесі суретте көрсетілген (сурет):

Қаржылық механизм құрамында құралдар мен әдістердің өзара

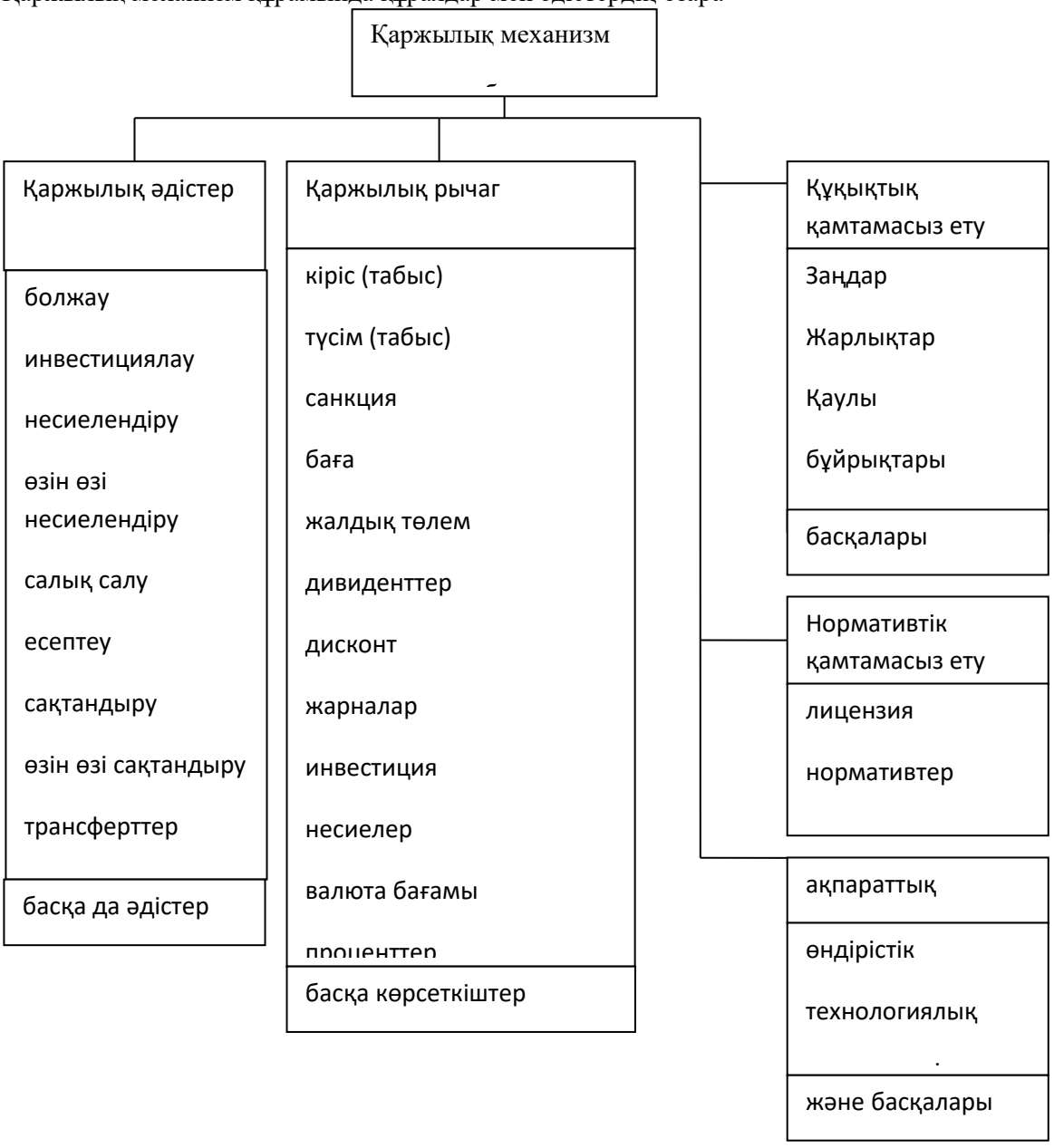

Сурет. Кәсіпорынның қаржысы басқарудағы қаржылық әдістер

қатынасында қазіргі кездегі тәжірибеде тауарлық және қор нарығының дамуына байланысты белгілі өзгерістер туындады. Сонымен, қор нарығында қаржылық құралдарға екі контрагент арасында кез келген келісімшарт жатады, оның нәтижесінде бір серіктесте қаржылық актив пайда болса, екіншісінде үлестік және қарыздық сипаттағы қаржылық міндеттеме пайда болады. Мұнда қаржылық құралдар бірінші және екінші деңгейлі болып сипатталады. Олардың біріншісіне несиелер мен қарыздар, акциялар мен корпоративтік облигациялар, дебиторлық және кредиторлық қарыздар және т.б. жатады. Екінші деңгейлі қаржылық құралдарға келесілер жатады: қаржылық опциондар, фьючерстер, форвардтық контрактілер, пайыздық және валюталық своптер және т.б. Екінші деңгейлі қаржылық құрал (дериватив) екі негізгі «туынды» сипатына ие:

оның негізіне белгілі бір базисті актив енгізілген (тауар, акция, облигация, вексель, валюта, қор индексі және т.б.);

оның бағасы базистік активтің құны негізінде анықталады.

Көптеген қаржылық құралдар мен операциялардың негізіне бағалы қағаздар (мемлекеттік және корпоративтік акциялар мен облигациялар) жатқызылған. Бұдан басқа, бағалы қағаздар үлестік (акциялар) және қарыздық (облигациялар) болып бөлінеді. Олар ҚР Қаржы министрлігінің реттеу мен бақылау объектісі болып табылады.

Тәжірибеде кәсіпорынның қаржылық механизмнің бірлік жүйесінен жеке элементтерінің жойылуын болдырмау маңызды. Бұл шартты ескермеу шаруашылық жүргізуші субъектінің қаржылық теңдігін жоғалтуға әкеледі.

Кәсіпорындар мен корпорацияның, шаруашылық және қаржылық қызметін талдауда, бағалауда қолданылатын көрсеткіштер жүйесіне келесі коэффициенттер жатады: қаржылық тұрақтылық; төлемқабілеттілік; өтімділік; үлестік активтілігі (активтердің айналымдылығы және өзіндік капиталдың); активтер мен өзіндік капиталдың рентабельділігі (табыстылық).

Үш маңызды звенолардың бірігуі қаржылық саясаттың мазмұнын анықтайды, олардың стратегиялық мақсаттары мыналар:

- экономикалық өсудің көзі ретінде түсімді максимизациялау;
- капиталдың құны мен құрылымын оңтайландыру;
- қаржылық тұрақтылықты, іскерлі және нарықтық белсенділікті қамтамасыз ету;
- меншік иелеріне, акционерлерге немесе құрылтайшылрға, инвесторларға, несие берушілерге және басқа контрагенттер үшін қаржылық ашықтылыққа жету;
- корпоративтік бағалы қағаздар эмиссиясы, қаржылық жалға беру (лизинг), қаржыландыру жобасы арқылы нарықтық әдістерді қолданып капитал тарту;
- стратегиялық мақсаттарды құру есебімен қаржылық жағдайды және болжамдауды диагностикалау негізінде қаржыны басқарудағы тиімді басқаруды зерттеу;

Кезеңнің ұзақтығына және мақсаттың шешілу мінезіне қарап, қаржылық саясатты қаржылық стратегияға және қаржылық тактикаға топтастыруға болады.

Қаржылық стратегия − бұл шешуші мақсаттармен және оларға жетудің негізгі әдістерінің жиынтығы. Стратегияны қалаулы мақсаттарды қарапайым анықтау деп және оларды жүзеге асыру әдістерінің мүмкіндігі деп есептеуге болмайды. Стратегия кәсіпорынның (корпорация) басқармасының қалауын емес, олардың қалауды дамытудың шынайы мүмкіндігін бейнелеу керек. Сондықтан стратегия кәсіпорын (корпорация) қызметінің ішкі және сыртқы шарттардың әділдігіне реакциясын білдіреді.

Қаржылық стратегия − перспективаға және үлкен масштабты міндеттерді дамытуды, шешуді болжамдауға есептелген қаржылық саясаттың ұзақмерзімді бағамы.

Оны зерттеу процесінде қаржылық қызметтің дамуының негізгі беталысын болжайды, ресурстік потенциялдың қалыптасу және қолдану концепциясын қалыптастырады, мемлекетпен (салық және т.б. саясат) және контрагенттермен (жеткізушілер, сатып алушылар, инвесторлар, несие берушілер, сақтандырушылар, және т.б.) қаржылық қатынастар принципін жоспарлайды.

Стратегия кәсіпорынның (корпорация) дамуының балама жолдарын таңдауын ұйғарады. Осы жағдайда алға қойылған мақсаттарға жету үшін болжамдар, мамандардың (менеджер) тәжіриебесі мен сезгіштігі, қаржылық ресурстарды жинақтау үшін аналитиктер мен сарапшылар қолданылады. Стратегия орнынан өндірістік және қаржылық қызметтің нақты мақсаттары мен міндеттерін қалыптастырады және ағымдық басқарушылық шешімдер қабылдайды.

Қаржылық стратегияны зерттеудің маңызды бағыттарына келесілерді жатқызады: қаржылық-экономикалық жағдайды талдау мен бағалау; есептеу мен салық саясатын дамыту; салық саясатын өндіру; қаржылық жоспарлау; негізгі капиталды басқару; амортизациялық саясат; несиелік борышты және айналым капиталын басқару; қарыз қаражаттарын басқару; ағымдық (операциялық) ұстап қалуларды, өнімді өндіруді, табыстар мен түсімдерді басқару; қаржылық логистиканы (сатып алуды басқару); баға саясаты; дивиденттік және инвестициялық саясатты таңдау; кәсіпорынның (корпорация) жетістіктерімен және оның нарықтық құнын бағалау.

Стратегияны таңдау болжанған нәтижені (табысты) алуға кепілдік бермейді оның себебі, сыртқы факторлардың әсері, соның ішінде қаржылық нарықтың, салықтың, бюджеттің, кедендік және мемлекеттің ақша-несие саясатының әсер етуінен.

Қаржылық стратегияның құрылымдық бөлімі кәсіпорынның (корпорация) қызметінің негізгі параметрлеріне бағытталған перспективті қаржылық жоспарлау болып табылады, оған: сатудың көлемі мен ұстанымдары, кіріс пен рентабельділік, қаржылық тұрақтылық,

төлемқабілеттілік және т.б.

Қаржылық тактика қаржылық байланысты ұйымдастыру әдістерін уақытылы өзгерту жолы арқылы, кәсіпорынның (корпорация) дамуындағы нақты кезеңдегі жеке мақсаттарды шешуге, ақша ресурстарын құрылымдық бөлімдермен және шығыстардың түрлері арасында қайта бөлуге бағытталған. Тұрақты қаржылық стратегияға қатысты жағдайда, нарықтық конъюктура (ресурстарға ұсыныс пен сұраныс, тауарлар, қызмет көрсету және капитал) өзгерісімен болатын, қаржылық тактика өзінің майысуымен ерекшеленуі тиіс. Стратегия мен тактика кәсіпорынның (корпорация) қаржылық саясатының құрылымдық бөлігі болып табылады. Қаржылық саясат ауданында басқарушылық шешімдер қабылдау үшін қаржылық талдауда қолданылатын, фирмаішілік жоспарлаудың және болжаудың көрсеткіштерін анықтауда мәліметтердің басты көзі болып қызмет ететін, бухгалтерлік және сатистикалық есеп берулерде келтірілген жедел және басқарушылық есеп жүргізудегі ақпараттар қолданылады.

Фирмаішілік қаржылық жоспарлау келесі жедел құжаттарды (айға, квартал, жыл) зерттеумен мінезделеді:

- кәсіпорынның (корпорация) жалпы және оның құрылымдық бөлімдері бойынша табыстар және шығыстар бюджеті;
- қызмет көрсету түрі және қаржылық есептке алу орталығы бойынша ақша қаражат қозғаласының бюджеті;
- баланс парағы маңызды баптар бойынша баланс активін және пассивін болжау бойынша бюджет;
- капиталдық (инвестициялық) бюджет;

Қаржылық талдау өзіне келесі звеноларды қосады:

- стратегиялық мақсаттарды анықтау үшін қаржылық мүмкіндіктерді (қаржылық потенциялды) бағалау;
- өндірістік сату стратегиясынан шығып, қызмет көрсету түрлері (ағымдық, инвестициялық, қаржылық) бойынша ақша ағымдарының қозғалысының тиімділігін бөлу және бағалау.
- қаржылық ресурстар және олардың түсу арығына (банктік несие, меншікті акциялары мен облигацияларын эмиссиялау, лизинг, коммерциялық несие және басқа) қосымша қажеттілікті анықтау.
- ақша ресурстарының есеп беруде бейнеленетін кәсіпорынның (корпорация) қаржылық мүмкіндіктерін көрсететін формаға ауысуы;
- қаржылық тұрақтылық көрсеткіштері, табыстылық, төлемқабілеттілік, мемлекет ішінде және шетелде іскерлік және нарықтық белсенділігі арқылы қабылданған қаржылық және инвестициялық шешімдердің тиімділігін бағалау;

Қаржылық қызметтің күнделікті тәжіриебесінде әрқашан қайшылық мақсат тұрады: күнделікті өтімділікті ұстап тұру және меншік иесінің мүддесінен түсім алу. Бір жағынан − меншік иесінің (немесе акционердің) әл- ауқатын қамтамасыз ету үшін ақшалай ақша қаражаттары болуы қажет. Басқа жағынан − жарамды кіріс алу үшін, акция иелеріне дивиденттер төленеді, оны сол ақшаларды немесе басқа өтімді активтерді айналымға бағыттау қажет. Кәсіпорынның (корпорация) қаржылық менеджерінің қызметінің басты мақсаты осы қайшылықты шешуде.

Кәсіпорындардың қаржысын ұымдастырудың қажетті қағидаты — басқарудың барлық деңгейлеріндегі ***қаржы резервтерінің*** (резервтік капитал, тәуекел қоры) ***болуы*** әр түрлі әдістермен өндірістік және әлеуметтік қорлардың мөлшеріне пайызбен, пайда немесе табыстан тұрақты нормативтер бойынша аударымдар арқылы жасалуы мүмкін.

Қаржы резерві дегеніміз - уақытша болатын қаржы қиыншылықтарын жоюға және шаруашылықтардың қызметіне қажет қалыпты жағдайларды қамтамасыз етуге, сондай-ақ, әдетте, қаржы жоспарында қаралмайтын өндірістік және әлеуметтік дамумен байланысты шығындарды (ойда болмаған шығындарды) қаржыландыруға арналған қаржы түрі.

Кәсіпорынның табысы олардың активтерінің, артуы немесе капитал меншігінің кебеюіне әкелетін міндеттемелердің кемуі «Табыс» ұғымы жалпы мемлекетте, кәсіпорындарда (жалпы табыс, таза табыс), ал жеке тұлғаларда халықтың ақшалай табысы, жеке табыс болып қолданылады.

Кәсіпорынның жалпы табысына ақшалай түсім тауаларды сату және қызмет көрсетуден түсетін ақшалай түсім, атқарылған қызметтен, несие берілгендегі алынатын тиісті пайыздар және басқа да ақшалай және материалдың түсімдер жатады.

Кәсіпорын экономикасын зерделеудің негізгі объектісіне жататындар:

- кәсіпорынның өндірістік құрылымы, өнеркәсіп ондірісінің үлгісі, өндіріс кезеңін ұйымдастыру;

- өндірісті басқару процесін ұйымдастыру;

- шаруашылық стратегиясын таңдау, өнімді өндіруді жоспарлау және өнімді сатуды әзірлеу;

- өндірісті қалыптастыру, капиталды пайдалану және кәсіпорынның табысың қорландыру;

- өндірістің материалдық-техникалық базасымен қамтамасыз етілуі, шикізаттар, материалдар жеткізілуі, босалқы қорды қалыптастыру және оларды ұтымды пайдалану;

- өндірістің техникалық жағдайы және қажетті өндірістік инфрақұрылымды құру;

- өндірістік шығындарды қалыптастыру, өнімнің өзіндік құн калькуляциясы, өндірістің баға саясаты;

- өндірістің қаржы ресурстары, шаруашылық қызметінің тиімділігі, кәсіпкерліктегі тәуекелдік баға;

- кәсіпорынның жаңартпашылық қызметі, өнімнің сапасы, кәсіпорынның жаңартпашылық саясаты, экономикалық проблемалар;

- кадрларды іріктеу, оларды жұмысқа қабылдау, еңбекті ұйымдастыру, еңбекке ақы төлеу жүйесі және еңбек өнімділігін арттыруды ынталандыру.

Сонымен, кәсіпорын экономикасы — өндіріс факторларының жиынтығы (меншіктік және қарызгер), өндірістік емес факторлар (бала бақшалар, профилактория және т.б.), айналыс қоры, дайын өнім, кәсіпорындардың есепшоттарындағы ақша қаражаттары, құнды қағаздар, материалдық емес меншікті қор (патенттер, лицензиялар және т.б.), өнімді сату нәтижесіндегі табыстар немесе зияндар және түрлі қызмет көрсетулер.

Әдебиеттер:

1. Дүйсенбаев К.Ш. Кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау. Алматы: – 2001.
2. Илиясов Қ. Қаржы. Алматы – 2003.
3. Ілиясов Қ. Қ, Құлпыбаев С. Қаржы: Оқулық. Алматы, 2011 – 551б.
4. Кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау: оқу құралы /Дүйсенбаев К.Ш., Төлегенов Э.Т., Жұмағалиев Ж.Г. – Алматы: Экономика, 2001 – 328б.]
5. Есенова Г.Ж. Управление финансовыми ресурсами. Қаржы-қаражат, 2007. - №2 – 31-36с.
6. Жұмағазиева А. Кәсіпорындағы экономикалық билік жүйесі және құрылым]] Қаржы-Қаражат. – 2011 - №5 – 18-23б.
7. Леонтьев В.Е., Бочаров В. В., Радковская Н. П. Финансовый менеджмент. Учебник- М. «ООО Издательство Элит» - 2011 – 560с.
8. Финансовый менеджмент. Теория и практика: Учебник /Под ред. Е.С. Стояновой. – 5-е изд; перераб и доп. – М: Перспектива, 2011. – 656с.
9. Дранко О. Финансовый менеджмент. Технологии управления финансами предприятия: Учебник – М: Юнити, 2010г.
10. Шеремет А.Д., Сайфулин Р.С., Негашев Е.В. Методика финансового анализа. – М.: ИНФРА-М. 2000. 208 с.
11. Бланк И.А. Финансовый менеджмент: Учебный курс. – К.: Ника-Центр, 1999. 528 с.

ЕКІНШІ ДЕҢГЕЙДЕГІ БАНКТЕРДІҢ ДЕПОЗИТТІК САЯСАТЫ

Сарсенова И.,
«Экономика» мамандығының 1 курс магистранты

Бұл мақалада екінші деңгейдегі банктердің депозиттік саясаты мәселелері қарастырылады. Депозиттік шоттар әртүрлі болуы мүмкін, оларды жіктеу негізіне салым көздері, олардың нысаналы мақсаты, табыстылық дәрежесі сияқты өлшемдер жатады. Негізгі назар өлшемдерді, мақсаттар мен міндеттерді анықтауға бөлінген.

Түйін сөздер: *депозит, салым, банктер, белсенді және пассивті операциялар, депозиттік саясат.*

ДЕПОЗИТНАЯ ПОЛИТИКА БАНКОВ ВТОРОГО УРОВНЯ

Сарсенова И.,
Магистрант специальности "Экономика"

В данной статье рассматриваются вопросы депозитной политики банков второго уровня. Депозитные счета могут быть разными, в основу их классификации входят такие критерии, как источники вложений, их целевое назначение, степень доходности. Основное внимание уделено определению критериев, целей и задач.

Ключевые слова: *депозит, вклад, банки, активные и пассивные операции, депозитная политика.*

DEPOSITION POLICY OF SECOND LEVEL BANKS

Sarsenova I.,
Master student of the specialty "Economy"

This article discusses the issues of Deposit policy of second-tier banks. Deposit accounts can be different, the basis of their classification includes such criteria as the sources of investments, their purpose, the degree of profitability. The main attention is paid to the definition of criteria, goals and objectives.

Keywords: *Deposit, Deposit, banks, active and passive operations, Deposit policy.*

Екінші деңгейдегі банктер-негізінен іскерлік әріптестік басталатын және аяқталатын орталықтар. Банктердің нақты сауатты қызметіне экономиканың денсаулығы шешуші шамада байланысты. Дәл осы коммерциялық негізде жұмыс істейтін банктердің дамыған желісі болмаса, нақты және тиімді нарықтық тетікті құруға ұмтылу ізгі тілектер ғана болып қала береді.

Банк-қайтарымдылық және ақылылық шарттарымен ақша қаражатын тарту және орналастыру үшін, сондай-ақ басқа да көптеген банктік операцияларды жүзеге асыру үшін құрылатын әмбебап кредиттік мекеме.

Банктер белсенді және пассивті операцияларды жүзеге асырады. Бұл операциялар диалектикалық бірліктің қарама-қарсы екі жағына ұқсас. Пассивті операциясыз белсенді операциялар мүмкін емес, белсенді операциясыз пассивті мәнсіз болады. Бірақ барлық жүргізілетін банк операциялары бір мақсатты көздейді - кірістерді ұлғайту және шығындарды қысқарту [1].

Коммерциялық банктің депозиттік (салым) операциялары-бұл заңды және жеке тұлғалардың қаражатын белгілі бір мерзімге немесе талап етілгенге дейінгі салымдарға, сондай-ақ клиенттердің есеп айырысу шоттарындағы қаражатты кредиттік ресурстар ретінде және инвестициялық қызметте пайдалану үшін тарту жөніндегі операциялар. Салым (депозит) - бұл белгілі бір шарттарда сақтау үшін меншік иесінің Банкке берген ақша қаражаты (қолма-қол және қолма-қол емес нысанда, ұлттық немесе шетел валютасында). Пассивті операциялардың осы тобының ерекшелігі Банктің осындай операциялардың көлеміне салыстырмалы түрде әлсіз бақылануы болып табылады, өйткені салымдарға қаражат бөлудегі бастама салымшылардан туындайды. Бұл ретте, практика көрсетіп отырғандай, салымшыны банк төлеген пайыздар ғана емес, банкке сеніп тапсырылған қаражатты сақтаудың сенімділігі де қызықтырады.

Депозиттік операцияларды ұйымдастыру бірқатар қағидаттарды сақтаған кезде жүзеге асырылуы тиіс:

- ағымдағы пайданы алу және оны болашақта алу үшін жағдай жасау;
- Банктің жедел өтімділігін қолдау үшін депозиттік операцияларды басқару кезіндегі икемді саясат;
- депозиттік саясат пен активтердің кірістілігі арасындағы келісім;
- клиенттерді тарту мақсатында банктік қызметтерді дамыту

Депозиттік шоттар әртүрлі болуы мүмкін және оларды жіктеу негізіне салым көздері, олардың нысаналы мақсаты, кірістілік дәрежесі және т.б. сияқты өлшемдер жатады. Депозиттік операциялар жіктеледі:

1. Салымшылардың санатына қарай:

- заңды тұлғалардың депозиттері (кәсіпорындар, ұйымдар, басқа банктер);
- жеке тұлғалардың депозиттері

2. Экономикалық қамту бойынша:
- салымшылардың санаттарын ескере отырып;
- алу нысандары бойынша;
- сақталатын қаражатты пайдалану тәртібі бойынша.

3. Қаражатты алу нысаны бойынша:
- мерзімді депозиттер;
- талап етілгенге дейінгі депозиттер;
- халықтың жинақ салымдары

Бұқаралық инвестицияларды жұмылдыру көздерінің бірі банктік депозиттік жүйе болып табылады. Депозиттік операцияларды тиімді ұйымдастыру коммерциялық негізде қалыпты банктік қызметті қамтамасыз ету, елдегі ақша массасын реттеу, Банктің дәстүрлі операцияларын табысты жүзеге асыру, салымшыларға ұсынылатын қызметтерді кеңейту үшін қажет, өйткені депозиттер Банктің заемды өтімді қаражатының негізгі көздерінің бірі болып табылады [2].

Депозиттік операцияларды әлемдік стандарттар деңгейіне дейін дамыту Қазақстанда нарықтық экономикаға тән экономикалық жағдайлардың жасалуына қарай біртіндеп жүргізіледі. Мұндай шарттар банктер қызметін акционерлеу және коммерцияландыру, екі деңгейлі банк жүйесінің толыққанды жұмыс істеуі, салымшылардың мүдделерін құқықтық қорғауды қамтамасыз ету, ақша айналымы мен ақша массасын реттеу мен бақылаудың түбегейлі жаңа әдістерін енгізу болып табылады.

Екінші деңгейдегі банктер тартқан депозиттер көлемі көбінесе банктің депозиттік саясатына байланысты. Әрине, тарту процесінде қаржы мекемесінің брендіне және оның беделіне соңғы орын берілмейді.

Қазіргі уақытта коммерциялық банктердің депозиттік операцияларын зерттеу Қазақстан экономикасына ішкі инвестициялардың негізгі көзі ретінде халықтың жинақтарын тарту қажеттілігінен туындап отыр. Республикада халықтың жинақтарын тарту бойынша банктер басым болып отыр. Мемлекетіміз үлкен инвестицияны қажет ете отырып, ішкі инвестициялық мүмкіндіктерді әлі толық пайдаланбайды. Сондықтан жалпы елдің банк және қаржы жүйесінің тұрақтылығын нығайту аса маңызды болып табылады [3].

Жинақтарды жұмылдыру мен қаражатты инвестициялаудың өзара байланысты процесін өрістетпей, капитал нарығын дамыту мүмкін емес. Халықтың ақшалай жинақтары жаңа инвестициялардың және қоғамдық капиталдың ұлғаюының, сондай-ақ ағымдағы тұтынушылық сұраныстың салыстырмалы түрде төмендеуінің маңызды көзі ретінде әрекет етеді. Халық жинақтаған, яғни ағымдағы тұтынудан қалыс қалған шамада қоғам өз ресурстарын өндірісті дамытуға күрделі салымдарға бағыттай алады.

Жинақтардың көптеген нысандарының болуы жинақтардың иесіне үш негізгі өлшемге: өтімділікке, қауіпсіздікке және кіріс нормасына жауап беретін ең қолайлы әдісті таңдауға мүмкіндік береді.

"ForteBank" АҚ жеке тұлғалардың депозиттеріне міндетті кепілдік беру (сақтандыру) жүйесінің қатысушысы болып табылады.

"Forte Bank" АҚ орналастырылған салымдар Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес сақтандырылған. Кепілдік өтемінің мөлшері - 5 000 000 теңгеге дейін.

Осылайша, депозиттік операциялар коммерциялық банктердің қалыпты қызметін қамтамасыз ету үшін үлкен маңызға ие, олардың негізінде белсенді операцияларды жүргізу үшін көзі болып табылатын банк ресурстарының негізгі бөлігі қалыптасады. Депозиттік операцияларды барлық коммерциялық банктер орындайды. Салымшы үшін банктер арасында бәсекелестік болған жағдайда әрбір банк тиімді депозиттік саясатты әзірлеуі және жүргізуі тиіс.

Депозиттік саясат-бұл банктің заңды және жеке тұлғалардың еркін ақша ресурстарын тартуға бағытталған шаралар жүйесі.

Депозиттік саясат шеңберінде банк депозиттердің түрлерін, оларды сақтаудың шекті мерзімдерін, операцияларды жасаудың негізгі ережелерін және басқа да шарттарды анықтайды.

Депозиттік саясаттың негізгі элементтері:
- осы саладағы банк міндеттерінің мақсаттарын анықтау;
- салымдар бойынша операциялар жасау ережелерін әзірлеу;
- салымның әртүрлі түрлерінің оңтайлы үйлесімділігін және оларды сақтаудың шекті мерзімдерін анықтау;
- салымдар бойынша шоттарды ашу және жабу ережелерін әзірлеу;

- шотты пайдалану режимін анықтау

Депозиттік саясаттың ең маңызды элементтері салымның әртүрлі түрлерінің оңтайлы үйлесімділігін, оларды сақтаудың шекті мерзімдерін және шотты пайдалану режимін анықтау болып табылады. Әрбір коммерциялық банк салымдардың қандай түрлері ол үшін неғұрлым тиімді екенін анықтайды. Сақтаудың шекті мерзімдерін белгілеу кредит беру мерзімдерімен байланыстырылады. Шотты пайдалану режимін әзірлеу кезінде ол қосымша жарналарды болжайтынын анықтайды.

Депозиттік саясатты жүзеге асыру шеңберінде Банк түрлі жарнамалық іс-шаралар жүргізуі, қосымша қызметтер спектрін әзірлеуі тиіс.

Депозиттік саясат банктің кредиттік саясатымен тығыз байланысты болуы тиіс. Депозиттік нарыққа келетін болсақ, өткен жылдың маусым айының соңында депозиттік базаның жалпы көлемі 17 млрд теңгеден асты. Мұнда басты рөл корпоративтік салымдарға тиесілі. Соның ішінде 218 577 млн теңгесі " ForteBank " АҚ тиесілі және халықтың салымдарының жалпы сомасындағы " ForteBank " АҚ үлесі 5,5%-ды құрайды. Қазақстандық депозиттер нарығы жалпы оң динамиканы көрсетеді. Егер үкімет оларды мемлекеттік компаниялардың ірі депозиттерін банктерден шығару жөнінде шұғыл қадамдар жасамаса, ол жақын болашақта да сақталады [4].

Әдебиеттер:

1. «Қазақстан Республикасындағы банктер және банк қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 1995 ж. 31 тамыздағы № 2444 Заңы (2019.21.01. берілген өзгерістер мен толықтырулармен)

2. "Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі туралы" 1995 жылғы 30 наурыздағы № 2155 Қазақстан Республикасының Заңы

3. Сейткасимова Г.С. Банковское дело. – Алматы, 2006. – 346 с.

4. m.nationalbank.kz/cont/Итог2.pdf – Статистический бюллетень